

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Skovgaard, Peder Nicolai.

Titel | Title:

Beskrivelse over Bornholm.

Udgivet år og sted | Publication time and place: Kjøbenhavn : Andreas Seidelin, 1804

Fysiske størrelse | Physical extent:

xii, 411 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

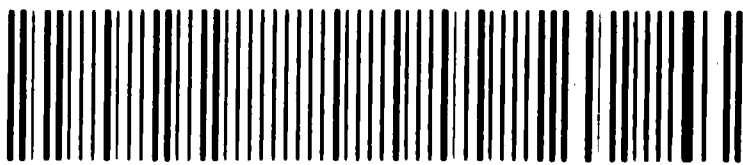
The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

33 - 165 8°

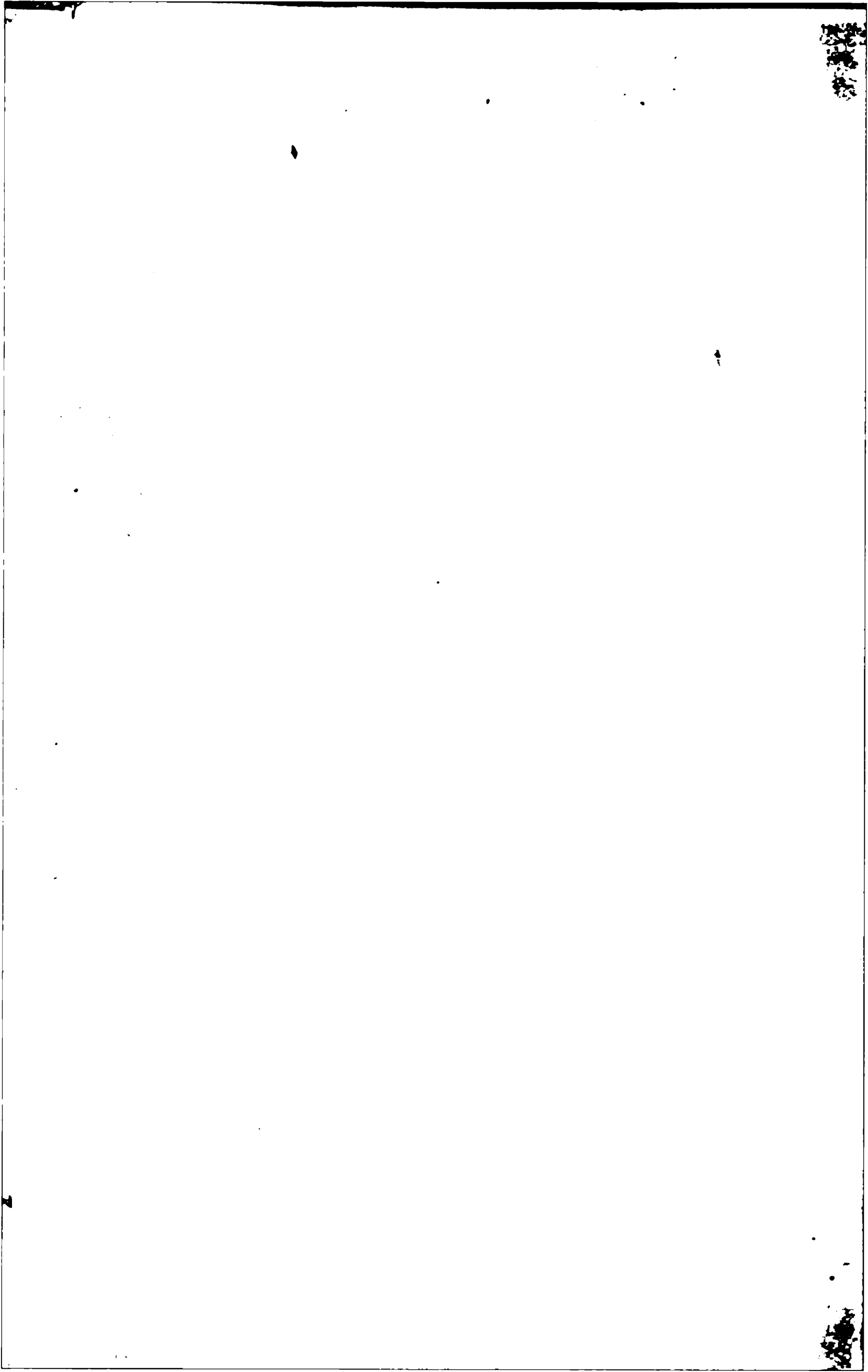
DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 33 8°

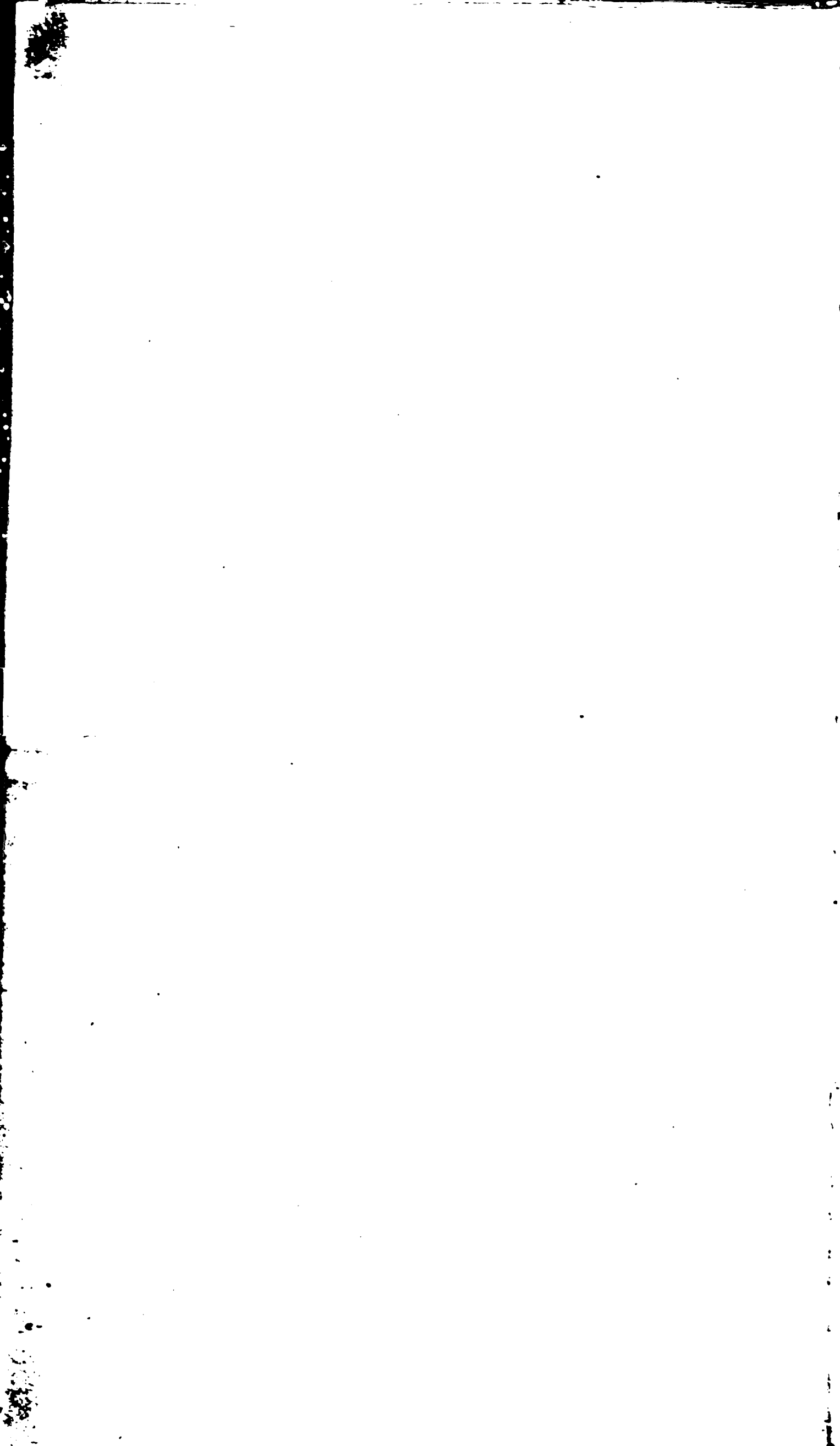

1 1 33 0 8 01907 8

+ REX

B e s k r i v e l s e

o v e r

B o r n h o l m

v e d

P e d e r N i k o l a i S t o u g a a r d .

L i t t e r a t u s .

F ø r s t e D e l .

Kjøbenhavn 1804.

Trykt hos Andreas Seidelin.

i store Kannikestræde No. 45.

1880

639

F o r t æ l e .

Gavnligt og for det danske læsende Publikum behageligt vilde det sikkerlig være, om velskrevne, paalidelige, Topografier meddelte Kjendskab til enhver Rigets Provinds, de mindre saavel som de større. Mange af vore Videnskabsmænd have derfor ogsaa leveret vigtige Bidrag i denne Art af Litteratur, hvori Navnene Peder Kesen, Pontoppidan, de Hofman, især ville blive evindeligen agtede hos Os, selv efter de kommende Aarhundreders seneste Røverromantiders Barbari. Men ikke mindre Ære, end disse, indlagde sig Bornholms brave Topograf,

de Pjes af Præsten Hr. E. Gad; Overtro; Sprog; maaskee Stykket om Sproget ey staaer saa ganske paa sit rette Sted, men havde bedre været sat bag i Bogen ved den tillagte Ordsamling; Jeg veed det ikke, men er det ellers som det bør være, da: ligemeget, hvor det staaer. Derefter følger om Aarvegangsmaaden paa Landsbygden, Privilegier, Øvrighed, Militarindretning og Vexelsen. Om Bøndergaardene og Landmændenes Aar, om Gildesværsnet, og derefter hele Kongdens Topografi; til Slut: noget om Mønter og gamle Guldbilleder, fundne i Jorden hertillands; og endelig en Samling af bornholmske Ord. — Anden Del vil komme til at indehoide Kjøbstædernes Beskrivelse, om Handelsværsnet, og Landets Historie, samt et Landkort.

Hvor Jeg har fejlet, thi Fejl ere her ventelig indløbne endel, i en Bog af den Beskaffenhed som denne kan let en eller anden Fejl begaaes, der ønsker Jeg, at nogen sandhedskjær kyndig Mand, vil offentlig vise Fejlene: sligt vil meget glæde Mig, thi det er Sandhed Jeg søger. Den Mand, der retter mine Fejl, fortjener min Tak, og Jeg vil være ham meget forbunden.

De Skrifter om Bornholm, som forhen ere forfattede, og som Jeg ved denne Bogs Udarbejdelse har gjort Brug af, bør her gives nogen Efterretning om. De ere følgende:

- 1) En Beskrivelse over Landet skreven Aar 1624 af Præsterne og af daværende Landsprovst Jens Pedersen Bornholmer, oversendt til Doktor Ole Worm i Kjøbenhavn, som agtede at udgive hele Danmarks topografiske Beskrivelse, men han kom aldrig til at udføre sit Forehavende, og Bornholms Beskrivelsen blev henliggende haandskreven og ubrugt (i de senere Tider, paa Universitetets Bibliothek) indtil B. C. Sandvig, i Samlinger til den danske Historie, deraf gav et Udtog. Naar Man tager Hensyn til de Tider, hvori denne Beskrivelse forfattedes, maa Man undre sig, at den kunde blive saa god, som den virkelig er; thi vel indeholder den hist og her noget Umæstuesnaak, hvilket Tiderne nødvendiggen medførte, men her findes ogsaa saa mange brugbare Efterretninger, at Man klarligen seer, Forfatterne have nøye kjendt Landet.

2) Peder Resen har og for omtrent 120 Aar siden beskrevet Bornholm paa Latin; han havde samlet Materialier med temmelig Flid, men Smag besad han aldeles ikke, som vel heller ikke megen Sandhedsfjærlighed. Bornholm havde han aldrig seet, og kjendte kun saare lidet dertil, hvilket mange Steder i hans Beskrivelse vidne om, f. E. hvor han siger, at Nakirkeby er Annes til Pedersker Sogn og ligger tæt ved Nafer Sogn(!). Om hvordan han beskrev: Oleaen, kan sees denne Bog S. 234 f. Resen har kjendt den foromtalte Beskrivelse fra 1624, men en forstaaet at bruge den. Hans Beskrivelse blev aldrig trykt.

3) De Thurah, den allerede omtalte Mand, skrev efter Peder Resens Plan en Beskrivelse som udkom trykt i Aaret 1756, med mange Kobberre. Hans Efterretninger om Landet, det han ligesaa lidet som Resen havde seet, fik han, dels af Resens Bornholms Beskrivelse, hvoraf han har udfrevet mere end Halvten af sin Bog, dels fra den daværende Amtmand paa Bornholm, Johan Kristian Urne, som ved de til

denne Bog meddelte Efterretninger har gjort sig meget fortjent af sin Tids Publikum og Efcertidens. Et hyperligt Værk. Imidlertid, hvor god end denne de Thurahs Bog er, saa er den dog ikke hvad den burde være: nøyagtig visende Landets hele Tilstand paa den Tid.

- 4) I Pontoppidans danske Atlas beskrives ogsaa Bornholm, og findes der hist og her noget som ikke findes hos de Thurah. Ellers kjendte Pontoppidan just heller ikke meget til Bornholm.

Desuden findes noget om Bornholm hos Jønge i hans Geografies femte Del, men for detmeste udfrevet, enten ordret eller udtogsvis, af Pontoppidan.

En Promemoria om Bornholm skreven i Aaret 1781 af Amtmanden Torgils Fjeldsted, findes i Hr. Amtmand Thaarups Materialier til Danmarks Statistik. Om denne er talt nok her i Bogen selv.

Fire ubetydelige Pjeser om Undervisningsvæsenet paa Bornholm, to af Præsten Hr. E. Gad, og to af Præsten Hr. P. L. Balle, ere i dette og forrige Aar udfomne; men de have alle fire

kunſt ſaare ringe Værd blandt ubetydelige danſke
Skrifter.

Om Mineralier haveſ Bliſfeldtſ og
Martfeldtſ Beretning om Stenful, et godt
Skrift, og Hofgaard om Cement, Minerva
1793. Af den ſidſte har Thaarup, Danmarks ſtore
Statiftiker, i ſin Beyledning til det danſke Monar-
kies Statiftik, givet et Udtog, hvilket Jeg har
fundet paſſende her at indføre.

Og hermed være nok ſagt om Fortale for
Bogen.

Kjøbenhavn den 1ſte September 1804.

P. N. Skougaard.

I n d h o l d

paa første Deel.

	Side
Om Landets Navn, o. d.	1 . 8
Landets Naturhistorie, Stenriget	8 . 25
Bekstriget	25 . 44
Dyrriget	44 . 76
Om Landets Indbyggere, deres Bekst og an- dre udvortes Beskaffenheder	77 . 82
Bidrag til deres Karakteristik	82 . 102
Oplysning	102 . 104
Om Gads Pjese	104 . 110
Overtro	110 . 112
Sproget	113 . 121
Arvegangsmaaden	122 . 131
Privilegier	132 . 141
Landets Evrighed	141 . 145
Præsteskab	145 . 149
Militærvæsen	149 . 178
Benvæsen, og deslige	178 . 183
Bøndergaardenes Beskaffenhed, Udmærkerne	183 . 197
Gildesvæsen	197 . 206
Bøndernes Raar, nu og fordum	207 . 211
Fordums Adelskab, m. m.	211 . 227
Topografien, om Bakke, Cø, Kilder, &c	227 . 237
Østre Herred, Ø. Larsker Cogn	237 . 251
Østre Marker Cogn	251 . 261

XII

	Side
Ibsker Sogn.	261 • 271
Søndre Herred, Bulsker Sogn	271 • 274
Pavlsker Sogn, Snogebæk	175 • 277
Pedersker Sogn	277 • 287
Naser Sogn	287 • 301
Bestre Herred, B. Marker Sogn	301 • 308
Nylarsker Sogn	308 • 313
Rnudsker Sogn	313 • 319
Nyker Sogn	319 • 325
Norre Herred, Klemensker Sogn	326 • 334
Ruthsker Sogn	335 • 339
Olsker Sogn; Hammershus • Elot	339 • 350
Rø Sogn	350 • 359
Om Jordarter i hvert Sogn især	360 • 362
Om gamle Mønter, og deslige	363 • 368
Bornholmst Ordsamling	369 • 411

Bornholm er Navnet paa en i Øster-Søen beliggende Ø, der synes være frembragt ved en stærk Natur-Revolution, hvilken har udrevet dette Stykke fra den store nordiske Halvø, fra Skaane og Blekingen, hvis Kyst Bornholm ikke er ulig. Om Oprindelsen til Dens Navn havees forskjellige Hypotheser, dem Vi her ville anføre, at Læseren kan see dem alle og selv udkeyse hvilken der maatte finde meest Bifald.

Den første Etymologi er den af Nikolaus Peträjus som følges af Strelow, de Thurah, og flere; den udleder Dens Navn af en vis Simbrer Bero eller Beor, hvilken tjente Thielvar, den slette simbriske Dommers Guthis Søn, som Aar efter Verdens Skabelse 2264 foer ud fra Simmershavn at opsoge allehaande nye, det er: hidtil ubekjendte Land i Øster-Søen og der først traf paa Bornholm som fandtes for lidet og ringe for

ham, som en Dommer-Søn, at beboe, thi seylede han bort efter først at have givet Gudhjem Navn, men en Hob af hans Mandskab under Ansørsel af *Beor* blev tilbage og kaldte Landet *Beorsholm*. *Nikolaus Petrus* taler i denne Anledning om at der havde en Sagn herom hos *Bornholmerne*, og dette har den lærde *Bornholmer*, *Stats-Raad Rofod Ancher*, faaet saa stærkt i Hovedet at han indbildte sig at have hørt *Bornholmerne* sige fra denne (*Statsraaden* kalder ham) *Borre* og vise i Midten af Landet Levninger af et forstyrret Slot som kaldes efter denne *Borre*. (See *Subms kritiske Historie* T. VI S. 232.) Dette gamle forstyrrede Slot kan ingenlunde være andet end *Bjergslottet Gamle-Borr*, det er paa dansk: den gamle Borg, der ikke efter mit Skjøn — mere behøver at føre Navn af en *Borre* end enhver anden Borg, det er Fæstning i Danmark, *Esverrige*, *Tydsland*. Hvosomhelst ellers vil nøyere kjende denne *Petrus*'s Hypothes kan finde den udførligen hos *Petrus* Om *Cimbrers* og *Gothers* Herkomst og Handel. *Rhyn.* 706, 8 S. 60 f. *Strelow Guthilandske Cronica* S. 11. *Lyschaunders Danske Kongers Slægtebog* S. 29 og hos de *Thurah* i *Bornholms Beskrivelse* først og sidst.

Imod denne Hypothes kan Man gjøre adskillige Indvendinger, saasom: *Nikolaus Petrus* er den ældste Skribent der omtaler dette, og han fore-

giver igjen at have taget dette af nogle gamle Bøger han fandt paa Gulland, men da Man veed, at han paa denne Raade har løyet meget ind i Historien, og det endog er rimeligt slige Bøger aldrig have været til, saa maa Man vel drage denne høylig usandsynlige Fortællings Sandhed i Tvivl tiffigemed de andre hans Efterretninger.

Videre: var Bornholm nævnt efter en Beor, saa maatte det gamle Navn være Beorsholm da Genitivet af Beor lyder: Beors, men nu finder Man Landet hos de Gamle nævnt Borgundarholm. Endelsen ar i Borgundar, hvilken er Hunkjønnet's genitiviske Endelse, har bragt den store Oldgrandsker Thormod Torfesen paa de Tanker at Borgundarholm : Bornholm har Navn ikke af en Mand Beor, men af en Kvinde, der har hedt Borgund; dog er det ligesaa uvist om Borgund har været til, som om Beor har været det. Skulde imidlertid Jeg erklære Mig for een af disse tvende Etymologier, da vilde Jeg aldrig tage i Betænkning at antage Torfesens og forkaste Petræjus's. — Nogle holde for at den Burgundiske Nation har sit første Ophav fra Bornholm og har først boet der, før den i Folkevandrings-Tiderne flattede sit Sæde og tog siden Bopæl i Gallien og at Bornholm efter den har Navn. Rigtig nok ligne Navnene Burgunder og Borgundarholm hinanden meget, men desuagtet er det en uafgjort Sag om

Burgunder have haft noget med Bornholm at bestille, dog sät Burgunderne ere udgangne fra dette Land, og at det har Navn efter dem, saa bliver endnu Spørgsmaalet tilovers: hvorfra havde Burgunderne da dette Navn? — Min Mening om Bornholms Navn er denne: Først har Man almindeligen sagt slet hen: Holmen; dette Navn findes endog hos Hallfred Vandræda Skald (Enorre Kap. 22. T. I S. 214.) hos Adam Bremer og flere. Men da Landet ligger saa bekvemt, som noget Sted i Verden, til Vifingebøl : Erover, Holig, saa have duelige Vifinger en forsomt at benytte sig af Lejligheden, og dette har givet Anledning til at der til tryk Retirade byggedes i Landets Midte en Borg : en Fæstning, hvis, endnu frngtelige, Levninger kjendes under Navnet Gamle Borr, af hvilken Borg, hvis Mage umuligen har været at finde i Danmark, er ganget saa vide Ry, at den hele Ø er bleven kaldt Borgundar, Holmen : Borg-Holmen eller Holmen med den berømte Borg paa.

Den Lundiske Gavebog, vulgo: liber Daticus lundensis nævner Landet etsteds Burlandaholm, men maaskee tør dette være en Skriver-Fehl istedet for Burgandaholm.

Adam den Bremer kalder Bornholm Hulmi og siger at dette Land, hvilket er den ottende Danske Ø, er en meget navnkundig Havn i Danmark og

en hypperlig Reed for de Skib Barbarerne 3: de Danske sende til Grækenland.

I Knytlunga Saga, som er skreven i det tolvte fristelige Aarhundred, beskrives Bornholm saaledes Kap. 32: Borgundarholmr liggr austr i hafid fra Skani: Rat er mikid riki, oc liggr unndir Erkebyskups stolin i Lunndi. Far eru xij Konungs bu oc xiiii Kirkur.

Det er paa Dansk:

Bornholm ligger øster i Havet ved Skaane; det er meget mægtigt, og ligger under Erkebispes stolen i Lund. Der ere 12 Kongsgaarde og 14 Kirker.

I treende haandskrevne Exemplar af Knytlunga Saga, Num. 17 og 19 fol., blandt de Magnæanske Manuskripter paa Universitets Bibliotheket, findes en disse Ord "Erkebyskups Stolin i Lunndi," hvilke ere aldeles udeladte; men hos de Thurah, som i sin Bornholms Beskrivelse S. 2. anfører dette Sted, læses: "och ligger vnder Byschupa Scanen," hvilken Læsemaade, der vel i Henseende til Meningen stemmer med min Ovenansførte, Jeg dog ikke har truffet paa i noget Eksemplar.

Istedetfor Konungs bu læses i begge bemældte haandskrevne Eksemplar blot bu 3: Bo, Gaarde, men her har de Thurah meget urigtigen læst by og oversat: Pagos 3: Byer, men da han en kan vide, hvad for Byer det vel har været, da der paa hele Landet nu ingen Landsbyer ere, saa formoder

han at denne islandske Beretning er ganske utilforladelig og urigtig. Jeg holder derimod for, at Beretningen om tolv Kongsbuilet intet urigtigt indeholder, og at disse kongelige Gaarde ere tolv af dem, som siden vare adelige Godser, blandt hvilke Jeg anseer det rimeligst at disse have været Kongsgaarde: 1) Leensgaard i Øster-Larsker-Sogn. 2) Maglegaard i Øster-Marieker-Sogn. 3) Skousholm i Ipsker-Sogn. 4) Eskesgaard i Pedersker-Sogn. 5) Myregaard og 6) Bajllandsgaard i Vafer-Sogn 7) Almegaard i Knudsker-Sogn. 8) Vællensgaard og 9) Kyndegaard i Nyker-Sogn. 10) Baggegaard og 11) Somlegaard i Klemensker-Sogn, og 12) Haldegaard i Olsker-Sogn.

Bornholm er beliggende omtrent 15 til 16 Mile mod Østen fra Moen. Fra Sandhammer, Skaanes sydøstlige Odd, til Hammeren, Bornholms Nord-Øpids, er omtrent fire Mile. Dette mellem Skaane og Bornholm værende Vand kaldes Hammer-Vandet (Hammara-Banned) og er det egentlige Farvand for de paa Østtræen sejlende Skibe, thi skjønt der er langt bredere Vand sønden om Bornholm, hvorfra der regnes at være hartad ti Mile over til Rügen, saa seyle dog de fleste Skibe nord om Landet, da her er godt dybt Vand at seyle

paa, men derimod mange farlige Grunde paa den søndre Side.

Bornholms Længde, fra H a m m e r e n (Ham-marijn) til D u e s D d e n (Doue-Udijn) er lidet over seks Mile. Bredden er tre Mile fra U r n a s g e r til G u d h j e m.

Landets Overflade er atten Kvadratmile, men vilde Man herfra regne alle de ubeboede og ubeboelige Stykker af Landet: Umarkarna 3: Heder, sde Marker, saa troer Jeg ikke at den beboede Deel af Landet kan anslaaes høyere end til tretten Kvadratmile, af hvilke endda ere betydelige Strækninger, som ey kan drages synderlig Nytte af.

Folkemængden er paa hver Kvadratmil Tolv-hundrede Mennesker, hvilket er en meget anseelig Folkemængde i et Land som Bornholm.

Af Kartene over Bornholm, er det bedst, som findes i de T h u r a h s Bornholms Beskrivelse, dog at undtage adskillige tegnede Kart, som baade ere større og nøyagtigere. Det Pontoppidan har ladet stikke til den danske Atlas 3 Deel, er meget feylfuldt, saa det ey kan bruges.

Hele Landet ligger under den 56 Grad N. B. og da dets Størrelse er, som af Ovenanførte sees, ikke betydelig, saa følger af sig selv, at Klimaet ey kan være meget forskjelligt paa Landets meest adskilte Steder, dog vil Man finde det foldere, fornemmeligen om Vinteren i de høye bjergige Landets Nord-

Krystaller, af hvilke vel den største Mængde ere umodne, men ikke desmindre findes dog undertiden nogle saa fuldkomne, skønne og klare, at de ved Slibning ere istandtil at erholde ligesaa megen Glans, som de böhmske og andre Stene, og ere derfor ligesaa meget berettigede til Navnet Diamanter, som disse. Moderstenen til disse bornholmske Diamanter, den nys omtalte forstenede Leerforpe, har Pontoppidan ladet stikke i Kobber i sit danske Atlas's første Deel, dens 25de Plade.

Dronning Lovise, hønsalige femte Fredriks Gemalinde har baaret en Hævernaal af bornholmske Diamanter, hvis Anseelse har været den samme som udenlandske Diamanters. Om et, af Hr. Hofsteenhuggermester Karlebye, i Kiøbenhavn anlagt Sliberi til disse Stene, taler meerbemeldte Hr. Thaarup i sin ypperlige Statistik, hvor han beretter at Uffætningen ey er betydelig; Prisen paa Steene fra 24 Skilling til 3 eller 4 Rdr. efter Størrelsen. I Aaret 1791 affattes 292 Stykker og 1792 1080 Stykker bornholmske Diamanter til Spænde, Brystnaale og Æerehaande Prætiøser.

I Borgervennen, dens 2den Aarg. 3 Aarg. o. s. f. kan paa adskillige Steder læses mere herom. Pontoppidan falder disse Diamanter paa Latin: Quartzum Montanum, in Spato cristallisato irregulari. See Pontopp. anf. Bogs 1 Deel S. 432. f. Thurah S. 95. Thaarup. a. Et. S. 30.

Marmor. I Limensgade i Nafer Sogn findes en vakker sort, sortegraa og brunagtig Marmor med guulagtige Striber. Den er blandet med Svovl-Kiis, som til Polering gjør den anseelig. Den store Kirke, Naikirke, er med alle sine Pillere og Hvælvinger heel opført af denne Marmor, men ved at blive oversmurt og, at Jeg saa skal sige, besudlet med Kalk, er den betagen sin bedste Anseelse. Lighedant har det sig med mange andre af de bornholmske Kirker hvilke ogsaa ere byggede af samme Sort Marmor. De fleste Bønder paa Bornholm have Bordblade af denne Steen, men meest er den bleven brugt til Kalkbrænding.

Al Stinksteen (Lapis suillus, Gosteen) findes i Nafer Sogn hele Klipper. Pontopp. anførte Sted.

Om Cement have i meerbemeldte Thaarups Statistisk følgende Efterretning, hvilken Mig tykkes er værd her at indføres heel og holden ordret. Saaledes taler da Statistikeren Thaarup:

"Det bornholmske Cement har hidindtil alene været bekjendt af Navnet og deraf at det findes anført i Thurahs Beskrivelse over Bornholm som et Cement 10 prosent bedre end det hollandske; saa benævnes det og ganske løselig i Blichfelds og Martfelds Beretning om Steenful paa Bornholm S. 33 men dets Nytte og Brug er ikke forsøgt og bekjendt, hvorføre og til alle saavel kongelige og publike som

private Bygninger det fornødne Cement forskrives fra Holland. Et Bygnings Emne her i Landet af den Bigtighed og Nytte som Cement, og hvoraf hidtil kun to Slags ere bekjendte, der ere ret gode, nemlig Trassen og Possulanen, skulde synes at være en important Egenhed ey allene for den Nytte og Brug Man deraf kan gjøre og for Besparelsen af de Penge, som for fremmed Cement gaae ud af Landet, men endog for den Ræringsven og Opkomst som det, lille Land og Egn, hvor det falder, derved kunde erholde, ja maaskee for den Indtægt Staten herved kunde forskaffes i Hensigt til en større eller mindre Eksport deraf til Naboriget og andre Lande, som savne denne Egenhed. For at overtydes herom foretog Hr. Oberbergamts Assessor Hofgaard sig paa egen Bekostning i Aaret 1778 at gjøre en Reise til Bornholm og nyse at undersøge det derværende Sementsbrud. Af den Indberetning som Hr. Assessoren ved sin Hjemkomst til Bedkommende afgav, kan Jeg, da intet især herom er trykt, ikke undlade at gjøre et kort Uddrag angaaende det bornholmske Sements Beliggenhed, Bestaaffenhed, Brug og Priis.

”Udi det søndre Herred paa Bornholm i Næsker Sogn paa Kongens Udmark, en god Fjerdingsven fra Esen, omtrent i lige Linie fra Risebækkens Udløb, er den saakaldte Limensgada, som er en stor Abning, hvori det omliggende Vand samler

sig til Læs-Naen, der falder ud i Egen strax sønden for Bly: Kulde Odden (Bli-Kujlle-Udijn).

”Naar man udi denne Limensgada, som er temmelig bred og Jordbakkene paa begge Sider anseelig høje, gaaer nede ved Naen langs op mod Vandløbet, seer man underst et Lag af sort Kalk og meek Kalkspath, som formeddelt sin Forening med Flogiston er Stinksteen (lapis suillus); bedre oppe i Naen finder man det underste Lag, hvorpaa Vandet løber, at være en perlegraa Skifer; høiere oppe i Jordbakken er der en tæt og fast sort Skifer med mange fine gule Nærer indsprængte; derover over komne nogle tynde Lager frem af Sementstenen og øverst Jord, Muld og Græstov. Oppe paa Marken omtrent et hundrede Skridt herfra i Vester, ere mangfoldige gravede Kuler ved Siden af hinanden, formodentlig for at bruge den her liggende Sementsteen, men som er skeet for saa lang Tid siden, at de alle ere med Græs bevoxne. Her findes og Levninger af en Døn, og efter Sigende skal det i fordum Tid have været de Heromkringboende paalagt, som Hoberi, at føre visse Læs Liimsteen til Hammershuus-Slot, hvis endnu tilbagestaaende Mure ere af en ubeskrivelig Styrke og uforgjængelige.

”Sementstenen er til Udseende en ganske mørkeblaa tæt Kalksteen, med smaa hist og her indsprængte hvide Kjertle lignende Kalkspath, og sommesteder

med Kiis. Den har megen specifk Tyngde og stryger i tynde horisontale Lag af 1 til 4 Tommers Tykkelse med mangfoldige Aflesninger, som ere meest regulære fra Nord til Syd og Ost til Vest, og som have en tynd guulagtig i graat faldende Forvittring. Hvorvidt denne Cementsteen strækker sig, kan ikke bestemt siges, men den viser sig allerede udi en Omkreds af 3 til 400 Alens Længde og Bredde. Det er allene ved langvarige og nsyagtige kymiske Undersøgninger, som i den rette Orden blive anstillede, at Man med nogenledes Visshed kan bestemme denne Cementsteens Bestanddele og deres forskjellige Mængde. At den ey er en simpel reen Kalk, viser dens Forhold efter Kalsinering; at hense den til Trap, som den har saa megen udvortes Overensstemmelse med, er usikkert, efterdi den ei, som Trap, smelter let af sig selv til en sort Slagge og at den forholder sig anderledes med Boraks. Rimeligst synes den dog at være det sidste, forenet med usædvanlig megen Kalk; og dens Bestanddele altsaa foruden Kalk, at være Leer, Kisel og Jærn, eller maaskee rettere Brunsteen, der foraarsager dens bindende Kraft.

”Denne Cementsteens Beliggende betragtet i Overensstemmelse med Lagerne i Jorden ved Besuv synes at vise, at her ey fattes andet til at producere et naturligt Cement end at den underliggende Skifer ved underjordisk Jld blev sat i Brand. Efter

dette, eller om man ved Kunst efteraber Naturen i at lade Cementstenen bryde og falsinere, finder man den meget overensstemmende med Tarras. Den bliver da guul, faldende lidet i det graa, fjendes, ihvor fin den endog pulveriseres, ganske skarp under Fingrene, og maa være af en porøs ujævn Struktur, efterdi den suger Vandet med megen Hestighed til sig. Naar den saaledes vel falsineret stødes og sigtes gjør den i Blandinger med Kalk et fastere og bedre Cement end Tarras efter Hr. Brandmajor Brandemans Beretning om de dermed anstillede Forsøg. Da dette Cement er af sig selv mere kalkblandet end det italienske og hollandske, maa det altsaa tilberedes med en mindre Deel Kalk, og saaledes vil nok to Dele Cement med een Deel Kalk gjøre den bedste Virkning. Ved adskillige gjorte smaa Forsøg har Man fundet at det bornholmske Cement, ligesom det italienske og bedre end det hollandske, i Forening med Kalk suger Vandet med Hestighed til sig, tørkes og haardnes hastigt; og udsat for stærk Hede straks efter det har været arbejdet, hverken sprækker eller krymper sig det mindste ind, og er i Vandet ganske uopløseligt. Cementstenens Beliggende udi Dagen, dens lette Brydning formedelst Afsløningerne, saavel som dens ey alt for lange Vey at transporteres til Udfikning, giver tilsammen Haab om at den ey vil blive kostbarere end almindelig Kalk, og i det mindste

50 procent billigere end det hollandske Cement. Paa Bornholm vil af Mangel paa Brændsel en videre med Cementstenen kunne foretages end at lade den bryde og transportere til Havbredden for at udfiskes, da den siden maa brændes paa Stedet, hvor den skal bruges i Mængde.

”Herudaf kan da drages den Slutning, at paa Bornholm gives et, baade bedre og langt billigere Cement end det hollandske.

”Det er hidindtil ikke bekjendt af hvilke Aarsager Man ikke sagte at benytte dette bornholmske Cement ved Kanal-Bygningen i Holsteen, og naar Man ingen Nytte gjør sig deraf, havde det maaskee været bedre ikke engang at nævne dets Tilværelse, Man undgik i det mindste den krænkende, skönt vel fortjente Dom, Hollænderne i saa Maade ikke kan undlade at fælde over os; ligesom Germaniens Indbyggere ved Pirna naturligviis maatte see den Gang Vi med utrolige Beføjninger heller tilkøbte Os Sandsteen saa langt inde i Tydskland, end umagtede Os med at benytte vore egne, dem Vi have i Overflodighed.”

Saavidt vor Statistiker (S. 31 — 35 i den 2den Udgave af hans omtalte klassiske Bog) og disse hans Ord synes mig fyldestgjørende.

Sandsteen, bedre end den nederlandske Karet, brydes tæt norden for Neksø i det for kongelig Regning fra 1754 drevne Fredriks Steenbrud.

I Begyndelsen vare Lagerne alt for tynde, men da Man havde arbejdet sig dybere ned fandtes de tilstrækkelig tykke og meget haarde. Steenbruddet skal i det følgende ved Næsse-Bjægs Beskrivelse blive omhandlet. En anden Slags Sandsteen, mere løs i Gruset, hartad som den franske Karet, falder ved Hasle. I begge Slags findes stundom Tegnet til hvad man kalder Dendritter eller Forstenelser af Beskriveret, som dog formodentligen er intet andet end en mineralisk meest guulagtig Saft, der har trængt sig ind imellem Steenlagerne, og der udbredet sig, mere eller mindre, eftersom den har fundet Vej for sig, saa at det er kommet til at ligne Forgrenelser af Tang og andre slige Beskriver.

Mollestene faaes paa Brændehalde (Brænde-hajlla) og mange flere Steder, fornemmeligst Sydlands i Mængde.

En Art Skifer med Striber i af allehaande Farver dog meest røde, og Striberne saa vakre og akkurate, at Stenene virkelig see ud, som sribet. Singang, findes ved Snogebek og ved Næsse. Denne Steen faaer ved Polering en deylig Anseelse. (Thurah S. 92 og 164). Skifersteen af graaagtig og sortagtig Farve falder ved Snogebæk. Ved Billegrav i Pedersker Sogn i en vidtløftig Strækning nordesten findes en Alluonskifer, efter Udseendet liig den ved Andrarum i Skaane. En Skifer af samme Sort falder og

i betydelig Mængde ved Boarne i Aaker Sogn under og omkring Krudthuset. I Glassering gjør denne Steen samme Virkning som Brunsteen (Magnesia).

Marien - Glas (Glacies Mariæ, Rus-Glas) findes, efter Pontoppidan, i Ringebækken i Ruthsker-Sogn.

Feldtspath. Paa Ringe er ligeledes hele Klipper af rød og hvid Feldtspath. Kjøbenhavns Porselæns-Fabrik bliver forsynet med denne Artikel fra Bornholm.

Samme Steds hele Gange af graaagtig Agat, meget haard og gjennemsigtig; ligeledes en Amethyst - Fluss i Kristal - Kwarts i Hobba-Naen ved Gudhjem.

Steenkul ere hertillands i stor Mængde, men de due ey at smedde ved, derimod ere de meget vel anvendelige til Kaffelovnsbrændsel og til Brandeviinsbrænderier. Steenkulsgangene strække sig ind fra Esen østen for Risegaarden og saa hen forbi Staden Rønne lige til Hasle, hvor de gaae ud under Esen lige til Kysterne af Skaane. Denne Steenkuls - Mare er henved en Miil bred og den strækker sig i en Længde af hartad 3 Miil under Bornholm. Der graves ikke Kul uden ved Rønne ved Gallyskjegoul, saa og ved Klausia Møller der ligge paa Bagge-Naen; hvad der paa andre Steder graves er høyst ubetydeligt. Om denne Steen-

Kulsgravning skal blive handlet mere udførligen i det følgende, hvor Jeg tillige vil levere det bornholmske Kulgraveries Historie. Der findes ogsaa en Steenkulsaare ved Snogebæk, ligesom ogsaa en anden ved Sandvig.

Torv findes i betydelig Mængde paa alle Landskante, dog meest imod Midten af Landet. Torven skjæres ikke paa Bornholm, men pløddres; Behandlingsmaaden, som er ikke brugelig i Danmark, fortjener at omtales her i Korthed:

Den Plads, hvor man vil tage sin Torv rammes først Oventøyet (s: den øvre Jord, der ikke er Torv) af; et par Karle, eller efter Omstændighederne flere, ælte herpaa Torvdynden vel igjennem deels med Fødderne, deels med Skovler, og hvis der ey er vaadt nok i Kulen til denne Veltning, lædes det fornødne Vand rinde til; den velæltede Dynd øses efterhaanden i Hjulbærer, hvori den af andre dertil ansatte Karle trilles fra Kulen, hen til en mere høylændt, tør og jævn Plads, hvor der læsses af, og Dynden af en anden Karl lættes s: jævnes ud til en Torvs Tykkelse, omtrent 4 til 5 Tom, og glattes ovenpaa; med et dertil indrettet Instrument, Ristejern faldet, det er et frunt skarpt Jærn af en omtrentlig halv Alens Længde, hvilket er befæstet tværs paa Enden af en Stage, med dette Ristejern gjennemskjæres herefter den hele Bane udiævnnet Dynd paa langs og paa tværs, hvor

ved al Dynden bliver afdeelt i Tørver; dette Arbeide kaldes at stikke af, paa bornholmsk: stikka aa. Saaledes fortares af alle Arbeyderne indtil de faa optaget saamegen Dynd, som der er i Kulen, eller saamegen, de vil bruge. Naar Tørven bliver noget tørret paa Opsiden vendes den om, sættes siden paa Kant (reses), og naar den er tør sættes den i Stakke, indtil Eheren faaer beleylig Tid at hente den hjem eller føre den andensteds hen til Salg. Saameget er vist at den meste bornholmske Tørv, saaledes som den er behandlet, er langt over Sammenlignelse med den af sjællandsk Tørv, der bringes til Kjøbenhavn, hvilket allene kan have sin Grund i Materien, og aldeles ikke i Behandlingsmaaden. Marsagen til at Tørven paa Bornholm pløddres og ikke, paa dansk Viis skjæres, er efter min Mening denne, at Dynden i Moserne paa Bornholm ikke er sey nok til at skjæres, saa Moser undtagne, og hvor Tørvedynden en er temmelig sey, kan Man ikke mageligere skjære end Man kan pløddre. Elig pløddret Tørv hedder paa bornholmsk: Kule-Torru, til Forskjel fra Bre-Torru 3: Fladtørv, Lyng, eller Græstørv, af hvilke ogsaa en betydelig Mængde bruges til Brændsel hvert Aar.

Paa allehaande Leerarter er Bornholm særdeles rigt, saa vel neppe nogen Leerart kjendes i Danmark, uden den tillige havees paa Bornholm. Hvidt ildfast Leer faaes ved Kanegaarden i Knuds

ter Sogn, hvorfra adskillige Skibsladninger føres
 hvert Aar til Porselænsfabrikken i Kjøbenhavn,
 hvor Kanegaardens Eyer er forpligtet ved en Kon-
 trakt at lade levere aarlig visse hundrede Tønder til
 en bestemt Priis. For nogle Aar siden opdagedes
 at være betydelig Overflødighed af samme Sort
 Leer, Kaneleer, ved Snorraaarden i samme Sogn,
 hvorfor ogsaa daværende Eyer af samme Gaard let-
 teligen fik den solgt for en overvættes høy Priis til
 Porselænsfabrikken i Kjøbenhavn, der nu eyer og
 bruger samme. Den fortræffelige, fine og særdeles
 rare ægte Porselænjord, som Fabrikken bru-
 ger, faaes ved Grødbyaen i Nafer Sogn. Hele
 dette Sogns Strandside, fornemmelig ved Boarna,
 er i Særdeleshed riig paa Leerarter. Leer til Pot-
 temageri, til Tag og Muursteen findes mange
 Steder, dog især ved Rønne. Mangfoldige flere
 Leerarter findes hist og her paa Landet, men som
 vi ikke ville opholde os ved at opregne og beskrive.

Adskillige Steder hertillands findes og bruges
 den bekjendte og mere end noksom udfregne Jord-
 art, Mergel, der med Fordeel kan bruges paa
 alle sure Agre, at sige, naar det skeer med Maade,
 men ved at misbruges kan fordærve Jorderne og be-
 tage dem sin Frugtbarhed aldeles.

Balkjord findes ved Strandsiden i Peders-
 ler Sogn. Jfr. Pontopp. 3 Tom.

En rød Bolus, liig den armenianske findes ved Aaker Sogns Strandside, især paa Risegaardens og Tornegaardens Grund. Ved Boarne i samme Sogn tages en endnu finere rød Art Bolus; item sammesteds en brandguul allunholdig Bolus, der af Bønderne bruges til at farve Linned i. Paa fornævnte Risegaards Jorder faaes fremdeles en meget fort og fin Bolus, som ved stærk Jld brændes lyseguul. I Limensgada falder i stor Overflødighed en kostelig Bolus af rød Farve, ligesaa god som den armenianske. En ligedan og fuldkommen ligesaa god Bolus findes i Hobba-Naen ved Gudhjem. Af nogle blandt disse Arter Bolus er tilført ført betydelige Mængder over til Stockholm. En fin grønagtig Sort Leer tages ogsaa i bemeldte Hobba-Na. Ved Seiersgaard i Knudsker Sogn falder en hvid meget feed Leerart, hvoraf en lybl. Doktor i Medicinen, ved Navn Meinig, Aar 1746 og nogle af de nærmest efterfølgende, lod hente en anseelig Forraad, rensede og beredede den til medicinsk Brug og kaldede den Terra Sigillata alba (stempelt med Elefantens Mærke). Jevnsfor Thwrah og Pontoppidan, anff. St.

Ofer faaes meget lys og skjen, fuldkommen saa god som den franske Ofer, ved Strandbygaarden i Aakirkesogn. Nord fra Langensgaard i Ny-larsker Sogn er ogsaa Ofer i stor Overflødighed.

men ikke saa god som førstnævnte Sort, dog ikke desto mindre ret brugbar.

Flere farvende Jordarter findes her paa Landet paa forskjellige Steder: Umbra, Engelskjord, ved Ræbba norden Rønne i Strandbakkene en ganske sort Jord, et Slags Jordbeeg, der ved Tilsætning af lidet Gummi kan bruges som Luff, men falder dog et Kjende brunligere end den bedste kinesiske Luff, som Pontoppidan vidner i sit omtalte Værks 3 Tome. En ligedan Jordart findes ved Sose, hvormed Kong Kristian den femte ved sit Ophold paa Bornholm i Aaret 1687 har gjort et Forsøg at skrive, hvilket daværende Guvernør over Bornholm, Werberg, bevidner. See Sandvigskke Samlinger til den danske Historie 1ste Bind 2 Hefte Side 45, f.

Uf Sand ville Vi blot lægge Mærke til den vakre, fine, hvide, ved Snogebæk, paa Hvide Ud (Hvide Ud) norden Rønne og flere Steder, til Marsdala og Røbedala: fortræffelige Grus, og til Meelfand (arena quartzosa, ar. farinæ), som findes i Stranden ved Rønne fra Havnegattet, Syd ester, i Kastelsbakkene, for Gallykkjegoul v. s. f. Dens Smeltning giver en prægtig Glassur for Leerarbejde. Pontoppidan har (1ste Tome S. 459 i en Anmærkning) følgende naragtige Anekdote om denne Sand: "Nu kaldes dette Slags Sand af nogle Tout est bon; Sand af følgende Anledning.

Da den franske Porselænmager Fournier, for nogle Aar siden, var sendt til Bornholm at søge sig brugelige Materialier, fandt han blandt andet, bemeldte Sand tjenlig ved Smeltning til Glassur. En Borger som forundrede sig derover, spurgte hvad han vilde gjøre dermed, men fik af ham intet andet Svar end, tout est bon, hvilket siden blev Sandens Navn". Om Jeg end ikke her erklærede at Navnet Tout est bon Sand er aldeles ukjendt i Rønne og overalt paa Bornholm, saa vilde dog enhver fornuftig Læser letteligen indsee at et almindeligt antaget, passende Navn, som Keelsand, ingenfinde lader sig fortrænge eller sætte af Brug paa saadan Maade — Men den ellers gode Pontoppidan vil gjerne opholde sig ved Bagateller, dog Anekdotjagt var jo og saa almindelig paa hans Tider.

Flyvesand findes i Pouls- i Knuds- og Nyker Sogn. Om Anstalter til dens Dæmpning har Jeg vel hørt adskilligt tale, ja vel ogsaa læst noget herom paa Prent, men, Jeg maa tilstaae min Uvidenhed i denne Post, Jeg kiender fra Bornholm aldeles ingen slige Anstalter, og troer de neppe have nogen Tilværelse uden for visse Entomiasfers Hjerner, hvilke ikke kunne eller ville fatte andet end Embedsmændenes Ufejlsbarhed og Forisømmelsesløshed. Der skal dog, som Jeg har hørt fortælle, være en Slags Sandflugts- Kommission paa Born-

holm, men hvad samme foretager sig er for Mig aldeles en Hemmelighed. Sandflugtens Dæmpning er endnu som tilforn blot et *pium desiderium*. Den Sandflugt skal videre paa sit Sted blive talet.

Dette være for det første nok talt om allehaandede Mineralrigets Produkter paa Bornholm; om et og andet som her er forbigaaet eller blot nævnt skal Jeg i det følgende give mere Oplysning paa behørigte Steder i Bogen. De Skrifter Jeg har til dette Stykke betjent Mig af ere de allerede nævnte: Pontoppidans danske Atlas 1ste og 3die Tome, Thurahs Beskrivelse over Bornholm, Thaarups Statistik og Blichfelds og Martfelds Beretning om Steenful paa Bornholm, hvilken findes i Landhuusholdnings-Selskabets Skrifter 1ste Bind, af hvilken vigtige Beretning i det følgende skal blive gjort videre Brug.

Produkter af Vekstriget.

Dersom man kunde troe Skribenterne, som have handlet om Bornholms Produkter af Vekstriget f. Ex. Thurah (see hans Beskr. over Bornholm S. 27), da var Bornholms store Frugtbarhed ganske udisputeerlig, men Skade er det at Man feyler betydeligen naar Man troer med Thurah at Landet i Almindelighed er overmaade bekvemt til allehaande Kornsaed (S. 27.); thi skjønt det han siger om Svanikke By. Wangs Frugtbarhed har

fuldkommen sin Rigtighed, saa kan deraf intet sluttes om hele Landets Befvemhed til allehaande Kornsaed; Mey tværtimod: den største Part af Landet, fornemmeligen de indere Dele deraf, er overmaade ubefvem til allehaande Kornsaed; men som det ene Sogn er i Henseende til Jor bunden ganske forskjelligt fra det andet, saa vil Jeg ved hvert Sogns særdeles Beskrivelse opholde Mig lidet ved denne Materie. De Slags Korn der dyrkes paa Bornholm ere:

Hvede avles lidet eller nokken slet ikke, skjønt det vel var rigtigere om der overalt paa de muldlerige Jorder avledes Hvede isteden for Rug, som ikke er saa vel tjent med denne Jord.

Rug (paa bornholmsk Rou) avles til Landets Brug, for det meste undtagen naar Risvekst indfalder, da her maa indføres noget, skjønt aldrig betydeligt, derimod udføres ikke Rug end i de frugtbareste Aar, da den Rug som i dette Tilfælde havees tilovers heller gjemmes til knappere Aar. Jorden dyrkes ellers ganske anderledes til Rug paa Bornholm end i Danmark er sædvanligt, hvorom kan læses Hr. Pastor Prahl's Agerdyrkningskatekismus, 80 Sp. ff, men for dem der ey have denne Bog ved Haanden, og ey ellers have nogen Kjendskab til den bornholmske Agerdyrkningsmaade, vil Jeg her korteligen fortælle noget af den bornholmske Rugavlingsmaade: Kort efter Indhøstningen pløjes

til Rug, hvilket bør være gjort inden Mikkelsdag om muligt er. Hertil pløyes Kou-Ryggja 3: Rugrygge, hver omtrent 4 til 6 Alen bred, hvilke pløyes ved at vende fra sig 3: til Høyre, og blive disse Rugrygge altid højest i Midten. Imellem hver anden Rygg ligger en Gjedda 3: upløyet Strimmel saa bred at et Par Bognhjul grændse den, hvilken Gjedda ligger for Befvemmelighed ved Gjødsflens Udtjorsel, som herefter foretages. Den lægges tæt, eftersom Jordens Fedme er megen og der ha- ves Overflodighed af Gjødning — Gjedderne pløyes og vendes ad sig 3: til Venstre, og Gjødsflen spre- des vel jævnt ud paa Ryggene, men intet i Furerne.

Dernæst saaes Rugen i den rette Rugstædtid, som er fra Midten til henimod Slutningen af Ok- tober, og der langs- og skraaharves men tværharves ikke. Herefter renses Hulfurerne og gjøres Furer skjønns gjennem Agren, efter dens Beliggenhed, til Bintervandets Afløb, og naar dette er gjort er Rug- stæden lagt. At denne Ablingsmaade er langt flo- gere end deres, som nedpløye Gjødsflen, er klart da det kun er den i Jordskorpen værende Gjødsel der kan gjøre Rugen noget Gavn, saasom ved at varme Jorden og ved sine saltagtige og olieagtige Dele bi- bringe Eerden Næring. Aldskillige holde for at mange af Gjødsflens fineste Bestanddele bortdampe naar den er saaledes ovenjorde eller overlåg i Jor- den, men sliq Indvending om Bortdunstninger etter

Mikkelstdag da de jævnlig indfaldende Regnvær
 rære opløse Gjødslen og blande den med Jorden,
 end Solstraalerne og Varmen udtørre den, fortje-
 ner intet Svar; derimod var det vel Umagen værdt
 at undersøge om ikke megen af den Gjødsl der ned-
 ployes er saagodtsom spildt. De smale Rugrygge
 og mange Hulsurer bidrage til at holde Vand af
 Rugen ved Vintertide. Ellers er det at mærke,
 at der adskillige Steder i Norge ables til Rug paa
 samme Maade som paa Bornholm, hvilket sees af
 lærde Efterretninger 1756 S. 780. De Thurah
 taler saaledes om denne Maade at avle til Rug paa,
 (S. 27): "naar Jorden saaledes dyrkes kan alle-
 tider en Gædmand, som er istandtil med Gjødning
 at bedynge et Stykke Land paa 6 Ed. Rug's Udsæd,
 ved den Højestes Bistand vente en Høst paa Hun-
 drede Tønder, og saa fremdeles;" dog gior nok den
 gode Thurah for meget af Tingen her, thi den der
 faaer tifold sin Udsæd igjen, kan i Almindelighed
 være vel tilfreds, og de fleste Steder kan ikke en-
 gang ventes ti Fold; ja mange Steder, især i det
 Indere af Landet, kan ikke ventes over fem Fold,
 men paa de Steder vilde vel neppe nogenfinde ræk-
 kes over tre Fold om Jorden der dyrkedes paa sjæl-
 lanske Viis. Videre siger de Thurah sammesteds:"
 Adskillige, sær Fremmede, som ere komne her til
 Landet, have eragtet denne Skik paa Jordens Dyrk-
 ning forkeert og urimelig, og have indført den an-

den i dette Tilfælde brugelige Maade, men da Høstens Tid er kommen, have de seet sig bedragne i deres Spekulationer, have i den tilkommende Tid faret fort efter Landets Maade, og derved bedst fundet deres Regning."

Dette var om Behandlingsmaaden ved Gjødnings-Rug, men nu ogsaa et par Ord om Sand-Rug. Til denne udfordres højbundet, lidt muldagtig, let Sandjord, som pløyes ordentlig om Efteraaret i Oktober, November, eller en og, om Værliget det tillader, i Desember, i store Gjedder (Agre, egentlig Adsigvendinger) vel 8 til 10 Efridt (eller noget mere) imellem Hulfurerne 2: Aggerenderne. Ved Pløyningen maa agtes at det bliver saaledes gjort at Vandet har sit Aflob igjennem Hulfurerne der ere efter Agrens Skafning. Sand-Rug-Jord pløyes i 4 eller 5 Aar og hviler i 3, eller længere Tid efter Jordens Bessaffenhed. De 3 første Aar giver Jorden Rug og siden Havre.

Rugen saaes i November eller Desember, ganske tyndt, og langsharves derpaa 3 til 4 Gange og tværharves 2 eller 3 Gange, hvormed Avlet er lagt. Det regnes at den giver ordentlig 3 til 4 Fold, men stundom i vaade Sommere 6, ja 7 Fold.

Sand-Rugen er den strideste i Kjernen, den er og næst fri for Ufrud, Klitter og Garsa 2: Klinte og Heyre, hvorfors den og er bedst skicket til Udsæd. Dette maa Jeg ogsaa her mælde til mine Lands-

mænds Noes, at de beslitte sig meget paa reen Udsæd, langt anderledes end de Danske Oboe, hos hvilke Man kun paa faa Steder finder en Rugager, som en god bornholmsk Landmand vilde være bekjendt at være Eyermand til.

Byg (paa bornholmsk Bjæg eller, hvilket er den vanligste Benævnelser, Korn) er egentlig Bornholmerens Hovedavl, især ved Strandfæderne, dog kan Landet aldrig afhænde Byg, men her maa de fleste Aar indføres en temmelig Mængde af dansk Byg, hvilket ene har sin Grund i den herillands gjængse overdrevent stærke Brandeviinsbrænder og Drikken. Dog maa det ogsaa her komme i Betragtning at ikke alt det Byg, der indføres til Landet bliver der forbrugt; thi meget forædles til Brandeviin og sendes ud, til Kjøbenhavn, til Norge og især til Sverrige. Til Byg dyrkes Jorden paa forskjellige Maader efter Jordarternes Beskaffenhed paa adskillte Steder. Tilmindeligt ristes Jorden om Efteraaret og tvepløyes om Vaaren; undertiden bruges ogsaa Nar, der er det samme som Sjællandsfarerne kalde Krog. Ewanikka-By-Bana er vel det Sted, hvor det bedste Byg gives, hvilket i Vægtighed overgaaer det femmerste; ellers er ogsaa Pedersker-Sogns Byg (det fra Strandfæden), berømt for sin Stridhed, ligesom ogsaa det fra Allinge- og Gudhjemme-By-Bange. Det iler-

teste, letteste eller som Bornholmeren siger, fløjeste Bygget falder i det Indere af Landet ved Lyngsiden.

Havre (Haura) avles i temmelig betydelig Mængde hertillands og er Lyngbøndernes Hovedavl. Den Havre Bornholm frembringer er ikke just slet, men betales dog aldrig saa vel i Kjøbenhavn, hvorhen aarlig en betydelig Mængde føres, som dansk Havre, hvilket kommer deraf, siger de Thurah, "at Havren som sendes til Kjøbenhavn, eller andensteds hen, at forhandles, er af den allerfletteste; thi naar Bonden har udtørsket sin Havre i Laden, skiller han den fletteste fra den største og bedste, hvilken sidste Slags bliver ikke Kjøbmanden men Brynemalere overladt, hvorfra og de bornholmske Havregryn bære Prisen for de fleste, som føres fra andre Steder." Det er ogsaa at mærke at den bornholmske Havre aldrig saaes nogensteds i Bygjord, men kun i de fletteste Jorder, hvor det ey vilde lønne Umagen at saae Byg; der bliver altsaa aldrig gjødet hvor Havre saaes.

Adskillige gode Landmænd have i de senere Aar begyndt at besitte sig paa at avle engelsk Havre, hvilket er hidtil lykkedes ret vel.

Boghvede avles slet ikke hertillands, skjønt Jeg troer at den vilde betale sig ret vel i de sandige Egne ved Strandsiderne.

Arter (Arter) vokse mange Steder her paa Landet meget vel, og avles temmelig betydeligen,

dog blot af de hvide og ingenlunde af de graae *Erter*. Skjønt der i enhver Huusholdning bruges en anseelig Deel *Erter* paa Bornholm, saa udføres dog til Kjøbenhavn aarlig mange *Skibsladninger*.

Bikker (paa bornholmsk ogsaa *Bikker*) have ogsaa, skjønt i mindre Mængde. Der udføres vel stundom til at forhandles andensjeds, meest i Kjøbenhavn, en Deel *Bikker*, dog er det ikke betydeligt hvert Aar, og ved de *Thurahs Tid*, 1756, ere *Bikker* slet ikke udsorte, hvilket sees af hans *Bornholms Beskrivelse* S. 28. De bruges meest til *Hestefoder*; saa lade og de *Bønder*, der ey have gode *Rug-Gaarde* male Meel af nogle, og blande det imellem *Rugmeel* til *Brød*, hvilket *Brød* bliver ret velsmagende naar der ey ere formange *Bikker* imellem; Meest passende siges det at være, naar der til en *Lønde Rug* tages en gammel *Skjeppe Bikker*, thi kommer der mere *Bikker* bliver *Brødet* lidet bedskagtigt. Der ere de der foretrække saadant *Brød*, for det af bare *Rug*.

For dem som ikke kjende noget til *Bornholms Agerdyrkningsmaade*, men have Lyst til at lære at kjende den noget nøyere, anbefales en af Hr. *Jakob Peter Prahl*, nuværende *Sognepræst* til *Osire-Marie Sogn*, forfattet *Agerdyrkningskatekismus* efter *Bornholms Agerdyrkningsmaade* *Kbhvn. 777, 8.* Dog hvor flittigen Hr. *Forsfatteren* end har udarbejdet denne lille *Bog*, er der alligevel indløbne hist

og her betydelige Fejl, dem det ikke er Sted her at opregne; tilmed dyrkes Jorden nu paa Bornholm langt bedre end for 27 Aar siden, da bemældte Katekismus er udgivet, thi Bornholms Landmænd ere ikke tilfreds med det blotte Eksempel af Fædrene, der have gjort saa eller saa, men de ville overbevise sig om Methodens Rigtighed; eller som Hr. Prahl spørgsmaals- og svarviis udtrykker sig i det 63de Spørgsmaal i Katekismussen: "Sp. De forlade vel en saa let deres gamle vedtagne Maade? — Sv. Jo de bornholmske Bønder ere deri ikke særindede og egensindige; de ere videbegjærlige, gjøre gjerne Forsøg, og optage villigen det Ny, som de befinde bedre end det Gamle." Heraf følger at den bornholmske Agerdyrknings-Katekismus, der passede til 1777 ikke er saa aldeles overensstemmende med vore Tidens Maade, som den kunde være, var den nyere. Da imidlertid Hr. Prahl's bemældte Bog er den første og tilmed den eneste i det Fag, saa bliver den af Bigtighed, og Vi blive Hr. Forfatteren meget takskyldige fordi Vi af ham have faaet samme.

Da Talem her er om Agerdyrkning og de Produkter herved frembringes af Jorden, saa var det vel værdt om her kunde siges noget om Kartoffelavl, men Skade er det at Jeg nu en kan tale synderlig herom, saasom Kartoffelavlen en er bragt videre endnu end til Havene. Forskjellige Steder have de, men i største Mængde paa Nordkanten

Hvad Kommen der ellers avles paa andre Steder paa Landet, er mere ubetydeligt.

Sennep (Sennep) havees til Landets Brug, men en mere.

Manna-Græs findes her vel sydlands, men Landsens Folk vide en omgaaes dermed, og føre sig samme til Nytte.

Blandt de mangehaande Foderurter er Klever (Kleuer) en af de vigtigste, men om Klever-avlen paa Bornholm kan ikke siges meget, da den endnu, saa at sige, ligger i sit Svøb. Rigtig nok avles Klever mangesteds paa Landet, men paa intet Strog almindeligen til hver Gaard, saa Steder af nogen Betydning og ingensteds saa betydeligen at der med Klever kan sommerstaldføres.

Adskillige Steder paa Landet havees store Enge, som deels give fint godt Hø, deels grovt Komma-hø, efter Engenes Beliggende, som de ligge henlædt til (Torp-Enin) eller sydlandet (Nør-Enin.) Det finere bedre Hø er godt til Kvæget og Suur-bunds-Høet til Faarene, for hvilke det er aldeles uskadeligt, alle stuelærde Landmands Jagttagerer uagtede.

Bornholmerne dyrke almindeligen sine Have meget maadeligen. Bekkterne ere gemeenlig disse: Raal, grøn og hvid, til Hønsbehov. Gulerøer (Barkena-Røer) avles meest i Hasle, hvorfra de udføres til Landets andre Steder og sælges

til dem som en have forsynet sig selv. Videre ha-
 ves i Havene nogle Slags Kjøkken-Urter, saasom
 Løg, Persille, Silleri, Rødbeder, Agurker o. s. f.
 og desuden er almindeligen et godt Stykke af Ha-
 ven, især hos Bønderne, overbofset med Nelder,
 Skrepper og Hundekjæns 3: Skarntyde. Stadse-
 lige Have med mange Blomsterurter o. d. have blot
 de Store 3: Embedsmændene og de anseeligste Bor-
 gere i Kjøbstæderne.

Her vokse ogsaa paa Landet adskillige til Far-
 veri tseelige Urter, hvoriblandt især er at mærke
 Engeskjær (*serratula tinctoria*,) som giver gul
 Farve, og hvoraf udføres aarlig en god Mængde
 til Kjøbenhavn, for der at sælges, dog bruges nok
 ligesaameget af denne Urt paa Landet til Farvning,
 som der udføres af den. Tilforn blev ogsaa endeel
 Engeskjærer hvert Aar ført til Lybek, men nu føres
 den ikke mere did. Videre bruge Bornholmerne til
 Farvning en Urt, der kaldet Topskjær er, hvil-
 ken giver en vakker gul Farve, ligesom ogsaa Far-
 ken af Skov-Ubild, der giver samme Farve, men
 Ellebart giver en brun, temmelig mørk, Farve.
 Skarntyde (paa bornholmsk: Hoinakjæns), Pi-
 leurt og den paa Bornholm saakaldede Laus-
 urt, hvilke alle give gul Farve, bruges derimod
 mindre til Farvning. Den sidstnævnte, Lausurten
 (Ondurt, paa sjællandsk Bondeplage), vokser ellers

meget hyppig blandt Kornet til stor Skade for samme.

Medisinske Urter findes her paa Landet i svær Mængde, men de bruges kun lidet og sjelden; blandt de vigtigste kunne reagnes: Malurt; Sukkeblad; Mandtrod, hvilken skal være god mod Følsk, ligeledes Angelika; Ngermon, en hyperlig Urt for Lungen; Grenpris; Lilljekonval (*lilium convallium* s. *silvestre*); Syren; vild Timian; Kammeelblomster; Jordhumle (*hypericon*); Tusindguld (centaurium minus), hvilken destilleret paa Brændeviin, holdes for at være god for Naven, ligesom og Dekokt af samme skal være meget godt at drikke i Koldfebre; Kalliker; Jærnurt (*verbena*); Ofsetunge (*anchusa*); Hundetunge (*cynoglossum*); Kallikerod (*geum urbanum*); fremdeles, Benbredblade, Bonderoser, Piilsurt og stærke Henrik, lutter skønne Urter til at uddrage Svulsten af ophobnede Lemmer; Kalmus, hvilken sættes paa Brændeviin og bruges mod Kolik; Desuden ere der som de Thurah siger, Side 31, "utallige flere, til Lægedom bekvemme Urter hvormed den All høyeste har velsignet dette Land saavel som andre, og formodentlig her ere frastigere end i de sids Lande, da dette Lands høye Situation og klippige Grund, hvor Solens Varme mere konsentreres og virker desto frastigere om Urternes Rodder, gjør at Easterne blive derved saa meget bedre." Ogsaa

findes her giftige Urter, hvoriblandt Solmeurten og mange andre, i stor Mængde. Overalt skal Man vel neppe i noget Land af Bornholms Størrelse finde saa mangehaande Urter, som her findes, hvilket maa komme af den store Afveksling her er paa Landet; thi her ere Fjelde, Sumper, denlige Dale og Sletter, skarp Leerjord, Flyvesand, feed Muldjord og or Lyngjord, her ere Grusbakke og sidlændte sure Svaldhul, altsammen stundom tæt ved Siden af hinanden; kort: de fleestmulige Slags Egne findes her og derfor ogsaa mangfoldige Slags Urter, ja endog, som Man har forsikret Mig, af dem som eller kun findes i Sveits, paa Alperne, og andre meget fjerne Steder som i Lapland o. s. v. men da Jeg selv ey er stærk i Botanik, maa Jeg forbigaae alle slige rare Planter's Beskrivelse, hvilken vel heller ikke hører saa egentlig til denne min Topografi.

Skovene have i forrige Tider været betydelige, men formedelsk Folkemængdens Forøgelse og den deraf flydende Agerdyrkingens Udbredelse, saavel som ogsaa formedelsk slet Omgang med dem ere de blevne meget forringede og blive det mere Dag for Dag, saameget mere som Faa eller Ingen lægge med Flid Bind paa at ophjælpe igjen de forhuggede eller opelste hidtil forsømte Skove. At sdelægge Skove er ingen Kunst og det forstaaer selv den usleste Bonde, men at ophjælpe de forbutlede Sko-

ve udfordrer ufortrøden Flid, som vel ogsaa nogen Kundskab i Forstværnet, og dette giver derfor sjelden nogen sig af med. At plante Skove hvor nu er godt Agerland vilde altid blive en slet Huusholdningsmaade og at rydde Skove, for siden der at have god Avlsjord er aldeles upaaflageligt, da Jorden saa betaler sig langt rundeligere, men den ganske hensigtløse Springen fra en Plæt til en anden med Skovens Forhuggelse paa Steder der kun skulde bruges til Skov, er ganske uforvarlig; thi ligesaa lidet som det var at fordrø at den nu levende Menneskegeneration skulde selv lide Mangel for at skaffe de kommende flere Bequemmeligheder, ligesaa lidet maa den ogsaa, uden betydelig Fordeel for sig, gjøre Landet næsten ubeboeligt for Efterkommerne.

I Midten af Landet i den store Hede ligger Kongens Almind og deri en ikke ubetydelig Egeskov hvilken vist ikke har nu nær den Betændthed som den havde nogle Aar tilbage i Tiden; thi deels er her ofte skeet Udvikning af Træer til saavel offentlige Anstalter som private Mænds Bygninger, deels ere mangfoldige af de vakreste Træer bortskjæmte i de store Almindes Lyverier for henimod et par Aar siden, og desuden kommer hertil at de forrige Holstforstere have været ganske uvirksomme; den sidste, Kaptein Bidstrup, har Jeg selv personligen kjendt, men om ham bliver al-

deles intet her at tale, da han, som Holtsforster, aldeles intet udrett:de. Hr. Lieutenant Romer, der i dette Embede løste Hr. Bidstrup af, fortjener derimod den Roes, at han er en driftig og for Landet meget nyttig Mand, der gjør sit Embede til sin Hovedsag, (en sjelden Dyd nuomstunder), og som i den korte Tid han har bestyret det, allerede har gjort adskillige Anlag til Skovenes Forbedring og Foragelse, hvortil Vi ville ønske meget Held.

Al private Skove ere vel de største og betydeligste i Nørre Herred, i Olsker- og Rø-Sogn; ellers er der for det meste temmelig Skov paa de fleste Steder af Landet. I Peders- og Pauls-ker Sogn havees størst Mangel, da her paa denne Kant næsten ingen Skov findes. Blandt betydelige Skove, som i den senere Tid ere meget forbuggede og tildeels tilintetgjorte fortjene især at mærkes: Dynddala-Skoven i Rø-Sogn, Lynggaards Skoven i Olsker Sogn og Bajllandsgaards Skoven i Aaker-Sogn.

De Træer, hvoraf Landets Skove bestaae ere især: Birk (paa bornholmsk: Borki), som findes i stor Mængde i Ols- og Rø-Sogn, men ellers sjelden; Eg (Eej), hvilken er af en udmærket Styrke og Varighed, saa den vel neppe har sin Lige der; den er tæt og fast i Træet, tung, noget mørkagtig, men ogsaa for sin Haardhed sværere at arbejnde, dog den Eg, som vokser i Kongens Allmind-Skov er

af en ganske anden Art, den er nemlig lettere, gulere, nettere flammed og mere frøn : Skjor, sprød. Den er derfor bekvemmere til Snedker- Arbejde, end den almindelige bornholmske Teg, hvilken er langt anderledes haard, tæt og sey, og desaaarsage baade tungere at arbejde i, og varigere at raadne paa. Den saakaldede Steeneeg (ilex, Jarneej) vokser her ogsaa en Deel af. Videre have her: Alm, hvoraf aarlig udføres noget til Kjøbenhavn; Ask, ligeledes; Asp; Piel; Elle; Hassel; Hylde; Lind; Løn; Beenved (Beenvidje); Røn; Ene vokser ikke anderledes, end som Smaafrat, dog er det større i Alminden, end andensteds; Hagetorn hvilken just ikke altid vokser som en Bustvetst, men stundom som store Træer: saaledes har Jeg kjendt en Hagetorn der stod ved Sandemandsgaarden i Knudske-Sogn, hvilken var en god Alm tyf i Tværmaal og høyere end nogen af Gaardens Bygninger, hvilken Størrelse er blandt det Slags Træer yderst sjelden; Videre Slaantorn (kaldes af Prael, Sp. 223: Skov Plomme-Torn); Hibentorn o. s. s. Af den hvide Bøg, Aonbogen, have endeel hist og her, men af den røde, Oldnbogen, have aldeles ingen undtagen om een Bøg, der har staaet ved Mølshad, skulle være til endnu, hvilket Jeg ikke veed, men derte veed Jeg, at flere findes ikke. Af selbær-træet, hvilket egentlig har hjemme i de nordligere Lande, og er ganske ukjendt i Danmark, findes be-

skrevet hos de Thurah S. 35. Det vokser vel nogle
 faa Steder i Landet vildt, men den største Deel fin-
 des dog næst ved Husene og i Have, saa det lader
 som de fleste ere plantede med Flid. Bærene ere
 langagtige, guulrøde og hængende, 60 til 70 sammen,
 i Klynger ligesom Rønnebær; de smage, skjønt no-
 get skarpe og snærpende, dog ikke ubehageligen. De
 ere sommetider brugte af Bønderne i Pølser o. d.
 istedenfor Rosiner, hvorfore de af Kjøbstædboe ere
 blevne kaldte Bønde-Rosiner (Bonarøffen). Mø-
 nebær-Træet, ogsaa fremmedt i Danmark,
 vokser her paa de koldeste Klipper; Bærene skal være
 tjenlige til at rense Lungen fra tyk Slim. Videre
 have vi ikke om Skovene hertillands paa dette Sted
 at erindre.

Lynge, som især vokser midt i Landet, bru-
 ges for en stor Deel til Brændsel, hvorfore den an-
 føres paa dette Sted næst efter Skovene. I
 Alminden er den altid størst, da her en maa rives.

Frugttræer kan her ikke blive talt meget
 om, thi vel have vi næsten hvert Huus endeel
 Frugttræer, men det er kun de almindelige: Åbild,
 Pære-, Blomme-, og Kirsebær-Træer o. d. Frugt
 udføres aldrig til andensteds at forhandles; heller
 ikke laves Most af de Æble og Pærer her vokse,
 men de spises som de ere. Nogle af de fornemmere
 Kjøbstædboe beslitte sig temmeligen paa Havevæsnen.

Adskillige Slags Bær findes her ogsaa meget gode at vokse vildt: Jordbær og de saakaldede Hatbær; Hindbær baade røde og gule; Blaabær; Ballebær; Brambær; Tyltebær og endnu nogle flere Slags.

Dette troer Jeg være nok talt om Vekstrigets Produkter paa Bornholm, og ere disse Stykker deels grundede paa mine egne Erfaringer, deels ogsaa uddragne af de Thurahs Bornholms Beskrivelse og Prahl's Agerdyrknings Katekismus.

Dyreriget.

Al tamme fireføddede Dyr ere hertillands de samme Slags, som findes i Danmark og i Sverrigs Syddeel.

Hestene, som havees paa Bornholm, ere for det meste kun maadelige af Størrelse, omtrent som hos Sjælandsfarerne, dog havees ogsaa en god Deel temmelig store og smukke Heste, hvilkes Tal Jeg haaber vil forøges, da adskillige Bønder paa Landet meget beslitte sig paa at holde gode Hingste især af jydsk Art. Landets Heste ere almindeligvis stærke og duelige baade til Kjøren og Riden, hvortil de fra Ungdoms Aarene opvænnes. Mandfolkene især ride meget ofte naar de skulle et eller andetsteds hen, men blandt Kvindesjønnet er Ridning slet ikke i Moden nu i endeel Aar. Dragon-

Heste, og hvad did henhører, skal der blive talt om i det efterfølgende, naar Jeg kommer til at handle om Militærvæsenet der paa Landet. For omtrent halvhundredde Aar siden, og længere tilbage, havde vilde Heste af hvilke Nø. Kirke altid aatte to Hopper, hvis Føl fangedes og solgtes til Fordeel for Kirkens Kasse. Disse Wildmærer kom aldrig i Huus, undtagen naar de skulde bedækkes, da de med Behændighed maatte drives ind i en eller anden Gaard saalænge. De vare kunsmadelige af Størrelse, men meget vel byggede, stærke og særdeles raske og havde meget lange Maner og Haler. (See de Thurah S. 5.) Men udsider ere disse vilde Heste aldeles uddøde eller og tangjorte. Af de smaa usle gullandske Og have her nogle faa, hvilke endog bære Føl, Bastarder af Gullander og Bornholmer Heste, hvilke lægges til, skjønt de ey ere værde at fødes, hvorved næsten ligesaameget forringes ihenseende til Hesteavlens, som den forbedres ved andres almeennyttige Anstalter med at holde udsøgte gode Hingste og Følhopper. — Fra, omtrentlig for tressindstyve Aar siden, have adskillige Bønder begyndt at lægge sig efter Heste af den norske Art, gule med sorte Maner og Haler, hvilken gode Hesteart nu er temmelig udbredt over hele Landet. — Udførslen af Heste har i forrige Tider været noget større end den nu er, da det er kun helt ubetydeligt, hvad der udføres, uden forsaavidt at de

Saa der bringes ud af Landet ere af de allerbedste der haves, af de fletteste derimod udsøres slet ingen. Amtmand Thorgils Sjeldsted siger i en Memorial der er indrykket i Fr. Thaarups Materialier til det danske Monarkies Statistik, Første Bind S. 95-96 *), at der fra Bornholm kunde aarlig uden Skade udsøres 4 til 500 Heste, men Jeg troer ey at det lader sig gjøre i mange Aar efter hinanden.

*) Denne P. M. er skreven 1780 i April, paa en Tid da Sjeldsted har været misforønet med Bornholm, formodentligen for den ringe Myndighed han som Amtmand derover havde, eftersom det lader af Side 87, f. Der var derfor ingenting paa Bornholm, der, efter hans P. M., var efter hans Hoved, men han har fundet at udsætte paa alt. — Derfor, da hans Efterretninger alle ere ganske eensidige, og alt seet fra den skjæve Side, saa maa samme P. M. bruges nderst varsomt om den ey skal gjøre mere Skade end Gavn. Dog ere der hist og her adskillige vigtige og rigtige Bemærkninger, som den ikke Ukyndige heri kan have meget Gavn af, kuns maa han forstaae at skille det rigtigete fra det øvrige. Saaledes forekommer det Mig, som det han taler om Tobaksplantning, om Brændeviin (S. 63 ff.) m. m. er meget vel overøenet, grundigt og rigtig talt. Ellers synes Mig at Sjeldsteds Beretning om Bornholm ligner noget efter den berkjendte Molesworths Skrivt: Account of Danmarc. Maa skee Vi i det følgende kunne træffe flere Steder sammen med Sjeldsted, da Jeg saa upartisk muligt er skal behandle hans Data.

Hornkvæget falder i Almindelighed mellem det smaa og det middelmaadige, hvilket efter de Thurahs meget rigtige Bemærkning, kommer deels deraf at Creaturene meget haardt blive af Bønderne behandlede, da de fleste maa føde sig paa fri Mark, hvor stundom kun er lidet for Tanden, og det fra tidlig om Vaaren til Vintrens Ankomst. De maae langt ud paa Efteraaret, vel og i Begyndelsen af Vintren, ligge i Slud, Regn og Kuld, paa vaade og moradsige Gaarde, under aaben Himmel, førend de blive indtagne i Huus, saasom Fæstaldene ere opfyldte med Sæd og Kvæget en fan tages ind, førend denne er udtørstet, hvilket meget hindrer Creaturenes Vækst; deels kommer det ogsaa deraf at Tyrene ere meget smaae og mofsen ikke andet end Kalve (andetaars Kalve, Gamstajna) naar de begynde at bruges til at springe Kær, ligesom ogsaa Kvierne ofte kun ere Kalve (Gamstajna) naar de første Gang tage Tyr. — Et fligt Tillæg efter Kalve vil blive smaat og usfelt, indseer letteligen enhver, endogsaa uden besynderkjendskab til Landvæsenet. — Ligeledes hvad den førstnævnte Post angaaer, da er det en afgjort Sag, at det er ganske ufordeelagtigt og en forkert Huusholdningsregel, at markføde Creaturene meget, og det ønskeligt var det, at Sommer-Staldføring med Kieveravlens Udbredelse maatte blive almindeligen indført overalt, hvilket vilde blive Landet

til usigelig stort Gavn; men det vil vel være en temmelig Tid, inden Man kommer saavidt i Oekonomiens Forbedring her paa Landet at Sommer-Staldføringen bliver ganske almindelig, saaledes som den burde være det. — Ellers anmærker de Thurah (S. 6) at Køerne give vel Mælk af sig naar de blive nogenledes vel forede. Og saa maa her anmærkes, at Stude bruges hertillands ey til Arbejde, men de have blot til at sælges eller slagtes; en Stud paa 500 Pd. eller derover, er for sin heldne Storrelses Skyld anseet hartad som et Særhou paa Hornholm. — De Thurah regner blandt Landets sædvanligste Produkter: saltet Drefisd, Tunger, Kallun (?), Huder og Talg. Ligeledes tale de gamle statistiske Skribentere, Jens Lauritsen Wolf og Niens Barentsen Bergen, om det meget af Fæned, der udfortes fra Hornholm.

Faarene ere paa Hornholm for det meste som de, der have i Danmark, baade ihenseende til Storrelse og Beskaffenhed, dog skal Ulden paa de bornholmske Faar være langt finere og bedre end den sjællandske. Der udsæres ingen Uld (paa bornh. Tø) fra Landet uforarbejdet, men hvad der have tilovers hos Bønderne kjøbe Kjøbstædøe med stor Begjærighed; heraf gøres for det første næsten al det Tøy, Landets Indvaanere bruge til Klæder af uldent eller hvergarns Tøy, dernæst udsæres til Kjøbenhavn eller andensieds hen til Forhandling

hvert Aar mange Tusinde Aln smukt vævede, stri-
bede Hvergarns Stoffer, hvilken, det bornholmske
Kvindesjøn, Vindskibelighed de Thurah tillægger
den fortjente Roes (S. 6, 7). Dog herom mere
siden.

Paa hver Bondegaard havees vel omtrentlig
en Snees Stykker Faar, somnuesteder flere men og-
saa mangesteder færre, dog maa nogle Steder i
Landets Norddeel undtages fra dette mit Overslag,
og især Olsker Sogn, der har Gaarde, hvor Faar
havees i Hundredtal, saasom især paa Brogaard.
Disse Faar blive aldrig husede om Vintren, men
maa søde sig selv ude paa Slots- Lynge ved Ham-
mershuus, hvor de holde sig blandt Klipperne,
ligerviis Faarene paa Færø. — I de senere Aar
have endeel begyndt at lægge sig efter at have Faar
af bedre udenlandske Raser, saasom spanske og Blan-
dinger deraf. — Svagheder blant Faar ere ikke al-
mindelige, undtagen i vaade Aar den saakaldede
Flyndresygen, og ellers enkelte Aar, Faarekopper,
hvilke vel sommetider anrette store Odelæggelser,
dog er der visse Steder, hvor de ingen Skade gjøre;
saaledes have Kopper aldrig i Mandeminde angre-
bet noget Faar paa Sandemandsgaarden i Knuds-
ker-Sogn, skjønt fremmede, med Kopper befængte
Faar have blandet sig i Hjorden, ja endogsaa ligget
blandt Gaardsens Faar om Natten inde i Faare-
huset; og det uden at her ere brugte nogle konstige

Forebyggelsesmidler mod Kopperne; ja hvad som endnu er mere: Faarene hertilgaards fødes med det af de boglærde Landmand for sin Skadelighed vidt og bredt udstregne Eurbunds h. De Thurah anfører (S. 7.) som noget mærkeligt, "at Faarene i Aaret 1753 vare særdeles yngelsomme, saa at mangfoldige fik paa engang to, og mange tre Lam ad Gangen," hvilket dog ikke forekommer Mig som noget rart, da det saaledes har været almindeligt hvert Aar saalænge Jeg kan huske.

Det bornholmske Sprog anbelangende anmærkes her, at isteden for Dansken siger: læmmer, faaer Lam, siger Bornholmerne: sner, til hvilket særdeles Udtryk Jeg intet Stamord eller beslægtet Ord mindes Mig at kjende.

Svin have hertillands af forskjellige Raser, ligesom i Danmark; nogle ere af det lange Slags, hvilket ikke er den oprindelige bornholmske Svine-Rase, andre ere korte i Livet men derhos trinde, med spidse Tryn, og disse holdes for at være de triveligste, og fordeeligste for Bønderne der meget markføde sine Svin. Mange blive fedede med Kaff og Drank (Epsel) som og med Urter; men til Skoven jages de ikke for at fødes der med Olden, saasom Skovene ligge mestendeels uindgjærrede i Plættet omstrøede, og derudi findes slet ingen Oldenbøg, men endeel Egetræer have, som forhen er erindret, hvis Agern dog ikke blive ganske ubenytt-

tede til Evinestødning. Af Flesk udføres aarligen en Mængde, meest saltet, til Kjobenhavn.

Blandt tamme fireføddede Dyr henhører Hunde, hvoraf almindeligen en stor Gaardhund havees paa hver Bondegaard, hvilke Hunde ere af mange haande Raser, som andensteds. Nogle have ogsaa Jagthunde, meest Stovere. Det maa en heller glemmes her at anføre, til Beviis for Smagens Forfinelse og Kulturens Tilvækst, at mange Bornholmerinder besitte sig meget paa at holde vakke — Skjodehunde.

Kattene gjøre derimod mere Gavn ved at ødelægge Røtter og Muus, hvorfor de og ere uundværlige.

Blandt vilde Dyr sættes almindeligen Hjorte og dernæst Hinder øverst paa Listen, men disse havees nu aldeles ikke. I forrige Tider derimod, havde de i særdeles stor Overflødighed, da de gif i store Hobe og Skyede en Folk, saasom ingen havde Lov at jage efter dem. Kongerne i Danmark, hvilke ene den bornholmske Jagt, have stundom sendt Jægere derover, hvilke ikke allene have bragt Bildtet dødt til Danmark, saaledes som i Kristian den Fjerdes Tid, da der paa engang bragtes, Aar 1630, til Sjælland 200 Stykker, men endog ført Hjortene levende derfra, hvilket er skeet adskillige Gange i det syttende Aarhundrede, især Aar 1671, da 30 Stykker bleve overbragte til Sjælland. Og skal,

figer de Thurah S. 8), "de spraglede Hjorte, som endnu i Sjælland befindes, være af den bornholmske Art." — De bleve jo længer jo færre, især efter den strænge Vinter 1730. De Thurah søger Marsagen til Dyrenes Forsærelse i at Almindes Skoven, deres vanligste Tilholdssted, Tid efter anden er bleven tyndere og mindre; men vigtigere er hvad han videre lægger til her om Krybskytteri. Disse ere hans Ord: "Uden at tale om, at i et Land, hvor hver Mand har Gevær, og hvor Husene ligge vidt adspredte, der en fattes paa det Slags Folk, der beslitte sig paa, at formindske deres Antal." — Det er nu et par Aars siden de sidste Dyr, her havde, bleve, paa omtalte Maade, udrødde; men Jeg troer ikke at det paa nogen Maade var Landets Skade, at Dyrene sluppe. Heller ikke have andre Slags stort Bildt saasom Kaa- og Daa-Dyr paa Bornholm.

Paa Hare har derimod været stor Overflødighed endogsaa til henimod disse Tider, dog især før 1772, hvilket Aar Jagten efter kongelig Resolution af 23de Oktober blev bortvagtet til Bønderne paa Landet mod 200 Rdlr. aarlig i 20 Aar, hvorved samtlige Landsens Bønder (og andre dets Indvaanere) finge Lov at jage overalt paa hele Landet, hvoraf rimeligviis følger at Harene maatte blive noget færre i disse 20 Aar, end de havde været tilforn medens Jagen havde Tilladelse at jage, und-

tagen netop Holtsforsteren allene. Efterat Jagten saaledes havde været bortpagtet i 20 Aar til menige Landsens Bønder, og dernæst i 6 til private Mænd, pagtede samtlige Præsterne der paa Landet den for fem Aar siden paa 3 Aar, i hvilke Harene bleve meget forfærrede, saasom Præsterne gave andre Lov til at jage, imod den meget ringe Betaling 16½ ß . aarlig for hver Person, hvorfor ogsaa mangfoldige benyttede sig heraf, og Harene bleve, som sagt er, i disse tre Aar størsteparten udryddede. Derefter fik Hr. Bysskriver Jespersen Jagten og har den i 5 Aar. Strafs antog han Medinteressenter, hvilkets aarlige Kontingent er 5 til 6 Rd. Af saadan Prisens Forhøjelse, som og af Harenes større Sjeldenhed fulgte at Prisen paa Hare steds steg saa stærkt, at en god Hare kostede Aar 1803 i Rønne 1 Rdlr., hvormed fire Hare havde paa samme Sted været betalte ti Aar tilforn. Dog, dette kan ogsaa være ligemeget, thi Mangel paa Hare kan vel aldrig syn-derlig skade et Land; og ofte er vel den Skade de om Vintrene gjære i Havene paa unge Frugttræer, som vel ogsaa paa andre Træer og paa Kaal, næsten ligesaastor som Fordelen ved Udførslen af Hare og Harstind. De bornholmske Harstind ere ellers med stor Begjærlighed kjøbte i Kjøbenhavn af Hattema-gerne, saasom de ere ihenseende til Haarene meget finere og bedre end de danske Harstind.

Onskeligt var det, vilde Rævenes Antal saaledes formindstes som Harenes, men desværre, dette er ikke Tilfældet. Sikke Tilflugtslyl have de i Rø-Sogns Skove, i Alminden og mange flere Erender. Nordpaalands ere de fleest, især i Olsker og Rø-Sogn. Man vil paastaae, hvilket vel heller ikke er urimeligt, at de i strenge Vintre mangfoldigen forføres derved at Ræve fra Skaane paa Isen marsere over Egen til Bornholm. Saavidt Mig er bitterligt, havees ikke andre Ræve (Ræva) paa Bornholm end røde. Stundom estersættes vel Rævene, men ikke altid med heldigste Udfald; saaledes var i Aaret 1797 eller 98, om Jeg husker ret, en almindelig Klappjagt paabuden i Knudsker Sogn, hvor alle Bønderne maatte mede med Skydegevær, samt alle Udbyggere og hvem ellers der vilde, men som samme blev holden ved Pindsetid da Skoven var allerede ganske grøn, fik ingen af hele det forsamlende Folk nogen Ræv at see, hvorfor alle, efter uforrettet Jagt, men paa Jagten velforrettet Midt-dagsføvn, vendte hjem til sine Huus Kl. 3. Klarligen fremlyser deres Klogskab deraf, at de en vilde spille en Dag i Vaaren til Rævejagt, men opfatte samme til efter Vaaren, da Tiden ikke er saa knap. Dog bære vel ikke de paa andre Landskante boende sig saaledes ad, naar de ville jage efter Ræve.

Ulve findes slet ikke hertilands, Kaniner ikke heller, Egern heller ikke, ligesom en Waarder, J.

lere, Lefatte, Bruder, Oddere, Græblinge, Muldvarper o. d. findes nogensteds paa Landet, hvilket er mærkeligt.

Derimod er der stor Mængde af Røtter (Røtter) saavel i Byene som paa Bongden, Landets Indbyggere til stor Skade. Formedelt den stærke Ungelsheds ved Røtterne troer Jeg deres Antal snarere tager til end af. I forrige Tider udsolgte Kjøbmændene Røttestrud uden al Indskrænkning, hvilket Sjældsted i sin Promemoria (S. 95) med Rette dadler; thi skjønt Jeg just ikke nogenjinde har hørt om Misbrug af Røttestrud, saa er alt det dog noget der ikke maa kunne komme i ethvert Menneskes Hænder. Nu er ogsaa denne Uorden hævet, da kun Apothekerene, og det med megen Indskrænkning, maa sælge eller have Røttestrud.

Bandrøtter skal, efter de Thurah, ikke have været bekjendte paa Landet førend omtrent for 80 Aar siden, men nu findes de i Mængde.

Mus ere ogsaa i Mængde. Paa bornholmsk kaldes de, i Enkelttallet en Mus, i Flertallet Møss. Et Slags Mus, som kalder sig *gerstakka*, og af nogle er holdt for at være Muldvarper, men urigtigen, er beskrevet af de Thurah S. 10. Sammensteds beskrives et andet Slags, hvilket hertillands kaldes *Mangelmoss*, paa tydsk *Zieselmaus*.

Pindsvin kaldes her *Julkatta*, hvilket synes rimeligere komme af det svenske Navn igelköt, end

det skulde betyde Hjulkatte, som de Thurah mener en gjørende Forskjel paa Julen og et Hjul; thi Jyl betyder vel Jul, men et Hjul hedder Joul.

Af allehaande Fuglearter som findes paa Bornholm opregnes af de Thurah følgende i alfabetisk Orden: Malefrager; Alk, egentlig en Rorge tilhørig Strandfugl; Alsker kaldes paa bornholmsk Kayer, paa jydsk Kaa, paa plattysk Kaacke; Brokfugle kaldes her Longviver; Brushane; Duffertter eller Dufænder; Duer (Douer) baade tamme og vilde; Edderfugle, paa bornholmsk Nabøer. Disse ere Strandfugle, store som tyrkiske Ender og have lufte Fodder; Hannen er hvid med sorte Platte paa Vingene og Stjarten, grøn oven paa Hovedet og lidt større end Hunnen, hvilken er kastaniebrun overalt. Kjødet er spiseligt, dog en saa velsmagende, som Wildandekjød. Disse Fugle ligge sine Unge ud i Strandbakkene rundt om paa Landet, men det rare Edderdun, som falder efter dem, faaes kun paa Kristiansø, og ikke paa Bornholm; Falke ere sjeldne; Flaggermus; Fuglekongen (kaldes Lemmalidijn); Gæs baade tamme og vilde, ligeledes Gravgæs — En Gasse kaldes: ein Gaasa. Saamange Fjær som kunne plukkes af een Gæs kaldes: ein Gaasarust; Glentene ere ikke saa; Gøge, i Mængde. Haugaddissa eller blot Gaddissa, en Strandfugl, beskrives omstændeligen af de Thurah S. 15. Kjødet smager tranet og er derfor uspiseligt, men

Fjærene og Dunet meget fine ligesom Naboens; Havrefuglen, hvilken faaer Skyld, for at lade sig af Gogen bedrage til at ligge dennes Unge ud; Herrer; Hørsegøge, egentligen de saakaldede enkelte Begasiner, men som kaldes paa bornholmsk Hørsagjøja, fordi de give en Lyd fra sig hartad som et Hørs eller en Hest der vrinsker og gnægger (vrsunar aa gnæygjar elle skræykjer; de Thurahs "Brimar og Skragkier", hvilket er urigtigt, har sin Gruud i Korrektørens Uvidenhed i Bornholmsk). De opholde sig gemeenlig i Mose, og give den omtalte Lyd, ikke med Rosten, men med Vingene, i det de fare op i Lusten — Paa tydsk kaldes de Graß-Ziegen; de dobbelte og tredobbelte Begasiner findes ogsaa hertillands, skjønt ikke hyppig, dog ligge de Unge ud her; Høge (Høja) større og mindre, saasom Høsehøge, Duehøge og Spurvehøge — Hvad de Thurah ved denne Lejlighed taler om Navnet Graabeen eller Graanak er ikke saa ganske rigtigt, men herom vil Jeg opsætte Talen til des Jeg kommer til at handle noget om overtroiske Meninger og hvad did henhører; Tredsker ere her af det allerbeste Slags — De kaldes her: Graa, Tersker, Tersker eller Tersker; Kramsfugle, somme Aar i temmelig Mængde; Krager (bornh. Kraager); Krænder ere ikke saa sjeldne som det lader af de Thurahs Esterretning om dem; Lærker (Larker) i Mængde, saavel Kornlærker som Syngelærker; Maager

ere her, ifølgé Landets Beliggende, i megen Overflødighed, saavel store som smaa, adskillige Arter. Af de større ere tre Arter, nemlig: Sortgraa, graa, og hvidagtige Raager. Af de mindre ere her, de i Sjælland saakaldede Tærner, hvilke paa bornholmst kaldes Svaarthætter (Sorchætter), men af Oboene (paa Kristiansø) kaldes de: Kjirrer; Musvitter (Musavitter); Rattergale ere i stor Mængde i de mange smaa, omstrøetliggende, Ekøve — En Rattergal hedder hertillands: ein Fjershaun, som havende sit Stavn eller Bræsted paa Fjeld; Ortolaner eller Hortulaner ere vel de samme som Norges Snesfugle (See Lærde Esterr. som udgaves fra Borchens Kollegium for Aar 1756, S. 787, jævnført med de Thurah S. 17); Raage. Da der af dette Slags Fugle, der nokken er utjendt i Danmark, have en saa overvættens stor Mængde hertillands, saa troer Jeg ikke, det vil foranledige Misnøye hos Nogen, at Jeg er noget vidtløftig i Taler om dem. Raagen er en Træfugl, stor omtrent som en Krage, glindsende sort; den søger ikke Aadler, men lever af Orme, Oldenborgere og andre Insekter, hvorfor den ogsaa om Vaaren troligen sureviis følger den plovende Landmand; ogsaa leve de af Kornet paa Marken, hvilket de, naar det er kommen til nogen Fuldkommenhed i Befjien, falde paa stimeviis og gjøre samme stor Skade. De komme almindeligen her til Landet fra Pommern aarligen sidst i

Februar, hvorfor ogsaa Matthias's eller Madjes Dag, den 24de Februar, kaldes almindeligen paa Bornholm, saavel af enfoldige Folf, som ogsaa af alle andre, Raaga-Massijn eller Raaga-Massisa-Da *). Erfarenhed lærer at de ved at følge denne Naturdrift, at komme hvvertaar til samme bestemte Tid, meget ofte komme for tidlig, da de, naar Vintren holder længe ved, sees, stundom hobevis, at forsmægte af Hunger og Frost. Naar Raagene ere ankomne om Vintren holde de sig meest paa Røddingerne ved Strandkanten, og skjønt de vel mellemstunder sees flyve noget op i Landet for at søge Føde, saa findes de aldrig at overnatte i Træer oppe i Skovene førend ved den Tid, da Plynningen begynder, hvilket skeer gemeenligen ved Sluttet af Marts, somme Aar tidligere andre Aar sildigere, altsammen efter Aarstiderne. Da, naar Vaaren er begyndt og Varmen kommen noget i Luf-

*) Som denne Dag fører slikt Navn af Raagene, hvilke da pleje komme til Landet, saa have ogsaa andre Dage nogle egne Navn eller Epitheter der gives dem. Saaledes kaldes 21de Marts: Svina-Beyntijn 3: Svine-Benedikten fordi Svin da kunne begynde at gaae ud; 22 Februar hedder: Pærmeyn varma Etenijn 3: Pæder med den varme Etenen, fordi da ofte kommer Tø; 1ste August kaldes: torra Pæ 3: tørre Pæder, fordi da ofte er megen Tørr; o. s. f.

ten, hvad enten det saa er før eller efter 25 Marts, (vaar Froue-Da), som de Thurah saa bestemt siger om, at det skal skee altid efter denne Dag, da forsøye de sig samtlige fra Stranden op i Skovene, hvor de enten bygge ny Rede, altid i Toppen af de høyeste Træer, (hvorfor ogsaa meget høye Aske kaldes Raaga-Risfa, ligesom høye Lunde ofte hedde Raage-Lunde), eller og de forbedre de sjorgamle, for deri at ligge Unge ud, og fra den Tid orholde de sig den hele Sommer til Ende i eller ved Skovene, indtil nogle Uger for den Tid, de ville trække bort, hvilket pleyer skee i Forsningen af Oktober, da de, med sine nu fuldvoksne Unge, stimeviis i Tusindetal forsamle sig paa noget høylændte Gletter, og under bestandigt Skrig sve sig, som Træfugle pleyer, i at flyve, hvilke Dveller daglig fortsættes indtil Bortflugten. — Da de henimod Høsten, i store Stime, falde paa Sædagrene, og der, ikke allene afæde Sæden paa store Stykker af Agren, men endog nedtræde (uerbala) det Overblevne, saa er fordum, vel ikke saa ganske uretteligen, holdt for at de vare høyskadelige, landsdende, Fugle, og derfor blev anordnet, at hver Bonde skulde aarlig blandt de vanlige Skatte levere paa Amtstuen den besynderlige Skat af et vist Antal Raage-Hoveder in Natura; og da nu Raagene, som meget forhadte, bleve af Landboene meget hæftigen eftersatte, naaedes rigtig nok det der sigtedes og tragtes

des efter, nemlig at Raagene blive færre Nar for Nar, men nu troede Adskillige sig at mærke, at denne deres Udryddelse eller Forsværrelse medførte mere Skade end Gavn; thi de meente, at Orme og Insekter, Raagenes sædvanlige og beste Forarsføde, toge nu saaledes Overhaand, at de i Jorden fortærede Roden af Sæden, og derved gjorde langt mere Skade end al den uhyre Mængde Raage havde nogensinde gjort, hvorfor ogsaa Raage Skatten ophørte, skjønt den ikke, som de Thurah siger, blev aldeles ophævet, hvilket en engang paalagt Skat kun saare sjeldent bliver, men den blev saaledes forandret at istedenfor at Raagehovederne tilforn ydtes in Natura, betales de nu med Penge, nemlig med 1 Skilling for hvert Hoved. — Hvide Raage findes ogsaa undertiden, hvilke, som forhadte for de Sorte, ikke ere blandt disse, men holde sig sammen for sig selv. Omtrent i Aaret 1736 eller 1737, anmærker de Thurah, var paa Landet en særdeles Mængde af hvide og brogede Raage. — Almuen paa Hornholm spiser de unge Raage; almindeligst koges der Suppe paa dem, og de skal da, efter hvad Jeg har hørt, smage temmelig vel. De Thurah siger at Bønderne holde særdeles Hævd over dem, og at "Jngen understaer sig at tage bort af Ungene i en anden Mand's Skove eller Trær, uden særdeles Tilladelse, saafremt han en vil underkaste sig Stræfning og Pro-

ses;" men hvad særdeles Hævd der kan holdes mere
 over Raagene end over alle de andre Skovens vilde
 Fugle, det er noget Jeg ikke forstaaer. At nogen
 god Skovbonde en tillader Rogen at flyve i Træer-
 ne i hans Skov naar Raagene have Nede i dem,
 troer Jeg gjerne og det saameget mere som han hel-
 ler ikke, hverken kan eller bør, som god Skovbon-
 de, tillade det paa nogen anden Tid; men blot for
 Raagenes Skyld at forbyde det, gjør nok aldrig
 nogen Bonde hertillands, derimod tør det nok skee,
 for det meste, blot for Trærnes Skyld; at nogen
 er strævet for at have taget Raagunge og at herom
 er ført nogen Proses, har Jeg aldrig hørt noget om,
 og kan heller ikke troe det, da det er høyst urime-
 ligt, derimod fortjener hver den der, uden given
 Tilladelse, flyver, naar det endogsaa er, i en an-
 den Mands Trær, en alvorlig Trettesættelse og
 vel stundom, efter Omstændighederne, en god Dragt
 Prygl, og at dette undertiden gives troer Jeg gjerne.
 Videre siger de Thurah, at "Bønderne, som have
 af disse Fugle i sine Trær, byde vel sine Slægtin-
 ge og Naboe til Gjæst paa Ungene, naar den Tid
 er;" men som dette kun synes at være en For-
 modning af de Thurah, saa formoder Jeg at den
 bedre kunde været gjort i Bornholms guldne Alder
 for femhundrede Aar siden. Videre habes ikke om
 Raage at erindre, end det som anført er, og dette
 at de lange Vingefjærene ere meget gode at bruge

til Tegning med Tuff, som Karttegning o. d. ligesom Ravnesjærene. — Ravne have hertillands i mindre Overflodighed; Kingelduer kaldes paa Landets Sprog Eluder; Eissen, paa tydsk Zeischen eller Zinslein; Citronfuglen, som den kaldes af de Thurah, hedder egentlig, saavel paa Bornholm som ogsaa, saavidt Jeg veed, overalt i Danmark Pomerans, Fugl — Hvorfor de Thurah kalder den Citronfugl veed Jeg ikke — disse Fugle ere somme Nar i temmelig Mængde her paa Landet, og stundom meget store og fede, saa at en kan veye næsten et halvt Pund; Skadde ere i stor Mængde; Skovskadde, hvilke ere særdeles fjerne af Farve, somme papegøngrønne, andre blaaagtige og atter andre rødbrøgede; Strandkadden, en meget vakker Fugl, med rodt Næb og røde Fødder, holder sig gjerne i Selskab med Biberne, i Nærheden af Strandkanten, men aldrig op i Landet; Snepper ere her adskillige Slags: et Slags smaa blaaagtige kaldes Ryler; et andet Slags, ogsaa smaa, kaldes for medelst Stemmen Fløyter; et Slags store sortgraa, som lade sig see i Høsten oppe i Landet ved færske Vand og nede ved Stranden; brogede med lufte Fødder (Vandsnepper), der holde sig i Mose og Kjær; Skovsnepper (Wald- eller Holz-Snepper); Et Slags Fugle kaldede Snærer (paa tydsk: Mistler Schnaren, eller Schneer), er meget rart; Sol-

sorter (paa tydsk Umsel) kaldes her Bænkja Starra
 2: Bække-Stare; Spurve ere her i megen Mang-
 foldighed baade graa og gule: de graa kaldes her
 Graasporra, de gule: Gulvelmijna eller rettere
 Guljelmijna, qvañ gul hjelmene; Stenskvat eller
 Kvistært (paa bornholmsk: en Stenjalpa, paa
 plattydsk: Wipp-Stert, paa høtydsk: Graß-Mu-
 cke, eller der falsche Nachtigal, fordi den med sin
 Stemme synes ville efterabe Rattergalen, og paa
 norsk: Sten-Dulp eller Sten-Skvætte), den er
 hartad som før omtalte Havrefugl; Stillidser;
 Storke opholde sig undertiden her paa Enge og i
 Sumper for at søge Orme, men de have ingensteds
 bygget Rede hertillands i Mandemind, dog har
 ifølge de Thurahs Beretning, et Par i gamle Dage
 havt Rede paa Bajllandsgaard i Nafer Sogn;
 Stare (Starra); Svaler, to Slags: nogle bygge
 i Huus, andre udenhuse, og kaldes derfor Rakka-
 Svaler; Svane ere her sjeldent, og ey længe; Svar-
 tinge, et Slags Havgadiise, ere under Bugen hvi-
 de og paa Ryggen meest sorte, de kaldes ogsaa af
 Nogle Kniber; Eversker; Træpikkere (Træpikkara),
 et Slags Fugle, sort og hvid brogede, lidt mindre
 end Skovskadde, og som om Sommeren lade sig
 tilsyne i Skovene, kunne med Ræbbet hugge Hul i
 Træerne, saa store som de vare huggede med en li-
 den Økse, hvilket er Oprindelsen til deres Navn;
 Ugler ere her baade store og smaa — De kaldes her

Dagler, hvorimod Danskernes Dgler (Firkener) her kaldes Oler eller Hojnøler; Bagtler kaldes her Vrijnsfoula (ejn Vrijn betyder et Aar, naar der tages Hensyn paa dets Frugtbarhed, saaledes goa Vrijna 3: gode, frugtbare Aar, ejn Efracrijn 3: et knapt Aar); thi deres tidlige Ankomst om Vaaren menes at betyde et grødefuldt Aar; Vand-Høns, oppe i Landet i Vandene eller de smaa Sø, see ud næsten som Algerhøns; Viber i stor Mængde; Bildgæs trække over Landet om Foraaret nordost paa og om Efteraaret sydvest paa, og hvile sig nogen Tid hver Gang de saaledes komme her; Vender, adskillige Arter af de vilde; Orne ere her om Vintren fra Middelstider til henimod Sommeren, da de drage til andre Lande for at bygge Rede.

Disse ere de Fuglearter, der vides at være paa Bornholm, og hvilke de Thurah i sin Bog om Bornholm S. 13 til 22 har opregnet og tildels vidtløftigere beskrevet, hvorfor ogsaa den der vil have nærmere Kundskab herom, kan jævnføre bemeldte Forfatteres Bog paa bemeldte Sted.

Fiskeriet hertillands anbelangende, da er det inde i Landet i de mange smaa Indsø ikke af megen Betydning: Saaledes ere for saa Fiske i Hammer-Sø og Næsse-Sø, til at det var værdt at beskæftige behørig Fisker-Redskab. Borre-Sø i Alminden er saa forgroet somme Steder med Rør, Siv

og Græs og ihenseende til Bunden saa ujævn, at heri ikke kan drages efter Fisk. Denne Es er ellers holdt for at være bundløs *), og have om den mange fabelagtige Traditioner, saasom om et sunket Slot o. m. d. Ogsaa ere der mange andre Es, hvori findes Sudere, Karudser, Gjedder, Hal o. d. men altsammen dog kun i maadelig Mængde. Som Bøndergaardene her ligge hver for sig adspredte, saa have ved næsten hver Gaard en Dam eller flere, og i disse have somoftest Karudser, hvilke her kaldes Kropper, og ere i stor Mængde. Karper har de Thurah troet ikke kunne leve her, men nu have de, ret gode, og ere ikke sjeldne. Gjedder faaes dels i Damme, dels i Høle: dybe Steder hvor Vandet om Somren en udtørres i Verne. Hal i de muddrede Jnds, i Høle og i Havet i temmelig Overflødighed. Flyndrer ere i stor Mængde rundt om Landet, men da de for deres Magerheds Skyld ikke spises nogensteds paa Landet, saa fanges de ikke, uden det hændelsesviis skeer at de

*) Olaus Magnus taler herom i sin Bog de gentibus septentrionalibus, libr. 2, cap. 10. de inscrutabili profunditate &c. saaledes: "Præterea in insula Bornholm Regi Danorum subjecta, lacus non admodum ampli reperiuntur, quorum profunditas non invenitur." Thi uden al Tvivl menes her, ved lacus non admodum ampli, Borre: Es og Hammer: Es. Ol. Magni gentium septent. historiarum breviarium. Lugd. Batav. 652. 12mo. p. 50.

faaes blandt anden-Fisk, da de saa gives til Svin, eller bruges til Bede (): Loffemad) paa Fiskerkroge. Et Slags Glyndrer, her kaldet Botter, der ey ere synderligen forskjellige fra Danmarks Pig-hvarrer, faaes i stor Mængde og af udmærket Godhed ved Arnager og flere Steder. Hvidlinge (paa bornholmsk: Vidlijna; paa Kjøbenhavnsk: Billinger), Kultinger, Hornfisk o. d. faaes stundom blandt anden Fisk, men da Bornholmerne ey finde Smag i disse Fiske, bryder Ingen sig om at fange dem alene; Keyer findes nok af, saavel ved Kønne og Refse, som ogsaa andensteds, men der ere endnu ikkuns Faa, der have Smag paa eller Lyst til dette Slags Fisk, der er andre Stæders Lækkeri.

Dre de ere ikke saa sjeldne eller faa, som det lader til af de Thurah, der blot lader dem findes i Vældens Na (Vællens-Na, kaldet af de Thurah Wellings-Na, fordi han blander de bornholmske Ord: et Væll): et Væld, Kildevæld og Vællin): Vælling, med hinanden).

Laks kaldes paa bornholmsk Lais, hvilket er noksom fundbart overalt hvor dette Vers kjendes:

Vinn I ha haura elle lais,
Skan J spo Jer å komma strais!

Der udføres aarligen til Kjøbenhavn en stor Mængde Laks, saavel færsk som røget, for der at

fælges, hvilket stundom er en meget fordelagtig Handel, naar Vinden vil føye, at Overfarten kan skee hasteligen. Laksen fanges mest norden og østen om Landet, især i Marsdale; til Bede paa Krogene bruges mest Sild, og Stederne, hvor disse Kroge, eller Lakselinerne staae ude i Søen ere mangensteds over en Mil fra Landet eller to, hvorfor ogsaa ofte bemeldte Lakseliner om Foraaret borttrives af forbiøylende Skib, og undertiden med Forsæt bortstjæles. — Sælhundene ere i stor Mangfoldighed omkring Landet, Laksfangsten til stor Skade, da de med saadan Behandighed kunne æde Laksene af Krogene at blot det Stykke af Hovedet, hvori Krogen sidder, bliver tilbage.

Torske kaldes i Almindelighed herillands Fiske, saa at naar Fiske slet hen nævnes, da forståes der ved Torske, da den er den almindeligste og af alle Arter den overflødigste Fiske her faaes; dog er Torske det egentlige Navn, hvorved den adskilles fra al anden Fiske. Torsken heromkring Landet er to Slags: graa nemlig og rødagtig. Den graa faaes østlands, og sydlands fra Nefse til Arnager, tæt ved Landet, og er den største, men den rødagtige, som faaes vesten Landet et par Mil til Søes fra Kænne til Baang, holdes for at være den bedste og fedeste. Overflødigheden af Torske er saa stor, at der, foruden hvad af Torske paa Landet forbruges, aarliggen med Fiskerbøfferne udsøres en stor Mængde til

Kjøbenhavn, hvilken Torst er al af østenlands Torsten, thi vester fra udføres ingen, ligesom heller ingen Kvasser høves vesterlands, paa en nær, som isfor byggedes i Rønne, hvilken dog altid tager sin Torst, at seyle over med, østerlands. Ellers menes at naar Laksen ved Landet er megen, er Torsten mindre overflødig, og omvendt.

Eild fanges især østenlands for Gudhjem, Listad og Marsdala, samt ved Den (saa kaldes altid Kristiansø), fra hvilke Steder Landet bliver mest forsyned med denne Post. Den bornholmske Eild er ikke stor, men i Sammenligning med norsk og gøtheborgsk Eild, endog liden, dog er den meget god og velsmagende, og foretrakkes altid af Landsens Folk, saavel Indfødde som de Fremlinge der have faaet Smag paa den, for udenlandsk Eild. Til Frokost spises dagligen Spegesild af menige Landsens Indbyggere; de spises med Been, Ravn, Melke, uden Spilde. En fuldvoksen Karl spiser til en Frokost stundom 6, ja endogsaa 8 Spegesild, og Pigerne, saavel som ogsaa Vogtebørn af 10 eller 12 Aars Alder, tage for det meste ligesaa store Portioner, hvoraf kan gøres et Slags Begreb om hvilken uhyre Mængde der forbruges i Landet blot som Spegesild, en at tale om den der bruges først, tørret, røget o. s. v. Hermed kunde det ikke være af Bøyn af jævnføre de Thurah S. 30.

Sild udføres ikke fra Landet, uden ganske lidt somme Aar, hvortil er Aarsag, den Mængde der bruges paa Landet saavel i Husholdninger, som ogsaa af Fiskerne til Bede at fange Laks og Torsk med; Tværtimod: her bruges en betydelig Mængde fremmed, især svensk, Sild, hvilken faaes meget ofte til Landet ved Skibbrud, hvormed den Allerhøieste ofte velsigner Landets Strandbo. Et Sildegarn, hvilket hertillands kaldes en Majnsa, kan være omtrent tretten eller fjorten Favne langt.

Disse nu optegnede Fiskearter ere de vigtigste her havees, men forresten findes her næsten alle de Slags Fiske, som havees ved de omliggende Lande, ved Danmark, Skaane o. s. f. Kraser og Krebs findes dog ikke her; Stor, paa bornholmsk Storja, faaes meget sjelden.

Nu staaer blot til Rest, af Dyreriget, at tale om Amfibier, Orme og Insekter, hvilke her ere som i de andre danske Lande, hvorfor Jeg ogsaa vil forbigaae mangfoldigt, og blot nævne et og andet som er efter mit Lykke af størst Vigtighed. Saaledes ere her af Frøer: de almindelige, Padder, hvilke her kaldes Puggen, i stor Mængde; efter dem kaldes her det Grønne, der om Somrene samler sig paa stillestaaende Bunde, Puggemad. De saa kaldte Peder Oxes Frøer hedde her Kørdramma. Et Slags Frøer, ganske grønne, sidde om Sommeren paa Trærnes Blade og skrige hartad som

Græshopper, hvorfor de ere blevne kaldede paa bornholmsk: Leu: Skrejna 3: Leu: Skrejara 3: Løv: Skrigere. De hedde ellers Løv: Frøer. Tudser ere heller ikke faa her paa Landet; ligesom ey heller Dgler eller, som de og ere kaldede, Firkener; de hedde paa bornholmsk: Hojn: Oler, som allerede før er sagt Side 65. Snoger (Snaager) ere her talrige og meget store, sommetider til næsten to Alns Længde; de lægge sine Æg i Møddinger eller mosede Bakke mod Solen. Orme, brun- og graa stribede, giftige, store som Snoger ere her ogsaa i megen Overflodighed; de kaldes her Orma, men alt hvad de Danske kalde Orme, det er alt hvad som har hvidt koldt Blod, kun eet Hjerterammer, og mangler Fødder og Følehorn, kaldes paa Bornholm, i Enkelttallet ein Madk, i Flertallet Madka (paa svensk: matk), og af disse findes stor Mængde. Blandt andre Slags Slangar findes her nogle, der glindse som slebet Staal, ere meget giftige, og ere af den Bestaaffenhed, at hugges de i Stykker, løbe alle Stykkerne efter Sønderbugningen paa Dyeblikket til forskjellige Sider. Disse Orme kaldes Ormslaer eller Staalorme.

Sirriser eller Sirser ere her i stor Mængde og de Thurah seyler betydeligen naar han siger, at de "høres eller merkes sjelden paa Landet;" det er de samme der paa samme Steder i Danmark kaldes Faarekyllinge. Græshopper kaldes paa

Bornholm Waartebidara. Dretviser kaldes
 Tvestarter 3: Tvestjærter, hvilket ogsaa forekommer
 Mig, som et langt bedre passende Navn. Skarn-
 basse hedde Torbagga eller Torbista, og ere i Mæng-
 de. Wæggelus ere ikke paa Bornholm, og det
 menes at de ey kunne leve her, hvilket er mærkeligt.

Men blandt alle de hertillands værende In-
 sekter er dog intet af nær saamegen Bigtighed, som
 Bie n, hvorfor Jeg ogsaa vidtsstigere vil tale om
 denne Post. At Biavlet har været meget almin-
 deligere i de forrige Tider end det nu er, saavel i
 Danmark i Almindelighed, som i Særdeleshed paa
 Bornholm, der saa lang Tid tilhørte de lundiske Er-
 kebisper, hvilke brugte bestandigen en overvortes
 Mængde Boks, det er temmelig sandsynligt; imid-
 lertid troer Jeg at Biavlet paa Bornholm har i de
 senere Tider tiltaget eller i det mindste ikke aftaget.
 Hos omtrent Halvparten af Bønderne troer Jeg
 Man kan regne at Bier have, men sjeldent er det
 at nogen har flere end 4, høst 6 Bistader, og me-
 get ofte have kun en eller to Stader hos en Bon-
 de. En, og saavidt Jeg veed, kun een Bonde er
 der paa hele Landet, som aarlig lægger omtrent 14
 eller 16 Stader til Overvintring, og flere have
 ikke ved nogen Gaard. Nogle Husmænd, dog kun
 saa, have Bier, men i Kjøbstæderne er Biavlet me-
 get ubetydeligt, hvilket det og bør være. Naar Jeg
 saaledes gjør et Overslag over Bierne paa hele Lan-

det, regner Jeg at der ere i Alt ikke synderligt over eller under 2000 Stader, hvilket Antal eet Sogn burde kunne have. Bierne behandles ikke ganske ens paa hele Landet, thi sommesteder lades de sværme, og ellers i enhver Henseende raade sig selv, til de blive tre Aar gamle, da de slagtes, hvilket Jeg holder for at være den rigtigste Maade, skjønt den ikke stemmer med de Stuelærdes nyeste Theorier. Andre Steder fratages i Juli, efter Sværmetiden, omtrent Halvparten af Kagerne; efterat Bierne nu have samlet isteden for det Fratagne, sværme de almindeligen ikke næste Aar, hvorfor ogsaa den anden Halvdeel af deres Forraad tages, og saaledes fortfares hvert Aar indtil Bierne uddø. Hvor denne Behandlingsmaade med Bierne er brugelig habes de i Bi-Stofke 2: Kasse af Bræder, med en Bund i hver Ende hvorigjennem Honningkagerne udtages; ellers holdes Halmkuber for at være bedre. At have Bier til Halvned er meget almindeligt hertillands, hvilket gaer saaledes til: Naar En har en Sværm Bier, den han ey har Plads til i sin egen Have, da udleverer han den til en Anden, som lægger den i sin, indtil Eieren om tre Aar slagter den; alle de Sværme der imidlertid ere komne fra den, som og alle de, hvilke disse sidenester give af sig, tilhøre med lige Ret den de først ere komne fra og den i hvis Have de ligge; dog har den sidste alle Omkostningerne at udrede, saasom

til Staders Anskaffelse, o. a. d. Honningen, hvilken i Landets Sprog kaldes Hønne, er overmaade god paa de Steder, hvor den behandles som den bør, men visse Steder inde i Landet, hvor Folk senere blive afvante med de Gamles Skikke, have en meget forkert og høist urigtig Maade at behandle Honningen paa, thi Honningen medsammt alle Kargerne og Bierne kommes i en Pose hvilken efter Bagning hænges ind i den endnu varme Døn over en Kjedel, hvori Honning og Boks smæltet neddrypper sammen iblandt hinanden; men efter nogen Tid, naar det bliver lidt afkølet, adskiller det sig, hvert for sig, Honningen saadan som den bliver, hvilken er paa Bunden, og Boksjet, som her kaldes Bous. At der af denne Behandlingsmaade hverken kommer god Honning eller godt Boks, er let at indsee, men ikkedestomindre har den i forrige Tider været den brugelige, og er det endnu, som sagt, paa nogle, dog kun faa, Steder mest ved Lyngkanten. Mjød blandes hertillands aldeles ikke, hvorfor det er høist besynderligt at Man i vore Statistiker, saavel Schlegels som ogsaa Thaarups, læser at Honningen paa Bornholm kun bruges til Mjød. Hvor de have faaet deene underlige Efterretning fra er aldeles ubegribeligt, thi de Thurah, som de dog begge synes at have læst, siger udtrykkeligen (S. 13): "Det er her en brugelig at blande Mjød af Honningen;" og Amtmand

Fjeldsted, i foromtalte Promemoria, den Hr. Thaarup selv har udgivet, taler meget rigtig om Bivoblet paa Bornholm (S. 62) saaledes: "Bivobling i et dertil saa bekvemt Land, som dette, udbringes ikke til den sande Fordeel, da Bønderne bruge Honningen meest til Mad og at blande i Brændevin, derimod er der ingen paa det hele Land, hverken i Kjøbstederne eller paa Landsbøngden, som blander Mjød, hvoraf ellers her kunde havees megen Fordeel." Disse saa tydelige og klare Ord have hverken Schlegel eller Thaarup lagt Mærke til, men den ene udskriver, blindthen, hvad den anden har skrevet hen i Taaget; Dette er et nyt Beviis paa det Gamle: interdum dormitat &c. Mjød er endogsaa nderst sjelden herpaa Landet, og den ringe Kvantitet, her ved særdeles Længligheder, drikkes forskrive Værts-husmændene fra Kjøbenhavn; derimod vide Bornholmerne at lave en særdeles velsmagende og styrkende Drik, ved at sammenrøre Honning og dansk Kornbrændevin i en Skaal, hvori videre brydes kogte Kringler. Dette Honning og Brændevin spises med en almindelig Spisestee af Skaalen, hvilken bestandig sirkulerer blandt alle Tilstædeværende. Hos Bønderne bruges det sommetider i Gæstebud, som fornemmeligst i Julegilde og ved andre lignende Høytideligheder, isteden for Puns, dog vel at mærke at det søbes og ikke drikkes; og da det er ligesaa

velsmagende, i det mindste for dem, der ret have Smagen paa det, som den virkelige Puns, saa synes Mig at det ogsaa burde agtes ligesaa høyt, allerhelst Man deri kan søbe sig ligesaa fuldkommen Kuus til, som den allerbedste Punsesvir. Saadan Esvir koster heller ikke nær saa meget, som en tilstrækkelig Punsesvir, og hvad herul bruges, er alt sammen af Landets egne Produkter, undtagen Kringlerne, hvilke dog ikke koste betydeligt, og disse kunne gjerne udelades uden at det Hele derod taber synderligt i sit Værd. Ligeledes bruges Honningen ofte i Mad istedenfor Sukker. — Den sælges her efter Maal og ikke efter Vægt, og saavidt Jeg veed, er den højeste Betaling for Honningen, 32 til 40 Sk. for Potten, naar det er af den bedste rigtigst behandlede, men saameget kunde der gives for en Pot af Kagerne medsamte Bierne, saaledes som de tages ud af Bistaderne, naar Man vilde bruge det til Mjød. I forrige Tider have almindelig en god Stude Bier og en Ko været regnede at holde Pris med hinanden og være lige dyre, men nu ere nok Bierne ikke saa høyt i Pris som Koen, hvilket dog ikke saa lige kan vides, da Bier næsten aldrig sælges. — Dette være nok herom.

Efter saaledes at have opregnet hvad her paa Landet have af alle tre Naturrigerne, staaer til Rest, nu at tale om Landets Indbyggere,

om deres Udvortes, om deres Karakter og Sæder, Oplysning, Sprog o. d.

Hvad deres Vækst og det udvortes Anseende angaaer, da ere Bornholmerne meget forskjellige fra hinanden, men især ere Nordlændingene og Sydlandingene saa forskellige at Man næsten kan see paa Bornholmerne, dem Man aldrig har før seet, hvilke der ere nord eller sønder fra Landet. Nordlændingene ere for det meste temmelig store til Væksten, og stærkt byggede, oftest henved 67 til 70 Tommer høye, brede af Skuldre og af Ansigt; de have, næsten alle, blaa Øyne og brunt, gult eller rødt Haar; de tale sjelden meget, ey heller hastigen, og for det meste have de en noget grovagtig, bas, Stemme. Kort: de ligne ihenseende til det Udvortes temmelig nøye de svenske Gøtherne og Dalekarlene. Derimod ere Sydlandingene fordetmeste mindre af Vækst, sjelden over 66 Tommer høye, temmelig net og let byggede, raske og behændige, største Parten smækkre og med smaa Ansigt, smaa brune Øyne og ravnensort Haar, der dog ey frøller sig; de ere mere snaksomme og raptalende, og ligne mere efter de finniske og slaviske Folkesærd end efter de gothiske. I de senere Tider ere de vel blevne noget blandede mellem hinanden, saavel ved Giftermaal, som ogsaa ved Gaardhandel, men ikke destomindre er Forstjellen

endnu heel tydelig for enhver der vil sammenligne og jævnføre Roboene med Peders, Kirke, Boene. Ellers udgjøre, fordømmeste, de her under Ravn af Nordlændinge først beskrevne, Indvaanerne i hele Nørre Herred ligesom og hertil kunne henføres de fleste som bo i Vestre Herred, samt de fra Østre Lærsker Sogn, hvorimod de her kaldte Sydlandinge findes især i Peders, Pauls, Budels og Jbsker Sogn, som og tildeels i Nafer Sogn. Hvorfra denne store Ulighed har sit Ophav, drister Jeg Mig ikke til at bestemme, men rimeligt synes det dog at være, at Nord- og Syd- Hornholmerne ere tvende ganske forskellige Folkesæd.

Til Søfarten ere næsten samtlige Landets Folk hengivne, og ere de overalt ansæete for at være meget gode Søfolk.

Sygdomme grassere yderst sieldent her af Betydenhed, og de som stundom indfalde, drives meest bort af Landets egne Indbyggere, blandt hvilke især nogle Kjærlinger, til Skam for den oplyste Tidsalder Vi leve i, drive Kvaksalving med den dermed forbundne Signen, Maalen, Støbning o. d. ganske offentligen og uformeent, til mange Enges aldeles Fordærvelse. I disses Sprog hedde Sygdommene efter Omstændighederne: Modsol, Horeffæuer, Majnslet, Madale o. s. v. hvorimod bruges forskjellige Pulvere, saasom af brandt Haar, brændte Høsefast o. a. d. som tages ind med rin-

dende Vand der af et fastende Menneske er hentet om Morgenen før Solens Udgang under en Bro, med den Forsigtighed at den det henter gaaer baglængs til Vandet; desuden maales den Syge paa langs og tværs, bindes med gult Uldgarn om begge Haandledderne, gives for Madlede (Madale) at spise med Gaardens Hund af Bordfoden i Stuen; og bliver herforuden støbt over Patienten, troes han være sikker for alt Ondt, saasom Djæblestød, Marerid o. d. Med denne Støbning gaaer omtrent saaledes til: Signefjærlingen, eller som det her hedder: den flogne Konen, har fem Slags Bly, eller egentlig disse Sorter: Almindeligt Bly, Klædebly (hvori Stemplen paa Klæde staaer), Kirkeblye 3: af gamle kasserede Kirke- Vinduer), Korsbly (Vindvesbly hvor Lodningen er) og for det femte, arvet Sølv, hvilke fem Sorter smælttes sammen ved ni Slags Jld 3: ni Slags Brænde, af ni forskjellige Slags Træ, og dernæst gydes det ud over Patientens Hoved igjennem en aabnet Saks eller et Sold eller deslige i en Bøtte Vand; imidlertid fortafarer Heksefjærlingen med en uforstaaelig Mumlen og forskjellige Gebærder, indtil hele Forretningen er til Ende. Mærkeligt er det ellers at sliig Støbning foretages paa samme Maade over Mennesker som over Dyr saasom Heste, Kæer, o. d.

Sliig Støbning er endogsaa i min Tid svet paa Bornholm, i Aaker Sogn, ja selv i Rønne;

dog have Heksekjærlingerne kunſt Tillsøb af den mindſt oplyſte Deel af Almuen, derimod ere ſlige Kvakſalvere farligere, ſom indbilde Folk at de forſtaaе noget af Medisin og Kirurgi, ſkjønt de dog ere yderſt uvidende, og blandt ſlige Folk er i Kønne ſelv ligeſom Politiets Dyne en fordums Soldat eller Korporal, der ſuſter veſſelviis paa Handſkemageri og Lægekunſt, for hvilket ſidſte vel mange have maattet bøde med Sundhedens Forliis — Ellers er her paa Landet en Apotheker i Kønne, en Regimentsfeldſkjer ſammefteds og en Landkirurg i Nefſe, hvilke, ſkjønt duelige Mænd, kunſt have lidet at fortjene. Om Ekab ſom grafferer her iblandt alle Landſens Indbyggere finder Jeg de Thurahs Eſterretning (S. 30) hvilken Jeg allerede i det foregaaende af Bogen har henviſt til, ſaa rigtig og i alle Henſeender ſaa paſſende, at Jeg her vil gibe den ordret. Saaledes taler da vor Forfatter, hvor han opregner de gjængſe Sygdomme:

”Enat, med hvilken Svaghed mangfoldige plages meget ilde, og rimeligere iblandt burde kaldes Ekab, ſiden Paſientens hele Legeme deraf ſaaledes bliver betaget, at han paa hele Legemet, ja endog ey paa Benene og Fødderne kan taale Klæder; Denne Sygdom ſmitter meget, og hvor den forſt i et Huſ har ſaaet Indgang, kan den ey ſaa lettelig igjen fordrives, ſaa at Mange med denne utaalelige Svaghed undertiden i hele Aar og derover plages

ges. Skal og en lettelig findes Rogen paa Landet, være Gamle eller Unge, Rige eller Fattige, som jo har været denne Sygdom underkastede." Hermed kan jævnføres hvad Jeg i det Foregaaende (S. 69) har talt om Spegesilds Weden paa Landet.

Blaudt andre Sygdomme her paa Landet mærkes: Kolik, paa bornholmsk Bæuerijn, hvorimod bruges et par Spisesteer fulde af sødt Peber, som tages ind i en god Halvpægl Kornbrændeviin *); Tøffebidd, et Slags Gift inden i Fingrene, som endog sommetider kan borttage et par Ledder af dem. De Thurah falder det urettelige Tudsébid og mener at det kommer af Gift eller Weder udenpaa Fingren; Febren, paa bornholmsk Kaajllan, fordrives ofte ved et godt Skud Høffekrud indvortes brugt eller andre lignende Midler. — Naar Febren hertillands imellemstunder kaldes Etømøern, (Stedmoderen), Rabban, lea Bested (det lede, vederstyggelege Bæstet) eller den belægges med andre lignende Navn, da skeer det, efter min Mening, mere formedelst Almuens Lyst at tale figurligen, end det skeer af nogen Overtro, hvilket kan tiene som Anmærkning til de Thurahs S. 16. Paa samme Maade er det Høgen stundom kaldes Graanak,

*) At Peber og Brændeviin ogsaa bruges andre Steder end paa Bornholm, som for Eksempel i Stads Herred ved Varde i Jylland sees af Danske Atlas Tom. 1, S. 377 i Noten.

hvilket Navn dog en bruges uden der vides at det er en Høg der tales om, thi ellers kan det ligesaa godt betyde, saavel andre Kreatur (til Eksempel Lus der og kaldes Graabener), som og gamle Mænd; ja endog Djævelen hedder stundom Graanak, hvilket skal sigte til hans Velde; Af samme Hang til at tale figurligen er det ogsaa at Normanden sommetider, skjønt kun sjelden, kalder Ulven Graabein og Bjørnen Stortosse, hvilket ydermere kan sees af Lærde Efterretninger for 1756 Side 787.

”Ellers ere, som de Thurah siger S. 30, de Indfødde Indbyggere i Almindelighed af en stærk og munter Kompleksion, opvante fra Ungdommen af til Arbejde, og veed ey at sige af nogenlags Medikamenter, uden dem, som de selv tillave af simple dog skønne Sundhedsúrter, som vor Herre lader vokse paa Markerne hos dem selv, eller og andre gemene Husraad.”

Indbyggerne beskrives af bemældte de Thurah S. 39 ff. meget fordelagtigen saaledes:

”Landets Indfødde ere belevne, omgængelige, vittige og maneerlige, hvilket kommer meget deraf, at en stor Del af Ungdommen, baade fra Kjøbstæderne og fra Landet, gjerne reysjer til Kjøbenhavn og andre fremmede Steder, dels for at tjene, dels for at øve sig i Seyladsen, da de siden efter nogle Aars Forløb komme tilbage og sætte sig ned i Landet, medbringende gjerne, foruden nogle sammen-

sankede Penge, baade Erfarenhed, Forstand og et
 siviliseret Væsen: Mange lade sig og med Lyst og
 Begjærlighed antage i de kongelige Tropper baade
 til Hest og til Fods, da de til begge Dele ere me-
 get bekvemme, ligesom de og af Offisererne i Sær-
 deleshed søges, formedelst deres Troskab, Hurtig-
 hed, samt gode Økonomi, siden Man sjelden skal
 finde Lidelige eller Ryggesløse blandt dem. De
 ere i Almindelighed at tale, snilde i al deres Ud-
 færd, flygtige og bekvemme til at udfinde adskil-
 lige Ting, og tillige behændige i at fuldføre dem:
 Der findes unge Drænge, som af egen naturlig
 Drift og Paafund, have besittet sig paa at skjære
 ud i Træ, og have bragt det saa vidt at Man skul-
 de af deres Arbejde slutte at de virkeligen havde lært
 Billedhugger-Professionen. Andre gjøre Sommer-
 mands-, Smeder-, Murer- og andet Arbejde,
 som de have selv lært sig til, allene ved deres eget
 gode Memme, og ved Opagtning, hvorledes de ha-
 ve seet et og andet af deslige Arbejde, at være
 blevet forfærdiget; Blandt andre findes unge Men-
 nesker, som ved egen Flid og Drift have gjort sig
 særdeles habile i Urmagerkunsten, da de først af Træ
 og siden af Jærn have bragt skønne Urværk tilbage
 og paa det sidste ere komne saa vidt at de have
 forfærdiget de skønneste akkurateste Stueur af Jærn,
 Staal og Messing af det allerfineste og netteste Ar-
 bend.

Til dette Stykke finder Jeg det fornødent at tillægge nogle Anmærkninger, dem Tidens Forandring fra 1756 til nu har nødvendiggjort saasom:

1. "Dels for at tjene, dels for at øve sig i Seyladsen." Her findes værdt at anmærke at fra den Tid da Søfarten her i Danmark kom noget i Gang for henimod 30 Aar siden, ved Nordamerikæner-Krigens Begyndelse, voksede Hyrerne for Søfolk saa betydeligt, at de fleste Bornholmere, som fra den Tid komme herover for at forsøge deres Lykke, heller ginge straks til Søen, som sit rette Element, end de vilde give sig i Tjeneste enten hos private Mænd i Kjøbenhavn eller i "de kongelige Tropper baade til Hest og Fods," saa at Man nu blandt de talrige Sværme af Bornholmere som Aar for Aar forlade sit Fædreland finder meget saa, der, som Jyderne almindeligen, give sig i Tjeneste, men de fleste gaar til Søes og gjøre derved sjundom meget god Lykke. Blandt Kauffardi-Kapiteyner, Styrmand og Matroser i Danmark findes derfor altid en stor Del Bornholmere.

2. "Medbringende, foruden nogle sammenfandede Penge." Ikke ret Mange blandt Bornholmerne lægge synderlig Vind paa at sammenfante Penge, men lade, omtrent som Normænd i Almindelighed, Penge let gaar, naar de let komme, staaende heri for Jyderne langt tilbage, hvilke almindeligen ere Danmarks sparsomste og meest skø

nomiske Borgere; dog vil Jeg ikke heller herved beskylde Bornholmerne for Odselhed, hvilket var ubilligt, da de endog som Mig tykkes ere bedre Oekonomer end de fleste Danske, Jyderne undtagne; og Danmarks Obo udmærke sig vist nok ey heller ret meget ved at spare Penge sammen.

3. "Man skal sjelden finde Liederlige eller Rnggesløse blandt dem." At være Liederlige i Ordets alleregentligste Bemærkelse kan Man vel ikke beskylde Bornholmerne for, men imidlertid fortjener her at anmærkes og omtales den umaneerlige Brændevinsdrikken her paa Landet, hvorom de Thurah ikke taler et eneste Ord; thi drikke Bornholmerne meget Brændevin, naar de ere hjemme paa Bornholm, saa drikke de vel og noget naar de ere paa andre Steder. Om Brændevinsdrikken og Brændevinsbrænden taler Hr. Amtmand Fjeldsted i sin merbemældte Promemoria saaledes (see Side 64, hvor der tales: om den umaadelige Brændevinsbrænden der ligesaavel paa Landet, som i Kjøbstæderne paa en næsten mageløs Maade, foretages):

"Hvad Landet angaaer, saa kan noget nær regnes en fuldkommen Brændevinspande til hver Bondegaard, og da her er 1000 Bønder (lidt for høyt anslaaet, hvilket dog intet siger), 15 Præster og 15 Degne (her tales ikke om Gildesbønder) paa Landsbygden saa udgjør det 1030 Brændevins-Redskab; formuende Udbyggere eller Husmænd ha

ve ligeledes anskaffet sig Brændevinskjædle, foruden Kroholderne, som bo paa Landet. Dette er allene sagt om Landbo. Kjøbstæderne, som ansee denne Drift som sin Næring, mangle heller ikke i at drive den saavidt skee kan. I Kønne: By ere over 50 Kroe,*) foruden andre som brænde og sælge, hvis Antal ikke er ringe. I Aaret 1768 angav daværende By: og Herreds: Foged, at her i Byen vare 200 fuldberustedede Brændevins: Kedsfab (hvilket Antal nu kun lidet vilde forslaae), foruden Destillere: Kjædle, og derhos i Vester Herred samme Aar paa Landet 200 Brændevinsvander, altsaa udi et Herred bestaaende af 4 Kirkesogn 400 Brændevins: Kedsfab, hvorunder Kønne: By er indbefattet; de andre Herrederne staae i samme Forhold. Siden bemældte Aar 1768 er denne Brændevinsdrift meget tiltagen, og især efter at Regeringen i Sverrig forbød al Brændevinsbrænden udi det hele Rige.

”I Forstningen bemældte svenske Forbud blev bekjendt, fortjente Bornholms Indbyggere endel ved at indpraktisere i Skaane det her brændte Brændevin, især da Banderne der i Landet omblyttede Kobberet af deres kasserede Brændevins: Kedsfab for bornholmskt Brændevin, men siden Kronbræn-

*) For nærværende Tid er det endog over det dobbelte Antal af Kroe der i Byen mod hvad der da var.

deriet blev oprettet ved alle de svenske Kjøbstæder, er denne Kontraband-Handel bleven mere farlig, og mindre fordelagtig, da adskilligt Kvantum er blevet der konfiskeret, og Overbringerne satte paa Marsstrands Fæstning. Imidlertid har denne Handel ikke hjulpet til andet end at formere denne for-
 dærlige Haandtering til Landets Skade, da den ringe Gevinst — naar den end, med alle de Wider-
 værdigheder Kontrabanderere ere underkastede, kan opnaaes — ikke kan beye op mod den høje Pris Kornvarene derved bringes udi, og i haarde Maringer forarsage den virkelige Mangel, en at tale om al den Uorden der følger af, naar enhver vil handle dermed, hvad enten han er Bonde eller Borger.

”Da Jeg kjender alle de Provinser her i Rigerne, hvor Man i Almindelighed holder for, at Brændevin misbruges til Overdaadighed, kan Jeg som Erfaren vidne, at hverken i de oftroyerede Land, Island, Færø, Finnmarken, ikke heller i den nordlige Del af Norge, hvor Bergens Handel og Nordfar, Kjøbmændene fra Throndhjem finde saa god Regning ved denne Drik, hos Folk, som for det meste ere Søfarende og Fiskere, forbruges saameget deraf, i Forhold med Folkemængden, som her-
 tillands. Til Beviis herom kan ansøres den indførte Skif, at alle Tjenestefolk, Piger, saavel som Karle fordre, og maa have to Gange Brændevin om Dagen, undertiden tre Gange. Arbejdsfolk

og Dagleyere kan ikke have medmindre de skjenkes 3 a 4 Gange. Jeg forefinder endog skriftlige Beretninger at Leyesoik, naar de bruges i Høstmarken eller til Torvestjær, skal og vil have Brændevin hver anden Time, hvorved de ikke allene blive uskikkede til at arbejde, men fuldkommelig vænnes til Drukkenstab.

”Hvad Uorden saadan Overdaadighed kan give ikke allene i den almindelige Husholdning og rigtige Anvendelse af Landets Kornavling, men endog i særskilte Familiers Økonomi, kan sluttes deraf at naar en Mand som holder 3 Karle og 5 Piger, giver hver om Dagen for 3 S. Brændevin, koster denne Fornødenheds-Artikel ham 91 Rdlr. om Aaret. Denne Overdaadighed med flere er og en medvirkende Årsag til den grændseløse Tryglen og Betleri her gaaer i Svang.

”Men det allerværste herved er, at udi Landets nærværende Forsatning, kan denne Uorden ikke uden særdeles Omstændigheder hindres eller afskaffes; thi baade Hønder og Borgere regne den blandt Landets Privilegier, endstjønt hertil vides ingen Grund.

”Jeg forefinder en Memorial fra Nefse-Borgere, i Andledning af den Forespørgsel her har været gjort fra det kongelige Rentekammeret i Aaret 1768, om ikke visse Folk i Kjøbstæderne kunde mod aarlig Afgift bevilges, at brænde Brændevin, hvor-

udi der skrives saaledes: "At indskrænke Brændevinsbrænderiet her paa Landet til visse Personer i Sjøbjæderne, er fast ugjorligt, nu det overalt baade i Byerne og paa Landet er kommet i saa stærk Drift, formedelst det store Antal Brændevinspan-der, at det ikke uden voldsomme Midler og almindelig Opstand kunde nedlægges, ja endda neppe, og hvem skulde vel da tilkjøbe sig den Frihed at brænde, for at staae alle imod."

"Det er ikke ved denne Lejlighed allene, her paaberaabes Privilegier og tales om almindelig Opstand; naar noget almindeligt Nyt skal foretages. Jeg kan ikke beskrive denne landsdende Misbrug videre uden at blive alt for vidtløftig, nok er det, denne Sag er af yderlig Betydning."

Saavidt Fjeldsted, af hvis Beretning klarliggen sees at Brændevins-Brænden og Driften overdrives noget grueligen her paa Landet. Dog er ikke Fylder, alt dette uagtet, saa hyppigt her, som paa endel af de Danske Øer, hvor Brændevin en drickes saa jævnt alle Dage men derfor ogsaa langt umaadeligere ved særdeles Lejligheder. Af Søn-Drickere, som jævnlig gaae med en Halvsbir, ere derimod en temmelig Del her i Landet.

4. "Der findes unge Mennesker, som ved egen Flid og Drift have gjort sig særdeles habile i Urma-gerkunsten." Her kan Man lægge Mærke blandt

andre især til en vis Klaus Jørgensen, som var Borger i Kønne, hvilken uden at have lært Professionen, endog gjorde meget kunstigen indrettede Sangur, af forskjellige Indretninger, og uden at have anden Mathematik og Mechanik inde, end den naturlige, som findes hos alle Mennesker, var han en udmærket god Kallebygger, og særdeles opfindsom.

Videre bliver de Thurah saaledes ved:

”Den største Del af Nationen er ellers meget hengiven til Søfarten, hvorudi de skikke sig fortræffeligst, baade ihenseende til den i dette Fald fornødne Hurtighed, saa og at kunne udstaae alle der ved foresaldende Fatigver og Besværligheder.” Denne Bornholmernes store Lust til Søfarten voldte at de i store Skarer drage fra Landet hvert Aar, saa at unge Karle der tiene, sieldent blive længe i nogen Plads i Kjøbstederne men de fare gemeenliggen til Kjøbenhavn og derfra ud over samtlige 4 Parter af Verden hvor de dels nedsatte sig, dels komme de, henad som Alderen begynder at minde, tilbage til sit Fødeland for der at tilbringe sine Dage. Heraf kommer det at Man overalt paa Bornholm træffer Folk, der kunne tale lidt, skjønt ofte meget radbrækket, engelsk, og siundom noget fransk, spansk, portugisisk og flere Sprog.

Ogsaa er det her at mærke at, ligesom Mandspersoner rejste til Kjøbenhavn for siden derfra at

faae Hyrer videre og saaledes fare vide omfring i Verden, see mange forskjellige Nationers forskjellige Sæder og Stikke, og derved naae selv en langt høyere Grad af Kultur end den danske Almue i Almindelighed har, hvorefter de siden vende hjem at bo i sit Fædreland, saaledes reyser og et betydeligt Antal bornholmske Kvindespersoner til Kjøbenhavn at faae Tjeneste der, og efter at have opnaaet noget af den Forsinelse i Sæder, hvilken denne Stad giver, vende de ligeledes ofte tilbage til sin Fædrene, hvor de gifte sig og blive boende til sin Død; Alt dette tilsammentaget bidrager meget til at give menig Mand paa Bornholm den Kultur, hvilken Danmarks Almue endnu ganske mangler.

Videre bliver de Thurah ved saaledes: "Juridiske Behandlinger ere de i Almindelighed meget mere forfarne, end den gemene Mand paa andre Steder pleyer at være, hvortil ventelig er Narfsag og Anledning, de mange paa Landet værende Selvener, Gaarde, og dermed annekterede Herligheder og Kettigheder."

Da hver Bonde og Borger paa Landet er fri Mand, og selv har Egendele, saa er det klart at her om disse letteligen kan opstaae en eller anden Tvist, som endog kan gaae til Profes (allerhelft noget sly Paastaaenhed er et almindeligt Træk i Bornholmerens Karakter naar det kommer til tvistig Disput), hvoraf nødvendigviis følger at de maa selv,

da de ikke ere raa og uvidende i andre Fag, lægge sig noget efter ogsaa at kjende sine Rettigheder og Pligter; thi særdeles uflogt var det om de blindt hen vilde forlade sig paa hvad der om Sagen foresnaaktes dem af Advokater, et Slags Folk, hvis Ærlighed, især i Provindserne, kan være megen billig Tvivl underkastet. Imidlertid troer Jeg ikke at Man med Grund kan beskylde Bornholmerne for at være meget tilbønelige til at trættes og føre Professorer, mere end enten Normænd eller andre, der have noget at føre Professorer om.

Widere bliver de Thurah ved saaledes:

”Bønderne holde sig nettere i Klædedragt, end de Sjælandske, ere og mere fri og raffinerede.”

Nys sagde Jeg allerede, at her, som Følge af den megen Søfartslust hos Karlene, og Lust at reyse til Kjøbenhavn hos Pigerne, var bedre Kultur hos Almuen end der er i Danmark; heraf følger ogsaa at Bønderne flæde sig temmelig ordentligen og en som danske Bønder, men, ere de vøntede da have de Kjole eller Frakker, hvis Dannelse endog er Modens Love underkastet; iligemaade have de anstændige Underklæder og bruge en Taskevesier og andre slige Fortidens Prydelser, undtagen ganske faa Gamle, der endnu have saadant tilovers fra forrige Tider. Ja der findes endog blandt Bønderne og Bøndersonnerne et ikke lidet Antal af virkelige Petitmætre, der ideligen lade forandre Dannelsen

paa sine Klæder for altid at være klædte i Overensstemmelse, med de allernyeste Moder. Naar Bønderne eller deres Karle gaae paa sit Arbejde ere de for det meste klædte i Trøye og Langbukser, syede efter den Fasang Esfolks Klæder almindelig have. Alle Hverdagsklæderne og en stor Del af Stadsklæderne ere af hjemmegjorte Tøysorter saasom Klæde, Firkast, Uldet og linned (Værfgarn) o. d. — Kåbener, ogsaa af hjemmegjort Klæde, bruges her meget om Vintren. — Hvad Fruentimmernes Klædedragt derimod er anbelangende, da kan Jeg ikke sige den fortjener at berømmes for at være smagfuld; thi de have paa Hovedet Huer der bindes under Hagen og som gaae ned for Ørene, hvilke her ved bindes flet til Hovedet, saa have de og Panden ganske skjult med et saakaldet Korsklæde. Hertil kommer endnu at de lange Liv snøres saa smale som muligt, hvilket, foruden at det vist aldrig kan see godt ud, er altid høyst skadeligt for Sundheden. Denne underlige Klædedragt uagtet ere dog mange meget fjerne Fruentimmer paa Bornholm. Den Berømmelse fortjene de ogsaa her, at de almindeligen gjøre sine Klæder selv, saasom spinde, farve, væve, o. s. v. "De ligesom kappes om, siger de Thurah C. 6, hvem der kan finde paa at forfærdige det smukkeste og fjerneste Tøj," hvorfor de heller ikke allene have hjemmegjorte Klæder til Glid

men endog til Stads. (See herforan S. 49, de Thurah S. 6 f.)

Fremdeles vedbliver de Thurah saaledes:

”J Almindelighed er Nationen nysgjerrig og meget for Selskab og Visiter, helst Kjøbstæd-folkene; De gifte sig gjerne tidlig, ere derved og meget frugtbare; Der findes mange høyaldrende Folk, som derhos ere friske og rørige; De elske sit Fæderneland i en høj Grad, og ere meget paastaaende paa sine Privilegier og gamle Skikke; De vide skjønt at omgaaes med Gevær, for at kunne i paakommende Tilfælde staae en Fiende imod, som vilde driste sig til at angribe Landet.”

”De ere meget for Selskab, helst Kjøbstædsfolkene.” Helst Kjøbstædsfolkene troer Jeg er urigtigt og staaer her ganske til Overflod. Enarere er det Bønderne der heri udmærke sig som og ved sin Gæstfrihed.

”De gifte sig gjerne tilig” o. s. v. Herom vil Jeg tale lidet paa sit Sted naar Jeg kommer til at tale om Maaden at arve paa.

”Der findes mange høyaldrende Folk, som dog ere friske og rørige.” Skjønt Jeg har personlig kjendt endog hundredaarige Oldinge, saa troer Jeg dog at gamle Folk vil blive sjeldnere her Nar for Nar efterhaanden som Kaffe- og Brændevins-drikken blive almindeligere; thi herved forbereder Ingen sig nogen god og lang Alderdom, og kun

Saa, som paa denne Maade fra Børneaarene undergrave sin Sundhed blive istandtil at naae den Størrelse, Størke og Alder, hvorved Fædrene i de fremfarne Tider udmærkede sig.

”De elste sit Fæderneland og ere meget paa-
 staaende paa sine gamle Skikke.” At de elste sit
 Fæderneland er vel uimodsigeligt, og dette kan hel-
 ler ikke andet end gjøre dem Ære. De ere paa-
 staaende paa sine Privilegier, hvilket er ganske na-
 turligt, hvor lidet end disse indeholde; dog, da
 der aldrig egentligen er gjort noget Indgrib i disse
 Privilegier af Regjeringen, ey heller nogensinde,
 saavidt Mig er vitterligt, forsøgt herpaa, saa veed
 Jeg ey saa lige ved hvad Lejlighed de have kunnet
 vise sin Paastaaenhed, uden det skulde være naar
 en eller anden dunhaget eller usindig Embedsmand
 har villet vise sin Vigtighed paa Landet fornærmende
 Maader, da de i saa Fald ey have villet taale
 lligt, men have allerunderdanigst anholdt hos Kon-
 gen og Regjeringen, dem de altid have baaret dy-
 beste Agtelse for og Kjærlighed til, om at nyde Ret
 imod slige Emaadespoter, hvilke ogsaa desaaarsage
 ere blevne behørigt afsiraffede efter Fortjeneste.
 Saaledes gif det da den stolte Amts-skriver og Rides-
 foged August Dechner, hovmodig for sin Kones
 Adelskab og trng ved sit Ven-skab med Guvernøren
 som da havde at byde og raade over Landet, troede
 sig at kunne ustraffet begaae enhver Skurkestreg mod

Landsfolket, men Følgen blev ogsaa at han blev sat i Slaveriet, alle andre ligesindede Embedsmænd til Advarsel. Saaledes er det oftere gaaet med Embedsmænd her paa Landet, hvilke for selvtagen Myndigheds Skyld ere blevne affatte eller paa andre Maader afftraffede, hvorefter er Kenlighed at tale videre, naar Jeg kommer til at fortælle Landets Historie. Men en Folge heraf er ogsaa at flige flette Embedsmænd med samt deres Tilhængskryb udfrige vidt og bredt Bornholmerne i Almindelighed som oprørske og mod enhver af Dyrighedens endog mest almennyttige Foranstaltninger yderst gjenstridige Folk, og de, der vove at tale høyt mod nogen Misbrug Dyrighedspersoner gjere af sin Magt, blive straks belagte med Ravn, af Oprøglere, Oprørsstiftere, Folketorsørere, Demagoger o. d. *).

*) Høistbesynderligt er det, at der endog for næst værende Tid tales om Demagoger paa Bornholm, hvilke dog slet ikke findes der; Saaledes har nylig en anonym halvstuderet Stjumper af Rimsnørter i nogle Vers i Berlings Avisen 1804 N. 44, hvilke ere sammenjastede i Anledning af E. I. Hr. Amtmand Mandixes Fortættelse fra Bornholm, la' det sig høre om en leende vild Demagog, om smilende skumle Rabulister, om Udaadsmænd og trædste Enoger, hvilke nu fryde sig, skjønt nyligen hvort deres Muskeltræk var bistet (skulde vel hedde bistert), om tankesulde Embedsmænd, der see (og

"De vide skjont at omgaaes med Gevær" m. m. Dette som egentligen henhører rettere til det Sted i Bogen, hvor Talen er om Militærvæsenet, vil Jeg derfor gjemme til Jeg kommer til denne Post.

Widere bliver de Thurah ved saaledes:

"Indbrud, Tyveri, Mord og deslige grove Misgjerninger, kan fast ikke mindes at være skeet eller foregaaet paa Landet; Ligesom Overlast, Slagsmaal af Betydenhed meget sjelden høres; Derimod ere deres fleste Forseelser in Puncto Sexti."

Hvad sig nu det første, som er Indbrud og Tyveri, anbelanger, da seer Man det jævnlig foregaae overalt paa Landet og sommetider endog temmelig grovt, men ikke destomindre var det meget ussikkert om denne Last ey gif mere i Evang i Danmark, især paa Derne, end nu paa Bornholm. Mord have derimod aldrig været saa sjeldne hertillands som de Thurah foregiver, thi skjont de blive sjeldnere efterhaanden som Sæderne forfines, saa kan Jeg dog mindes adskillige i de sidste tyve Aar, til dels endog meget gruelige; men gaaer Man lidt

mere lignende dumt Løgn) just fordi Hr. Mandix nu skal fra Bornholm; men samme usseltstrebne Sludderfladder forjener ikke at Man skulde opholde sig ved at vise Fejlene deri, da det er af den Bestaafsenhed, at det kunsvanæret den Skribler der skrev det, hvem han end er, ja var han endog en Skolepog, og den Redaktør, der sylder slikt Snavs ind i sin Avis, hvilken dog ellers kunde være mere endussel nok.

over et halvt Aarhundrede og længere tilbage i Tiden, da finder Man at de vare endog meget hyppige. I gamle Dage mens her vare saakaldte Ryttere og ikke Dragoner paa Landet, da havde Bønderne altid Sidegevær paa, naar de rede i stov Stads, hvilket gav Anledning til megen Uorden; thi naar da to Troppes saaledes mødte hinanden, saasom Fæstemandes Skarer, der hertillands gemensligen ride til Fæstemens Bopæl og ligeledes mellem Brudehuset og Kirken, da vilde ingen lade den anden Vægen med det gode, men her maatte strides om hvem der skulde til Siden, hvorved adskillige Fæstemænd og Brudgommen have maattet lade Livet, hvilket Stenhobe, sammenfæstede hos Ulykshæderne ved Vægen, endnu minde om. Ligeledes hvad Slagsmaal af Betydning er betræffende, hvilke de Thurah siger om, at de meget sjeldent høres, da fortjener dette ganske at igjendrives; thi paa den Tid da han skrev sin Bog, og før, var aldrig en bornholmsk Karl synderligen agtet og anseet, hvis han en oarlig paa bestemte Tider og Steder indfandt sig for at slaaes, saasom Sankt Hanses Aften ved Kilden i Alminden og Mikkelsdag i Nakirkeby, ved hvilke Slagsmaal adskillige bleve lemlæstede; og nogle mistede endog Livet heraf. Samme Tid var det yderst sjeldent at et Kompagni Militære var samlet for at øve sig i Waabenbrug og efter Øvelsernes Tilendebringelse forlod Pladsen

uden at et par Korporalskab (hvert Sogns Militær udgjør et Korporalskab) komme alvorligen i Haarene paa hinanden, saasom til Eksempel ved andet Kompagni Dragoner var det almindeligt at see Dragonerne af Knudsker Sogn alvorligen at slaaes med dem af Ks Sogn, hvorved snart det ene snart det andet Parti beholdt Pladsen. Hvad Slagsmaalene i Alminden angaaer, da ere de endnu i saa friskt Minde paa Bornholm, at der endnu lever, upaatvivleligen et stort Antal, af dem, som vare selv med mens det var Mode at slaaes her. Det vigtigste her tildrog sig var Slagsmaalene mellem Vestre Markkirkebo og Østre Lærskirkebo hvilke fortsattes adskillige Aar i Række med megen Iver paa begge Sider; i begge Sognerne blev hver Mandsperson, der var Slagsmaalsfør, ordenligen tilsagt at indfinde sig for at stride til sit Sogns Ære, hvilket ogsaa troligen blev efterkommet af næsten alle; thi hvo en indfandt sig, uden at være forhindret af lovlige Tilfælde, saasom Evgdom, blev anseet som Ridding, og som uværdig til at drikke af Krus med sine Sognebo; men efterat Vestre Markkirkebo, under Ansørsel af en Lars Hansen i Emørenge, havde totaliter slaget Lærskirkebo et Aar saa at mange bleve saarede og, om Jeg ey tager feyl, En omkommen om ikke flere, da saae endeligen Ørigheden sig nødsaget til at forekomme sligt for Fremtiden ved at sende Dragoner did til

at holde Orden, hvorved ogsaa de vanlige store Slagsmaal her ophørte. Alt dette skede just ved de Thurahs Tid og før, men det store her omtalte Slag, der var det sidste, nogle Aar efterat han skrev Bogen om Bornholm; hvilket viser at han enten har havt meget maadelige Efterretninger og upaalidelige eller og at han ikke vil ret ud med Sandheden, som den er, men søger at flattere, og det meget i Utide. — Naar de Thurah end videre siger at deres fleste Forseelse ere in puncto sexti (i: Løbsagtigheds Synder), har han efter mine Tanker heller ikke saa ganske Ret; thi skjønt Jeg ikke er uenig med ham deri at hertillands begaaes endel slike Udenomssynder saa troer Jeg dog ikke at nogen skal finde saadant særdeles hyppigt her fremfor paa andre Steder i vort Norden saavel paa den store gothiske Halv, som og paa Verne. De Børnesødsler i Dølgemaal her siundom, hvorvel ikke just ofte, ssee paa Landet ere et vigtigt Beviis paa at Løbsagtighed og Letind ey aldeles er gaaet over alle Grændser; thi kunns der sødes i Dølgemaal, hvor det er meget sjeldent at see nogen søde udenfor lovligt Ægteskab, og de saa Ulykkelige, som dette hænder, desbaarsage ere ganske skilte for Fremtiden ved hele sin Agtelse, thi kunns Frygt for Mængdens Dom er det der driver de Ulykkelige hvis Dyd engang strandede, til paa denne grusomme Raade at søge at skjule det; Derfor er det at sligt oftere

foregaaer i Provindserne, hvor Eæderne ere mere rene, end i de store Stæder, hvor de mere lastefulde og fordarvede Indbyggere fælde en langt lemsfældigere Dom om Ukydskhed. Videre, hvor tidlige Giftermaal finde Sted, hvilket de Thurah fort foran paa samme Side (41) siger at være Tilfældet hertillands, der kan umuligen de fleste Forseelser henhøre til punctum sextum, hvilket er saa let at indsee at Jeg en behøver herom vidtløftigere at forklare Mig. Nok er det at de Thurah her har en haft de sikreste og paalideligste Efterretninger at gaae efter; thi havde han det haft, havde han en skrevet som han skrev; men det var meget at ønske, at de Forseelser, der paa Landet begaaes in puncto sexti, vare de fleste og største.

Dette, fra Side 82 hertil, hvilket Jeg har udfrevet af de Thurahs Bornholms Beskrivelse S. 39 til 41, hvortil Jeg har tilføjet enten Oplysninger eller gjendrivende Berigtigelser, kan saaledes tjene som Bidrag til Bornholmernes Karakteristik. Skjønt Jeg selv er Bornholmer, og desaaarsage let af en Forkjærlighed til mit Fødeland og mine Landsmænd kunde have seet adskilligt blot fra den bedste Side, saa har Jeg dog, saavidt det har været mig muligt, søgt at undgaae al Partiskhed og Ensidighed, men dersom Jeg i noget Stykke skulle have taget fejl, hvilket meget let kan hændes, da skal enhver Gjendrivelse, der har til Formaal

at lægge Sandheden for Dagen, være Mig særdeles velkommen. Meget kunde i Anledning af Bornholmernes Rationalkarakter have været tilføjet, men for ey at blive for vidtløftig herom, har Jeg blot berørt de Poster som have hos de Thurah, overladende det til enhver anden dertil duligere end Jeg, i et sammenhængende Heelt at skildre Karakteren og endog Forskjellen i denne Henseende mellem de mere dybt og grundigt tænkende, meget satirisk vittige Nordbo og de mere overfladiske Sydlændinges sangviniske Flegma. Jeg gaaer nu over til at tale om Oplysningens Tilstand, Undervisningsvæsenets Ufuldkommenhed o. d.

Den bornholmske Almue staaer vel ikke tilbage for noget andet Steds Almue i at kunne læse og skrive, men tør maaskee heri endogsaa være et godt Stykke forud for de fleste øvrige Danske; thi det er yderst sjældent at finde her nogen der ey kan læse temmelig godt i enhver dansk Bog og de fleste Bønder hertilands kunne skrive, idetmindste sit Navn og lidt mere. I Almindelighed ere Bornholmerne meget læselystne, og dette uagtet kan dog ikke faaes Bøger tilkjøbs her, saasom Kjøbenhavns Boghandlere her aldeles ingen Kommissionerer have; thi vel har der i de forrige Aar været en Bogbinder i Roune, der stundom fik Bøger over fra Kjøbenhavn, men som de almindeligen kun vare af den thieliske Offisins Produkter, saa skjættede ingen om at købe

dem, paa den allerringeste Almueklasse nær. — Biblen
 findes overalt næsten hos hver Bønde og formuende
 Husmand, og deri læses meget, saasom Bønderne
 have en særdeles Lyst til at disputere med hinanden
 over theologiske Materier, og stundom ere de endog
 istandtil at indlade sig herom med Præsterne, hvilke
 ved denne Lejlighed kunne virke meget godt. De-
 res Dispyter om denne Materie ere sommetider ikke
 uinteressante og røbe ofte meget Vid og en fin god
 Forstand; de have saameget mere Liv, som nogle
 af Bønderne ere pure Ortodokser og andre ere ram-
 me Naturalister, thi ved forskjellige Meninger der
 bringes paa Banen er det at Diskurser vorde un-
 derholdende; Lidet Pietisteri findes ogsaa nord i
 Landet. — Næsten ligesaa almindelig er Kristian-
 semtes Danske Lov hertillands, hvilken Bønderne
 i Almindelighed ogsaa vide noget af; ja her gives
 endog ikke saa Bønder, som ere saa forfarne i det
 juridiske Fag, at de kunne selv gaae i Rette for sig
 i enhver nogenledes simpel Sag. — Da Bornhol-
 merne ere, som før er sagt, temmelig nysgjerrige,
 saa have de ogsaa megen Lyst til at politisere lidt og
 læse Aviser, af hvilke især hidtildags de Berlingske
 findes næsten overalt paa Landet saavel i Byerne
 som og paa Bøygden. — Der ere Bønder paa Lan-
 det, der have smaa, men velvalgte Bogsamlinger
 til adskillige Snese Dalers Værdi. Dette alt til-
 sammementaget viser at Oplysningen her paa Landet

er blandt menige Mand ikke slet, og Man maa derfor høyligen forundre sig naar Man hører at der er ikke paa hele Landsbøygden en eneste offentlig Skole; endnu mere: Staden Ronne der tæller omtrent halvtredie Tusende Indbyggere (nogle Hundrede Betlere iberegnet for at faae et rundt Tal paa dem alle) og som har en Latinskole, har slet ingen offentlig Dansk Skole, hvilket næsten synes være utroligt. Hvad Nytte vel indrettede Skoler kunne gjøre i et Land som dette, hvor Almuen, som Jeg nys viste, er meget læselysten og lærvillig, og derhos meget nem til at lære, det indseer Man letteligen, helst naar Man lægger Mærke til at en stor Del af det unge Mandfolk bestemmes til at fare til Eges, og derfor særdeles vel kan benytte sig af alt hvad de i Skolerne have lært af Skrivning, Talregning og var det end Algebra, og derfor troer Jeg at ingen kan fremkomme med nogen grundet Modsigelse, naar Jeg siger at der burde være offentlige Skoler, saavel i alle Kjøbstæderne, som paa Bøygden i hvert Sogn.

I Fjor udkom om denne Materie et lidet Skrift under Titel: Den nærværende Tilstand af Undervisningsanstalterne paa Bornholm med Forslag til deres mulige Forbedring ved *Elieser Gad*, Sognepræst til *Ns. Menighed* paa Bornholm, 61 Sider i Oktavformat, hos *Thiele*. Forfatteren paaanker med. Dette den almindelige Mangel paa of

fentlige Skoler overalt paa Landet, iligemaade lærer han for en Del i: danske Skoler, der have i Kjøbstæderne Nakirkeby, Nefse, Svanikke og Hasle, hvor Lærerne ere for slet lønnede og derfor ikke kunne have saadanne som de bør at være, oplyste og duelige Mænd. Fremdeles fører han Klage over at forulykkede Personer, som due til ingen Ting, vanke omkring paa Bøngden og agere Skolemestere. Hans Forslag om Skolers Anlæggelse og Indretning ere omtrentligen disse: Paa Bøngden skulle i samtlige 15 Sogner være 20 Skoler, hvilke skulle anlægges, ikke efter Sognernes Indretning, men efter Gaardenes Beliggende, saaledes at der til hver Skole kom at ligge henved 50 Bøndergaarde med underliggende Hus, og Skolen saavidt muligt midt i sit Distrikt. Hver Skole gives to Lærere, af hvilke den ene lærer i Skolen for Børnene, der ere fra 13 til 15 Aar gamle, (om Formiddagen læses med Drengene i tre Time og om Eftermiddagen ligesaa længe med Pigerne), den anden Lærer skal aldeles intet have med Undervisningen i Skolen at bestille, men han skal vanke Gaard fra Gaard for af og til at undervise de Børn der ere imellem 5 og 13 Aar gamle. Læreren i Skolen skal lønnes med 133 Rdlr. 2 Mk. om Aaret saa skulde han og have frit Hus og 6 til 8 Tøndeland Jord, den Bønderne havde hoverivis at dyrke; ligeledes skulde han have det Tiendeforn der nu ydes til Degnene,

som er 1 Skp. Tng (bornholmsk Maal, paa dansk Maalemaade 1 Skp. 2 Skr. 1 Qt. $\frac{1}{2}$ P.) af hver Bondegaard; "thi, siger Forfatteren, disse overflodige og tildels unyttige Embedsmænd burde her, som andensheds afskaffes." Læreren udenfor Skolen skulde have 66 Rdlr. 4 Mk. aarlig og Kost, Løst, Varme o. d. frit, hvor han, paa sine Omvandring, kommer hen; saa skulde han og have sin Del af de tilfældige Degneindkomster, saasom Offer og deslige, hvorimod han skal i Forening med den første Lærer (som faaer alle de øvrige Degneindkomsterne) foreslaae Kirkesangen alle hellige Dage. Af dette her anførte troer Jeg mig berettiget til at gjøre sliq Slutning: at den omvankende Lærer, saaledes som Gud foreslaaer ham, vilde blive et meget skadende Menneske i sit Distrikt, hvor han egentligen ey kunde være eller ansees for at være andet, end en privilegeret Betler, den Bønderne havde at føde, hvorved de befordrede dette Menneskes Dovenskab i det at de holdt ham fra at foretage sig noget nyttigt; thi at være i sliq Embede, vilde kun gjøre ham for saa vidt forskjellig fra de stæreste af de hos Gud S. 18 f. beskrevne omvandrende Skolemeistre, at denne var enhver, der endogsaa ikke havde eller kunde have den mindste Nytte af ham, forbunden til at tage i sit Hus paa de ikke altid belejlige Tider, ligeledes maatte denne kun læse tre Time dagligen for noget Barn og i alt kun seks Time, da derimod

de af Gud beskrevne Bagabunder af Skolemestere dog maa være baade flittige og tillige i sin Opførsel noaenledes ordentlige, hvis de en ville blive jagede paa Porten, det Bonden dog raader for at gjøre. Jeg troer derfor det var saare onskeligt om der, naar af to Vilkaar det ene skulde vælges, maatte vedblive at være private Bagabunder, saadanne som de hidtil have været, vare de end saa slette som Gud skildrer dem, eller endogsaa endnu langt uslere Karle, heller end der skulde komme privilegerede Folk af samme Beskaffenhed. Hvad ellers Hr. Guds Plan angaaer, da tykkes Mig deri er adskilligt ganske rigtigt og godt, som det vel var værdt at tage i nærmere Overvejelse. Hvad videre Planen angaaer hvor Pengene skal komme fra, da erindres blot her at samtlige Kirkerne Skolekasser eller saakaldede Løsepenge udgjøre paa Landet i alt lidt over 12000 Rdlr., som hertil kunde anvendes, og i øvrigt henviser Jeg enhver til Bogen selv. — I Kjøbstæderne ønsker Piesens Forfatter ligeledes Skoler anlagte, dog skulde her ikke være ombændrende Underlærere men faste. Desuden foreslaaer han at indrette og omdanne Latinskolen i Kønne saaledes, "at hvad enten det unge Menneske var bestemt til Esfart eller Handel, til militært eller lærdt Embede, saa skulde han her kunne erholde den til hans Bestemmelse passende Undervisning og Dannelse;" og foreslaaer han videre at det maatte blive en fast

Lov: at ingen af Landets Sønner kunne blive Offiserer, med mindre han først i en bestemt Tid her havde bivaanet Undervisningen, og derpaa aflagt den tilbørlige Prøve; men at heraf vilde kunne komme noget godt indseer Jeg ikke, undtagen her skulde bruges ganske andre Lærere end Cheffen for Landets Artillerikompagni, og den duelige Offiseer eller Underoffiseer, der skulde efter Hr. Gads Plan gaae ham tilhaande, formodentligen med at fordan ske hans Lærdomme. Desuden skulde være efter Gads Plan, foruden Rektoren og hans Underlærer, der, som før, skulde vedblive at undervise i Latinskole-Faget, endnu to andre Lærere, nemlig en i levende Sprog, Bogholderi og Kjøbmandsfaget, og en i Skrivning *), Mathematik, Navigation og Astronomi; Til hele dette Institut kunde gjerne bruges Latinskolens nærværende Bygning **). Saaledes omtrent er det væsentlige Indholdet af

*) Altsaa skulde Skrivning læres i denne Skole, og Man finder sig derfor besøget at spørge: hvad skulde der da læres i den anden Skole, han foreslaaet i Byen?

***) "Med nogen Forandring", lægger Forfatteren til, men Forandring troer Jeg en kan finde Etet ved en Ting der en er til i hele Verden, og dette er netop Tilfældet med Kønne-Latinskoles nærværende Bygning, hvilken er — ingen; thi bliver dette prægtige Institut at anlægge i Maanen, hvortil mod intet høves at erindre fra min Side.

Hr. Gads Bog, hvorom enhver nu overlades fri Dom, hvorvidt den duer noget eller ikke, hvilket Jeg aldeles ikke vil her indlade Mig i at bestemme eller at tale mere om end hvad der allerede er talt mod omgaaende Lærere, ladende det forresten være nok at have viist hvordan Bogen i det Væsnelige er. Udskillige Udtryk (der egentligen ey henhøre til Planen af Bogen og derfor heller ikke blive at omtale videre her), hvorover Bornholmerne have fundet sig fornærmede, have gjort dette Skrift meget forhadet paa Bornholm, hvorfor ogsaa herimod er skreven en liden Pielse af Peter Thomesen Balle, Præst til Nafirke paa Bornholm, hvilken i Slutningen af forrige Aar udkom hos Thiele under Navn af Berigtigelser, men som disse egentligen intet indeholde Gads Plan betræffende, men kun gaar ud paa at igjendrive andre Smaating Gad i Forbigaaende har indført imod Bornholmerne, saasom om Rationalkarakteren o. d. saa fortjene de ey her at komme i Betragtning, som ey heller hvad Gad nyligen herimod har skrevet, hvoraf ingen egentlig Slutning Skolevæsenet angaaende kan med Sikkerhed uddrages; thi Stridskrifers Troværdighed er just aldrig ret stor. En vis Holm, der er Præst i Kjøbenhavn, har jasket en Resension af Gads Skrift sammen til Fyldefalk i Tidsskriftet Egeria, men som samme Hr. Holm er ihenseende til det lokale for Bornholm ganske uvidende, saa fortjener be-

meldte Refension, hverken at læses eller her videre omtales.

Og være dette for det første nok talt om Skolevæsenet paa Bornholm, thi Skolernes egentlige Tilstand i Kjøbstæderne, som og Latinskolen i Rønne skal Jeg i det følgende omtale paa behørigte Steder.

Jeg gaaer nu over fra at have talt om Dyrlysningsens Tilstand og hvad hid henhører, til ogsaa at mælde et par Ord om Overtro hertillands. Faa Steder findes mere Overtro end paa Bornholm, men Bornholmerne ere almindeligen ikke meget overtroiske, især i Sammenligning med Danmarks Almue; det er for at Jeg skal udtrykke Mig tydeligere: her fortælles stundom de allerurimeligste Myther, som lade sig udflække i nogen Amnestue, men endog menige Mand paa Landet sætter just en synderlig Lid til hvad der fortælles. Jeg vil fortælle noget af det vigtigste. Et Slags Landvætter, fortæller Folk her skal være, omtrent af samme Beskaffenhed, som dem Man hos Snorro Sturleson i Olaf Tryggv. Saga Cap. 37 finder omtalte paa Island da den danske Harald Blaatand vilde gjøre et Tog did, og som findes Spor til i mange af Islændernes gamle Sagaer, Eigna for Eksempel. De kaldes her Underjordsfolk og deres Hovedsmand Ælfjingeren. Mange ere der, som tro sig at have seet dem i taaget Vær at sve sig i Baabenbrug paa Lyngene og

andre affidesliggende Steder og da beskrives de saaledes: De ere alle til Hest, men Vellestingeren og de Ypperste have Heste med tre Ben. Hele Tropen er klædt i lyseblaa eller staalgraa Klæder og stundom røde Huer, stundom trefantede Hatte paa Hovedet. Et slags smaa runde Stene (belemnites) holdes for at være deres Kugler og naar langt borte høres et svagt Døn, troes det at være deres Tromme. De menes at gjøre intet ondt, men beskytte Landet mod Fiender i Krigs-Tider. Skjønt der ere Mangfoldige der ganske nægte alle slige underjordiske Væsners Tilværelse, saa ere der dog ogsaa Mange, især ved Lyngsiderne, der vide at fortælle mangehaande Ting om disse Landværgere, som tydeligen skjøntes være Levninger af gammel jotisk (ikke gotisk) Overtro. Hvad andre Overtroens Gjenstande anbelanger da troes for det meste her som i Danmark, saasom om Nattravne, Gjengangere, Nisse, Smørbarer o: et slags Hare, som Heksekjærlingerne siges at gjøre af gamle Hoseskaff med tre Jærn-Harvetinde under isteden for Ben, og som udsendes til at hente Mælk og Smør fra Rabones Kvæg; Bakke Trolde eller Puslinge, som menes at forfølges og dræbes af Thordannen; om slige Trolde tales noget i Ravnoldts Historie om Bønder-Bedde, hvilken ved Pederster Sogns Beskrivelse her skal blive given heel og holden. — Forvarfles troes her ofte at skee, saavel for Dødsfald som og

faa for andre Ting især Brag. Dog, som før er
 sagt det er kunns enkelte der tro sligt og almindeli-
 gen ere især Strandboene paa Hornholm saa fri for
 Overtro, som noget Steds Almue. Imidlertid
 have Hornholmerne i forrige Tider været anseete for
 næsten ligesaa overtroiske og hengivne til Heksekun-
 sten som Finner og Lapper og derfor er det vel og-
 saa at Holberg i Komedien: Uden Hoved og Hale,
 lader Gunhild, naar hun maner Fanden eller som
 han og kaldes Gammel Erik, kalde ham Herre til
 Borgundien, Finnmarken og flere Steder, thi
 ved Borgundien forståes sikkerligen her Hornholm,
 de Gamles Borgundarholm. — De gamle Tiders
 Fiskere hertillands havde den Overtro at det ey var
 godt paa Eren at nævne en Rulle ved sit rette Navn,
 men de kaldede den heller Thranca menende da in-
 gen Fare at udsætte sig for. Naar derimod de Thu-
 rah taler om overtroiske Aarsager til nogle uegent-
 lige Benævnelser paa Fæder, paa Høge og deslige,
 da er Jeg ey saa ganske enig med ham, men herom
 er i det foregaaende af Bogen allerede talt (S. 81 f.)
 Ligeledes er herforan (S. 79) fortalt noget om
 Signefiærlingernes Jdrætter med at maale Folk og
 støbe over dem, som formenes at være Djævelstøbte,
 som det her kaldes, eller som ere komne noget Ondt
 for nær. Videre havees ikke her at erindre om Horn-
 holmernes Overtro, hvorfor Jeg og gaaer over til
 at tale om det særegne i

Bornholmernes Sprog.

Her bliver først at agte om Udtalen af Bogstave, at den afviger fra den danske Udtale ihenseende til Følgende: j efter en Vokal betager en denne sin rette Lyd, saaledes som i Dansken efter nogle af de Nyeres Orthografi; Saaledes til Eksempel sj maa aldeles ikke bruges isteden for Dischongen sy eller si, men s beholder sin rene Lyd, ligesom det var hvilkensomhelst af de andre Konsonanter der fulgte det. Saaledes en Hög paa bornholmsk ejn höj (ikke enn Høy), i Flertallet höja, hvor j hører til den sidste Stavelse (hö-ja, ikke höj-a,) J ej, ejetræ o: Eeg, Egetræ, høres e ligesaa reent, som i det danske: Eeg. — Naar n har et j foran sig da beholder j sin sædvanlige Lyd, men n høres da hartad som Franskens n finale eller som ng f. E. ejn majn læses hartad som i Dansken eejng Maing, dog med en langt blødere Udtale, hvilken vanskeligen kan gøres begribelig paa anden Maade end ved det mundtlige Foredrag. Ligeledes faaer l naar et j gaaer næstforan en gandske forskjellig Lyd fra den sædvanlige, ikke saa ganske ulig ld, f. E. hajl (Hagl) udtales hartad som Hajld eller Hajlg. De Ord, hvori disse Bogstave forekomme sammen jln, kunne ikke andre i Almindelighed udtale retteligen end de der ere opfødte paa Bornholm og have lært Spro-

get fra Barnsben af. Derfor kan med dette Vers prøves om En er Bornholmer eller ikke; thi Fremminge udtale aldrig Ordene ret:

Kattijn å Kæjljn
 Sloes om væjljn,
 Kattijn tou Kæjljn,
 Sméd ijn i væjljn;
 "Au, au!" så Kæjljn,
 "Já brænde meí på væjljn."
 "De' va ret," så Kattijn,
 "Du kujne lád meí hat ijn."

Naar i Begyndelsen af Ord g eller k staaer foran en af disse Vokaler e, i, y, æ eller ö, læses de som gj og kj, f. E. gera, gira, gylta, gæla, gö og késsam, kijlla, kyr, kærna, köllna, læses som gjera, gjira o s. v. — Bogstavet x kan i Bornholmstien aldrig bruges, undtagen i disse to Ord hexa, som dog ey er saa godt bornholmst som troyjla og oxaköd eller oxasoppa, hvilket tydske Ord nu bruges blandt de fornemste Kjøbstædbo og er taget af den fribenhavnske-danske Dialekt; thi paa bornholmst hedder det egentligen fæköd og fæsoppa eller fæsö; og i flere Ord end disse to, der ey en gang ere rigtig bornholmst, forekommer intet x, s. ks. — I Enden af Ord maa s efter en lang Vokal udtales stærkt igjennem Tænderne saasom ás (s: es

Adsel), hvorfor Jeg og, hvor det behøves, udmærker de lange Vokaler med en Streg for oven. Vokalen *Å* vil Jeg i Bornholmstien altid bruge isteden for det dobbelte *a*, som i Dansken maa udtrykke samme Lyd, hvor dischongisk det end seer ud.

Videre anmærkes her at da det bornholmske Sprog er et Sprog for sig selv og ingen Mundart af Dansken (thi saa ligner det i det Væsentlige mere efter Svensken), saa seer Jeg en hvorfor Jeg behøver at rette Mig i Orthografien efter det Danske Sprogs Regler, om der og skulle være nogle til, men Jeg gaaer her nu min egen Vej og bruger i Bornholmstien ingen Versalsbogstave til Substantiver i Almindelighed, men skriver, som i Svensken, Latinen, Fransken og de fleste andre Sprog, Substantiverne i Almindelighed med smaa Begyndelsesbogstave. Dog undtages her fra Reglen, ligesom i de opregnede Sprog, alle nomina propria o. d. hvilke naturligviis blive at begynde med Versaler. Dette være nok talt om Bogstavene og disses Udtale, hvorfra Jeg nu gaaer over til at tale om Substantiver og disses Artikler.

I Bornholmstien haves alle tre Køn eller gender nemlig Maskulinet eller Hankjønnet, Femininet eller Hunkjønnet og Neutret eller Intetkjønnet, hvilke vises ved Artiklene eller ved Adjektiver.

Artiklene ere to Slags: den ubestemte og den bestemte; den ubestemte sættes som i Dansken

foran Substantivet og lyder: i Maskulinet ejn, i Femininet en, i Neutret et; den bestemte hæstes bag til Ordet og er i Singularis: M. ijn, F. en, N. ed; i Pluralis: M. ana, F. arna, N. en. f. E. ejn katt, med den bestemte Artikel kattijn, i Flertallet kattana; en éj, med den bestemte Artikel éjen, i Flertallet éjarna; et bést, med den bestemte Artikel bésted, i Flertallet bésten. Følgende Undtagelser fra Reglen mærkes: 1. Maskulinerne som med den ubestemte Artikel ende sig paa ja blive for Vellydens Skyld med den singulariske bestemte Artikel uforandrede f. E. ejn majn hedder med den bestemte Artikel i Singularis majn og ikke efter den almindelige Regel majnijn, undtagen i den gudhjemste Dialekt, hvor denne Undtagelse ey finder Sted, thi her siges majnijn, pijnijn, hojnijn o. s. v. 2. Endes Maskulinet paa en Vokal og det ey er et Enstavelsesord, bortfalder ofte det første a i Flertallets bestemte Artikel f. E. ejn nabo hedder med den bestemte Artikel i Flertallet nabona og ikke naboana derimod har mo med den bestemte Artikel i Flertallet moana, ikke mona. 3. Femininerne der ende sig paa n lægge ikke en til naar de staae bestemt i Singularis f. E. en honn 3: en Haand, bestemt, honn (ikke honnen) 3: 'Haanden. 4. Femininer der ende sig paa en Vokal bortfaste ligeledes ofte den første af Artiklens Vokaler for Vellydens Skyld f. E. en a har med den bestemte

Artikel ån og ikke åen o. s. v. 5. Neutra der endes paa d forandres ikke i Enkelttallet f. E. et lodd hedder, naar det staaer bestemt, lodd, ikke loddet undtagen efter den gudhjemste Mundart. Om Pluralernes bestemte Artikel gjælder samme Undtagelse som under Num. 3 er anført om Fømininernes singulariske bestemte Artikel. — Naar Substantiverne staae ubestemt endes altid Maskulinerne i Flertallet paa a f. E. ejn majn, i Fl. majna, Fømininerne paa er f. E. en konna, i Fl. konner, og Neutra som i Enkelttallet f. E. et hús, i Fl. hús, undtagen Fømininerne æjn og sæjn, hvilke i Flertallet ere Maskuliner. Pibel o: en Pige, der endnu ey er fuldvoksen, er et Maskulin ligesom Stamordet ejn hel eller belli o: et Barn, undtagen ihenseende til den ubestemte Artikel i Enkelttallet, der i Overensstemmelse med Ordets Bemærkelse maa være fømininisk. — Genitivet bruges sjeldent i Bornholmsken, undtagen Substantivet staaer bestemt, da det ender sig i Singularis paa ns (aldrig jns) i Maskuliner og Fømininer og ds i Neutrer, i Pluralis lægges blot med liden Forandring s til den bestemte Artikel i alle tre Kjøen f. E. kattens, éjens, húseds, kattanes, ejarnes, húsens; dog maa denne Genitivus ikke bruges uden det er særdeles vanskeligt at undgaae den, og der ey kan bruges Præpositioner isteden; thi da ere disse bedre

Ved Adjektiver bliver her at mærke at de dannes saaledes ihenseende til sine Kjon: naar til Femininet, hvilket er at ansee som radix, lægges er, haves Maskulinet og tilægges der t eller undertiden d haves Neutret f. E. Fem. agg, Mask. agger, Neut. aggt. Naar Femininet ender sig paa r, da blive samme og Maskulinet ens f. E. Fem. og Mask. súr, Neut. súrt, og naar Femininet ender sig paa t blive Femininet og Neutret ens f. E. Fem. og Neut. nett, Mask. netter. Naar Femininet ender sig paa en dannes Maskulinet ved at forandre denne Endelse til ijn og Neutret til ed f. E. Fem. liden, Mask. lidiijn, Neut. lided. — Den bestemte Artikel udtrykkes hos Adjektiverne af alle tre Kjon i Enkelttallet ved at lægge a til Femininet f. E. dejn nagga vystijn o: den brede Hunden, (eller for at følge den i Dansken brugelige Maade at bortkaste den bestemte Artikel efter Pronomen den) den arrige Hund. I Flertallet endes ogsaa alle Adjektiver i Bornholmstjen i alle tre Kjon paa a med den ubestemte og paa e med den bestemte Artikel f. E. grajna majna, men di grajne majnana. Dette her er sagt om Adjektiverne gjælder ligeledes om de Partisipier der ende sig i Femininet paa en, som ogsaa alle andre Partisipiets Endelser i Passivet f. E. slauen, Mask. slaiijn, Neut. slaued, ligeledes staunad, Mask. staunader, Neut. stau-nad. Derimod have Aktivets Partisipier, hvilke

endes paa es, samme Endelse i alle tre Kjønn f. G. ejn gānes kar, en gānes peya, et gānes mæjn-
eske.

Pronomina bruges hartad som i Dansken, hvor-
for Jeg ikke vil opholde Mig længere ved dem.

Verber kunne, efter min Mening bekvemlest
deles til to Konjugationer, nemlig de der i Præsens
indicativi Activi endes paa ar, til den ene, og de
der i samme Tempus endes paa er eller hvor e for-
medelst en foregaaende lang Vokal er udeladt, til den
anden; saasom til den første: tōggar, til den an-
den tygjer, dör, men her at give et helt Eksempel at
konjugere efter paa begge Maader, er ikke Sted til,
da det blot skal være en fortllnderretning om Sproget,
og en Grammatik, Jeg skriver; blot anmærkes
her at naar Pronomen følger efter Verbet i anden
Person, sammentrækkes de, Pronomen og Verbet,
f. G. éstu, éni, vittu, vinni &c. istedenfor e du,
én I, vil du, vinn I, o. s. v. Saa ender sig og
altid anden Person i Flertallet paa n, hvad enten
Pronomen staaer foran eller følger efter. Ligeledes
mærkes at naar i Dansken følger umiddelbarligen
paa Verbet, Pronomen den, det, ham, hende,
og styres af Verbet, og Tonen falder paa Verbet,
en paa Pronomen, da bruges i dettes Sted i Born-
holmsken et Suffixum, hvilket lyder i Masc. ijn, i
Fem. na, i Neut. ed f. G. Já tárijn, táná, I taned;

dog kan Pronomet sættes imellem Verbet og Suffixet f. E. toustuijn? tånina? tå dued!

De andre Talens Dele, som uforanderlige, bliver her intet at tale om; blot mærkes, at Ordene overalt for Bellhydens Skyld (ob euphoniæ) sammentrækkes meget, som og at mange af Endevokalerne ved den Lejlighed apostroferes bort, til Eksempel: tåna 'nt' idå'jn, istedenfor tåna énte idå'jn; hvoraf følger, da slige Kontraktioner ere meget hyppige, at Sproget er en let at forståe af Udtalen for En dertil er uvant; men derimod er ogsaa en særdeles Velklang i det, som ellers ikke findes i saa høj Grad i noget nordiskt Sprog, hvilken gjør det saare bekvemt til allehaande lyriske Poeterier, men, desværre! Bornholms Sprog er aldrig blevet brugt af nogen Poet; thi vel ere hertillands mangfoldige Rimmagere, der gjøre, især Epigrammer og Nidviser, som ogsaa andre Viser, oftest dog satiriske, men til al Skade er det Mode blandt Rimerne at bruge et slags Danskt, der dog hvor det behøves maa rette sig efter Bornholmskens Regle.

Ellers mærkes at hos Indbyggerne i Gudhjem have en ganske egen Mundart eller Dialekt som især udmærker sig derved at alle Fortkastelser af Bogstave eller Staveller som skee for Bellhydens Skyld i det egentlige Bornholmske, finde ikke Sted her, men Ordene udtales ganske som de efter de første Regle skulle være, uden Apocope, Syncope,

Apostrofer, o. d. Saaledes siges her hojnijn for hojn, konnan for konn, ánen for án, fádéd for fád o. s. v.

En anden Dialekt af det bornholmske Sprog er gængse blandt Sydlændingene. Her trækkes Ordene lidt længere ud, end ellers paa Bornholm, saa gives dem ogsaa ofte en Stavelse mere end de ellers have, f. E. naar et enstavet Substantiv endes paa en Vokal, da lægges her a til saasom ejn slæ, trå, trá, en å, et træ hedder her ejn slæa, tråa, tråa, en åa, et træa; med den bestemte Artikel slæaijn, tråaijn o. s. v. Her habes tillige mange Ord af tydsk Oprindelse saasom: amma af ahmen at ligne, bajlle af bald, snart, hårda af harren, at tøve m. fl. Tillige er almindeligen i Sydbornholmernes Dialekt noget pibende eller syngende, der forenet med den rappe Udtale dertilstedes, gjør den ubehagelig at høre paa mere end egentlig Bornholmsk, der tales rent ud. At ellers Pontoppidan i danske Atlas og Resensenten i lærde Efterretninger 1756 S. 816 sige at der tales best bornholmsk Sydlands (i Snogebæk) viser blot at Amtmand Urne, fra hvem de have denne Efterretning, en har forstaaet det bornholmske Sprog. — Dette være nok talt paa dette Sted om Bornholmernes Sprog; i Slutningen af denne Del af Bogen skal som Bilag følge en Samling af de mærkeligste Ord hertillands saavel sjeldne og forældede som gængse.

Bornholm bestaaer af fire Herred, hvilke kaldes efter de fire Hovedvinde: Østre, Søndre, Vestre og Nørre Herred, i dem samtlig der indeholdes 900 Selvener-Bøndergaardene, hvilke gaae i Arv fra Mand til Mand, ikke, som i Danmark og de fleste andre Lande, efter Førstefødsel, men i Overensstemmelse med den kongelige Forordning af 14de Oktober 1773, efter Sidstefødsel, hvilket er saare mærkeligt og saavidt Mig er bitterligt ikke brugeligt noget andet Sted, end netop hertillands, hvorfor og samme Forordning: om Selvener-Gaardens Arv paa Bornholm med videre, findes. værd her at indføres. Denne er Forordningen:

Vi Christian den Syvende, af Guds Raade Konge til Danmark og Nore, de Wendes og Gothers, &c. &c. Gjere alle bitterligt: At, som der, fra adskillige af Indvaanerne paa Vort Land Bornholm, ere indløbne Besværlinger over de mange Professer, som den der paa Landet ubestemte Arvegangsmaade og Bedrægterne forbolde; Saa have Vi, til slig Uleylighed og deraf skydende Pengespilde at forebygge, ladet Landets gamle Bedrægter og Skikke, til en nøjere Bestemmelse af Arveudgangs- og Indløsnings- Retten til Selvenergaardene paa Bornholm, igjennemgaae og overveje; Hvorefter Vi nu allernaadigst have fundet for godt i Overensstemmelse med samme og for at gjøre Bedkommendes Ret mindre tvetydig og ube-

stemt, at anordne og befale, ligesom Vi og hermed anordne og befale:

1) Naar en Selvenergaard falder i Arv, da er efter Bornholms gamle Vedtægt, den yngste Søn nærmest til Eæde og Udgang; Er ikke yngste Søn eller nogen af hans Afkom til, da den næst yngre blandt Sønnenne og naar ingen Sønnen er til, da iblandt Døttrene, den ældre fremfor de yngre.

2) Er yngste Søn afgang, da ere hans Børn nærmere til Gaarden, end den Afvædes ældre Sønnen og Døttre; yngre Sønnesøn gaaer for ældre Sønnesønner og ældre Sønnesdatter for yngre Sønnesdøttre; Ligeledes blandt de øvrige Sønnen og Døttre, ere altid yngste Søn eller ældre Datters Børn nærmere til Gaarden, end en ældre Søn eller yngre Datter, og saa fremdeles ned ad, saalænge Afkom er til. Ere der Børn af adskillige Ægteskab, da er det Kuld allene, hvis fæderne eller moderne Frænder Gaarden er kommen fra, efter den i disse tvende Artikler fastsatte Sufsessjons-Orden berettiget til Eæde og Udgang.

3) Har en Selvener flere end een Gaard, da maa han selv anordne, hvilken af Gaardene yngste Søn skal tiltræde; findes ingen saadan Anordning efter ham, da har yngste Søn Rettighed at vælge, hvilken af Gaardene han vil, men den anden, eller andre Gaarde, om der ere flere, tilfalde paa sam-

me Maade de andre Sønner eller Døttre i bemældte Arvesølge. I Almindelighed maa ingen, som har arvet en Gaards Sæde og Adgang i en Linie, siden arve nogen videre i en Anden, med mindre han, imod at fratræde den ene, heller vil blive ved den Anden; men samme tilkommer næste Arving efter ham.

4) Fader efter Moders, saavel som Moder efter Faders Død, beholder sin iboende Gaard sin Livstid, om Arvingen ellers er dens eget Barn, uanseet det ikke er den længsilevende Faders eller Moders Arve- eller Kjøbe-Gaard, dog at de holde Gaarden og dens Tiliggende i forsvarlig Stand; Men Stedfader og Stedmoder bør fratræde Gaarden inden et Aar efter den rette Faders eller Moders dødelige Afgang. Er Arvingen umyndig, da forestaaes Gaarden af dens Værge, indtil Myndlingen naaer sit 18de Aar, om det er Mand, eller bliver gift, om det er Kvinde.

5) Er ingen Afkom til, da falder Gaarden naar den er en Arvegaard, til Sidelinierne: Fæderne Gaard til fæderne og møderne Gaard til møderne Frænder. Fæderne Gaard tilfalder først Arveladerens samfædre Brødre eller Søstre og deres Afkom. Brødre gaae for Søstre, iblandt Brødrene en yngre for de ældre, og iblandt Søstrene en ældre for de yngre; Siden arve Farbrødre, Fastre, Farsfaders Brødre, Farmoders Brødre, Farsfaders

Søstre, Farmoderes Søstre. Iblant Personer af samme Linie gaaer altid Mand for Kvinde; iblant Mænd den yngre for den ældre, iblant Kvinder den ældre for den yngre. Er den nærmeste ved Døden afgaaet og har efterladt sig Børn eller Børnebørn, da træde de, en efter den anden, i deres Faders eller Moders Sted, efter den i de tvende første Artikler fastsatte Arvesølge. Paa samme Maade, som fæderne Gaard af Fæderne, arves ogsaa moderne Gaard af moderne Frænder, først af sammødre Sødsfænde, saa af Morbrødre, Mostere og saa fremdeles. Er ingen fæderne Arving til en fæderne Gaard eller moderne Arving til en Moderne, da tilfalder den først den længstlevende Ægtefælle, siden Fæderen, naar det er en moderne, eller Moderen, naar det er en fæderne Gaard, derefter samfædre, eller sammødre Sødsfænde, saa Farsfader, Morfader, Farmoder, Mormoder og deres Efterkommere: Alt en Linie efter den Anden.

6) Hvo der kjøber en Selvenergaard, han maa selv anordne, hvem Gaarden, naar han dør uden Afkom, skal tilhøre. Sker det ikke da tilfalder den hans nærmeste Slægt, først paa fæderne og siden paa moderne Siden. Have Mand og Kone i deres Ægteskab kjøbt sig en Selvenergaard til, da tilfalder den Børnene af det Ægteskab i hvilket Kjøbet er skeet. Efterlade de sig ingen fælles Børn, da er hans eller hendes Særfuld Børn fremfør an-

dre berettiget til Gaarden. Ere der Særkuld Børn paa begge Sider, da ere de alle lige nær, uden hvad Fortrin Kjønnen og Aldren medfører. Ere ingen Børn til, og Arvesaldet ikke ved nogen Anordning imellem dem selv er blevet fastsat, da tilfalder Gaarden den nærmeste af Mandens eller Kvindens Slægt, eller om der ere lige nær paa begge Sider, da Mandens, og bliver saa ved samme først fæderne siden moderne Slægt, saalænge nogen er til, førend nogen af den anden Egtfælles Frænder er til Gaarden berettiget.

7) Er Arvingen udenrigs, og ikke vides hvor han er, da skal hans næste Frænde, eller anden vederhæftig Mand, forestaae Gaarden paa det bedste til han kommer tilbage. Udebliver han i 15 Aar uden at mælde sig, forfalder hans Lod i Gaardens Takst tilligemed anden Arv til Kongen, men Indløsningsret til Gaarden bevilges hans nærmeste Frænder i foransførte Orden. Er ingen ret Arving til, inden 7de Mand, da forfalder Gaarden med Sæde og Adgang til Kongen.

8) Naar nogen Selvener ved Døden afgaar, da skal Skifteforvalteren søge i Mindelighed at bruge de myndige Arvinger og de Umyndiges eller fraværende Arvingers Børge til Forening om Gaardens Sætning, samt hvem der tilkommer Adgang og Indløsningsret, og hvorledes med Gaardens Beboelse skal forholdes hvilket alt bør i Skiftefor

retningen tilføres. Men skulle herom reyse sig nogen Strid, som ikke i Mindelighed kan bilægges, da henvises Sagen efter gammel Skik til 8 Mænds Dom, som til Thinge udmældes, da Herredsfogden selv tilligemed dem bør forestaae Retten ved Sagens Udførelse for Herredsthinget, og efter de fleste Stemmer domme i Sagen.

9) Naar en Selveyergaard falder i Arv, da bør Skifteforvalteren, med de 2de i hvert Sogn boende Burderingsmænd ved Skifterne, efter beste Overlæg og Frændernes Godsbefindende, anslaae Gaarden til en vis og for Arvingen raalelig Sum. Er nogen af Bedkommende misfornøyet med Sætningen, da maa han paa sin egen Bekostning, til første Thing derefter, som Børsel kan gives til, lade af Retten udnævne 8 uvillige Mænd til Gaarden at omtafsere, som, i det seneste inden 14 Dage derefter, skulle fremkomme i Retten med deres Forretning og beedige samme, hvilken Forretning den, som har ladet Mændene opkræve i seneste inden 8 Dage derefter, skal tilstille Skifteforvalteren, at Skiftet, dermed kan sluttes. Den Sum, som Gaarden saaledes sættes for, skal Gaardarvingen, efterat hans egen Lod i Gaardens Takst er afdragen, efter en vis, af Skifteretten, efter Omstændighederne foreskreven Tid, ved Gaardens Tiltrædelse udbetale til sine Medarvinger. Hvor

Landgilden eller Proprietær-Skylden er kjøbt til Gaardene, bær samme, saavel som andet Boets Løssere, deles mellem samtlige Arvinger efter Loven, dog at Gaardseveren fremfor andre berettiges til at indløse Proprietær-Skylden, samt andet Løssere, der kunde behøves til Gaardens Brug og Besætning, efter billig Burdering, fra sine Medarvinger.

10) Enhver Selvener, der vil sælge og afhænde sin Arvegaard, bær først lovbjude den efter Lovens Maade, til sine næste Frænder. Befindes ved Lovbjudelsen nogen Ewig, ved at bestemme en høyere Kjøbesum, eller andre tungere Vilkaar for sine Frænder, end hvad Gaarden virkelig sælges for til en Fremmed, da skal Sælgeren, saavel som Kjøberen, som lige skyldige ansees, og en for begge have forbrudt Gaardens Værdi til nærmeste Frænder. Ingen Arvegaard maa sælges i næste Arvings umyndige Aar, nemlig inden dens 18de Aar, hvad heller det er Mand eller Kvinde, uden Overighedens og Samfrænders Billie og Samtykke, skeer det anderledes, da kan Kjøbet af Bedkommende faldes igjen. Dog maa ikke Gaarden efter ti Aars Forløb, fra den Dato af at regne, da Ekjødet er tinglyst, tilbagefaldes enten af den Umyndige selv, eller af Bærgen paa hans Vegne, fra Kjøberen eller hvem han imidlertid kunne have solgt den

til. Overalt maa Ingen understaae sig, for de forbigangne Tider at reyse Sog om Udgangs- og Indløsnings-Ret til nogen Gaard, som allerede i ti Aar upaataalt og upaadsomt har været i Andres Eye. Med Frigaarde og de der paa Landet saakaldede Proprietærgaarde forholdes ihenseende til Gaardkjøb, saavel som Arvesald, ligesom med Selvøyergaarde.

11) Med de paa Landet brugelige saakaldte Undentagskontrakter, hvorved en Sælger betinger sig af Kjøberen noget vist i Vare og Penge til Underholdning i sin og Hustrues Livstid, har det vel fremdeles sit Forblivende; dog at der ved saadanne Kontrakter nøye iagttages, at de ikke bestemmes højere, end Gaardens Indkomster, efter fraregnede Udgifter og Usfredsel, uden den ny Beboers alt for store Skade, kan taale at afgive. Til hvilken Ende alle slige Kontrakter iforvejen af de Kontraherendes nærmeste Venner skal overvejes, og af dem tillige underskrives og attesteres, at saadant nøye er overlagt og iagttaget. Ligesom og enhver forbindes at blive og fortære Undentaget paa Gaarden, hvorfra det afgives, medmindre Bedkommende imellem sig selv, for videre Usamdrægtighed at forekomme, anderledes forenes. Hvoresfor Ørigheden og Rettens Betjente paa Bort Land Bornholm, samt andre Bedkommende, som denne Bores Forordning, under Bort Kanselli-Segl,

tillikket vorder, sig allerunderdanigst have at rette, og samme paa behørige Steder til alle Bedkommendes Efterretning straks lade læse og forkynde. Givet paa Vort Slot Fredensborg den 14de October 1773.

Under Vor Kongel. Haand og Signet
 Christian R.
 (L. S.)

D. Thott.

Luxdorph. P. Naagaard.

Saa vidt denne mærkelige Forordning, hvoraf sees at der før den kom ud ikke var andet end Bedtægter at gaae efter, dog have disse været af forrige hønlovlige Konger stadfæstede, saasom af Nierte Kristian, og 1744 af Sjette Kristian, hvilket sees af en Afhandling om disse Bedtægter, af Rektoren ved Rønne Latinskole, siden Landsdommer, Hans Jørgen Skougaard, i Maret 1753 paa Latin tilsendt det kongelige danske Videnskabs Selskab, af hvilken Afhandling tillige erfares at sliq Arvegangsmaade er brugt i Bleckede i det Lyneburgske, og i Bustrup.

Angaaende denne Arvestik kan videre anmærkes, at i Samførelse med den almindelige Forste

fødselsret, er her den ikke ringe Fortrinlighed, at ved hvert Arvesald kunne sandsynligvis de ældre Sønner lettere være andenstedes forsørgede end de yngre, saasom ved Giftermaal, ved at have lært Haandværk, og paa mange andre Maader, hvoraf og følger at denne Maade at arve paa bidrager til tidligere Giftermaal, mere end den anden Maade; thi nu kan den yngste Søn gifte sig og underholde en Familie ved Arveladerens Død, og de ældre Sønner kunne være forsørgede før; og hvad er naturligere end at de ældste Sønner først forsørges, hvilket stemmer ganske med Sidstefødselsretten, men strider aldeles mod Førstefødselsret. Hvorfor og den bornholmske Arvegangsmaade var, som den naturligste og i det Hele fordelagtigste, værd at indføre andenstedes, at sige, hvis det en var endnu naturligere at ikke nogen havde Forret for den Anden. Hvad Døttrene angaaer, da er det besynderligt at Førstefødselsretten her finder Sted; men det er ogsaa af mindre Bigtighed for det Hele, enten ældste eller yngste Datter arver først, end hvilken af Sønnerne der har Forret. Ihenseende til Døttre gjælder ellers, ogsaa hertillands, den danske Regel, at de en skulle have uden en halv Broderpart, hvilket vel og er den retteste Maade. — Dette være nok talt om Arvegangsmaaden hertillands.

Efter sig allernaadigst stadfæstet Vedtægt, bør følge de Landet allernaadigst givne Privilegier, hvilke egentligen indeholdes i tre Kongelige Brev, nemlig et af tredie Frederik under Dato 29de Desember 1658, samt et andet af samme Konge under 3die May 1659, begge givne i Anledning af at Bornholmerne, efter det heldige Udfald af Opstanden mod Svensken, ved et Gavebrev dateret 29de Desember 1658 overdroge Bornholm til Frederik 3die og hans Arvinger, hvilket siden ved den Tids Historie skal blive viist. Begge disse Friheds Brev ere af de følgende Konger konfirmerede indtil Kristian syvende, som istedenfor Konfirmation herpaa har under 21de September 1770 udgivet en Forklaring paa Privilegierne der forhen ere givne Bornholms Indbyggere, hvilken her, tilligemed begge førnævnte Brev, bliver at indføre. De to første efter en Afskrift sig tilhørende, som af Raads Bohne testeres være "Conform med Originalen, som bliver forvaret i Skabet paa Raadstuen i København"; det tredie er trykket i Form af Forordning, men en i Samlingerne indført.

Det første lyder saaledes:

Vi Friderich, den Tredie med Guds Raade Danmarkes, Norges, Wendes og Gothers Konning, Hertug udi Slesvig Holsten Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst. Givte

Alle bitterligt, at eftersom Herringholm igjen under Os og Cronen formedelst Almuens Troeskab der sammestæds er Kommen, Da ville Vi dennem som sig til samme Verck at forrette haver ladet bruge naadigst have lovet og tilfagt saa og hermed lover og tilfiger, At Vi samme deres troskab, naar Gud giver bædre tilstand Med Ald Kongel. Naade Vil erjindre, og nu med saadanne Privilegier og benaadinger forsyne, baade paa Udskrivning, Skatt, og i Andre Maader hvorved Landets bæste og Opkomst kan søges Formodendes derimod at bemelte Lands Indvaanere fremdeles udi deres Troskab standhaftig forbliver og tilhielper Fienden af ald Magt der fra Landet at afbærge. Givet paa Vort Slott Kjøbenhavn den 29de December 1658.

Under Vort Signet.

Friderich.

(L. S.)

Saaledes lyder det andet *):

Vi Friderich den Tredie med Guds Naade, Danmarkes, Norges Benders og Gothers Konning, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn og Dit-

*) Dette er indført hos de Thurah S. 251. f. lidet forskjelligt fra min Afskrift, dog er Forskjellen meget ringe. Enhver der sammenligner disse to Aftryk af Brevet, domme hvilket det er paalideligt.

mersten. Greve udi Oldenborg og Delmenhorst. Gisre hermed alle og eenhver som det Vedkommer Bitterligt, At eftersom formedelsi de sidste til Roskilde med Kongen af Everrig Passerede Tractater, iblandt andre Bort Land Borringholm tilligemed Vores samtlige sammestæds boende Kiere Undersaatter til Kongen og Cron Everrig maatte cederes og overgives og nu samme Landsens Indbyggere for dend Evenste Regierings ulovlige Procedurers og andre Umgængerses Skyld ere blevne hæligen forarsaget, at Kaste saadan een uliidelig Byrde fra sig, hvilket de ogsaa formedelsi Guds Naadigste Bistand lykkeligen haver obtineret, og dermed ikke allene Dem selv og bemelte Land Borringholm med deres egen Magt og Stærke fri og frelste gjort, mens ogsaa strax derefter Ved deres Landsens Fuldmægtige bemelte Land Borringholm, med alle sine Rætter og Indkomster Os og Vore Arvinge overdraget, undergivet og foræret til egen fri Arv og Ejendom at følge som bemeldte Deres Gærebref dateret dend 29de December 1658 og meenige Landsens Indbyggeres, ædel og uædel, Geistlige og Verdsliges derpaa givne Confirmationer dateret dend 19de Januarii nærværende Aar, det samme vitløstigen formelder: Da lover og bepligter Vi Os hermed for Os og Vores Arvinger At Vi bemelte Bort Land Borringholm tilligemed Vores Kiere Undersaatter sammestæds, som nu ere og her

efter Kommendes Boder, ikke alleniste vilde antage og annamme, som Vi ogsaa formedelt dette, Vort aabne Brevs Kraft nu haver antaget og annammet under Bores og Bores Arvingers Protection og Beskiermelse Dennem imod alle og enhver efter yderste formue at forsvare, og ved Lov og Rætt erholde, mens ogsaa dennem aldrig til Bores Fiender de Svendske, som tilforne er skeed, at overgive, og udi alle Maader Os inod dennem som en Naadig og Mild Herre og Dyrighed betee og erviise.

Til ydermere Stadfæstelse haver Vi dette Vort Forsikringsbrev med egen Haand underskrevet og med Bores Kongl. Signet bekræftet. Givet paa Vort Slott Kjøbenhavn den 3die May Anno 1659.

Friderich.

(L. S.)

Disse tvende ere konfirmerede af Kristian femte den 24 Oktob. 1670, af Fredrik fjerde den 12te Februar 1701, af Kristian sjette den 7 Desember 1731 og af Fredrik femte den 21de Februar 1747 men vor nu regjerende allernaadigste Konge har (istedenfor at stadfæste hine i sig selv meget ubestemt Brev, hvori blot loves slige almindelige Ting, som at holde Landsens Indvaanere ved Lov og Rætt, at betee og ervise sig som en naadig og mild Herre og

Ørighed, o. d. hvilket enhver af de senere Danske Konger ville have gjort uden Privileg) udgivet følgende:

Forklaring paa de Bornholms Indbyggere givne Privilegier, og de dem, paa Grund af samme, forundte Friheder og Benaadninger.

Vi Christian den Envende, af Guds Raade, Konge til Danmark og Norge, de Wendes og Gothers, Hertug udi Schlesvig, Holsteen, Stormarn og Dytmarcken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst.

Gjøre alle vitterligt, at eftersom Sal. og Hæloblig Ihuftommelse Kong Friderich den Tredie, under 29de December 1658 har lovet og tilsagt, at ville forsyne Indbyggerne paa Vort Land Bornholm for deres i samme Tid beviste Trostæb, med saadanne Privilegier og Benaadninger, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Raader, hvorred Landets Beste og Opkomst kan sæges; Og saadant dem allernaadigst givne Løfte, skient ikke ved noget særdeles dem meddeelt Privilegium, saavel af Vores Høifærlige Forsædre, de fremfarne Konger i Regjeringen, som af Os, allernaadigst er bleven opfyldt, ved saastore Lettelser i de ordinaire Skatter, fremfor andre vore Underskatter, samt i andre Raader, der og siden ubrødelig er blevet holdet: Saa ville Vi nu, for at forekomme al Misforstaaelse og urigtigt

Begreb om deres Privilegier, og paa det de kunne vide, hvorudi de dem, paa Grund af forbemeldte dem allernaadigst givne Løfte, forundte Friheder og Benaadninger, frem for andre Vore Undersaatter, bestaae, derom allernaadigst herved have givet dem følgende omstændelige Forklaring, nemlig:

1) I Stedet for at Skatterne udi Vore øvrige Danske Provinzer Tid efter anden ere bleve forhøiede saaledes, at i mange Aar af en Tønde Hartkorn er blevet svaret og endnu svares 16 a 18 Mark, foruden Konge-Tienden, der i det ringeste ligeledes kan anslaaes til 5 Mark aarlig, have Indbyggerne paa Bornholm fra Anno 1680 af, og indtil denne Tid, frem for de forhen langt høiere Skatter, ifkun svaret i Kvartal-Skat 2 Mark af hver Tønde Hartkorn, samt været befriede fra Konge-Tiendes Ydelse, og saaledes ikke engang erlegge en Tiende Deel imod Vore Undersaatter i Dannemark *).

*) Her maa Jeg gjøre Læseren opmærksom paa at Meningen en er, at det i Almindelighed ikke engang gives tiendeparten saamegen Skat paa Bornholm som andensteds i Kongens Riger og Lande, hvilket ikke heller vilde stemme overeens med den retfærdige Regjering Vi have, der vist en behandler een Provindses Indbyggere, som Ajeledægge og en andens som Stedbørn, men her havet blot Hensyn paa den ene ringe Kvartalskat (saa kaldet

- 2) Ere de aldeles fritagne fra at svare Folke- og Familie- Skat, som dog af andre Vore Undersaatter maae udredes og betales.
- 3) Have de ligeledes siden forberørte dem allernaadigst givne Løfte bestandig været frie for Udskrivning, og i mange Aar nydt godt af det dem, som forbemeldt, allernaadigst givne Løfte *).

Thi ville Vi af Landsfaderlig Kjerlighed og Omhu for Landets Beste og Opkomst derved fremdeles lade det have sit Forblivende. Og naar Omstændighederne maatte udfordre, at paalægge Vore Undersaatter nogen Extra- Skat eller Paabud, saa endstjont Indbyggerne paa Bornholm ikke kan fritages for, i saa Maade med dem at bære Byrden, ville Vi dog allernaadigst, endog i sliq Tilfælde see dennem paa det lemfældigste behandle **). Hvor

fordi den hvert Fjerdingaar betales), derimod har ves andre Skatter paa Bornholm der ere saameget des stivere, til Eksempel: det uhyre megne Landgjælds Emær, somme Bønder have at nde. o. s. f.

- *) Hvad det vil sige; at være fritagen for Udskrivning, naar hver Mand — Præster og Degne undtagne — er Soldat indsees vel en straks, men skal i det følgende blive Læseren forklaret.
- **) Naar Man saa behager, jævnsøre Man hermed Forordningen af 1ste Oktober 1502, isølge hvilken, den i samme paabudne Skat, saavel paa Bygninger som paa Jordegendomme, svares halvt paa

imod Vi giøre os forsikrede om deres Troestab
fremdeles, som hidindtil. Givet paa Vort Slot
Hirschholm, den 21 September, Anno 1776.

Under Vør Kongel. Haand og Signet.

Christian.

(L. S.)

D. Thott.

Disse ere alle de Privilegier Bornholms Ind-
vaanere har, og blot det sidste er af nogen Bigtig-
hed. Betragter Man dem noye med et grandisken-
Dye finder Man dem aldeles ikke saa store at de
skulle være Danmarks Indbyggere til nogen Fornær-
melse, Ja, Jeg troer endog at de ey ret vel kunne
være mindre end de ere; thi her er at mærke, at den
bornholmske Landbo ey saaledes har Lenlighed at
giøre i Penge det lidet han avler, som Sjællandsfa-
saren s. E. der kan udprange og udhøste enhver Del,
være sig Korn eller Fedevarer, til høystmulige Priser,
paa Kjøbenhavns Torve. Stude, og kort: alle Kre-

Bornholm imod paa andre Esteder i Danmark og
sikkerligen vilde denne Skat om den var bleven
høyere, ogsaa være bleven alt for trykkende for
Landet.

ature betales og langt rundeligere i Danmark end paa Bornholm. Tilmed er Bornholm i det Hele betragtet et uffelt Land ihenseende til Frugtbarheden; thi saa nogenledes gode Strækninger hist og her ved Strandkantene fortjene en synderligen at komme i Betragtning, naar der tales om det Hele, og endnu mindre et par meget frugtbare Plætte, saasom den af de Thurah saa meget udbasunede Ewanikke Byvang, hvilken, saalænge den er Byvang vel er Landet mere til Skade end Gavn. Videre: Hvorfor gives Skat? mon det ikke er for Landets Fordel: almindelig Sikkerhed, Ordens Vedligeholdelse og Forsvar mod Fiender o. d.? Men ihenseende til den sidste Post er at agte at Bornholm selv forsvare sig, at hver Mand paa Landet er Soldat fra Drængeaarene, naar han er konfirmeret, og til sin Dødsdag, og det uden Sold, og at hele Militærvæsenet paa Landet en koster Kongen noget betydeligt at underholde, thi Offiserers Penningerne, tildels til 18 Rdlr. eller rettere 17 Rdlr. 4 Mk. 14 Sk. aarlig, ere, som siden skal vises, moesten ingenting. Var det ikke den høieste Urimelighed om det Lands Indbyggere der har sliig Byrde, skulde give de andre Skatter lige med dem, der ere ganske fri for den? I Danmark er vel hver Bondes Karl forbanden at tjene Kongen, men kun i visse Aar og for Sold, og hvad er vel billigere end at denne Militise betales af de Provindsers og Stæders Beboere,

til hvis Sikkerhed de holdes. Det var derfor, efter mine Tanker, høyst ubilligt, om Bornholmerne havde saa store Skatter at svare, som dem, de Danske retteligen give; dog, maaskee see Andre Ting fra en anden Synspunkt og ere heri af ganske forskjellige Tanker fra mine. Naar Læseren selv ogsaa vil gjennemtanke Tingene være dette nok talt herom. Jeg gaaer nu over, at tale om hvordan Indretningene ere ihenseende til

Landets Dyrighed.

Ihenseende til det sivile er den øverste Embedsmand hertillands en Amtmand. I gamle Dage, før 1658, vare her paa Landet Lensmænd hvilke havde hele Landet i Forlening, og almindeligen sadde paa Hammershus, hvor de optog al kongelig Rettighed. Fra Enevældens Indførsel hos de danske Konger 1660 have derimod isteden for Lensmændene (eller, som de og kaldtes, Embedsmænd paa Hammershus) været Guvernører hertillands, hvilke almindeligen vare militære Personer, der forenede Kommendants og Amtmands Embedet i een Person; dog vare nogle saa der en havde mere end det ene af disse to Embeder. Men fra 1739 have bestandigen disse tvende Hovedsmandsposter her været delte, saa at en sivil Mand har været Amtmand og en Offiseer Kommendant. Dog have

Amtmændene været noget indskrænkede i det at her-
tillands blev i Maret 1744 oprettet et slags Land-
raad, der, under Navn af: den bestandige Kom-
mission, skulde have den øverste Magt ihenseende
til Landsregjeringen. Saa vel Kommendanten som
Amtmanden og Amtsforvalteren sadde i denne Kom-
mission; men egentligen var hele denne Ting en
Uting, en Skimære, der vel var til af Navn, men
en af Gavn. Hvosomhelst vil om denne Regjerings
Kommission have nærmere Oplysning, læse Amt-
mand Fjeldstedts forømtalte Promemoria i Profes-
sor Thaarups Materialiers 1ste Hæfte. Nu er ellers
for et Aars Tid siden, denne hele Indretning gan-
ske gaaet under, saa Amtmanden nu skal ene have
alle Amtmands-Forretningerne. Det bornholmske
Amtmandsembede indbringer vel en synderligt mere
end aarlig 1000 Rdlr. i alt, hvorfor det ogsaa er
at ansee som et ringe Amtmandsembede.

Videre er her af sivile Embedsmænd en
Amtsforvalter eller som det i forrige Tider
hedde: Hans Majestæts Ridesogit och Amptskrif-
ver. Dette Slags Betiente have været til her,
saavel som i det egentlige Danmark, i omtrent 140
Aar, fra den Tid Lensmandsvarset, formedels den
da nyligen indførte Kongernes Enevælde, gif over-
styr. Amtsforvalterens hele Embede strækker sig
ikke synderligen videre end til at imodtage de Kon-
gelige Skatter, og gjøre Regnskab for disse. Han

er tillige, med Hensyn paa Militærvæsenet, kaldet Ammunitionens- og Material-Forvalter; og i forrige Tider vare Amtsforvaltrene tillige Regimentens- kvartermestere ved Landets Milise, men hermed er skeet Forandring, saa de ey ere det længere. Sel- ler ikke dette Embede ansees for at være meget ind- bringende, saa det vel endog ey kan drives stort høiere (per fas & nefas) end til omtrent 1000 Da- ler efter neppe saameget.

Fremdeles er hertillands et Høltøforster- Embede, hvilket i forrige Tider altid med Rette blev anseet som en sine cura. Høltøforsteren skal bo i Alminden og hans Embede strækker sig til Almind- skoven allene. Hvorlunde det tegner til at Høltø- forsteriet kan blive mere til Landets Nytte, end for- hen, er allerede i det Foregaaende givet et lidet Binf om, Side 41.

Tribunalernes Embedsmænd ere hertillands: en Landsdommer, som dømmer i alle bornholmske Professors anden Instans, paa Landsthinget, hvilket i forrige Tider altid holdtes i Nafirkeby, men i de senere Tider paa Raadstuen i Rønne. Desuden er ved Landsthinget en Skriver og Hører, men som dette Embede kun er meget ringe og lidet indbringende, er det for Nutiden forenet med Dommerembedet.

Ved Underretterne ere hertillands fire Bysfog- der nemlig: En i Rønne, hvor han tillige er Magt-

strat, Politimester og Skifteforvalter, samt i Vestre Herred, hvis Thing holdes i Rønne, Herredsfoged, Politimester samt Skifteforvalter og Skriver. Bysfogden i Neksø har samme Embeder der, som førnævnte i Rønne, og i Søndre Herred sammemeledes som hin i Vestre Herred, saa er han og desuden Bysfoged m. m. i Nafirkøb. Bysfogden i Svanikø er paa samme Maade Herredsfoged m. m. i Østre Herred og Bysfogden i Hasle Herredsfoged i Nørre Herred. Sidstnævnte er tillige Birkedommer ved Hammershusets Birkeret, det er, over Søstæderne Allinge og Sandvig.

Byskriverne hertilands ere fem hvilke tillige ere Skifte skriver og Notarius publicus, hver i sin By. De ere følgende: Den i Rønne, tillige Herredsskriver i Vestre Herred; Den i Neksø, Herredsskriver i Søndre Herred; den i Nafirkøb; den i Svanikø, Herredsskriver i Østre Herred og den i Hasle, Herredsskriver ved Nørre Herreds Thing og desuden Birkeskriver ved førnævnte Hammershusets Birkething, hvilket er i forrige Tider kaldet Hammershusets Brothing, fordi det holdtes paa Broen ved Slottet; fra samme kan, som fra de andre Underretter appelleres til Landsthinget, og fra dette, naar Sagen er af den tilbørlige Værdi og Bigtighed, til Kongens Højeste Ret.

Hvad Embeder Rigsstæderne angaae i Carlsdeleshed, blive ey her at omtale, ferend Jeg kommer

til Kjøbstædernes særdeles Beskrivelse, ligesom og hele Toldvæsenets Forsatning hertillands, efter mine Tanker, bedst har Plads der, hvor Jeg taler om Handelsvæsen og Skibsfart med hvad did henhører. Blot mærkes her med Hensyn paa Landet i det Hele, at der, til enslags Ordens Vedligeholdelse, er i hvert Sogn en saakaldet *S a n d e m a n d*, hvilket Ord her har en ganske anden Betydning, end hvor der i Danske Lov tales om Sandemænd. De ere nemlig her et slags Justitsbetjente, der ere Amtmanden og Herredsfogderne underordnede, og have at paasee at ingen Uordener finde Sted, saasom med liderlige Krohus, løse Hunde, uringede Svin o. d. Saa besørge de og alle Tillysninger og Kundgjørelser oplæste paa Kirkestævnen om Søndagen efter Prædiken. De svare noget nær til Norges Lensmænd eller Danmarks Sognefogder og have for sin Umage i aarlig Løn 18 Rdlr. Ved Behænder o. d. have de Opsyn, hvorved dennem ere underordnede nogle saa kaldede Rodemestre i hvert Sogn. Da Sandemændene ere altid Formænd ved Biergningen i alle de for deres Forstrand faldende Brag, saa ere nogle af disse Sandemandsembeder meget indbringende i visse Aar, naar der indfalde mange Strandinger; saaledes kan der undertiden indtræffe Aar, i hvilke Sandemanden i Poulsker Sogn, hvor almindeligen de fleste Brag falde, tjener paa nogle hundrede Daler i alt.

Ihenseende til det Geistlige er hele Landet kun eet Provsti eller Provstieherred, under Sjællands Bispestol, fra den Tid, da Skaane efter Freden til Kjøbenhavn 1660 var kommet under den svenske Krone; thi før den Tid havde Landet altid staaet under Lunds Erkebispestol. I de katholske Tider var endog Landet ganske henlagt til Lunde Bisper, der trukke alle Indkomsterne heraf, som siden skal blive nærmere omtalet i den historiske Del af Bogen.

Under Landsprovsten, hvilken for Nutiden tillige er Sognepræst til Rønne og den dermed forenede St. Knuds Menighed, staae 14 andre Sognepræster og en residerende Kapellan, og i alt 21 Kirker paa Bornholm.

Præsterne hertillands ere ikke slet aflagte, og visse af dem have endog meget gode Kald, men intet af alle Præstekaldene her kan kaldes slet. Hvad Præsternes Indkomster er betræffende, da fortjener især her at lægges Mærke til, at der paa Bornholm ikke gives Tiende i Kjarven, men i dens Sted gives en bestemt Mængde Korn efter Tonde, og Skjeppe - Maal af Rug, Bøg eller Havre i Overensstemmelse med Gaardenes Leylighed og en i fremfarne Old indgaaen Forening mellem Bønder og Præster. Amtmand Sjeldsted i den Promemoria, hvilken Vi allerede i det Foregaaende osie have haft Leylighed at sætte Dyrmarksombeden paa, dadler

denne Indretning blot for at dadle den; thi anden Grund herfor indsees ikke, end hans Dadlesyge. Han fremkommer endog med denne Latterlighed, at saadan Maade, at lönne Præsterne paa, er for begge Parter saavel de Ydende, som Præsterne, ufordelagtigere end den almindelige Maade at tien- de paa; men sligt Galimathias fortjener ey engang at gjendrives, saasom Fordelene af at vide bestemt hvad der skal gives, falde enhver saa klarligen i Syn- ne. Jeg holder endog for at det bør geraade de Danske til Skam, at de ey have faaet Synene saa høyt op endnu, saa de kunne indsee Urigtigheden af at drage Kornet i Kjørven af Bondens Agre- hen til Præsten, der desuden selv har saa stor Avls- gaard at han af eget Avl, hvis han forstod at dyrke Jorden nogenledes, kunde forsyne sig selv og, det som end mere er, endogsaa afhænde til Andre. For- modentlig vil det ikke vare ret længe inden vor vise Regjering hæver slig landsdende Uskik, at føre Kor- net i Straaet bort fra Bonden der skulde bruge samme, for at Præsten kan sælge Kornet og uafbe- nytte Joret, og at i dens Sted indføres den born- holmske Skik, at give aarlig vis Mængde af hvert Slags Korn. Kunns denne Forandring, synes Mig, kunde fornuftmæssigen finde Sted herved, at Kor- net blev betalt med Penge efter Kapitelskjøbet og ey ydt med Korn in Natura, det Præsten ey behs-

ver, thi skjændigt var det om de to Ord: Præst og Kornjøde, nogenfinde kunde blive Synonymer.

At denne Præsternes Udsæd ikke er ringe kan sluttes deraf, at Præstekaldet Vestre Marker Sogn indbringer, foruden Mel, 18 Læster eller 216 Tønder Korn af Rug, Byg og Havre, hvilket altsammen kan sælges, da Præstegaarden her (ligesom ogsaa alle andre Præstegaarde paa Bornholm, ingen undtagen) ret vel kan føde sin Mand. Naar Man antager som et Middeltal, at hver Tønde af den hele Mængde overhoved, sælges for 16 Mark, hvilket neppe er for høyt anslaaet, da beløber det sig til 576 Rdlr. eller 864 Edlr. blot for Udsæd, og dog er Vestre Marie Sogn ikke det største paa Landet.

Desuden have Præsterne hertilands Lam og Gæs som Kvægtiende og desuden Paasterettighed. De tilfældige Indkomster ere formedelsi Folkemængdens Storhed i hvert Sogn temmelig betydelige, og selv Offere paa Høytidsdagene ere ikke ubetydelige, thi hvad Gjeldsted derom siger paa anført Sted er yderligen overdrevet.

Kort: Bornholms Præstekald ere alle af den Bestaaffenhed at Præsterne kunne have sit meget rundelige Udkomme, og hvis de opføre sig nogenledes vel, leve fredeligen, og ey blande sig i enhver dem uvedkommende Ting eller som det og hedder: ey ville have sine Næser allevegne, da kunne de her

leve ligesaa fornøiede, som paa hvilket som helst andet Sted; men trættefjære Windmagere kunne og her faae ligesaa mange Bryderier, som andensieds.

Dette være nok talt herom.

Degnene have heller ingen Nød hertillands. De have hver en liden Gaard eller her saakaldet Degnevo, saa have de og af hver Bonde i Sognet en gammel Skjeppe Byg (see her foran S. 106) og halv soameget Paasterettighed som Præsterne, nemlig 8 Pd. Brød og 10 Æg. De tilfældige Indkomster ndgjøre ogsaa noget klækkeligt for Degne.

Efter nu saaledes at have talt om Øvrighed og Embedsmænd i Almindelighed paa Bornholm ihenseende til det sivile, troer Jeg, det er rettest her at nævde noget om Militærvæsenet hertillands, hvilket som yderst forskjelligt indrettet fra Danmarks og andre Landes Krigsvæsen, det ikke vil være uinteressant at lære at kjende noget nye.

Hele Landet er at ansee som en stor Fæstning, hvis Garnison samtlige Landets Indbyggere af Mandkjønnet udgjør. Den øverste militære Embedsmand her er Kommandanten, som almindeligen er en Oberst af Infanteriet, skjønt ogsaa somme af de forrige Kommandanter have været Generalmajorer; ogsaa have der tilforn været Kavalerioffiserer, som Kommandoen over Landet har været overdragen til, saasom blandt andre West og Kruse, (der med Ære havde tjent i fjerde Fredriks

Krige). For Nutiden er Kommandanten en Oberstlieutenant af Infanteriet. Kommandanterne have Opsynet over hele Landets Militærvaesen og hvad did henhører og blive lønnede med 1200 Rdlr. aarlig.

I forrige Tider vare her saakaldede Vise-Kommandanter, men efter den sidste, N. N. Schors, Død for omtrent tredive Aar siden, have i disses Sted været Eksercere-Majorer. Her ere to Adjutanter, som skulle gaae Kommandanten tilhaande, af hvilke den ene er Infanteri den anden Dragon-Officer.

Regimentskvartermesteren udbetaler alle Offisererne deres Lønninger maanedlig, hvilke han faaer fra Amtshuen; selv lønnes han med 80 Rdlr. aarlig.

Auditoren med 120 Rdlrs. Løn fører Protokollen i alle Krigsforhør og Krigsrette. Under dette Thing høre alle de, der ere Militære, i alle Sager Tjenesten angaaende, hvilke dog ifkuns ere sjeldne.

Regimentskirurgen med 150 Rdlrs. Løn boer i Kønne, og skal være tilstæde ved alle Monsiringer, for dem at kurere som maatte komme til Skade.

Bøssmageren, med 120 Rdlr. aarlig, skal reparere alle brastfældige Gevær Kongen tilhørende, hvilket er et ikke ringe Arbejde saasom d.

kuns er gamle fæstede Gevær, der en længere kuns
ne bruges ved Regimenterne, Kongen sender hero-
der til Landet.

Alle disse her opregnede Militærpersoner, til
Staben hørende, bo i Kæne, undtagen Adju-
tanten ved Dragonerne, der en gjør daglig Adju-
tantstjeneste, men kuns ved Menstringerne og slige
særegne Lejligheder, hvorfor han og kan bo, hvor
han vil paa Landet, allerhelst han, som Adjutant,
ingen Løn nyder.

Hele Landets Mandfjøn, der er ved Milisen
(og det ere alle, undtagen de sivile Embedsmænd
og Proprietærerne, samt Offiserernes Sønner, saa-
længe de ere hjemme i Faderens Hus), inddeles i
følgende Kompagnier:

A. Som have Armatur af Kongen.

1	Kompagni	Artilleri,	er	200	Mand.
2	—	—	Dragoner	—	500 —
4	—	—	Infanteri	—	1200 —

Er 7 Kompagnier, hvori , 1900 Mand.

B. Som selv skaffe sig Armatur.

- 4 Herreds Kompagnier.
- 7 Borger Kompagnier.

Hvilke ihenseende til Mandstørken vokse og tage af
efter Omstændighederne.

Hvad Artillerivæsenet angaaer da bestaaer dette Kompagni af nogle mindre Afdelinger, som ere fordelte overalt paa Landets Strandsider i Kjøbstæderne og Fisterlejerne, i Rønne, Hasle, Hammerens, Gudhjems, Ewanikke, Neksø, og Boarnes Poster. Ved Kompagniet ere: en Kapitein *), som skal altid ligge i Rønne, en Premierlieutenant, der ligger i Allinge eller Sandvig ved Hammerens Post og en Sekondlieutenant der har sin Post i Neksø. Videre ere: en Fyrværker, der ligger i Rønne samt omtrent et Enes Konstabel hvilke ere fordelte omkring ved alle Posterne Konstablene lønnes og flædes af Kongen, som Artillerister ved Korpsen i Kjøbenhavn. Hver Dag har en af de syv, der høre til Rønne-Posten, Ordonans hos Kommandanten. Desuden ere her endel Reservekonstabel, der ey have Konstabelsten, men flæde sig selv, som hine flædes af Kongen. Ligeledes ere Offisererne flædte som andre Artillerioffiserer, men de egentlige 200 Artillerister hvilke kaldes Haandlangere, fordi de skulle gaae Konstablene

*) For nærværende Tid er Kompagnisjefen for Artilleriet betitlet Oberstlieutenant, da han er en gammel Officer, og fuldkommen duedig nok til at forfremmes i Rangen, men hans Forretninger ere nu ey andre, end dem han havde tilsoen, da han blot kaldtes Kapitein. Ligeledes er ved Kompagniet nu en karakteriseret Kapitein.

tilhaande, de ere klædte for Nutiden saaledes: blaa Kjole (af Klæde, Badmel eller Bærfgarn, eftersom enhver har Evne at anskaffe sig den) med rød Kra-
ve og Opflag og gule Knappe, rød Vest, ogsaa
med gule Knappe, sorte Bukser, Støvle, trefan-
tede Hætte med gul Krampe og opstaaende Fjær med
blaa Top.

Da det vel ikke vil være uinteressant, at see
hvordan Uniformen i den senere Tid er forandret,
anfæres her, efter de Thurah, hvordan den var i
Aaret 1756. Disse ere hans Ord:

”Handlangerne bære alle blaa Kjortle og Ve-
ster, af Klæde eller Badmel, ligesom de har Evne
og Lyst til, med røde Opflag, og Messing Knæ-
per, røde Strømper, Hattene med gule Sno-
rer omkring, og Haarene i sorte Baand indflettede
med sorte Kofarder paa.” Nu have de derimod
ordentlige Vidste i Haaret.

Videre mærkes om dette Kompagni, at hver
Haandtlanger aarligen tilstaaes, ligemeget enten
det kaldes Lønning eller Dufør, 1 Rdlr. skriver een
Rigsdaler Dansk, som for 200 Mand beløber sig
til 200 Rdlr.

Dragonerne ere udsprede over hele Lands-
bygden. Der er en Dragon for hver Gaard paa
Landet, der holder 9 Ldr. eller mere Hartkorn; hver
saadan skal levere en Dragon, enten Bonden selv
eller en anden dygtig Karl, han skaffer i sit Sted.

Af Kongen have Dragonerne følgende Armatur: en Flindt med Bajonet til, der just ikke duer meget *), en Pakkadske med Gehæng, og en musketteermæssig stor Patronstaske med Tasterem og Karabinrem. Bønderne paa de Gaarde, hvoraf Dragon svares, levere en Hest, ligemeget af hvad Haar, naar den kun er tjenstdygtig, samt Sadelstov, det er en Sadel med Pistolhylster og røde Badmels Skabrakker og Hylsterklapper med hvide Lærred.

*) Da den nuværende meget duelige og virksomme Kommendant Hr. Obl. v. Funch for 10 Aar siden tiltraadte denne Post, fæstede hans Opmærksomhed sig straks paa Armaturens Slethed; thi ved Dragonerne vare endog tre Slags Flinter, hvoraf 100 Stykker vare jærnbeflagne, Resten mæssingbeflagne og meget saa af Pistolerne vare brugbare eller af den Bestaaffenhed at de kunde repareres. Han udvirkede endogsaa ved Generalitetet, at her skulde komme andre bedre Vaaben istedenfor hine der skulde kasseres, men, hvo skulde have troet sligt, de Geværer, her komme over, vare intet andet end gammelt fra Regiumenterne kasseret Enavs; kun den Fordel er der ved dem, at her nu ere 500 Kongen tilhørende Geværer paa Landet af eet Slags. Hvad Pistolerne anbelanger, da kan det vel siges med dem, men de ere dog kun gammelt Lapperi. Heraf kunde det synes, som det høf Kongelige Generalitetet anseer hele Militærvæsenet paa Bornholm, at være af saa ringe Værd, at en Dragonerne; det beste Korps paa Landet, fortjene at have nogenledes ordentlige Geværer.

snorer. Dragonerne selv skaffe sig Klæder, som ere en blaa Kjole med rødt Underfoer, røde Opflag og Krave, og blanke Knappe, gule Underklæder, sorte Halsbind, Støvle med Spore og Støvlemanfetter, trekantede Hatte med sorte Kofarder, hvid Hattekrampe og hvid Fjær; saa have de og Pidsk i Haaret. Offiserernes Uniform er saaledes: blaa Kjole med rødt Foer, røde Rabatter, Krave og Opflag med gul Kant, blanke Knappe, gul Vest og Pantalonger, Halsstøvle med Skruespore, Halsen sort med hvid Kant, trekantet Hat med sort Kofard, Sølvkrampe og hvid Fjær; Epoletterne ere af Sølv efter den Orden som overalt er indført ved den danske Arme. Ihenseende til Eadeltøjet mærkes at de have røde Skabrakker og Hylstertapper med brede Sølvtræsser paa.

For nu ogsaa at see hvordan Uniformen ved dette Korps var for 50 Aar siden, anføres følgende af de Thurah Side 124:

”Offiserer, Underoffiserer og Tamburer, bære røde Klædes Klæder med samme Farve Opflag; De Gemene have blaagraa Klædes eller Wadmels Kjortle, med røde Opflag og Skindbukser; Det ene Kompagni (det 2det) har røde Vester, det andet (1ste) Skindvester; Alle have de hvide Lærreds Støvlemanfetter, Støvle og Spore, røde Wadmels Skabrakker og Pistolhylstertapper med hvide Lær-

reds Bændler belagte, Hatte med Salvsnorer og Kofarder, Haaret indflettet og med sorte Kofarder."

Hvert af Dragonkompagnierne har en Capitain med 160 Rdlrs. aarlig Løn, en Premierlieutenant med 80 Rdlr. og en Sekondlieutenant med 70 Rdlr., samt et ubestemt Antal saakaldede Reforme, Sekondlieutenanter, der en have Offisers Løn; fremdeles er ved hvert Kompagni en Vagtmester, en Kvartermester og fire virkelige Korporaler, samt nogle Bisekorporaler, der staae i Dragon-Nummer. Vagtmesterens Løn 36 Rdlr. aarlig og Kvartermesterens tilligemed Korporalernes, hver paa 24 Rdlr., trækkes mest af Reforme Sekondlieutenanterne. Videre har hvert Kompagni to eller tre Trommeslagere, af hvilke den ene har Løn 18 Rdlr. aarlig men de andre staae i Dragon-Nummer. Anden Musik habes ikke ved Dragonerne end Buldren paa Trætrommer. — I øvrigt bestaaer hvert Kompagni af 250 Mand, Bisekorporalerne og de ikke Løn nydende Trommeslagere iberegnet; til 1ste Kompagni høre Dragonerne af Niire og Sandre Herred, som udgjøre 7 Korporalskab eller Sognesfolk; til 2det Kompagni høre Dragonerne af de to andre Herred, som udgjøre 8 Korporalskab eller Sognesfolk. Korporalskabernes Mandstærke staaer en i nogen Forbindelse med Sognernes Størrelse eller Godhed, men med Hartfornets Ligning, som før er sagt, hvortil følger at et lidet fattigt Sogn

maa udrede ligesaamange som et stort Sogn, der har Overflod paa gode Bøndergaard. Medenslæende Tabel paa hvert Korporalskabs Mandstærke ved 2det Kompagni, viser dette tilfulde *).

Bed begge Kompagnierne ere i alt 36 Postdragoner, hvilke skulle bringe alle militære Brev og Ordre fra Kommandanten til Offisererne i Landet, som og føre til ham alle de Brev der sendes ham fra Generalitetet, eller andre, Tjenesten angaaende, der skulle fra andre Landskante til Kønne, hvorimod Postdragonerne ogsaa ere fri for den egentlige militære Tjeneste. De ere inddelte i 3 Poster nemlig i Nefse-Posten, med hvilken alle Brevene føres, som skulle til Erndre Herred, Nakirkeby og Nefse; Gudhjem's-Posten, som gaaer til Østreherred, Gudhjem (hvorfra Overfarten er til Kristiansø) og Evannike; og Hammere-Posten, som fører Breve til

*) Sognets Naavn.	Gaarde.	Dragoner.
Vestre Marie	86	27
Ny Lars	45	26
Anuds	59	29
Ny	46	32
Klemens	86	54
Ruths	56	34
Ols	43	21
Rø	36	27

I Vestre og Nørre Herred . . . . . 250 Dr.
Uproportioneligheden er den samme ved første Kompagni.

Norre Herred, Hasle, Hammeren og Ulinge med Sandvig *).

Infanteriet bestaaer af fire Kompagnier og i alt af 1200 Mand. Alle de, der en ere Dragoner, eller Artillerister, høre paa Bøngden til Infanteriet fra deres Konfirmation til det 50de Aar, da de afgaae herfra til Herredskompagnierne. Det unge Mandfjøn i hvert Herred udgjør et Kompagni, hvortil desuden høre 2 næstefarlene fra de i Herredet liggende Byer. Offisererne ved Infanteriet ere følgende: en Major, der tillige har det ene Kompagni, og er Ekserseermajor ved alt Militæret (Fodfolket) hertillands; to Kapitainer hver med 120 Rdlr. aarlig; en Kapitainlieutenant, der anfører det første eller saakaldede Liv-Kompagniet;

*) Saadan har Indretningen været ved Kavalleriet hertillands i tressindstøve Aar omtrent. Før den Tid vare her, istedenfor Dragonerne, eet Kompagni Ryttere paa Landet, hvis Armatur bestod i en Kaarde og et par Pistoler, Rytterne selv anskaffede sig; Klædedragten kom nok en stord i Betragtning, ligesom det heller ingen Orden i nogen Maade fandt Sted, mens de vare Ryttere. Ejeffen kaldtes Ridmester; ellers er at mærke, at medens de vare Ryttere uden al Orden, trompetedes der, da derimod nu, da det er et ordentlig indrettet Dragonkorps, trommes paa Trætrommer. Meget har altsaa den bornholmske Milise forandret sig paa tre Enes Aar.

desuden ved hvert Kompagni, Premier- og Sekond-
Lieutenant samt Reforme Sekondleutnantter, lige-
som ved Dragonerne, men de lønnes en saa høyt
som Dragonoffisererne; Lønningerne staae i samme
Forhold ved alle Offisererne, som den er ved Kapitai-
nerne, saa at Infanterioffiseren har tre Fjerdedele
mod Dragonoffiseren. Ligesom ved Dragonerne
har det sig ogsaa her med Underoffiserer, blot at de
en kaldes Wagtmeistre og Korporaler, men Serjant-
ter. — Musikken er Piber og Trætrommer, hvilket
er Hønden af al bornholmsk Krigsmusik til denne
Dag.

Armaturen, hvilken tilhører Kongen, bestaaer
af et gammelt usfelt Skydegevær til hver Infante-
rist, af hvilke Geværer nogle ere mæssingbeslagne,
andre jærnbeflagne, men alle stemme de deri over-
ens, at de en ere indrettede til at skyde med, dog
til Brug i Fredstider ere de (saameget indseer nok
det høyvise Generalitet) fuldkommen gode nok; til
Geværet hører en Stump af et Bajonet, som rig-
tig nok en kan hæftes fast paa Geværet, men det er
derfor lige brugbart i Fredstider; thi da siger det
slet intet om Bajonetten engang i ullenstunder drac-
ter af Geværet, og i Tilfælde det mod en Fiende
skulde bruges, troer Jeg endog, det vilde være for-
detmeste ligegyldigt enten et saa kort Bajonet sad
paa Geværet eller en. Desuden har hver Mand
en Patronkasse med tilhørende Rem, og som sam-

me Taske mangler Kardus, er den særdeles bekvem for Infanteristen at gemme et og andet i, der kan være godt at have med til Bederkyrgelse paa Konstringer.

Nu er Uniformen saadan: Offisererne have blaa Kjole med rødt Foer, hvide Kabatter, Krave og Opflag, med rød Kant, for Resten ere de klædte ligesaadant som Dragonoffisererne, undtagen at de mangle Spore. Om hvorvidt det er smagfuldt at have sliq Kjole til sliqe Underklæder, overlades hver Læser sin egen Dom, thi om Smagen har hver sine særdeles Tanker for sig selv, og det der en behager sig, kan gjerne behage Andre. De Gemene have nu blaa Trøyer med hvid redkantet Krave og Opflag, men ingne Kabatter, saa have de og hvide Lærreds Pantelønger, Halvstøvle, rund Hat med Fjer; Underoffisererne bære ligedan Uniform som de Gemene, dog have de Kabatter paa Trøyen.

Ved de Thurahs Tid var Uniformen saadan: Offiserer, Underoffiserer, Tamburer og Pibere bære Rødt med hvidt Foer og hvide Opflag, Zinknappe, røde Strømper og hvide Etøletter, Sølvgaloner om Hattene og sorte Kofarder; men de Gemenes Mondur bestod i hvide Vadmel's Kjole og Vest, røde Opflag og ligedan Krave om Halsen, røde Strømper, sorte Halsbind, Hattene (trekantede) med hvide uldne Snorer om, og Haaret med sorte

Haand indbundet *) — see de Thurah S. 122. —
 Ikke længe derefter blev Offiserernes Uniform for-
 andret til saadan Skikkelse: Hvide Skjole med rødt
 Foer og røde Opflag, Krave og Rabatter, røde
 Bæster, røde Busser, alt med blanke Knappe, Støvle
 og Støvlemansketter; trefantede Hatte med Sol-
 krampe, sort Kofarde, hvid Fjer, Kordonger,
 men ikke Galoner. Samme Tid finge og de Geme-
 ne fjærede Hatte isteden for snorede, men de røde
 Strømper vedvarede indtil for faa Aar siden, da
 Oberste Ammon var Kommendant, da saavel ved
 Infanteriet, som ved Artilleriet, blev indført Støvle
 isteden **). Ligeledes foregik kort derefter den Foran-
 dring i Ammons Tid ved Offiserernes Uniformer, at
 de bleve anordnede, saadanne som de endnu ere, men
 de Gemene finge blaa Skjole med hvid Krave og Op-

*) Hvad de Thurah, saavel ved Infanteriet som Ar-
 tilleri og Dragoner taler om indflettet, og indbun-
 det Haar er urigtigt; thi at der da brugtes langt løst
 Haar, sees af den da brugelige første Kommando
 paa Ekferserepladsen, hvilken lød:

Nå, i Gods naun, Kara! Pivarna idå mojn!
 Häred ojne hattana”!

Det er paa Dansk:

I Guds Navn: Giver Ugt, Karle! Piberne af
 Munden! Haaret under Hattene!

**) Hoorlunde røde, ja endog grønne, Hoser have
 i forrige Tider været i Brug og Mode ved den
 Danske Armee, kan sees af Fjerde Fredriks Histo-
 rie ved N. D. Kiegels, 1 D. Side 78 f.

slag, og gule Underklæder. De Gemenes og Underofficerernes nu brugelige mere bekvæmme Uniform er først forrige Aar indført af nuværende Kommandant, v. Funch.

Herredskompagnierne bestaae af de Gamle, der have udtjent ved Infanteri eller Dragoner, det er dem der ere over 50 Aar, samt af alle dem, som formedelst en eller anden Bænsforhed en kunne tjene ved hine Korps, saasom Halte, Puffelryggede o. d. Hvert Herred har sit Kompagni, som bestaaer af følgende Afdelninger: 1) De som skulle ekfersere, hvilke udgjøre den egentlige Størke, og ere almindeligen mellem 50 og 60 Aar gamle. 2) De Ekferserestri eller de Gamle, det er de der ere over 60 Aar. 3) De Bagtsri eller Eldgamle.

Kompagniernes Størke er foranderlig, saa at der sommetider er 300 Mand i et Kompagni, og andretider 500, hvilket berøer meget paa Omstændighederne.

De Gemene skaffe sig selv Armatur, som er en Bøsse uden Bajonet, ligemeget hvordan den ellers er, en Kaarde og en Patronkasse, der kan være af hvilkensomhelst Form, saa at den Enes Armatur er meget forskjellig fra den Andens, hvilket vel ikke kan skade noget ved dette Slags Militære.

Officererne ere: en Kapitein ved hvert Kompagni med 50 Rdlr. om Aaret, en Lieutenant, og

Fændrik og nogle Reforme Fændrikker, hvilke ingen Løn nyde, men have i dens Sted visse personlige Friheder, saasom ved Beyarbend o. d. Ingen af dem maa bære Portdepe, en heller have de nogen Rang. De have blaagraa Kiole med rødt Foer og blanke Knappe; hvert Kompagni især har sin forskjellige Farve Krave og Opflag, nemlig Østre Herredskompaani har røde, Søndreherreds gule, Vestreherreds brandgule (orangse) og Nørre Herredskompaani grønne Opflag og Krave, men Rabatterne ere af samme Løn som Kjolene; Offisererne have Støvle paa Benene og trekantede Hatte paa Hovederne, uden Kordonger, Krampe eller Fjær, men med en sort Kokard.

Underoffisererne, som kaldes Mønsterkrivere og Sersjanter have samme Uniform som Offisererne, og kjendes kunns fra disse, ved det at de bære Gevær ved Mønstringerne; de have ogsaa samme Friheder som Offisererne; det samme gjælder om Trommere og Pibere, hvilke selv maa skaffe sig Instrumenter.

De Gemene ere kunns deri forskjellige fra sine Offiserer og Underoffiserer, at de have Patronaetter, hvide Hoser, og ingne Rabatter paa Kjolene.

Borgermilisen bestaaer af alle Kjøbstædbo og deres Sønner, og væbner sig selv paa samme Maade som Herredskompaanierne; som ved disse ere ogsaa Offiseersposterne ved Borgerstabet, lige

ledes har det sig med Underoffiserer, Trommeslagere og Pibere. Kapitainerne have en Løn, men ere derimod altid Formænd ved Bjergningen i de for Distriktet faldende Brag. Saa have ogsaa alle Offisererne og Underoffisererne, ligesom Herreds- og Lægeoffisererne, nogle Lettelse saasom ved Vex og Skandsarbejd.

Offisererne have ingen Rang og bære en heller Feldttegn, dog have de nu faaet Tilladelse at bære et slags Portdepe af grønt Silke med nogle Guldfan- tilljer imellem.

Før bestod hele Uniformen i trekantet Hat, brun Kjole og hvide Strømper, og da vare Offisererne og de andre Borgere ens; men efterat det i de senere Tider ved Borgermiliserne i Danmark opkomne Straajunkerier omsider blev bekjendt for nogle paa Bornholm, forandrede Uniformen ved Borgerskaberne hertilands straks, og blev da følgende ny modiske Uniform istedenfor den Gamle, der var for simpel, indført: Brun Kjole, røde Opflag og Krave, med gul Kant, ingne Kabatter, gule Underklæder, Halvstøvle, og paa Hovedet en trekantet Hat med sort Kofarde og gul Hattekrampe, men ingne Kordonger, en heller Fjær.

De Borgere, der ere over 50 Aar, ere fri for at eksersere, men ikke desto mindre blive de til sin Dødsdag ved at være militære Borgere, og have sine Navn indførte i Rullerne.

Der ere syv Borgerkompagnier, nemlig To i Rønne, Eet i Neksø, Eet i Svanikke, Eet i Hasle, Eet i Nafirkøb og Eet i Allinge og Sandvig, hvilke to Byer dog ikke have Kjøbstædprivileg; men Mandstørken er ved Kompagnierne meget forskiellig, saa at et Kompagni kan være mere end fire Gange større, end et Andet. Hvor stort hvert Kompagni er især, skal i det Følgende ved hvert Steds særdeles Beskrivelse blive omtrentligen anført; thi den egentlige Størke kan en til yderste Nøyagtighed vides, da der blandt dem, hvis Navn ere paa Kullene, ere mangfoldige Søfolk, der, især om Somrene, sjelden ere at finde paa Bornholm, hvorfor ogsaa Kompagniernes Mandstørke om Vintrene er større, end om Somrene.

Efter nu saaledes at have opregnet og omtalt de enkelte Dele af den bornholmske Milise, maa Jeg og tale lidet om Folkenes Duelighed og hvad did henhører.

At Folkenes Duelighed for en stor Del berøer paa Offisererne, kan vel ingen nægte, og disse ere gode eller slette ofte efter som Kommendanten duer noget eller ikke; thi det gaaer efter Ordsproget: "Som Herren er, saa følge ham Svenne": er Kommendanten en duelig og virksom Mand, saa gjøre og de andre Offiserer sig meget Umage med Ekserceringen, da de ikke gjerne ville staae til Skamme for nogen, men er Kommendanten en forsøm-

melig og ihenseende til Tjenestfager ligegyldig Mand, der ey veed at opmuntre de virksomme og udnese de uvirksomme Offiserer, da kunne ogsaa Offisererne blive alt for ligegyldige ved Tjenesten.

Det er altsaa ikke ubigtigt, hvordan Kommandanten er i Fredstider; men i Krigstider vilde det dog endnu være af langt større Betydning; thi da udfordres, foruden at han maa være elsket og agtet af sine Undergivne, at han er duelig til at føre Folkene an i Marken og veed at afbenytte det saa fordelagtige bjergige Lands Lage eller Terrænet. Korporalsværnet hjælper da kun lidet; men ifølge Landets Bestaanden maa han bruge Folkene som lette Tropper til ideligen at forurolige Fjenden og ey indlade sig i afgjørende Slag med ham. Feldttjenesten, lette Troppers bedste og retteste Brug, er det som derfor især maa være, men ikke den egentlige Regimentsøvelse. At lære Folkene nye at iagttage de ordentlige Greb ved et Gevær's Præsentering, at give ordentlige Slag paa Patronkasserne for Bendinger o. d. det er Korporalsdrægt og slikt kan enhver 30aarig Regimentsofficer, saa godt som nogen, men deri bør ikke en Kommandants Færdighed bestaae; saadant bør være Korporalernes Sag; men at anføre med Fordel en saadan Samling af forskjellige Tropper, som de bornholmske ere, og med saa Folk, slet væbnede, at forsvare hele Landet i Krigstider, det er noget, ey en

hver gammel korporalsk Oberst forstaaer; hertil udfordres en Mand vant til mangehaande Manøvrer og duelig til selv at udføre dem, thi at vide noget og ey kunne udsøve det, er unyttigt.

Blandt Kommendanterne, som have været paa Landet tælles adskillige meget duelige Mænd, men ogsaa have her været adskillige, der have faaet denne Post efterat de, graablevne i et Musketterregiment, have formedelt Velde ey kunnet gjøre Garnisonstjeneste længer. Blandt de første mindes endnu især blandt andre en Arensdorph, der havde tjent ved adskillige Korps her i Danmark, og som i syvaars Krigen havde tjent i den preussiske Hær, og en Kammerherre Undal, der ogsaa havde bibaa- net samme Krig paa en anden Side, og som ved den danske Armee tjente sig ved sin Duelighed op til at blive Anfører for det sjællandske Jægerkorps, fra hvilken Post (hvori han blev efterfulgt af dets nuværende Sjef Grev v. Schach) han kom til Bornholm. Han døde siden som Kommendant for de Kristiansandske Fæstninger, men hans Hustru og hans Børn leve endnu blandt Bornholmerne til denne Dag. — Den nuværende Kommendant Obrl. v. Funch er en meget duelig Mand, der med største Virksomhed søger at bringe Milisen i den Stand hvori den bør være, og det var meget at ønske, at der for Fremtiden bestandigen maatte blive saadanne Mænd til Kommendanter beskikkede, som han

er. Meget er der forbedret ihenseende til den militære Forsatning i de sidste Aar.

Hvad Visekommendanterne i de forrige Tider have duet til, vides ikke saa lige, saasom de alle vare før min Tid, men Ekserceremajorerne, som have været siden Visekommendantskabet ophørte, have derimod alle været det i min Tid. Den første af dem, H. H. Schor, der døde for saa Aar siden med Oberslieutenants Karakter, havde tjent sig op blot ved den bornholmske Milise, men maaskee var hans første Fortjeneste den, at Faderen var Visekommendant. Hvorvidt hans Duelighed strakte sig, veed Jeg ikke, men Jeg troer gjerne at han havde gode Gefriders-Kundskaber. At han en var almindelig elsket, er noksom bekjendt, og derom bærer, blandt meget andet, Tildragelsen paa Frenner Mark endnu Vidnesbyrd, da det hele 2det Infanterikompagni gjorde sig al Umage for at faae slaet ham ihjel, hvilket han kunns med Nød og neppe undgik. — Proprietæren til Bajlandsgaard, Hr. Müller, en meget agtværdig Mand, der blev Major efter Schors Død, havde ogsaa tjent sig op ved den bornholmske Milise; men Majoren J. v. Kemmer, der nu i dette Aar har tiltraadt denne Post efter v. Müller, har, skjønt han dog er indfødt Bornholmer, tjent mange Aar ved sverdlandske Jægerkorps, som Adjutant under Grev v. Schach, hvilket er tilstrækkeligt Bevis paa at han er sin Post voksen, og

at han forstaaer ganske andet og mere end Korporalsvæsnet. Da Nærlandste Jægere er et Korps, hvorved Offiserer erholde megen Duelighed i Marken, saa var det, efter mine Tanker, ønskeligt om Bornholm havde flere Offiserer, der vare dannede i dette Korps.

Hvad Landets øvrige Offiserer er anbelangende, mærkes at Artillerioffisererne maa, førend de kunne blive Offiserer, underkaste sig behørig Ekseminer ved Artillerikorpsen i Kjøbenhavn, hvorfor og begge Offisererne, Hr. Kaptein Rossin i Allinge og Lieutenant Kosod i Refse, ere meget duelige Mænd, ligesom der og findes nogle duelige Underoffiserer eller Konstable.

Blandt Dragonoffisererne, hvilke avansere sig op fra Korporaler af, ere nogle duelige Offiserer, der tildels i sine yngre Dage have tjent ved den kongelige Livgarde til Hest eller Rytterregimenterne, nogle have blot tjent hertillands ved Dragonerne, men med saadan Glid at de ere ligesaa duelige som hine; men der ere og — hvo skulde troet slikt? — ved Dragonerne, det bedste Korps Rationale paa Landet, Offiserer, der ey kunne læse eller skrive, hvilket her anføres til Skændsel for de Kommendanten, der have foreslaaet slike uduelige Folk til Officersposter, da der dog ingen Mangel har været nogensinde paa dueligere Underoffiserer at foreslaae.

Ved Infanteriet har det sig ligesaadant med Offiserer, som ved Dragonerne, at nemlig nogle ere duelige, Andre ikke, dog troer Jeg, at de sidstes Tal er ved Infanteriet forholdsmæssigen større end ved Dragonerne. At de Dueliges Tal med Tiden meget vil blive forøget, virker nuværende Kommendant meget til, ved at lade Underoffiserer som og unge Offiserer komme til Eksercerskolen i Kjøbenhavn for at øves, ligesom og af Dragonernes Offiserer og Underoffiserer, til Restbed for at øves ved sjælandste Rytterregiment; hvilken hans meget nyttige Foranstaltning dog en har fundet undgaae en dadlesyg Præsts Paaanke i en herforan omtalt Pjese.

Selv ved Herredskompanierne og Forgerne ere nogle ret gode Offiserer, dog staae de vel, i det Hele taget, en Grad under Infanterioffisererne ihenseende til Duelighed.

Saadant har det sig med Offiserernes Duelighed over hele Landet, og paa den berøer meget de Gemenes Færdighed i Vaabenbrug, hvorom nu bliver noget at tale.

Artilleristerne øves i at omgaaes med Kanonerne, saavel de store som Feldtkanoner. Øvelserne foretages om Sommeren hver Søndag, og i Juli Maaned, naar de manstres af Kommendanten, maa de aflægge Prover paa sin Færdighed i at skyde til Skiven med Feldtkanoner. Artilleriets Men-

fringsplads har almindeligen været paa Sletterne ved Thilehøne senden Blifobba-Naen.

Dragonerne, hvilke ere Landets mest udsøgte Folk, søes om Sommermandagene ved sine Sognekirker i at bruge Haandgeværene, hvori de have temmelig god Færdighed, saa at de ekersere bedre end de andre Korps paa Landet. Til Hest søes hvert Korporalskab for sig een Søndag; Dragonerne ride almindeligen vel og vide skjønt at behandle sine Heste, men Hestene ere iust en alle saa vel søede saasom Bonden leverer snart en, snart en anden Hest. Store nok og tjenstdygtige skulle alle Hestene være, men paa Haarets Farve ansees slet ikke, saa at hvide, sorte, røde, gule, brogede o. s. v. Heste ere blandt hinanden, hvilket heller ikke kan skade noget, da Dragoner en have hertillands til Stads, men blot til Landets Forsvar, hvorved Hestens Haar aldeles ikke kan komme i Betragtning. Hvert Dragonkompagni samles to Gange om Aaret for at ekersere for sin Kapitain eller Sjet. og i Juli blive de almindeligen monstrede af Kommandanten. Om Efteraaret søes de atter ved Kirkerne et par Søndage. Mere Tjeneste gjøre ikke Dragonerne, paa det nær at de maa undertiden være Ordonans hos Kommendanterne, og at de ved visse Lejligheder maa ledsage Arrestantere til og fra Arresten i Kønne. Noget af de forrige Kommendantere, som ganske ukyndige i Kavallerivæsenet, have

temmelig skjodesløst overseet Landets Dragoner, undtagen forsaavidt som de eksercerede til Fods, saa at det aldeles ikke glemtes at indføre ordentlige Slag paa Tasterne og saadant mere der udgjør Sjælen i Garnisonseksercisen, men Marsvæbnerne til Hest, der dog nok er det vigtigste for Dragoner, have aldeles ikke duet noget, førend nu i et par Aar, der er begyndt noget paa dem ved den nuværende Kommandant, der, kyndig i Kavallerivæsenet, bestræber sig for at bringe de bornholmske Dragoner, som og de øvrige Tropper, til en noget bedre Stand end den hvori de før hans Tid have været.

Infanteriet øves vekselvis ved Kirkerne i Infanterieeksercise, og paa Landets Batterier i at omgaaes med Kanoner. Hvert Kompagni eksercerer samlet hvert Aar tre gange, nemlig for Kapitainen, for Majoren, og paa Mønstringen for Kommandanten. Om Efteraaret øves ogsaa Infanteriet, ligesom Dragonerne, i to Søndage.

Herredskompagnierne øves ligesom Infanteriet i at bruge Kanoner, men med Geværene bliver kun ekserceret et par Gange om Aaret, foruden Major- Eksercisen og Generalmønstringen. Disse gamle Folk vilde heller ikke være saa aldeles uvigtige i Krigstilfælde, allerhøjest der blandt dem ere mange i Skydning særdeles vel øvede Folk, og som kjende sine Geværer nøje, da de bruge samme til Jagtgeværer, hvilket de Kongen tilhørende Infante-

rigeværer en engang duede til, om det end var til-
 ladet dennem paa saadan Maade at bruge.

Blandt Borgerne ere mangfoldige dueelige Folk,
 der om Sommersøndagene blive bøde i at bruge
 Haandgeværene og Kanonerne. De have samme
 Konstringer, som Infanteriet og Herredskom-
 pagnierne.

Hvert Infanteri-, Herreds-, og Borger-Kom-
 pagni fører tre Feldtkanoner. Hvert af disse
 Kompagnier har sin egen Fane; hvert Kompagni
 Dragoner har ligeledes en Standard, men skal
 samme bidrage til at opflamme Folkets Mod og
 Stridbarhed, synes det at Hensigten langt bedre
 vilde opnaaes naar Standarden, isteden for at føre
 Jyllands Vaaben i sig, hvilket aldeles ikke vedkom-
 mer Bornholms Dragoner, indeholdt enten det
 kongelige danske Vaaben eller og Bornholms eget
 Vaaben, som er en kronet gylden Drage med aa-
 bet Gab og suøet Størt, i blaat Feld; thi for Jyl-
 land skulle dog vel aldrig Bornholms Dragoner stris-
 de, men for sit Fødeland og for Kongen af Dan-
 mark. Formodentligen ere disse Standarder i fjerde
 Fredriks Tid gjorte til de jydste Kyttere, og siden
 da Dragonerne paa Bornholm bleve til, dem givne
 af Wangel paa andre Standarder, der bedre kunde
 passet sig til Bornholm, men dette være nok tal-
 om denne Latterlighed.

Om Ekferserepladser være dette at mærke, at ved hver Kirke paa Høngden er en for Dragonerne og en for Infanteriet, undtagen i nogle Sogner, hvor Præsterne i forrige Tider graadigen have tilli-
 stet sig at opløse dem, ganske eller tildels, og sjaa-
 let dem ind under sine Præstegaarde; ligeledes er
 ved hver Kjøbstæd, som og ved Allinge, en Ekser-
 sere- og Mønster- Plads, hvor Stædets Borgere
 og Milisen fra nærmeste Herred blive mønstrede.
 Hele Landets Militære blive altsaa ikke mønstrede
 paa eet Sted, men paa Gallykjan ved Rønne møn-
 stres et Kompagni Dragoner, et Infanteri, et
 Herreds og to Borger Kompagnier; paa Frenne-
 Mark ved Ewanikke et Dragon- et Infanteri- et Bor-
 ger- og et Herreds Kompagni; ved Refse et Infan-
 teri og et Borgerkompagni; ved Hasle ligeledes;
 ved Nakirkeby et Kompagni Bønder og et Borgere;
 ved Allinge ligeledes. Artilleriet skyder til Skiben
 ved Thilehøye som før er sagt.

I Rønne er et almindeligt Bagthus, Hoved-
 vagten kaldet, hvori Arrestantere forvares. Her
 holdes altid Vagt af 9 Infanterister og en Geftri-
 der. Hver fjerde Dag afløses der. Adjutanten ved
 Infanteriet har Opsyn med denne Vagt, hvorved
 tillige er ansat en Gevaldiger til at passe Arrestan-
 terne. I forrige Tider holdtes Landets Hovedvagt
 paa Hammershus; men den nuværende Vagtbog-
 ning i Rønne er opført af Hammershusets gamle

forfaldne Mure. Hver Kjøbstad har en Borgervagt og ellers ere adskillige Steder ved Kysterne Strandvagter, der holdes af Infanteri og Herredskompanierne, men disse Strandvagter have i Fredstidder ikke stort at betyde og i Aaret 1801 vare de ganske utilstrækkelige.

Paa adskillige Høje paa Landet, af dem som videst sees, ere Bavn anrettede, hvilke i Tilfælde af fiendtlig Landgang skulle antændes, da alle Militære straks skulle samles til de bestemte Allarmpladser paa Kysterne. Ved hvert Bavn er en Bavnemester: en af Herredskompaniet, der mod at være eksercerfri, skal holde Bavnet vedlige, og antænde det, naar udfordres.

Overalt paa Landet ved Strandsiderne, saavel ved Kjøbstæderne, som ellers ved Artilleripostene, ere de fornødne Ammunitionshus, men ved København er et almindeligt for hele Landet, Kuppetet kaldet.

Batterier ere i stor Rængde rundt omkring paa Strandbreddene, men de due kun lidet. Kanonerne ere af Jærn til mange forskjellige Kalibrer, dog ere ingt større end Aftenpundinger.

Hvad som hist og her paa Strandbreddene er opkastet under Navn af Skandser, duer heller ikke meget.

Videre maa her anmærkes at der paa Landet ere fire Signalflag til Salutering for de forbigående Krigsskibene, der hilse, nemlig et ved Nønnen,

et ved Nefse, et ved Euanikke og et ved Hammeren, hvorved Artilleristerne skulle være tilstede for noye at see efter, naar noget Krigsskib nærmer sig ind under Landet, paa det at samme ved Flagets betimelige Hensning og behørigte Kanonstend kan faae sin tilbørlige Hilsen.

Amtmanden har slet intet med militære Sager at bestille, men Cession og Omstiftning: Forskiftelse fra et til andet Kompagni, hvilken holdes om Foraar og Efteraar, staaer under Kommendanten allene, som det sig bør.

Milise er allerførst oprettet paa Bornholm af Kristian fjerde kort før Udbruddet af den kalmariske Krig 1611, hvilket kan sees af Slanges Kristian fjerdes Historie S. 276 og 510. Om Milisens Tilstand i Aaret 1645 skal i det historiske Stykke af Bogen blive fortalt noget. Om Milisens nu værende Tilstand har Jeg nu sagt saameget at Læseren kan være istand til at dømme selv, hvordan han synes enten at Indretningen i det Hele er god eller ikke. Dog førend Jeg forlader denne Materie vil Jeg anføre et par forskjellige Forfatteres Mening herom. Khr. Scheel i sit fortræffelige Skrift om Krigens Skueplads, roser den hele Indretning overmaade meget, og siger blandt andet S. 193: "Bornholms Landmilise er et virkelig Mønster for det hele danske Rige" o. s. v. Men Amtmand Gjeldsted i sin merbemældte

Promemoria lafter Indretningen ganske, og siger at den aldeles ikke duer til at forsvare Landet i Krigstider i Tilfælde af fiendtligt Angreb, hvilket han meget grunder derpaa, at Landet intet fiendtligt Angreb har imodstaaet fra det af Jarimar den Kyger Aar 1259 erobrede, indtil Wrangel tog det 1645, men dette er en meget svag Grund, som en tænkende Mand ey vilde have anført; thi da der slet ingen Milise var paa Bornholm før 1611, saa høre alle de ældre Angreb og Erobringer aldeles ikke hid til denne Materie, og hvad Tildragelsen med Wrangel angaaer, da vilde han vel neppe været mægtig at tage Landet med omtrent 400 Mand Svenske, dersom han ey ved Besikkelse havde bragt paa sin Side de skjændige Landsforrædere, Kosoderne, Maffabæus, Gagge, og de flere, hvis Navn ere til evig Tid brandmærkede i Bornholms Historie. Dog mere herom i det Følgende. Desuden er at agte, at den militære Forsatning ey var i Aaret 1645, lig den nuværende, hvilket endog kan sluttes af hvad Jeg herforan S. 158 i Anmærkningen har blift om Hestfolket.

At Bornholm nu ikke saa ganske letteligen laader sig erobre, kan sluttes af Indbyggernes store Fodelandskjerlighed, og af Landets Bjergighed; heller ikke mangle Indbyggerne i Almindelighed Mod, og blive ey skræmmede ved Tanken om en forestaa-

ende Krig, hvilket især de have haft Lejlighed at bemærke, som fjendte Bornholmerne i Maret 1801.

Dette være nok talt om den militære Forsatning paa Bornholm *).

Uf saadan Forsatning ved Militærværnet, der dog nødvendig undertiden udfordrer betydelige Transporter fra et til andet Sted, f. E. af Kanoner m. m. skulde Man kunne ledes paa den Formodning at her maatte være gode Veye paa Bornholm, men den der troer det, feyler betydeligen.

Man finder paa hele Landet ikke et Stykke Vey, saaledes som den bør at være, ordentligen affstukken og med behørig Grøfter paa Siderne forsynet. De egentlige Landeveje ere paa forskjellige Steder af forskjellig Bredde, sammesteder ikke større end to Vogne kun neppe nogen kunne komme forbi hinanden, og da Veyene paa mange Steder ere

*) Uf anførte see da Læserne, at Fritagelse for Udfkrievning paa Bornholm betyder blot det samme som paa anden Dansk: Fritagelse for at tjene i andre Land eller ved andet Militære end paa Bornholm, og Fritagelse for Gevorbened.

Videre haves ikke Landets Militærvesen anbelangende her at tillægge til hvad ovenfor anført er, end dette, at det under 1de Juni d. A. (1824) har behaget Hs. Mjst. at udnævne en Borgerofficer til at være Adjutant ved al Borgerbevæbningen paa Bornholm, saa at der nu paa Landet ere i alt tre Adjutantere.

med to Hjulspor og en i Midten opstaaende Kam, og med Stene paa Siderne, saa ere hertillands alle Vogne, der ere bredere end de almindelige Boudervogne, aldeles ubrugbare, (undtagen Kærter der i Kjøbstæderne bruges sommetider i fornem Gaderstads). Mangesteder ere endog Veyene, især ved Vintertid, meget farlige at passere, men skulde der findes nogen der en vil tro Mig paa mit Ord, da besee han blot Veyen ved Bybroen lige i den nærre Ende af Landets Hovedstad Rønne, og slutte fra dette Sted til andre længere bortliggende; her er nemlig Veyen ned ad Bakkene paa begge Sider Broen saadan at Heste og Elæde meget lettelig kan tørne ned af Veyen, der om Vintren altid er belagt med Ewald-Is, og ned i Naen, saasom der hverken ere Grøfter, Dige, eller nogen anden lignende Ting ved Siden af Veyen. Kort, for en at spille flere Ord paa dette farlige Steds Omtale: Veyen er her bekvem til at bringe Folk i Ulykke eller saae dem til at brække Halsen. — Saaledes, i Korthed, er Veyen beskaffen ved Rønne: vil Man kjøre i Sand til Hjulnavene, da kjøre Man Nord ud ad Haslevoyen over Bybroen til Blikobbabakken; men vil Man kjøre paa og iblandt store Kampestene, da vælge Man Refsevoyen Øster ud igjennem Ulagaderne. Og saadanne ere Veyene paa hele Landet, eller sommesteder endnu slettere.

Bedre kunde Veyene maaskee med Tiden blive dersom Opfigten med Veyværnet blev givet til Mand, der vare dueligere til at besjyre samme end Byfogderne (Herredsfogderne), ere, der, blandt alle hvadsiomhelst de lære af juridiske Forelæsninger, dog ey der erholde nogen Kundskab om hvorledes Veye anlægges og forbedres, og vist nok kunde de være lige brave og agtværdige Mand som Jurister og Dommere, om de end ikke forstode sig det aller mindste paa den saakaldede Veybefaring.

Kortelig: Veyværnet er i saadan Tilstand paa Bornholm at det gjør Landet Ekam.

Mangesteder ere Veyene ganske ufremkomnelige formedelst aldeles Mangel paa Broe: over nogle Vær. Saaledes er det ved Tøbrudstid aldeles ugjærligt at passere den almindelige Landvey, der gaaer fra Kønne til Håse og Hammeren, fordi Nabypaaen i Nyker Sogn ingen Bro har, men blot et Vad, der om Sommeren er godt nok at komme over; men ved Tøbrud kan Man ikke komme derover, eller rettere derigjennem, være sig ridende eller fjærende, og langt mindre endnu gaaende, uden det skulde være med allersjæreste Fare for at komme til Ulykke, med samt Heste og Skæde, imellem Tøstykkerne, hvilke Naen samler hid høgere oppefra. Ligesaasor Bromangel, som denne, der dog er ganske uforsvarlig, have ogsaa adskillige andre Steder hertillands.

Mange af Broerne, som ere her paa Landet, ere saa smaa at de ved Isbrud ey kunne ret vel passeres formedelst Forband, da Væne ved den Tid boksje til en overvættens Storhed. — Ogsaa er en stor Del af Broerne byggede af Træ og holdes bestandigen siden kun hel maadeligt vedlige; saaledes til Eksempel gjør den Nysnævnte, Bybroen, vist ikke Rønne Borgerstab stor Være. Nogle Stenbroer have dog ogsaa her paa Landet, hvilke ey ere saa meget usle; men i det Hele taget er Brovæsen, som Vævæsen, meget maadeligt.

Dersom her paa Landet var nogen Postindretning, maatte nødvendigen baade Væve og Broer meget forbedres; men her gaer ingen Post til Landet og heller ikke nogen fra en til anden Riststad paa Landet. Dersom Bornholmeren ikke dertil var vant, vilde dette Savn af Postvæsen føles meget tungt; thi i Vintermaanederne, naar Egen er tillagt med Is, er al Brevveksling med alle andre Steder udenfor Landet saa aldeles afbrudt, som om Bornholm ikke engang laae paa Jordkloden. Almindeligen kan intet Brev eller desligeste komme hverken til eller fra Landet fra Desember til hen i Marts eller sommetider endog hen i April, ja Jeg erindrer endogsaa et Aar, nemlig 1799, da intet Budskab kom til Landet fra andre Steder, førend ved Maymaanedes Midte. Om en Post til Bornholm over Skaane og ud over Egen fra Odstad eller

Skellinge, vilde blive istandtil at indbringe saameget som Udgifterne nødvendig maatte blive, det er et Spørgsmaal, hvilken Jeg her en vil paatage Mig at besvare; men at sliq Postindretning vilde blive saare gavnlig, derom kan vel ingen Tvivl være. At sliq Postindretning endog vilde blive noget indbringende om Sommeren formoder Jeg paa den Grund, at Skipprene ingen Marsag have til at medbringe de Breve, til hvilkes Medtagelse de ingen Tillæddelse havde, saasom deres Frevføring aldeles intet andet indbringer dem end Unage og Uleylighed. Det vil sikkerligen heller ikke vare længe inden det Høykongelige Generalpostamt skaffer denne for Bornholm saa meget nyttige og velgjørende Indretning tilveie.

Ogsaa troer Jeg, at det vilde være meget nyttigt, om der ved Postindretninger var nogen Forbindelse mellem Landets Kjøbstæder selv indbyrdes, og saadan Indretning vilde ganske vist betale Udgifterne ret vel, naar den blev, for det første fløgeligen indrettet, siden vel bestyret. Postens Gang kunde f. E. være saadan: en Post ugentlig fra Rønne, igjennem Hasle og Allinge til Gudhjem og samme Vey omigjen, og en anden sammeledes fra Rønne igjennem Aafirkby og Refse til Ewanikke og derfra samme Vey tilbage til Rønne; naar saa Gudhjem og Ewanikke med et, om det endog kun var gaaende, Budskab bleve forenede med hinanden.

den, saa stode alle Landets Kjsbstæder og de betydeligste Fiskerlejer i en Forbindelse med hinanden, der tilstædede en lettere Brevveksling, og vilde i det Hele være meget nyttig for Landet. Elig Indretning vilde kun blive lidet bekostelig, men maa skee denne Postforbindelse imellem Landets Kjsbstæder kunde indrettes paa andre Maader, saa at Posterne finge en anden Gang, der muligen var endnu rettere og bedre, end den af Mig her til et Eksempel fremsatte.

Korteligen: der ere aldeles ingne Postindretninger paa Bornholm, men de vare meget at ønske der.

Jeg gaaer nu over til at tale om Bøndergaardene hertillands og disses Beskaffenhed, med hvad andet did henhører.

Landets Bøndergaarde ere alle Selvøyergaarde, skjønt de ikke alle kaldes saaledes, men nogle føre Navn af Børnedgaarde, hvilket har sin Grund deri, at disse, 220 i Tallet, have tilforn tilhørt Kongen men bleve for lidt over tresindstyve Aar siden (1743) ved offentlig Auktion solgte, saaledes at Kjsberne, som Beboerne for det meste vare, finge samme Egenomsret over disse, som Selvøyerne havde over sine Gaarde; Selvøyergaardene (det er de, som for den Tid allerede vare det) ere i Alt paa hele Landet 680 i Tallet. Desuden ere foruden disse 900 Gaarde endnu 12 saakaldede Proprietærgaarde, hvilkes hele

Herlighed bestaaer i at der ingen Skat til Kongen saaledes gaaer af disse, som af de andre Gaarde paa Landet, saa ere Beboerne ogsaa fritagne for personlig Krigstjeneste, men ey for at svare Dragon af Gaarden hvis den har den tilberlige Størrelse, saa have de og Eksterrettighed i sine Husmands Stervbo, om nogen Husmand boer paa Gaardens Grund, men ellers ere disse Proprietær-, eller som de endog somme Tider kaldes, Herre-Gaarde aldeles ikke bedre end andre Bøndergaarde, men ere endog tildels hel maadelige. Den første blandt dem er ansat i Hartforn paa 18 Td. og Halsegaarden i Østremarie Sogn, der og er Herregaard, er paa 7 Tdr. 2 Skpp. Hartforn, men Hartfornet kan Man dog hertillands aldeles intet lide paa, hvilket straks skal blibe viist. Foruden disse ere endnu 5 Gaarde paa Landet, hvilke hverken have Nummer blandt Selvegergaardene, en heller blandt de saakaldede Børdedgaarde, og ere dog intet andet end almindelige Selvegergaarde foruden al Proprietærgaards Herlighed. Disse fem tilhørte og Kongen tilforn, og bleve solgte tilligemed de fornævnte 220 Børdedgaarde, og nogle af Selvegergaardene, der vare til Kongen hjemfaldne dels formedelt Kestanser, dels for Misgjerninger, saasom grove Manddrab o. d.

Jeg sagde nys at Man intet kan agte efter om Gaardene her paa Landet ere høyt eller lavt anslag

ne i Hartkorn, naar Man vil bedømme deres Godhed, men Jeg vil her udvikle det mere omstændeligen. Landet er i de ældre Tider aldrig opmaalt af nogen, men Hartkornet er bestemt blot efter Lykke. De smaa usle Gaarde ved Lyngsiden ere mangesteder langt høyere anslagne end de store gode Gaarde ved Strandsiden og da det er høyst rimeligt at der i forrige Tider ligesom nu have boet fattige og meget forarmede Bønder paa de usfrugtbare Lynggaarde og derimod rige Bønder paa de gode Gaarde ved Strandkanten, saa ledes Man næsten til den Formodning at de, der fastsatte Hartkornet, have ladet sig bestikke af Rigere til at paalægge dem høyere Hartkorn, som intet havde at bestikke med. Saaledes seer Man f. E. med største Forundring Aaker Sogns Strandgaarde, der ere af de bedste paa Landet og almindeligen til 6, 8 og flere Tusinde Rigsdalers Værdi, at være satte lavere paa Hartkorn end samme Sogns Lynggaarde, hvilke ere næsten alle meget usle og sjelden høyere i Værdi end 1 til 2000 Rd. eller lidet derover for hver, tildels ogsaa derunder; ved Strandsiden ere kun faa Gaarde, saa høye i Hartkorn at de holde og svare Dragon, hvilket derimod de smaa Lynggaarde for den største Del ere. Til Bevis at sliq Ulighed i Hartkornsvæsenet ogsaa strækker sig videre end til Aaker Sogn, være det Mig tilladt her at anføre, at Jeg i Knudsker Sogn høye fjender Gaarde af omtrent 1400 til 1700

Rdlrs. (2000 til 2500 Eldlrs.) Værdi, som regnes til noget over 11 Tdr. Hartkorn, da derimod Gaarde til 6000 eller 7000 Rdlrs. Værdi kun ere anslagne til omtrent 10 Tdr. Hartkorn, og dog var det en saare let Sag at opgive langt større Underligheder i Hartkornsvæenet, hvis det var magtpaaliggende at udpille de største Ejendheder i høyt og lavt Hartkorn hertillands. — At et Sogn frem for andet er haardt eller lempfældigt behandlet, kan flarligen deraf skues, at Vestre Marie Sogn, der har 86 Gaarde og deriblandt mangfoldige gode, og som er et af de beste Sogner (det tredie) paa Landet, ev har flere Gaarde end 27, Præstegaarden iberegnet, som svare Dragon, da dog Ns Sogn, der er det ringeste, mindste og ufrugtbareste paa hele Landet, svarer netop ligesaa mange, skjønt Ns Sogn dog i alt ikke har mere end 36 Gaarde. Af dette her anfarte seer Man altsaa hvorledes det har sig med Hartkornet paa Bornholm, nemlig at de fleste Gaarde have mest Hartkorn. Om dette var Tilfældet med en eller anden enkelt Gaard hist og her, da kunde Man letteligen ledes paa den Tanke at Gaardene vare i forrige Tider meget forandrede saasom ved Jords Bort salg, Bortgave og Henpantning, som og mangt et Stykke Jord ved Døttres Bortgiftning kan som Medgift være kommet fra en til anden Gaard uden at disse Hartkorn i nogen Maade forandrede, hvilket Jeg endog vil tilstaae

kan være Tilfældet paa nogle Steder; men da Uligheden ey blot strækker sig til enkelte Gaarde hist og her, derimod til hele Sogner eller hele store Strækninger af Sognerne, saa troer Jeg, at der ey kan være Tvivl om, at den (eller de) der fastsatte Hartkornet hertillands, har været meget partisk og, for at Jeg skal betjene Mig af det mest skaansomme Udtryk her kan bruges, ret en Slyngel, hvo det end og har været *).

Paa denne overvattede Ulighed i Bøndergaardenes Hartkorn grunder sig Skatternes meget ulige Ligning paa Bøndergaardene, hvilken er i saa høj Grad sig ulig, at det vilde være en ganske unyttig Ting her at opregne Skatterne af nogle Gaarde for at læseren deraf skulde slutte til hele Landets Skatter. De almindelige Skatter, dem Bønderne have at give, bestaae, foruden Pengeskatterne, saasom Jordebogs- Penge og mange andre mindre, i Landgjælds Rug, Byg, Havre og Smør, som leveres paa Amtstuen in Natura, Havren undtagen, hvilken betales efter Taksten; Rugen som

*) Formodentlig er Hartkornets Størrelse fastsat ved en af daværende Amtmands eller Guvernørs Gunstlinge, som, uden at forstaae sig i nogen Maade paa Landvæsen, dertil er bleven udseet; ja, muligt er det endog, at det har været en af hans Kontorbetjente, hvilket Slags Folk nok eens saare sjeldent forstaaer sig paa Landvæsen, i saa høj Grad, som til sliq Bestilling udfordredes.

hdes, bliver oftest anvendt til Kristianskæs Garnisons Underhold; Bygget bliver som oftest solgt ved Auktion til Rønnebo eller hjem det ellers vil kjøbe; Smørret føres til Proviantgaarden i Kjøbenhavn. Om Landgjælds Smørret maa her anmærkes, at det for Mange er en højt trykkende Skat, og endog saa overdreven høj paa mange Gaarde, at det er ugiarligt at samle alt Hdesmørret paa Gaarden, om der endogsaa hienme ikke brugtes det allermindste. Der ere Bøndergaarde, hvor kunns kan holdes fire eller fem Kor, og hvis Smørskat er desuagtet 14 Lisepund eller en Tonde Smør, og dog hedder det, at Hornholm kunns let beskattes. Sandt nok er det, at der ere nogle gode Gaarde hist og her, hvilke kunns give en maadelig Skat, men derimod er ogsaa Skatten paa mangen af Lynggaardene saa høj, at Bonden, blot for Skatternes Udredelse, nødvendig maa blive forarmet og en Præker, om han end ved Gaardens Modtagelse var en nogenledes velhavende Mand.

Nogle Gaarde ere, under Navn af Frigaarde, skatfri, det er fri for at hde Landgjælden til Kongen; Nogle hde den dog ikke desmindre til private Folk, der have erhvervet sig — Gud veed paa hvad Maade fra først af — Egenomsret til visse Gaardes Landgjælds Skatter, men hver Bønde, der selv kan faae Egenomsret paa sin Gaards Skatter, er ganske fritagen for at udrede Landgjælde af Gaarden.

Dog ere disse Gaarde, hvis Skatter ikke svares til Kongen, kunns saa (63) paa Landet.

I Østre Herred ere nogle saa Gaarde, hvilkes uagtet de i Jordebogen have hver sit særdeles Gaardstal, dog kunns ansees som Halvgaarde og svare halve Afgifter i Forhold mod andre Bønder. Saaledes til Eksempel giver hver Bonde paa Landet, naar han modtager sin Gaard, det være sig ved Arv eller Kjøb, i Kjendelse til Kongen 5 Rdlr., men enhver Halvbonde giver kunns $2\frac{1}{2}$ Rdlr. i Kjendelse, o. s. v.

Alle Landets Præstegaarde ere ligestore nemlig hver paa 10 Tdr. Hartkorn, men den der vilde tro at de desaaarsage være ligestore i Virkelighed, tog storligen feyl, thi der ere Præstegaarde, der ere mere end dobbelt saa store og gode, som andre Præstegaarde, dog er der, hvilket Jeg allerede tilforn har anmærket etsteds her i Bogen, ingen blandt alle Landets Præstegaarde, som jo er tilstrækkelig til en Families Underhold, at sige hvis Præsten selv er Landmand eller hvis han overdrager Gaardens Brug til en god Landmand *).

*) Mange Præster drive sine Gaarde meget vel, men ogsaa nogle meget slet; det er bemærket, at de der mest ræsonnere over Agerdyrking og mest dadle den bornholmske Methode, ere, som oftest, selv mest ukjendige i Landvæsnet, og de fleste Landmænd.

Som Følge af at have ti Tønder Hartkorn, skal enhver Præst holde Dragon for sin Gaard; det vil sige: levere Hest med Sadelstey til en Dragon, hvergang denne skal paa Mønstringer eller Ordonnans eller til anden Eksercise, hvor Hest udfordres, hvilket i alt er paa det meste fem Gange hvert Aar.

Ogsaa alle Degneboen hertillands ere i Hartkorn lige store, nemlig hvert paa 5 Tdr. men neppe er alle Degnegaardenes 75 Tdr. Hartkorn tilsammenlagt halvsaa meget værdt, som alle Præstegaardenes 150 Tdr.

Husmænd her paa Landet kunne regnes at være omtrent dobbelt saamange, som her ere Bønder. Om Husmændene taler Amtmand Fjeldsted i ovenomtalte sin Promemorie (S. 72) saaledes:

”Ved de fleste Bøndergaarde findes Husmænd, som her i Landet kaldes Udbyggere (Ubygjar) at være nedsatte; disse bo enten paa Bøndernes Grunde, eller paa Livstid fæstede Udmarker, som tilhøre Hans Majestæt, hvilke for en Del til Sædeland ere oprøddede, og ere alle (?) dertil ved god Anvendelse brugelige. De Ubyggere's Vilkaar, som bo paa Proprietærernes (er nok en Tryk, eller Skriver, Fejl istedenfor Bøndernes) Grunde, ere meget maadelige og langt værre (?) end deres, som have fæstet Kongens Marker; thi sjelden faae hine ordentlige Fæstebreve, og jages ofte fra Huset i Utide, maa derhos betale dobbelte Afgifter, og

gjøre meget Hoveri (Dagsværk, paa bornholmsk daisvarkje) til Husbonden, fremfor Kongens Fæste-Udbyggere. En Fæste-Husmand paa Kongens Mark, betaler aarlig af en Tønde Eædsjord: 6 Ekpp. Havre (dansk Maal, ikke bornholmske eller gamle Ekpp.), af en Tønde Kløvgang: 2 Pd. Smør, og i Hjelpeskat: 4 B. af 3 Tdr. Kløvgang eller een Tønde Eædsjord.

”Det var en af de her i Landet nødvendige Indretninger, at fastjætte de Rettigheder som en Selvejerbonde har at fordre hos en Udbygger, som boer paa hans Grund.”

Om Udmærkerne eller Hederne, den øde Mark midt i Landet, samt nogle mindre Strækninger ved Straudsiderne, taler samme Forfatter saaledes, umiddelbarligen efter forrige Stykke:

”Da Jeg har nævnt Udmærker, maa Jeg ligeledes give kort Begreb derom: Bornholms Land, i hvor godt det er, og i hvor brugbar dets meste Overflade er til al Slags Agerland, er det dog ikke mere end tre Fjerdendele; Resten er udnyttede Hedemærker, Skov og Lyng, og mange Steder blot udnyttet og tuet Græsmark. Uagtet alle de Forordninger i dette Sekulum, 3 i Tallet (nemlig Erdd. 25 Nov. 1720, 9 Sept. 1727 og 27 Juli 1739), som bekjendtgjøre og igjentage, at denne Udmærk, som ikke er skyldsat, tilhører Hans Majestæt, saa have dog Indbyggerne, ingen Stand i

Almindelighed undtagen, den Mening endnu, at disse Marker høre dem til, at de skatte derfor, efter som hver Gaard maa yde saa meget Smør til Amtstuen; de fleste, besynderlig de, som selv ikke trænge, der og misunde Andre *), ansee det for en ulykkelig Fornærmelse for Landet i Almindelighed, at den store Strækning øde Land bliver oprøddet, dørfket eller til Eng og Agerland bortfæstet, foregivende, at Udmærkerne ere dem umistelige til Overdrev og til Ildbrand.

*) Naar Sjeldsted her siger, at besynderligen de som ikke trænge, der og misunde Andre, sætte sig imod Udmærkernes Bortfæstelse, har han aldeles ikke Uret. Det være Mig tilladt her at anføre et Eksempel: Knudske Eogns vestre Udmærk fra Doueraas til Blikobba Aaen er for største Deel saa sandig, at den er aldeles unyttig i enhver Henseende, men formedelt Sandflugt endog høyst skadelig for Knudske Eogns vestre Gaarde, hvilke for ganske saa Aar siden endog have taget stor Skade deraf. Paa Grund heraf søgte disses Eyere om Tilladelse at indhegne bemældte Sandmærk, for der at plante saadanne Træer, som kunne vokse i Sandet, hvorved Sandflugten vilde blive standset og Udmærken en allene vilde blive uskadelig, men endog ikke ganske unyttig; men Nogle, især Rønnebo, satte sig saa ibrigen herimod, at det aldeles intet blev af hele Sagen, hvilken dog slet ikke kunde blevet dennem til Skade eller Forsang i mindste Maade. — Nu spørges: Har altsaa ikke Sjeldsted Ret?

Dette er ikke allene Pøbelens (?) Begreb, men den Kommission, som i Maret 1730 blev sendt herved for at undersøge og rette endel Misbruge, har ladet sig overtale til at tro, at Udmærkernes Dyrkning var Landet til Skade; thi den kongelige Forordning af 28 Juli 1739, grundet paa Kommissionens Betænkning i denne Sag, vidner derom. Samme Kommission har holdet det raadeligere at en stor Del unge Mennesker heller skulle reyse aarlig her fra Landet, end at optage Udmærkerne til Dyrkning, og paa Grund af denne Forestilling er den kongelige Resolution af 28 Juli 1739 denne Sag vedkommende udstædt.

"Det tilkommer Mig ikke at bestride disse brave Mænds Meninger, allermindst at indvende noget mod deres approberede Forestillinger; men saameget er dog vist, at nu i disse Tider er Man ved Kundskab og Erfarenhed bleven saa oplyst, at Man anseer Jordens Dyrkning og Forbedring besynderlig udi et frugtbart Land, at være Hovedgrunden til Folkemængden, Landets Velværd, og alle Menneskets Næringsveje; i det mindste falder det nu i denne Tid, da Rodninger, nyoptagne Algerlande, og al anden mærkelig Jordforbedring opmuntres og belønnes ved Premier, saelsomt at Man skal tilbyde Folket Udvandringer, allene i den Hensigt at dets Landjord skal henligge uden Dyrkning.

” At Bønderne ikke skatte noget af Udmærkerne, men allene yde deres Smør, Korn og Penge af deres egne dyrkede Bøndergaardes Hartkorn, udviser Landets Jordebog. At omtrent 1000 Bøndergaarde, vel forsynede med Hjemme-Marker, skulde behøve den fjerde Del af Landet desuden til Overdrev synes straks ved første Betragtning at være urimeligt; og den Brug, som deraf gjøres paa somme Steder til Brændsel, ved at flaa Jordens Overflade, for derved at naa noget usfelt Græs, og Lyng-Torv, er for agerdyrkende Folk i disse oplyste Tider saa uanstændigt og forkert, at Man maad undre sig over et saadant Brug skal paaberaabes i et Land, hvor der ey allene er temmelig Skovbestander og Torvestjær, men endog Lejlighed til Pile, Elle og andre Træers Plantning overalt.

” Ey allene disse Udmærkers store Strafninger af den Vidtløstighed, som ikke kan oversees, men endog Bøndernes store Begjærighed, dels hemmelig, dels aabenbare, at indhegne og benytte dem til Alger og Eng, vidne om at de ere tjenligere til bedre Brug end til at henligge, som de nu forefindes. Af hvad Værdi Udmærkerne er, kan Man bedst erfare, ved at eftersee hvor meget deraf er indtaget, og for Hans Majestæts Regning bortsalet siden 1720, da derved ey allene mange Familier ernæres, men Hans Majestæt, foruden Fæstereffektene, hæver deraf aarlig Havre 1107 Ldr. 5 Skr.

Smør 11 Tønder 8 Lpd. 9 Pd. (saaledes skrev Fjeldsted 29 April 1780, siden hvilken Tid megen Udmærksjord er bortfæstet, der gjør Summen paa Udmærks Udbydere og Smør endnu langt større), og endda vilde Fordelen blive langt større, saavel for Hans Majestæts Intrader, som for Indbyggerne, dersom disse Fæstejorder, som ligge strøede hist og her i Landet, bleve ligesom Bornedgaarde bortsolgte, da det er prøvet Visshed, at Jorden altid bruges bedre af en Eyerer end Fæstere, hvorom bemældte Bornedgaarde, som nu beboes af sine Eyermand, efterat de i Aaret 1743 bleve paa Auktion solgte, fuldkommelig bevidne; thi fra den Tid regne Folk her en ny Periode i Folkemængdens Tiltagelse og Jordbrugets bedre Drift."

Saa vidt Fjeldsted. At han anseer Udmærkerne for at være langt bedre end de virkelige, kan den neppe tvivle om, som fjender dem; thi mange store Strækninger ere der, som aldeles ikke due til at dyrkes. Dog deri er Jeg fuldkommelig enig med ham, at alt hvadsmøst kan benyttes ogsaa bør benyttes paa fordelagtigste Maade, nemlig til Agerbrug. Den rigtigste Anvendelse af Udmærkerne var, efter mine Tanker, at sælge dem stykkevis til hvemsmøst her vilde nedsætte sig, saaledes at hver Lod, som bortsolgtes, blev i det ringeste 30 Tønderland eller flere efter Jordens andre Godhed, men aldrig færre, thi smaa Jord-

lodder ere aldrig gavnlige for Staten; men saadanne Udbyggerhus, med en Kaalhaveplads og ellers ingen Jord til, som hertillands ere i Mængde, saavel paa Kongens Mark, som især paa Bøndernes, burde aldeles ikke, i det mindste ikke paa Kongens Marker finde Sted, thi slige Hus tjene kun til at fremkalde talrige Sværme af Tiggere, saavel gamle som unge, og at Tiggerkunsten leder til Skuffelighed er vel neppe faldet Nogen ind. Om end Tiggerlandstrygen nu aldeles ophører, hvilket baade er at haabe og ønske, saa ere dog alle meget fattige Stabkarle sine Sognebo til Last og Byrde. De talrige Stime af landstrygende Betlere, der altid have haft Hjem i Vestre Marie Sogns mangfoldige smaa, jordløse Udbyggerhus eller rettere Tiggerrede, ere Grund for hvad Jeg sagde.

Klarligen forudsæer Jeg en Indvending, som vil møde mit Forslag om Udmærkernes Bortsalgelse, og Jeg føler at den en er ubigtig. Indvendingen er denne: De, ikke saa, Bønder ved Lyngsiden, som ganske nær sig af Lyngen, nemlig ved at sælge Torv og Lyng, som en have mere end Vintersæden af hele sit Avlsbrug, som maa betale Sædekorn, Sommer-Frø-Korn (egentlig Havre) saavel som og de kongelige Skatter, med hvad Udmærken indbringer dem, de vilde lide alt for meget, ja blive plac ødelagte, ved Udmærkernes Ophør. — Jeg har herpaa ikke andet at svare, end at deres Avls

brug i saa Fald jo noget kunde forges ved Tillæg til deres Gaarde af Udmærksjord, og desuden vilde dog aldrig hele Udmærken blive solgt, thi store Støtter ere hist og her, som vist nok ingen skjottede om at købe, skatte for, eller sætte. Nok er det at der nu til Landets Skade ere for mange udryddede Marker paa Landet, (selv ligeved Kjøbstæderne), hvilket at ændre var nyttigt, men at lade det blive ved det gamle, en Skam.

Efter nu at have talt om Bøndergaarde, Præstegaarde, Degnebo, og Udbyggerhus, staaer tilbage at tale noget om Gildesbo med samt det hele Gildesvæsen paa Bornholm, hvorom de Thurah, som om Landbosager overhoved, ikke nælde et eneste Ord.

At de bornholmske Gilder i forrige Tider have været et slags Brødre-Gilder til Enigheds Bestorrelse blandt Gildesbrødrene, sees af de saakaldede Skraer, det er Skraer eller Love, hvilke ellers ikke indeholde meget mærkeligt, uden omtrent det samme som alle i de trykte Gildeskraer findes, som habes hos Kosod Ancher, Bring, Suhm, o. s.; men i de senere Tider ere de forandrede til lidertlige Drifkelav, Anledning og Ophav til Evedragt, Rettergang og Slagsmaal. Saaledes til Eksempel bestaaer Broderskabet i at skjære Gæsterne i Natten med Kniv, rive Oldermannen af sin Stol, domme Skaaherren i Olbøder, fordi han vilde hjælpe sin

Staldbroder Ildemanden, og pante ud hos ham naar han en vil betale. Dette og mere lignende har i den senere Tid været Kundske Sogns Gildes Brødre's Jdrætter og Anledninger til deres Professer.

Det er her værdt at læse, hvad Resensenterne i de fra Borchens Kollegium udgivne lærde Eftersretninger for Aaret 1756, sige (S. 797 ff.) om de bornholmske Gilder og Gildesboer. Deres Ord lyde saaledes:

"Da saakaldte Gildesboer, skal efter gamle Folkes Fortælling, have denne Oprindelse. Da Bønderne fordum ydede deres Landgjælde, Smør og Korn, paa Hammershus, blev dem først givet en Skjænk med Æl og Brændevin; men da denne ophørte, er dem siden, vel for nogle hundrede Aar, bleven af Kongerne forundt til Bederlag, nogen Jord og Bolig i hvert Sogn, hvor Sognesfolkene et par Gange om Aaret maatte holde Samling eller Gilder og gjøre sig lystige *). Disse skal tillige være

*) Denne, blot paa Folkesnak grundede Fortælling om Gildernes Oprindelse, kan Jeg dog en saaledes ubetinget antage, skjønt den synes at have Medhold af nogle Ekstraer. Saaledes begynder f. E. vor Frue, Gildes Ekstra for Vestre Marker Sogn: "Af den Gildesjord, som af Alders Tid har af Kongen været Bønderne forundt i Vestre Marker Sogn som en Skjænk for deres Ekats Ydelse.

blevne kaldede Skure-Gilder, fordi Bønder-
 fonerne i Særdeleshed ansaae denne kongelige Ga-
 ve, som en Belønning og Opmuntring for dem,
 at de med desto mere Flid skulde rense deres Ode-
 smør, og skure de Kar, hvorudi samme blev
 bragt til Amtmanden (Lensmanden); Bønderne
 have og virkelig anseet Gildesboerne for en Part af
 deres gamle Rettigheder og Friheder, og ere især
 ved en Landsthingsdom af 25 Julii 1688 blevne
 bestærkede i denne Mening. I nogle Sogner ere
 ifkun visse Stykker (Jord) foruden nogen Bolig
 eller Bygning blevne henlagte til dette Brug; i an-
 dre derimod, som Vestre- og Østre-Maria,
 Knudsker, Kuthsker og Klemensker Sog-
 ner, har Man tillige havt Hus og Boliger, hvilke Ol-
 dermanden paa samtlige Gildeslavets Beyne har
 bortfæstet til visse Bønder imod aarlig Afgift i Bl
 og Tobak, til Gildernes Bedste; Hvert Gildeslav
 har bestaaet af en Straaherre *), Oldemand, Vi-

gives af den, som samme Jord i Brug og Dyrt-
 ning haver, til samtlige Sognets Bønder $1\frac{1}{2}$ Ld.
 Bl, som ved Samling af dem alle ved Et. Hans
 Dags Tider paa fornævnte Gildes Ball drikkes ef-
 ter den Orden, som af alle er indgaaet og vedta-
 get, saaledes som efterfølger."

*) Gildeslavens Direktion eller Evtighed var og er
 bestaaende af følgende: 1) en Oldemand, der som
 Præsident sidder for Bordenden, og har Magt at
 paabyde Tavshed; hans Anseelse er saa stor at

feskraaherre, Skriver og nogle Stald-, eller Stols-
 Brødre, og fra gammel Tid havt sin Skraa eller
 Anordning, hvorefter Samlingerne skulle indrettes;
 Vi have selv havt i Hænder Vor Frue-Lav's Gil-
 des-Skraa i Vestre Marie Sogn, hvoraf sees, at
 de, som bleve antagne til Gildesbrødre, har maat-
 tet gjøre Fed, samt give noget Øl til Indgang og
 desuden to Skilling til Skriveren for deres Ind-
 skrivelse; for Fremmede, der kunde blive indbudne,
 skulde betales 4 Sk. til Gæstepenge, fra hvilke Skraa-
 herrens og Oldermændens Drengene allene vare fri-
 tagne; ingen maatte bære Baaben eller Bærgen i
 Gildeshuset; Oldermænden og Skraaherren horte
 Oldermændskander til, og Stolsbrødrene deres
 Stobkande; De Bøder der kunde falde for Klams-
 meri, Udeblivelse eller andre Forsæelser imod Gil-

naar han med sin Stok slaaer i Bordet tage alle
 Tilstedeværende sine Hætte af. 2) En Skraaherre,
 der har Skraaen i Lovene, og Justisvæsenet i Sel-
 skabet at bestyre, saa er han og Selskabets Sekre-
 tær, Notarius, Bogholder &c. 3, 4) to Stolsbrø-
 dre eller Eldirektører, det er saadanne, som skulle
 tappe Ølet af Tønden, og drikke alle de andre til.
 5) en Jyrbøder, der slaaer Jyd naar nogen af Sel-
 skabets Medlemmer vil røge en Pipe Tobak. — Alle
 vigtige Sager afgjøres ved seks Medlemmer, det
 efter de Flestes Stemmer ere Udskuddet af Selska-
 bet. — I Sandhed en efterlignelsesværdig Indret-
 ning for alle Klubber!!!

dets Love, bleve mestendels anslagne til godt Ol: Et Bevis paa Stifternes Forsigtighed, og Omhu for Selskabets Bedvarelse. I disse Tider have saadanne Love tabt meget af deres Kraft, siden Gildesboerne ere ved en kongelig allernaadigst Resolution af 26 Julii 1739 blevne bestemte til Børneskolers Oprettelse i Landet. En langt mere kristelig og nyttig Indretning."

Saavidt de uanvngivne Resensentere. Noget mere om de bornholmske Gilder findes hos Kosad Ancher i Bogen om gamle Danske Gilder og deres Undergang S. 95 ff. hvor tillige anføres, at om Rogen af Gildesbrødrene havde begaaet Drab eller svarligen saargjort Rogen, da kunde (efter nyssnævnte Besire Marker Gildes Ekraa) hans Tonde Ol ikke befrie ham, at han jo alligevel maatte forlige sig med Gvigheden, samt Slagt og Venner, og at det endda stod til menige Brødre, om han skulde blive i Gildet eller ey; hvorved Jeg finder værdt at anmærke, at i dette Tilfælde, nemlig i Drabstilfælde, have alle de Ekraer, Jeg har seet, netop samme Anordning, paa det nær, at det ikke er een Tonde Ol, men tolv Tonder godt Ol, den Skyldige mulfteres paa.

Efter saaledes at have talt noget om Gildesindretningerne, vil Jeg, for at Læseren kan see hvorlunde Gildesbrødrene have sine Olrevender af

fine Jordegods eller Gildesbo, her Ord til andet indføre følgende Stæde, og Fæste, Brev:

No. 4. C7. 24 §.

1787   Kjendes Vi Underkrevne Aldersmand Jøp Hansen og Ekstraerre Serfant Mikael Lund af Knudske Sogn at have stædet og fæstet, med Sognemændenes Raad, Vidende og Samtykke, efter vores Gildesbondes Peder Hansens til Os gjorte Fravigelse, at han en længere vil bebo eller dyrke Gildesgaardens Jord og give deraf den sædvanlige Landgilde, men er begjærendes at hans Broder Anders Hansen i hans Sted maatte bekomme bemældte Gildesgaard i Fæste; Da bortfæste Vi herved bemældte Gildesgaard i Knudske Sogn med dens tilligende Eghed, som den dertil ligger og af Alders Tid tilligget haver, til Anders Hansen, naar han aarlig og i rette Tid svarer i Landgilde det foransatte Landgilde, nemlig 4 Tønder godt Ø, 2 Slettedaler Penge og 1 Pd. Tobak, som alt efter sædvanlig Raade aarlig i rette Tid skal leveres — Ligeledes at holde Gaardens Bygninger og Grund udi saa god og forsvarlig Stand, som det nu forefindes — Saa og at imodtage og tilsvare 2 Bord, 1 Bænk og 8 Kander, som Sognekollet tilhører. Tilgemaade at plante 10 Pile aarlig — Rok at opbegne og vækste Frugttræer og ellers hvad Skovbund, der paa Grunden maatte eller kunde vækstes. Forneemmelig haver

han at holde sig ærlig og skikkelig imod Nabo og Gjenbo baade i Ord og Gjæringer, at holde Hegn i rette Tid, og at holde sig den kongelige Lov og Forordninger efterrettelig og ligeledes at holde og efterleve vores Skrade, Og naar han sig saaledes forholder, som foransært er, saa nyder og beholder bemældte Anders Hansen vores Sogns Gildesgaard sin Livstid, eller om han ved Døden skulde afgaae, da Enken hans efterlevende Hustru sit Enkesæde beholde, naar hun aarlig svarer efter Fæstebrevet den Afgift og Skyld, som hun bør og hende tilkommer med Rette at svare. Herforuden svarer bemældte Anders Hansen til Præst og Degn aarlig deres Tiende — Til ydermere Stadsfæstelse have Vi dette vores udgivne Fæstebrev egenhændig underskrevet.

Knudsker Sogn den 25de Januarii 1780.

Gives til Fæste 1 Tønde og 1 Fjerding godt Ol, 24 Potter Brændevin, 2 Pd. Tobak, 3 Rdlr. i Penge

Com Oidermand, Jep IHS Hansen Etange —

Straaherre Michael Lund — Schougaard, Hans HES Esbersen, Herman W. Sode, Anders APSF Pedersen Fyhn, Jørgen Nag, Knud Hansen, Niels NMS Monsen, Peder PJS Jensen, Kofod Olsen.

Heraf sees da at Indkomsterne af Gildesboer blot bestaae i Ol, Tobak og Brændevin, thi de faa Penge, der indkomme aarligen, saasom Gildesbondens 8 Mark og alle Gæstpengene, tilfalde

efter gammel lovlig Sædvane Gildeselskabets høje Direktion, saa at Gildesboet i egentlig Forstand ey kan siges at gjøre Eognet, end ikke den aller mindste, Nytte, men tjener blot for nogle saa af de liderligste Udbyggere med samt Gildets Direktion og et par andre Bønder til aarlig at dræbe fire Søndagesternmiddage udenfor Krohus, saalænge Dillet varer; thi naar det er uddrukket, og Gildet hævet med den vist nok ikke meget opbyggelige Slutnings Salme:

”Når bonijn blér fojller, så vaular hajn hjem, &c.”

hænder det nok ofte at de besøge Kroen endda samme Aften.

Gildesostietetet eger en Plads ved Kirken, hvilken fører Navn af Gildesvall (Gjillesvajl), paa hvilken Gildet egentligen skulde holdes og Dillet drifkes, men en Bønde dyrker denne Plads imod at overlade Selskabet Bæret i sit Korngulv og en Lo til Dandsesal; thi ogsaa Kvindfolk besøge Gildet.

Fra hvad Jeg her i Erdeleshed har sagt om Knudsker Eogns Gilde, kan sluttes meget til samtlige Landets Gilder eller Bøygdeklubber; dog have nogle Eogner kun eet Gilde om Aaret og de fleste Steder holdes Gildet under aaben Himmel. — Men det lader, som at disse, for bornholmske Bønder alt for meget fornedrende, Driftelav skulde være

sin Undergang temmelig nær. Vedvarelsen af Knudsker Sogns Velskab hænger ganske paa Professorer i disse Tider.

Kørend Jeg endnu ganske forlader disse Gilders Omtale, maa Jeg anmærke at til somme af dem ere henlagte Indkomsterne af Bøndernes Skaggelfald, hvilke, for nogle Potter Frændevin aarlig, blive bortforpagtede hartad paa samme Maade som Gildesboen.

Jeg nævnte Skaggelfald, men det er her nødvendigt for de fleste af mine Læsere, at Jeg forklarer hvad dette Ord betyder: Skaggelfaldene (paa bornholmsk: et skaggelfajl eller rettere ejn skaggelvajl = Skaggelplads) ere Pladse, ethvert Sognes folk fra gamle Tider havde paa de modsatte Landskante tæt ved Landevejen til militært Brug, for at de, kommende did til den Egn, s. E. i Tilfælde af fiendelig Landgang der i Nærheden, kunde have et Sted at sætte (skaggle) sine Vogne, og for det første slaae sin Leyr, kort: et Sted, hvortil de i saadant Fald kunde vide at ty sammen, og Jeg anseer denne gamle Indretning for at være ganske hensigtspassende, men de Guvernører, der sove her over Landet fra Adolf Kuch til Boldemar Reedz, og vel de senere med, glemte aldeles at havde disse Pladse, saa at en efter anden af dem gif over fra at være militær Pladse, til enten at blive henlagt til Gilder, som om det havde været Sognesfolkens Egen

dom, eller at blive enkelte Privatmands Egenendom. Saaledes er et Stykke Jord i Ronne, Byvang hvilket endnu fører Navn af Skaggelsfald, men hvorom gamle Folk vide at fortælle følgende: dette Stykke Jord tilhørte i forrige Tider Øster Herredskompagniet, men en Herredskapitain, som omsider fløttede til Ronne, tilegnede sig, som Kompagnischef, dette Stykke Jord, men efter hans Død, hvilken en er ældre end henimod fire Snesse Aar tilbage i Tiden, glemte hans Eftermand ved Kompagniet, den følgende Kapitain, at holde dette Stykke Jord Kompagniet tilgode, men samme blev delt mellem Kapitainens tre Børn, nemlig en Søn og to Døtre, og i disse tre Parceller, en Halvdæl og to Fjerdendele, er Stykket endnu delt og betragtes for Nærværende i enhver Henseende, som Byesjord. Saaledes lyder Traditionen om dette Skaggelsfald, og saaledes er det efter al Sandsynlighed gaaet med mange af de andre Skaggelsfald herpaa Landet, hvis Sted nu ikke engang vides; men saameget er vist, at Knudsker Sogn i Særdeleshed en har andet Skaggelsfald, end det forhen nævnte, hvoraf nu gives nogle Potter Brændevin til Sognets Drikkelaug, og hvilket ligger i Nørre Herred nordest i Ruthsker Sogn, men Vester Herred i Almindelighed har intet saadant Skaggelsfald, Ronne en heller.

Dg være dette hermed nok talt saavel om Skaggelfald som og om Gildesværten og hvad did henhører.

Efter at have omtalt Proprietær- og andre Bønder, Gaarde, Præste, Degne, og Gildes-Gaarde og Udbyggernes Hus og deres Vilkaar, maa Jeg nu i Forhed, foruden hvad derom allerede er sagt, omtale de bornholmske Bønders Kaar ihenseende til deres Formuesomstændigheder.

Eksont de fleste Bornholms Bønder have dette tilfælde, at der hæfter Gjæld paa deres Gaarde og at disse ere til Andre pantsatte, saa er dog Forskjellen mellem Strandbondens og Lyngbondens Kaar temmelig stor; thi, mens Strandbonden kan leve stikkelig godt af sin Gaard og det endogsaa uden at have nødtigt at slæbe synderligen eller arbejnde meget uden blot see til med sine Folk o. d., maa for detmeste mangan Lyngbonde leve ved Havrebrod med Byg iblandt og sur Melk næsten hele Aaret igjennem, hvilket alt dog ey engang Gaarden allene er istandtil at indbringe, men Lyngen eller Udmærkerne maa tages tilhjælpe, og for at kunne faae Føden paa sliq Gaard maa Bonden med Familie slæbe jævnt fra tidlig om Morgenen og til sent ud paa Aftenen, Nar ud og Nar ind, uden at kunne nyde nogen Hvile og Rast. Underledes kan ikke Bonden have saadan Lynggaard, hvis han vil vedblive at bo paa den, og ey formedelst Armod blive nødt til at slotte til

andre Steder. Udbyggere i gode Hus kunne leve langt bedre, end Bønderne paa de fletteste Gaarde.

Ellers mærkes at næsten ingen Bonde eger flere Gaarde, end dem han selv beboer og avler, uden nogle faa der have to Gaarde, hvoraf den ene som er uden Bygning og kaldes Etal, dog avles til den Anden, men at være Egere til Gaarde og bortfæste samme til Leylædinge, er nu aldeles ikke brugeligt hertillands, men at det har været Tilfældet her for nogle hundrede Aar siden, at rige Herremænd have ejet mange Gaarde, og at Leylædingenes Antal har været stort, kan sluttes af de mange Adelsmænd her da vare paa Landets forskjellige Kante udbredte. Ridderen Niels Aagesen, som i det femtende Aarhundred boede paa Maglegaard eyede mange af Landets Bøndergaarde i sin Tid hvilket sees af to Breve, hvilke ere indførte i Suhms (de Sandvigskke) Samlinger til den danske Historie, hvilke Brev give, efter mine Tanker, saameget Lys om Bornholms Forfatning i Middelalderen, at deraf fortjener her at gøres et Uddrag.

Det første er: Hr. niels aagesen riddher i maglegordh, hans Obligation paa 800 Mk. lüb. guldh redhe penninghe och i goth giort selff, hwilket hans ælftelig och færræ høstru sophiæ lauiff dacher hannem (som Brevet siger Ord til Andet) "wusech hamffwer megh til wusectyng sidhen iagh kom til borenholm, ffor hwilken forne swm penninghe iagh

henne i panth setther myn gordh hwilken
 iagh selff nu i boer met flere gordhe och
 mølle, som her effther skreuth stoer som er først i
 sti laurencii sogn pære gordhen som hermen
 sersen i boer och giffuer, en fiardingh smør tenæ
 (v: Tiende) och tiænæsthe Item gadhe gordhen
 som lasse horkarl i boer och giffuer en pund smør
 tenæ och tiænæsthe Item i mølle som hedher roghes
 lundhs mølle i samme sogn Item i gordh i sti
 nicolai sogn som oleff nille i boer och iiij pd. smør
 tenæ och tiænæsthe Item i gordh i sti Peters sogn
 som per iepson i boer och giffuer v pd smør tenæ och
 tiænæsthe Item en gordh i swanikke som clavisudher i
 boer och giffwer i skippund salt hwilket forne goð
 iagh myn kære høstrv i panth setther — — Til
 ydermere wisse och forwarningh hengher iagh myth
 insæylæ nedhen for thette myth obne breff tilbeden-
 des hedherlige och velborn men hans brerstorps hæ-
 wihman paa hammersshus her hans iol ier splidh
 landzdomer paa bornholm otte wff per iol webnere
 och lasse iensen fogith i brunghiss gordh ath the
 henghe therris insæyle nedhen for thette myth obne
 breff met myth. — Skreuth ath magle gordh aar
 effther gudz byrdh m cd xc 3 Die Kanuti Regis &
 martiris”

Det Andet: Jaf niels aagassen riddere aff
 magle gaardh — oplodh (aar mcdxtercio sti fundz
 dagh martiris) hetherligh man oc ærligh her hans

jwl soghnæprest ath øster marie soghn och hans æff-
 therkommere en aff mynæ giarde som liger nordhen
 aff marie kirkæ som nu per clawessen wdy boor som
 giffuer siærdhing smør tiiær oc thianstæ met saa-
 dan skæl ath forde her hans jwl och hans æffterko-
 mere skulle holdæ aller hollæ latha en masse om
 wgen om fredaghen aff thee haly v wnder tiil ewigh
 thidh i sognækirka oc wår frwæ loff om søndaghen
 æfter massen Och en gaardh i sti ierps sogh som
 michel pryff wdi bor og giffuer v pd smør thianæ oc
 thienistæ och en gaardh i nere som hans kulle paa
 boor ffør en ewigh masse aff ionfru marie ath hold-
 hæ i sti margretæ kapil om liordaghen aller tisdag-
 hen ther næstth æffther — — Om Messerne for-
 somtes skulde Gaardene komme tilbage igjen til Stif-
 terens Arvinger — Under Brevet Nage Nielsens
 incele (Segl) og følgende "godæ mens incele som
 ær her hans iepsson soghnæprest at sti ierps kirkæ per
 jwl i sti ierps soghn sannemam lasse jensson foffwet i
 brænghæ sowren perssen sanneman i øster marie
 kirkæ soghn."

Saameget af disse to vigtige Dokumenter har
 Jeg skrevet ud her for at vise hvilken Rængde af
 Gaarde denne ene Nage Nielsen havde at pantsætte
 eller bortskænke til gudeligt Brug. Ligeledes læses
 i den gamle Beskrivelse over Bornholm fra 1624/
 at i Naser Sogn da var et Hospital, St. Jørgens
 Gaard, hvorpaa i forrige Tider har boet en Alder

mand ved Navn Skjalm Gyldenstjerne, som skændte den og atten andre Bøndergaard til et Almissehus. Hvilket altsammen viser, at der i forrige Tider en have være nær saamange Selvegere paa Landet, som der nu ere.

Man seer ogsaa af foransførte at Bornholm har i forrige Tider havt sin egen Adels og Herresæder, hvilket endog Lyschander langt senere, nemlig i det syttende Aarhundredes Begyndelse, beretter i Fortalen til sin Kronikke (See de submiste Samlinger til den danske Historie 1 D. 2 H. S. 80). Blandt de i Underkrifterne til foransførte Brev forekommende Navn, mærkes følgende af bornholmsk adelig Slægt, nemlig: Lage Nielsen selv, af Familie en Sparre, som førte i sit Skjold tre Sparrer over hinanden; Jep Splid til Splidsgaard, Landsdommer, som førte en Regnbue skraa ned fra Højre med nogle spidse Takker nedad i sit Vaaben; Otto Uff af en gammel bornholmsk adelig Familie, som førte i Skjoldet en Triangel med en skraa Linie over hvert af de nederste Hjørner; og Peder Jul, ligeledes af en gammel bornholmsk adelig Slægt, hvis Navn paa bornholmsk udtalede Jul, førte som Vaaben eller Skjoldemærke to Segle korsvis over hinanden, men Hans Brerstorp, i sit Sigil kaldet Brinstorp, var egentlig ingen bornholmsk Adelsmand, men blot Hovedsmand paa Hammershus og Broder til daværende Erkebisp Bro-

storp i Lund. Dog skal den bornholmske Slægt Bistrop nedstamme fra bemeldte Hans Brerstorp.

I følgende Brev, der haves indført i Danske Magasin 3 Tom C. 229 under Titel: Vidnesbyrd af Bornholms Lands, Thing om Forløfte for Peder Olsen Wæbner ic. 1433, og hos de Thurah C. 43, nævnes ni Wæbnere eller Adelsmænd. Saaledes linder Brevet:

”Alle Man thette Bress see, eller hore læse, hilse Wi Per Boszen Lanztings Sachrare y Borendholm, Martin Martinsen, Mans Thorkilsen, Per Thorkilsen, Hannus Nielsen, Per Laurenszøn af Wapne, Andirs Jepsøn, Abram Jensøn, Odhvil Andirszøn, Karl Olssen, Drews Jensøn, Karsten, Bander y fornessnde Land, ewinnelighe meth wor HErra. Kwngisre wi alle Man, meth thetta wort Opna Bress, ath wi methirfenne oos hawe lawith arleke Man, Ake Nielsøn Lanztogth y fornessnde Land, Jes Harbo af Wavn, Jes Persøn af Wavn Per Nielsøn af Eke By Sognaman i Akre Sogn, thet Per Olssøn af Wavn boendes i Niclaus Kirkere Sogn, skal aldren sepdha eller sepdha la tha oc ey patala Aka Nielsøn, Jes Harbo, eller therras Arwinge, oc ey therras Bwdh, som ower ware y fornessnde Per Olssøns Gardh, tha hans Gøz Skiftes, som for brødith war for thet Man drap hwilketh hannum y Rotta methirfor. Item

ath han aldregh skal Sin æ Søster wærlstæ, æller hathæ y Sæng æller y Sæthe for then Wetherwilghe som hanwm wetherfor for hænæs Brodhirs Døth.

"Item skal han aldregh bære Sværd eller Stelemæss, æller nofer hans Thænare hans Berghe bærre æller fore æffther hanwm, wtan hans Herskap behøwer æller tilfigher. Item skal aldregh Hwlgher hans Swen, som meth war i fornessnde Mandrap, meth fornessnde Per Olsson i hans Tæniste ware, æller y fornæssnde Land blime. Tiil mere Wisse och Withnisbyrd ath swa tiil gangeth och lawæth ær pa Rothna Thing y gothæ Mænys Nærwarilffes Nahorelse, tha hænge wi fornessnde af Wapne war Insenle for thette Bress, och wi fornessnde lawendis Mæn Bønder y fornessnde Landh, som ikke Indsenle havæ, scribe wor Merke hozs thesse nærwæv rindis hængende Indsenle meth fornessnde. Screwith och giwith pa Hammars H:vs Nar æffther wars Herres Fethilffe Tiidh MCDXXXIII. Lowerdaghen æffther alla Helghene Dagh."

Man seer heraf at Bornholm i forrige Tider ey har manglet Adelsmænd, men at de endog have vrimlet her saaledes som og overalt her i vort Norden i Adeltiden, det er i det fjortende, femtende og sekstende Aarhundred dog var megen af den bornholmske Adel i de gamle Tider intet andet end Erkebiskoppens Bæbnere, hvilke efter Reformationen, da Landet ey længere tilhørte hine lundiske Erkebisper.

men Lybekerne og de danske Konger, vel ikke havde meget at betyde, saasom Lybekerne paa Kjobmands Vis tafferede Adelskabet en efter dets Aner o. d. men efter Adelsmændenes Formue, og de danske Konger havde i hine Tider selv fattig dansk og især plattysk Adels at søde i saa store Kløfte, at de forfattrede Erkebiskoppers Bædnere og Frimænd nødvendigen maatte blive at ansee som Jkkeadelsmand. Imidlertid have disse vedblevet at paastaae Adelsrettigheder, indtil anden Fredrik (højlovlig i Huskommelsen) fik stoppet Munden paa nogle af dem ved følgende Brev:

”Vi Fredrik den Anden ꝛc. Gjøre alle vitterligt, at Vi ere komne i Forfaring hvorledes at Mange paa Vort Land Bornholm udgive sig for Herremænd (o: Adelsmænd), og tilholde sig der Adelsfriheder, endog det ikke er at bevise (nemlig at de ere af Adels), hvorved Vor og Kronens Ret og Rettighed i adskillige Maader forkrænktes; Og efterdi tilforn i samme Sag ere Breve udgange, og dermed er seet gjennem Fingre; Saa forbyde Vi endnu Alle, og Enhver særdeles, der paa Landet nogen Adelsfrihed at bruge, uden han skjælligen kan bevise, at han er ægtefødd af Adels eller og haver af fremfarne Konger forhvervet Adelsfrihed. Findes Noget som sig med Adelsfrihed befatter, og det, efter som forskrevet staaer, ikke kan skjælligen bevises, hvorover Vor og Kro-

nens Rettighed forfortes, da skal Vor Befalingsmand (Lensmanden paa Hammershus) hannem derfor tiltale og med Ketten forfølge; og da siden gaae til dermed efter Lov og Ret. Hvorefter sig Enhver kan vide at rette.

Givet i Kjøbenhavn den 15 Nov. 1565.

Det synes Mig at være klart af disse Ord i Brevet: haver af fremfarne Konger erhvervet Frihed, at der sigtes til de erkebiskoppelige Bæbnere, thi hvem andre skulle vel give sig ~~Eid~~ for at være af Adels, end netop disse. Det er derfor høyst paafaldende at Man, blandt dem, der have som Adels og Frimænd under den 9 Januar 1659 underskrevet hint Gavebrev, hvorved Bornholm til Frederik den Tredie blev foræret, findes et par af den kofodske Familie, hvilken da begyndte at tilegne sig nogen Adelsfrihed igjen; thi at Kofoderne aldrig have været Adels, uden erkebiskoppelige Bæbnere, viser klarligen deres Adelsbrev, hvilket findes indført hos de Thurah S. 44 f.

Bemældte Frihedsbrev bliver her at indføre, saasom det vil være ikke utjærkommet for Enhver, der en har de Thurahs Bog om Bornholm ved Haanden, at see hvorlunde det har sig med denne Æt, der er en af de største og mandstærkeste paa Bornholm, og det saameget desto mere, som Jeg har mærket at adskillige staae i den falske Formening,

at Kosodernes Adelskab har sit Ophav fra Stortar-
leren Jens Pedersen Kosod, der lod sig udbasune
sogi Formand for Sammenrottelsen mod Ebensten
i Maret 1658, hvilket vel tildels maa komme deraf,
at ogsaa den Kosod, Erkebisp Borge optog i sit Adels-
skab hedde Jens Kosod. Saaledes lyder Brevet
Ord til Andet, som følger:

”Vi Borge med Guds Raade Erkebiskop i
Lund, Everriges Første og Pavenes Legat, gøre
hermed vitterligt, at Vi af Vor synderlige Gunst
og Raade, have taget, annammet og undfanget,
og nu med dette Vort aabne Brev tage, annamme
og undsfange Os elskelige Jens Kosod, hans Hu-
stru, Børn, Hjon (s: Tyende), Tjenere og Gods,
værendes og uværendes, udinden Vor bisfoppelige
Hegn, Værn, Fred og Bestjærmelse, behynderli-
gen at ville haandthæve, forsvare og dagthinge til
al Rette; og saasom bemældte Jens Kosod, der
hidtil har været ufri og en Almuesmand, haver læ-
det sig finde udi denne sidste Tog og Fæjde som en
brav og tapper Helt, til at slaae paa Vore og Ri-
gens Fiender, og forsvaret Vort Land; Saa have
Vi hannem for saadan hans tro Tjeneste og Tap-
perhed bevilget og samtykt, saasom Vi og hannem
med dette Vort aabne Brev bevilge og samtykke, at
han herefter skal være en fri Adelsmand, og haver
derfor givet hannem dette paategnede Adelsbrev,
som er: et blaat Espende i et rødt Feldt

og to Horn oven i Hjelmen; hvilket adelige Baaben han, hans Børn og Afkom, skulle nyde og beholde, og skal han, hans Børn og Efterkommere, saafremt de sig saaledes forholde, som han for dem gjort haver, naar noget Koy og Bytte efter Krigen deles, tage lige Lod af det Bedste, som andre Rigens Adelsmænd.

”Thi forbyde Vi Vore Biskopper, Riddere, og andre Adelsmænd udi Vore Lande, fornævnte Os elskelige Jens Kofod, paa saadan hans Adelsfrihed at hindre eller i nogen Maade Forsang at gjøre. Til ydermere Stadfæstelse, have Vi ladet hænge Vort Sekret her neden under dette Brev.”

Givet 14de Juuii 1514.

Det i Brevet omtalte Baaben findes stukket i Kobber hos de Thurah S. 45.

En Forfatter af et genealogiskt Værk, fortæller i Anledning af Kofod-Slægten's Velde, at der blandt de i det niende Aarhundred mod Frankrig og England uddragende Sværme af Normanner, have været danske Adelsmænd, med Tilnavnet Kofod, hvilke han antager at være af den bornholmske adelige Kofod-Slægt, men naar Man lægger Mærke, til at saavel arvelig Adels som Familienavn først er opkommet hos Os længe efter Normannernes Tid, saa synes det Mig, som at bemældte Passiar om Kofod-Stammens Velde ikke

engang fortjener ordentligen at giendrives, thi naar den blot anføres er den af saadan Beskaffenhed, at den tilstrækkeligen giendriver sig selv. Paa saadan Maade kunde Man jo endog gjøre den *Þorsteyrn Uxafotur*, det er udlagt: Thorsten Kofod, hvilken omtales i Olaf Tryggvason's Saga, og som Aar 1000 bivaanede det store Søslag ved Svolder, til en bornholmsk Adelsmand af Kofodernes Slægt, hvilket ogsaa ganske sikkert var skeet, dersom bemældte Thorsten Kofod eller Kofod havde været slige genealogiske Skribenter, som den ovenfor omtalte, bekjendt.

Hos Kristoffer Gjessing i den Tredie Delens første Bind af hans Bog om Inbellærere ved S. 412, findes en Tabel, der skulde give en Oversigt over de Kofoders Slægt fra den af Borge Erkebisp adlede Jens Madsen Kofod til Nutidens Kofoder, men det er langt fra at samme Slægte-Table er saa paalidelig som den burde være. — Gjessing deler Stammen i to Linier nemlig i Koefoedernes eller de Adeliges og Kofodernes eller de Uadledes Slægten men Jeg veed bestemt, at ved een og samme Familie af Kofoder bruges snart Skrivemaaden Kofod, snart Koefoed, snart Koefod eller Kofod, alt efter Enhvers særdeles orthografske Griller. Ja, der have endog været Kofoder, der have skrevet sig efter Plattysken Kauffutz som kan sees af en Table i Ewaniske: Kirke, indført hos de Thurah S. 157

og sammesteds paa et Skib som hænger under Kirkelefter findes Navnet Pagel Kofodt 3: Povl Kofod (See de Thurah S. 160), men den samme Mand findes ogsaa nævnt (see S. 156) baade Koesod og Kofod, og Kofod (S. 158), hvilket alt tilsammen taet viser at Navnets blotte Bogstavering ey er nok til at adskille imellem de mange forskjellige Slægter af Kofoder.

Kun den mindste Part af de store Hobe af Kofoder hertillands findes, ere Esterkommere af hin bispelige Vabner Jens Madsen Kofod, men de fleste ere blot Dobekofoder, der er saadanne som, efter enten en beslægtet eller ubeslægtet Kofod, have i Daaben faaet dette Navn.

Det vil her ikke være af Bøynen at give et Stykke af Familiens Urtartal, forsaavidt de deri forekommende Personer ere af nogen Vigtighed, hvorimod de udelades, som ey paa nogen Maade have udmærket sig.

I.

Jens Madsen Kofod, adlet af Børge 1514 var blandt Bispenes Hofflæng. Faderen skal have været en Smaahandler i Hasle ved Navn Mads Jenssen Kofod. Jens Kofods ene Søn.

2.

Mads Jenssen Kofod, Borgemeester i Rønne, havde en Søn.

3

Hans Madsen Kosod paa Kyndegaard,
blandt hvis Sønner vare Landsforræderne

4.

- a) Mads Kosod, Landsdommer, hvis Navn er
noksom kundbart, ham til evig Etjændsel, fra
Wrangels Tid.
- b) Peder Kosod, Borgemeester i Rønne, som
og var med at opgive Landet til Wrangel 1645,
han døde 1648.
- c) Jakob Kosod til Kyndegaard, ogsaa bekjendt
fra samme Tid og samme Landsforræderi.

Blandt denne Peder Kosods Sønner mærkes
især følgende:

5.

- a) Mads Pedersen Kosod, der ifølge en Ga-
ne der har tilforn hængt i Rønne Kirke, hensov
paa sin Vresæng (?) den 11 Okt. 1677 i sit Alders-
side, som Fændrik i Rønne.
- b) Hans Pedersen Kosod, paa Kosodgaar-
den, (Capitain*); disse to Brødre have udgivet sig

*) Saaledes har Gjessing i sin Table over Kosod-
ætten, men dette er dog urigtigt, da den Kapi-
tain ved Infanteriet, som den Gang boede paa
Kosodgaarden, hedde Hans Madsen Kosod,
og var af en ganske anden Slægt, der en nedstamt
mede fra hin Jens Madsen Kosod som blev adlet.
Hans Pedersen Kosod boede derimod paa Myce

for Adelsmænd ved et Diplom af 19 Janv. 1659
at underskrive.

(Blandt denne Hans Kosods Afkom, hvilken især har udbredt sig i Danmark, Norge og Hertugdømmene mærkes Sønesønnens, Hans Pedersen Kosods Søn, Peder Kosod, der døde 1760 som Professor Matheseos i Odense; Sønesønnens, Hans Hanssen Kosods, Søn, Hans Kosod, der var Konferensraad, Direktør i Generalpostamtet, det militære Uldmanufaktur o. m. og som har efterladt sig adskillige Sønner; Og videre nedstamme fra bemældte Hans Pedersen Kosod ved hans Søn Mads Hanssen Kosod der var Proprietær til Almegaarden i Knudsker Sogn, Skipprene og Kjøbmændene Herman, Hans, Jørgen og Peder Andreassen Kosod i Ronne, Slotspræsten Berge Poscholan Kosod i Kjøbenhavn og Hr. Litteratus Hans Antfer Kosod sammesteds).

c) Jens Pedersen Kosod, fød 1628, var i Aaret 1657, efter de Thurahs Vidnesbyrd, Kjøbter ved Kjøbtmester Knud Urnes Kompagni, og laae da indkvarteret i Kolding, men da han i Desember s. A. var paa Bornholm, hvor han i Aaret 1653, d. 3 Nov. havde giftet sig og til Udgangen af 1658

gaarden i Ny Lørsker Sogn, hvor ogsaa hans Søn Hans Kosod (Hansen), Kapitain ved tredje Infanterikompagni, boede til sin Død 1728.

avlet 4 Døttre, saa forekommer de Thurahs Efterretning Mig noget usandsynlig, allerhelst det er ubegribeligt, paa hvad Maade han i Krigens Tid skulde kunne være kommen fra Kompagniet til Bornholm, da der i Aaret 1658 ingen kunde blive Friemand, som i Fredstider kunde være Tilfældet, uden Man vilde antage at han var deserteret fra Garnisonen, hvilket vilde være en alt for stor Plæt paa saadan Mand's Ære, som Jens Kofod foregives at have været. I en Efterretning han har givet om den bekjendte Opstand paa Bornholm mod Evensten i Desember 1658, hvilken findes indført i Holbergs Danmarks Riges Historie, og derefter hos de Thurah og hos Pontoppidan i danske Atlas, udbasuner han sig som Formand og Orhav for den hele Sammenrottelse, men denne hans Efterretning, som en Emule formeget vindig, skal paa et andet Sted blive vedbørligen drøftet. Imidlertid gav Hønsalig Kong Fredrik den Tredie ham Kapteins Bestalling og Maglegaard, hvorpaa han boede til sin Dødsdag, d. 4 Juli 1691. — Han var to Gange gift, nemlig med Margrete Sanders Datter fra 1653 til 1678, med hvilken han havde 21 Børn, og dernæst med Elisabeth Afseleye fra 1680 til sin Død, med hvilken han havde tre Børn. Efter hans Død fik Enken (1692) Major Klaus Kofod af en anden Linie, hvis Afkom endnu ejer Maglegaard.

Blandt alle Jens Kofods mange Børn bliver her blot at anføre een Søn.

6

Hans Jensen Koefoed, fød d. 1 Nov. 1664, død paa Thingstad den 10 Juli 1741, som Kapitain ved 4de Infanterikompagni. Han avlede, blandt andre Børn, disse to.

7.

a) Peder Kofod, hans yngste Søn, arvede Gaarden; (hans Søn var Lieutenant Herman Kofod paa Thingstad.)

b) Jørgen Hansen Kofod til Kofodgaarden i Østre Marker Sogn hans Sønner vare blandt flere:

8.

a) Hans Kofod paa Simlegaard, (Han efterlod sig tre Sønner nemlig:

a) Jørgen Koefoed, Præst til Klemens Kirke paa Bornholm, har mange Sønner.

b) Peder Kofod, Kapitain ved Dragonerne, efterlod sig nogle Sønner.

c) Mads Koefoed paa Baasegaard, Kapitain ved Dragonerne, har Sønner.

b) Jørgen Kofod, Proprietær til Kofodgaarden i Østre Marker Sogn. Hans Søn

9.

Jep Jørgen Koefod er nu Proprietær til bemældte Kofodgaard. Han har Børn.

Uf det her anførte sees letteligen at Kofoderne ere meget talrige paa Bornholm, allerhelst den egentlige Kofod-Stamme, hvoraf en Linie her er anført, kunſ udgjor den mindste Del af de bornholmske Kofoder, blandt hvilke ere, som før er sagt, Mangfoldige der have antaget Kofod-Navnet, dels fordi de ere døbte ſaaledes og dels uden engang at være døbte Kofod eller beslægtede med Kofoderne.

Og være dette hermed for det første nok talt om de bornholmske Kofoder og bornholmske Adelsmænd, hvilke enten ere plud uddøde eller og de have glemt ſit Adelskab bag Ploven, ligesom det ogsaa er gaaet med den norske Adel; thi nu er paa hele Bornholm ikke een Bonde, der ſkjælligen kan bevise ſig at være af gammel adelig Stamme.

Noogle af de meſt gængſe Familienavne paa Bornholm ere for Nutiden diſſe: **S k o v** er Navnet paa mangfoldige forſkjellige Familier rundt omkring paa hele Landet; **M u n k** er en Familie, der har ſit Ophav fra Naſer Sogn, men ſom i de ſenere Tider er noget udbredt ogsaa paa andre Landskante; **S o n n e**, en anſeelig Slægt, der for det første ſtammer fra Tydſkland, men nu for det meſte har ſit Sæde ſydlands iſær i Refſe; **S o d e**, hvilken Slægt meſt har hjemme i Veſtre Herred; **B o h n e** er en gammel berømt Slægt, der meſt har boet i Rønne og Haſle: Den berømte Povel Mortenſen Bohn, der formedelſt ſin Duelighed blev forſremmet til

lenserlig kongelig Generalfeldtmarskallieutenant og
 ophøyet i den romerske Rigsadelstand, og som døde
 1759, var en indfødt Bornholmer af Bohne: Et-
 ten, men denne Povl Bohns Morbroder, Herman
 Jensen Bohn der var General i russisk Tjeneste i
 Peter den Førstes Tid, havde kun Navnet Bohn
 fra sine moderne Frænder, alligevel var han af en
 ældgammel bornholmsk Et og indfødt Bornholmer.
 Om disse to Bohner kan faaes mere Underretning
 af det danske Krigsbibliothek, udgivet af Pr. Ka-
 bert; Kaske eller Kasch af holstensk, og af oprinde-
 lig bornholmsk Herkomst; Kure er Navnet paa
 nogle Bønder i Vestre Herred især: Denne Et an-
 føres her, saasom Profansler Pontoppidan i sit
 danske Atlas, 3 D. S. 200 f. i Noten fortæller om
 dens Oprindelse, at der engang (i de hedenske Tider,
 i det ottende eller niende Aarhundred efter Kristi
 Fødsel) kom en Sværm af furlandske Erobrere til
 Bornholm, hvor de røvede, skjændte og brændte
 indtil de omsider alle bleve slagte ihjel paa et Sted,
 som endnu kaldes Sylten, undtagen een Mand,
 der saae Leylighed at smutte bort og skjule sig i Eko-
 vene, men kort efter kom han frem, blev tagen
 til Naade, giftede og nedsatte sig der, og efter-
 lod Afkom der bestandig blev ved at føre Navnet
 Kure, og paa denne Naade nedstamme de born-
 holmske Kurer fra samme Furlænder. (Utsaa skul-
 de paa Bornholm have været indførte faste Familie-

navn et halvt Martusinde tidligere, end i Danmark). Men som samme Pontoppidans Beretning er saa arfedum, at Man straks seer den er opdigtet (lige meget enten af Pontoppidan selv, eller af en Kure, der igjennem Amtmand Urne har proppet hele Eventyret i den lettroende Profansler), fortjener den ingen videre Gjendrivelse; thi at anfere den er nok, da den indeholder i sig selv tilstrækkelig Gjendrivelse; Videre er Kjeller hertillands Navn t paa en Familie der mest boer i Næse Byes Omegn; Holm er Navnet paa endel Familier mest Nordlands og i Allinge og Sandvig især; West falde Mange sig, som ere fra Vestre Marker Eogn; Vesterne fra Løstgåarden ere af en af de anseeteste Familier paa Landet, hvilken dog ey har noget fast Familienavn, men som kjendes paa det, i samme Et allene, meget brugelige Fornavn Thor; Marker (Marcher) falde Mange sig, som nedstamme fra Dsire eller Vestre Marker (v: Marie-Kirke-) Eogn.

Blandt Fornavnene som bruges paa Bornholm, da ere de for det meste de samme som bruges overalt i Danmark, saasom Hans, Jens, Peder, Erik, Knud, Ole, Even o. d., blot at de udtales noget anderledes; desuden have her disse Mandnavn, som udenfor Bornholm ikke meget bruges: Veuest uden al Tvivl en forandret Udtale af det gamle bornholmske Navn Væset eller Væset: dette Navn bruges meget nordlands, hvor i

det hele mest gammel Nordiskhed er tilovers; *Wei-*
dik bruges ogsaa nordlands; *Gøbber* er Udtalen
 paa det gamle Navn *Gudbjørn*; ligeledes udta-
 les det gamle Navn *Enbjørn*, *Obbern* eller *Ob-*
ber; Navnet *Markus* forekommer hyppigen i *Kø-*
Sogn, men ikke blandt andre end dem, der med *Kø-*
bo ere beslægtede.

Blandt Kvindenavnene bruges disse gamle dan-
 ske Navn: *Ingeborg*; *Inger* (de Gamles *In-*
grid); *Balborg*, *Sunhild*, o. s., meget hyp-
 pigen.

Og være dette hermed for det første nok talt
 om Navn, der bruges paa *Bornholm*, saavel For-
 navn som Familienavn.

Efter saaledes, som i en Indledning til *Bogen*,
 at have betragtet saavel Landets Produkter af de tre
 Naturrigger, *Indbyggernes* *Æder* og *Skikke*, *Op-*
lysningens *Tilstand* og *Esproget*; *Øvrighed*, *Pri-*
villegier og *Bedtægter*, *Militærvesen*, *Venørsen*
 o. d.; *Bondegaardenes* *Beskaffenhed* og *Bøndernes*
Korsfatning, *Gildesværsnet* og hvad did henhører;
 saa og de forrige *Tiders* *Brimmel* af virkelige *Adels-*
mænd og *foregivne*; staaer nu tilbage at beskrive
Stedernes *Beliggende* paa Landet, og hvad did hen-
 hører, først ihenseende til *Landébygden*, og dernæst
 de samtlige *Kjøb-* og *Handels-Stæder*. Dog førend
 Jeg skrider til at beskrive hvad *Mærkværdigt* der er
 ved hvert *Sogn* især, troer Jeg det være nødven-

digst først at give en slags Efterretning om Landet i det Hele, om alle betydelige Høje og Bjerge, Ær og deres Løb fra inde i Landet liggende Es og til Havet.

Landets Figur er hartad som hvad Geometrerne kalde en Rhomboide, hvis længste Diagonal er fra Hammeren, som er det norderste Hjørne af Landet og til Due-Odden i Poulsker Sogn, hvilken er den sønderste Udhuf; den korteste Diagonal er den fra Rønne, vesterlands, til E vanikke, østerlands, hvilket letteligen sees ved første Ophast paa et Landfort over Bornholm. Mod Nordenden er Landet meget høit, stenigt og bjerggigt, men mod Sydenden er mere lavt og jævnt Land. De mærkeligste Klipper, Bjerge og Bakke paa Landet ere følgende.

- 1) Storte-Bakkene, omtrentlig midt i Landet paa Udmarken udenfor Vestre Marker Sogn. De ere de høieste paa Landet og bestaae af forskellige Bakke med Dale imellem, af hvilke Bakke den høieste hedder Ryttafneystijn: Rytterknegeten, men den næstjærste hedder Ornisna-Bakken. Fra disse kan man en allene oversee hele Bornholm, men endog skue Skaane og Pommern.
2. Rodals-Klipperne ved Alminden ere en meget stor og høj Fjeldvæg hos Rodalen der har Navn af, at mange Kor, som græsse ovenfor

Klipperne styrte ud over Brinken og staaes ganske i Stykker ved Faldet ned ad Dalen:

3. Ruths Kirke, Bakken eller den Bakke hvorpaa Ruths Kirke staaer, er den høieste paa Landet næst Stortebakkene, og den som først sees fra alle de Norden om Landet østerefter passerende Skib.
4. Hammeren er en Samling af gruelig høye, stejle Klipper, paa Landets Nordende. Paa en fra nogle Sider ubestigelig Klippe tæt ved Hammeren stod tilforn Elottet Hammershus hvoraf Mure endnu ere tilovers.
5. Hringe-Bakke (Rijna) er en Strækning af store ubestigelige Klipper mod Egen, for Ruthsker og ey, som de Thurah siger, for Dlsker Sogn. Om Feldtspath og Agat i Ringeklipperne, see herforan S. 18.
6. Lensklint, et høyt Bjerg ved Lensgaard i Østre Lærsker Sogn.
7. Rankleua i Østre Marker Sogn er en gruelig Fjeldrevne.
8. Gamle Borg i Alminden har tilforn været en Borg af meget stor Fæsthed, hvoraf endnu sees Levninger. Ligeledes er og ey langt herfra Spor af en anden Borg, Lilleborg kaldet.
9. Paradis- og Helvedes-Bakke, store Bakke paa Lyngen sønden for Jbs Kirke.
10. Slamrebjerg i Budelsker Sogn.

11. Rispebjerg i Povlsker Sogn er det høieste Bjerg sydlands.

Herved mærkes at hvad Nordbornholmeren kalder Bakke (bakka) hedder i Endbornholmerens Sprog et Bjerg (hjær).

Hist og her i Midten af Landet ere Jnds inellem Bakkene som og især paa Lynge; Nogle af de vigtigste Jnds i Landet ere disse.

Bajllands Kjærn ved Bajllandsgaarden i Marker og Kirregaarden i B. Marker Sogn, hvor ved en stor Torvemose.

Borresjø) : Borg, Es, tæt ved Gamle Borg) i Almunden, om hvilken vides at fortælle mangehaande Ting, saasom at her skal i forrige Tider have staaet et Elot, som er sunket, samt at heromkring ideligen spøger ved Nattetid, at Es en er bundløs, o. d. See her foran S. 66.

Olana, beliggende paa Lynge uden for B. Marker Sogn, i hvis Midte er en Holm der bruges som Eng.

Basta-Mose, Fasa-Dammen, Gamle Mose, Egen, Bettens Mose alle beliggende i den store Udmærk midt i Landet, samt længere mod Nord Lvar Myr, Laange Myr og Lerbets Myr.

Nogle flere smaa Jnds findes desuden paa bemældte Storlynge, men mindre mærkelige; Om Træer fundne i Balsmyr læse Man de Ihu

rah S. 36 f. og lærde Efterretninger for 1756 S.

Uden for denne Storlyngen findes desuden følgende Sø, nemlig:

Hammer-Sø ved Hammeren, hvilken det ofte have været foreslaget at gjøre en Havn af, hvorom mere paa sit behørigte Sted skal blive talet.

Sø Færste Sø ved Nefse eller Nefse-Mør, og

Marssjø (i: Mariæ Sø) en langt fra N. Mar-Kirke, beliggende paa Blemme Lyng.

Disse her opregnede ere de vigtigste Indsø paa Bornholm. Mose ere her ellers mange, som det en vil være Umagen værdt at opregne, allerhelst Jeg jo ved hver Sogns særdeles Beskrivelse endnu har god Tid at opregne de vigtigste af dem.

Efterat have nævnt de vigtigste Sø vil Jeg nu og nævne de vigtigste Kilder, som hertillandsere, hvilke de Thurah ogsaa Side 32 har opregnet. Der ere egentlig ikke flere end fire, som Jeg her vil nævne nemlig:

Biskops-Kilde paa Bufflegaardens Grund i Nyker Sogn har meget berømt Vand.

Kolde-Kilden i Alminden, hvorved Folt samles hver 23 Juni for at drikke Kildevand, menende at det skal hjælpe mod allehaande legemlige Skade og Sygdomme, dog i de senere Aar, som og i de forrige Tider saavidt Mandemindet rækker, er der nok altid druffet ulige mere Brændevin end

Kildevand ved flige Kildesamlinger. I Kilden sættes til St. Hans Aften et Kar, hvori de Tilstædenværende have Lov at give Almisse, hvilken skiftes imellem Nakirkebyes Almissehus og Nylar Kirke, men hvad der saaledes indkommer er altid høyst ubetydeligt.

Helligdoms-Kilden i Nø Sogn er i forrige Tider bleven søgt paa samme Maade som Kilden i Alminden, og hvad der som Almisse indkom tilfaldt Nø Kirke, men det har aldrig været betydeligt.

Salomons Kilde paa Hammeren, ikke langt fra Stranden, udbælder af et Gravsted, hvorved endnu findes Levninger af et Kapell, hvorhos skal have i forrige Tider have staaet endel Hus, og skal dette Kapell have haft sin egen Præst.

"Desuden, siger de Thurah, findes mange steds paa Landet, især paa Lyngen og paa andre Steder, hvor der er Sandbrud, velsmagende Vandkilder, skjønt ellers alt Brøndvand paa Landet har en brakagtig Smag"; hvilket sidste er ganske urigtigt, thi her findes ligesaa godt og velsmagende Vand, som nogensteds; dog ere der nogle Brønde, og det ikke saa, hvis Vand er noget brakagtigt eller mineralist.

Nu bliver at opregne de vigtigste År og Strømme her paa Landet, dem Jeg vil her opregne efter deres Beliggende og Udlob til Havet. Vil Man be-

gynde Opregningen paa dem fra Hammeren og
afien om Landet til Dueodden og derfra vesten om
Landet til Hammeren efter som deres Ose (i Ud-
løb i Havet) følge efter hinanden, da komme de i
denne Orden.

Kampelykje Na falder ud i Havet imellem
Sandvig og Allinge nærmest den sidste af disse to
Byer; det er denne Na at Peder Resen i sin haand-
skrevne Beskrivelse over Bornholm kalder Brus-
Na, som de Thurah ikke vidste om, hvor eller hvil-
ken den var.

Teyn-Na kaldes saaledes fordi den flyder
ud i Havet tæt ved Teyn. Der hvor de Thurah S.
32 i sin Bog om Bornholm opregne Erne, nævner
han denne Feind-Na, hvilket er ventelig ved en
Skriverfejl kommet istedenfor Teyn-Na, hvilken
Feylde Thurah saameget lettere kunde begaae, som
han selv slet ikke kjendte Bornholm, anderledes
end ved Esterretning fra Andre.

Dynddale-Na i Rø Sogn, er af Peder
Resen kaldet Jon Na, hvilken de Thurah heller
ikke vidste om, hvor og hvilken den var.

Bobba-Na en, paa de Thurahs Kort over
Bornholm kaldet Rø Na, fordi den er Skilsmis-
se mellem Rø- og Larsker-Sogn. Det er en be-
tydelig stor Na. I og ved denne Na ere mange-
haande Lerarter samt Bolus, o. d. See her foran
S 22.

Kobba-Naen i Østre Larsker Sogn. Lige som de to sidstnævnte have Navn af Dynddalegaard den og af Bobbagaarden, hvorfor de flyde, saaledes har ogsaa denne sit Navn af Kobbagaarden, som den løber tæt forbi.

Kjelse-Naen, som flyder forbi Kjelseby, adskiller Østre Larsker og Marker Sogn fra hinanden.

Elles-Naen i Østre Marker Sogn falder ud i Havet imellem Dyrneshad og Bølsby, to Fiskelejer.

Guldens-Naen i samme Sogn har sit Navn af Guldensgaarden, som den flyder forbi.

Paa den anden Kant eller Side af Landet, nemlig fra Ewanikke-Odden til Due Odden eller fra Landets Østkant til Endspidsen, har ingen betydelig Na sit Udlob eller Fald ud i Havet.

Paa den tredie Side af Landet, fra Endspidsen vesterpaa til Rønne, falde følgende Ær i Havet.

Olana-Naen, som kommer fra Olana, et Vand paa Lyngen uden for Østre Marker Sogn, og siden løber sydester, forbi Billegrav i Pedersker Sogn, hvoraf den og kaldes Billegravs-Naen. Den falder i Havet tæt Østen for Odden Nalhammer i Pedersker Sogn. Peder Resen taler om denne Naes Løb, saaledes at Man maa tro om ham, at han aldeles ingen topografiske Kundskaber har havt om Landet i nogen Naade. Det er værds

her at anføre hans Ord, paa det at Læseren kan dømme deraf om hvad Troværdighed sliq Topograf har, der aldrig selv har seet eller berøst det Land, han beskriver. Hans Ord ere disse: I Jbsker Sogn ligger Borre-Sø, hvorfra en Na har sit Udspring, hvilken kaldes Olea og falder ud i Havet i den vestlige Del af Landet eller i Vestreherred. *)

Grødby-Naen i Naker Sogn, hvilken har sit Navn af Grødby i samme Sogn.

Læs-Na i samme Sogn er den største paa Landet. Et Stykkevev udgjør den Grændsen imellem Naker og B. Marker Sogn. Somme gamle Kællinger have i forrige Tider om denne Na haft den overtroiske Mening, at deri skulde altid drukne et Menneske hvert syvende Aar. De troede endog at kunne høre Forvarsler derom fra Naen ved visse Raab, der hørtes nede fra den, hvilke det Trolld eller Genius, der boede i Naen, en glemte at give fra sig, naar det var mod den Tid, at han vilde hente sin Rettighed. En Overtro, ikke ulig den, Romerne i gamle Dage havde om Gloder,

*) See hans utrykte Atlas den 3die Tome (p. 163 i den Rodoks paa det kongel. Bibliothek, som Jeg har brugt) "In Parochia Japetana est lacus, dictus Boresö ex quo oritur amnis dictus Olea, qui ab occidentali insulæ parte sive in territorio Occidentali in pelagus decurrit.

nemlig at der var en vis Mand eller Magud i hver Flod.

Lille Na falder i Habet imellem Eose og Aaker Sogn. I dens Ds ere gode Lerarter.

Vældens Na løber igiennem Nylarsker Sogn, forbi Vældensby hvoraf den har sit Navn, men neden for Vældensby udgjør den et Eynkeven, nemlig lige til sin Ds, Adskilned imellem Nylarsker Sogns og Rønnebys Jorder. Denne Na har en Stampemølle.

Paa den fjerde Side af Landet nemlig fra Rønne til Hamneren falde følgende Væ i Habet.

By-Na en ved Rønne. Den kommer fra Marsis paa Blemmelyng udenfor B. Markirke.

Blikobba-Na en adskiller Knudsker og Nyker Sogn fra hinanden. Tvende Væ, hvoraf den ene er den af de Thurah C. 32 nævnte Xingeby-Naen, samle sig ved Elleby i Vestre Marker Sogn og udgjøre derfra denne Blikobba Naen. Den har Navn af Blikobbagaarden i Nyker Sogn.

Bagge Na en. To Væ, hvoraf den ene kommer oppe igiennem Nyker Sogn forbi Kyndergaard og Naby, og den anden fra Klemenster Sogn forbi Baggegaard, samles, en langt fra Stranden, ved den saakaldede Klausens Mølle, hvorved graves Stenful, og udgjøre siden under Navn af Bagge-Na Grændsen imellem Nyker og Klemenster Sogn.

Nordenfor denne Na til Hasle, som og siden derfra nordøst til Hammeren, er ingen Na af Betydning.

Og nu ere alle de vigtigste Ær paa Landet opregnede, hvorfra Jeg gaaer over til at tale om Sognerne og Herrederne hvert for sig.

Herrederne som ere fire, hvilket før er sagt, kaldes nu efter de fire Verdens Hjørner, nemlig Østre, Søndre, Vestre, og Nørre Herred, men tilforn ere de kaldede med andre Navn, nemlig Hennings eller Hemmings Herred : det Østre; Mikle Herred eller det store Herred : det Søndre; Rothne-Herred eller det hvori Byen Rothna laae og endnu ligger, : det Vestre; og Harslef-Herred, hvori den lille Kjøbing Harslef, nu Hasle, ligger : Nørre Herred.

Østre Herred, som er det, hvormed Fordeborettes begynder, strækker sig langs Havet fra Bobba-Naens Ø og sydøstøst til Ewanikke Odden og siden sydpaa til Nørre Bækkens Ø norden for Nefse. Mod Norden grændser det et kort Stykkevev til Nø Sogn i Nørre Herred, hvorfra det skilles ved Bobba-Naen, mod Sonden stoder det til Nefse Byesjorder og Budelsker Sogn i Søndre Herred, men mod det Indre af Landet adskilles det fra Vestre og de andre Herred ved Storlyngen.

Det indeholder tre Præstefald men fem Kirker : Tre Sogner paa Bøngden, nemlig : Østre Lærsker

Sogn, Østre Marker Sogn og Jbsker Sogn; En Kjøbstad, Euanikke; og følgende Fiskerleier: Gudshjem, hvori en Kirke, Mølsted, Salthuna, Opnestad, Bølsbavn, Lijstad og Marsdale.

Det gamle Navn Hemmings Herred, synes Mig at komme af en stor Gaard eller Bostad ved Navn Hemminge, som i forrige Tider laae i Østre Marker Sogn, en meget langt fra Blana, og hvilket Navn i endnu gjenkjendes i Henningsgaard, som er den 9de blandt de forhen Borneede i bemældte Sogn. Hemminge betyder ellers intet andet end Hemmings-eyd, eller Stedet hvor en Hemming i forrige Tider haver holdt Hus eller bygget og boet.

Østre Larsker Sogn er det første Sogn her i Herredet og har sit Navn af Kirken, der, indviet til den hellige Lavrens, hedder Larskirke, og Larsker Sogn er altsaa intet andet end en Fortællelse i Udtalen istedenfor Larskirkes Sogn. Øster lægges til for at adskille denne Kirke med samt Sogn fra en anden Larskirke og Sogn, som er Ny-Lars Kirke i Vesterherred, hvilket egentlig er en fordervet Udtale istedenfor Miklaus eller Sancti Nicolai Kirke.

Her i Sognet ere 49 Selvehergaarde, 22 forhen Borneedgaarde og een, nemlig Lensgaard, der hverken har Gaardstal blandt Selveher- eller Borneedgaarde og en er Proprietærgaard, men den

har i forrige Tider været en Herregaard. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede aatte Kongen den, og folgte den tilligemed alle sine andre Gaarde hertilands ved Auktion i Aaret 1743. Paa denne Gaard boede i gammel Dage Obersten Bendiks von Hatten, der var Landshøvding over Bornholm i femte Kristians Tid fra 1682 til 1685. Lensgaarden stattes for 18 Tdr. Hartkorn; men det er dog ingen særdeles god Gaard. Blandt de andre Gaarde her i Sognet regnes Mølstad, Gaarden og Kobbagaarden samt nogle andre for at være gode Gaarde.

Her er tre Byer i Sognet, nemlig Kirkeby der tilforn er regnet at bestaae af 5 Gaarde med Præstegaarden og Degnegaarden, Kjelseby, henimod Østre Marker Sogns Grændse, er regnet tilforn at bestaae af fire Gaarde, og Strandby med tre Gaarde.

Jeg sagde Byer, men her maa mærkes at naar der tales om Byer paa Bygden hertilands, forstaaes derved ikke slige Bønderbyer, som i Danmark have i saa svar Rængde, uden kunns visse Gaarde der ligge hver for sig adspredte, dog nogenledes paa et og samme Strøg, hvilket her kaldes ogsaa en Række af Gaarde (en Gåra-rén). Ja der ere endog saafaldede Byer, der bestaae blot af to Gaarde hvilke ligge et godt Bøstestud fra hinanden eller hver paa sin Side af en stor Aa. Noget egentlig Landsby findes aldeles ikke paa hele Landet, men

her have fra umindelige Tider været lutter Enstige-
gaarde, hvilket er mærkeligt, da det er og bestandig
har været ganske anderledes i Danmark.

I gamle Dokumenter, saasom det herforan an-
førte Niels Aagesens Pantebrev af 1593, nævnes
Pæregaarden og Gadegaarden her i Sognet, samt
Raagelundsmøllen, ved Raagelundsgaarden. See
ogsaa de Thurah S. 52 som har seet endnu ældre
Brev, hvori nævnes de bemældte Gaarde og Mølle.

Kirken her i Sognet er af en ganske synderlig
Bygningsart, nemlig som et rundt Taarn, hvæl-
vet og med en Piller i Midten hvorpaa Hvalvin-
gen støtter sig; ved den østre Side af samme Taarn
er tilbygget Kor, eller Sang-Huset. Saaledes byg-
gede Kirker findes almindeligen ikke i Danmark, men
her paa Landet ere derved tre andre Kirker byg-
gede paa samme Maade, nemlig Ny-larskirke og Ny-
kirke i Vestre Herred og Olskirke i Nørre Herred.
Alle disse fire findes hos de Thurah stukne i Kobber
i hans Bog om Bornholm. See Table 2. 6 og 7,
hvor de alle fire sees, saavel i Opstalt, som og i
Grundtegnning.

Paa den 52de og følgende Side i sin Bog om
Bornholm taler bemældte de Thurah om disse fire
Kirker saaledes.

”Nogle mene at samme Kirker skulle være
byggede i de hedenske eller andre gamle Ti-
der, og at de skulle have tjent i de senere til Værn
eller Kasteller og Befæstningstaarn, hvorhen en

ten Landsens Indbyggere kunde have baade selv retireret sig, saa og did hen bragt deres Penge samt kostbareste Møbler, og derfra forsvaret sig mod Sø- røveres saavel som andre Fienders Indfald, eller og muligen, ifald Indbyggerne selv brugte saadant paa de Tider almindeligt Sø- Haandværk *), de da ligeledes have betjent sig af bemældte Taarn til Riterade naar de bleve estersatte af Modpartiet. Hvilken Gisning gjøres af Bygningens Dannelselse og Indretning, som Man slutter at være til den Ende forsynet med de mange Skydehuller, som findes rundt omkring, hvor Man med Buer og andre slige da brugelige Bevær kunde staae og forsvare sig mod Fienden; Denne Gisning bestrkes saa meget mere, naar Man betragter disse Kirkers Beliggende; thi de ligge baade nogenledes fordelte i Landet, saa og nærmest ved visse bekvemmelige Steder for Søfarten eller Landgang, hvorfra Man da desto snarere kunde tage Riterade did, til at beskytte sig, eller til at komme de i Land sættende Fiender paa Halsen; Saaledes er: 1) Østre Lars- Kirke nær Gudhjem Fiskerleye og Baadehavn. 2) Nylars- Kirke nær Arnager Fiskerleye og Bugt eller Havn. 3) Ny- Kirke nær Ronne By og Havn, og endelig 4) Øst- Kirke nær Søstæderne Allinge og Sandvig samt Fiskerleyet Teyn. **)

*) Derom kan vel Ingen tvivle?

**) Noget en Ting forekommer Mig mærkelig ved disse

”Da nu blandt disse fire Kirker, efter Resenii Beretning udi hans Manuskript om Bornholm, Ny Kirke skal være bygget An. 1287 saa maae sligt være skeet enten af da regjerende Konge Erik Mændvid eller da værende Erkebiskop Johan Dross i Lund *) og Bygningen efter en af disse Herrers Befaling være bleven dannet og indrettet saaledes som forbemældt, til Bærn og Kastell, i Henseende til den Tids Fjendes Uro og mange Indfald som Kong Erik (Præstehader) af Norge. gjorde paa Danmark. Skulde isvrigt saadan Gisning have nogen Grund, saa er venteligt, at allene de rundede Part eller Taarnet af samme Kirker, først er bleven bygget, og siden derefter Koret eller Sanghuset, som det her kaldes, med det øvrige være tilsat, og Bygningen saaledes til en Kirke indrettet.

”Denne Osire Lærskirke er iblandt dem alle sine den største.”

Saavidt af de Thurah. Jeg finder ikke at være urimeligt, hvad han angaaende disse Kirker

fire Kirker, nemlig at de en ere saaledes byggede paa høje Esteder, som de fleste andre Kirker paa Bornholm, men temmelig lavt og kunne derfor ikke sees ret langt borte; helst det var i forrige Tider, og tildels er endnu megen Skov omkring dem. *) Formodentlig af Erkebispem, som da aatte Lære det; thi Kongen havde dengang egentligen intet med Bornholm at bestille.

holder for, men tværtimod: Jeg er fuldkommen af de samme Tanker, og nu kommer det videre an paa hver Læser selv, hvorledes han vil dømme herom. Hvad imidlertid det efter Peder Resen anførte Mars-tal 1287, anbelanger, da er det Mig vanskeligt at fatte Lid til nogen Efterretning, der blot grunder sig paa en Resens Fortælling; thi Sanddrubed var just ikke altid denne Mands Hovedsag.

Vestre Lærskirke er bygget af Landets egne sorte skønne Marmor, hvilken dog er besmurt med Kalk, dels er den opmuret af huggen Kamp, eller som det hertillands kaldes, Graahald (Grahajl). Kirken har mange udvendige Pillere, hvilke især ere af Kampsten opførte.

Hvad sig Indskrivter og deslige anbelanger da er det vigtigste, saavel som og noget mindre vigtigt, af de Thurah anført, hvorfor Jeg ogsaa forteligen kan behandle denne Materie, og henvise dem, som nøyagtigere Kundskab herom ville have til de Thurah.

Alttertablen, med endel bibelsk Billedmageri og Malning udstafferet og beprydet, har nederst paa den høyre Side en latinsk Indskrivt af Indhold, at den er malet Mar 1605, da Hans Lindenov til Oslef var Lensmand, og Lars Visen Fynbo Sognepræst.

Paa den venstre Side vidner ligeledes en latinsk Indskrivt at Tavlen er paa ny opmalet og

udstadsset Aar 1638, da Holger Rosenkrands (Nikkelsen) til Demstrup var Lensmand over Landet og Thomas Nikkelsen (Biborg, ikke Beyle, som de Thurah vil) Sognepræst.

Videre findes hos de Thurah anført, en Fane ophængt til Minde efter Obersten Wendiks von Hatten, der var Gubernur over Landet og som døde paa Lensgaarden d. 24 Marts 1685. Hans Lig blev samme Aar af hans efterladte Frue Marie Lilienskjold bortført til Bergen for der at begraves.

Her findes og i Kirken en Ligsten hvorpaa er at læse følgende Indskrift.

"Hr. Ole Nielsen Sonne, fød i Sjælland 1626, kaldet til Sognepræst her til Nærigheden 1657, døde i sit Alders 45 Aar, den 29 Sept. 1672".

Nederst paa Stenen læses et latinist Vers, der ey findes af den Bestaffenhed eller Vigtighed at det bliver her at indføre. Det staaer hos de Thurah.

Formodentligen er denne Ole Sonne Stamfaderen til den endnu blomstrende bornholmske Sonne-Slægt, hvilken bestandigen har staaet i vedværlig Anseelse paa Bornholm lige indtil denne Dag. Saameget er i det mindste vist, at Fornavnet Ole forekommer meget hyppigen i denne Familie; ja det bruges end og blandt de Sonner ved Lynge, som ey henhøre til de egentlige Sonners (Nikkelsen) Sonnerne: &c.

I Taarnet ere to Klokker, hvis Indskrifter eller Paaskrifter findes hos de Thurah, og vise at de ere stobte af Arndt Kleimond i Lybek, den største Aar 1640 og den mindste 1684.

Hvad sig gamle Mindesmærker af Runestene anbelanger, da ere her i Sognet tvende slige gamle Stene, hvoraf den ene er med Munkebogstave paa og saavidt som kan skjønnes af Indskriften, fra Aar 1370, men at Runestenen er, uden al Modsigelse, meget ældre, og maaskee endog jævn gammel med Kristendommens Indførsel her, det er: fra det niende eller tiende Aarhundrede, *) er

*) De gamle Præstekroniker fortælle vel at Enghin, den første skaanske Biskop, ved Midten af det 11te Aarhundred kristnede Blekingen og Bornholm, men dette maa en forstaaes anderledes end at de sidste Levinger af Hedenskabets da bleve, saa meget det stod i Enghins Magt, aldeles udreddede. Hvo vil vel tvivle om at Christendommen før denne Tid, ja vel ligesaa tidlig som i Danmark var bekjendt for dette Lands søjarende Folk, der drog saameget ud i fremmede kristne Lande men især til Konstantinopel, at Man endog i de nyere Tider har udfundet at udlede Navnet Baranger (s: den græske Kejsers Livvagt) af Boringer (s: Bornholmere); men Tingene er at saasom her-tillands ikke blev præket Kristendom med Sld og Sværd, som i de andre nordiske Land, hvor Kjætere spedes til Guds Ære, saa er den gaaen frem med langsomme men faste sikre Skridt.

noget Jeg troer at have temmelig Grund til at antage.

Stenens Afriidsning og Forflaring findes hos Worm i hans latinske Bog om gamle danske Stene, hos Thurah og i Peder Resens udtrykte Danske Atlas. Worm har læst Runerne saaledes:

UDKEL. RIT. STIN. EFTI. BRUDUR. AUG. SUN.
KUNU. SIN.

Det er udlagt paa nu brugeligt danskt Tunge-
maal saaledes:

Udfel udhuggede Sten efter sin Broder og
Sønnekone.

De Thurah derimod har haft en anden Læse-
maade, men, som han en just var stærk i Runeskrif-
ter, har han anført Worms Læsemaade og Forfla-
ring, men paa tilhørende Kobberstik vises Stenen
efter den af Thurah selv foranstaltede Tegning.

Min Læsemaade, som er høist forskjellig fra
den af Worm givne, men for hvis Rigtighed Jeg
dog en saa fuldkommeligen kan indestaae, som Jeg
langt fra ikke har den Færdighed i at læse sli-
g Stenskrift, som hin store Oldforster den mangfaldige
Ole Worm besad, bliver her at anføre, saasom
det dog kan være mueligt at den Tegning, hvorefter
den bemældte Worm forklarer Stenen, kan have været
meget fejlsuld.

Saaledes har Jeg læst:

EUKIL. RIT. STIN. EFTI. BUVA. ARU. SUN.

THORSYNS.

Hvilket paa dansk Tungemaal lyder:

Eufil udhuggede Stenen efter Bue, Ake Thors-
sons Søn.

Herved mærkes at baade Eufil eller Udfel og
Buba eller Bue er gamle bornholmske Navn. Det
første findes i det herforan anførte Vidnesbyrd
af Bornholms Landsting af 1433 bogstaveret
Odhkil, og kommer af det gamle Navn Kel (Kjeld,
Kilian) hvilket mest tager et andet Navn foran sig
saasom Thorkel, Grimkel o. d. Eufel eller Euf-
kil, som det og kan læses, betyder O-kel eller
at den der bar Navnet var en Obo. Bue er et
fra gamle Tider noksom bekjendt bornholmskt Navn
(jævnfor Olaf Tryggvasons Saga og Heimskringla
i D. T. S. S.), hvilket endnu bruges paa Bornholm
men udtales Boye. Det sidste Ord paa Stenen:
Thorsyns, er Jeg en vis paa at have læst rigtigt;
men dette er i det mindste et godt gammelt Born-
holmer-Navn. Enhver sammenligne nu Worms og
min Læsemaade efter bedste Lykke; men imod
Worms Læsemaade, synes det Mig, at der kan
indvendes at det er hartad en Urimelighed at op-
rense Mindestene over Folk uden at sige hvad disse
godt Folk hedde; slikt lader næsten som fjæbenhavnske
Epitafier, hvoraf mange findes uden noget Navn,

paa Kirkegaardene, blot sigende: "her under hviler min fjære Kone. •

Endnu er for Oldsagers Yndere at fortælle, at der i Midten af Indskriften findes et Kors, hvoraf det maaskee kunde falde Nogen ind, at denne Sten er sat i de kristne Tider, men herimod har Jeg følgende Grunde:

- 1) Indeholder Stenens Indskrift selv intet, hvoraf kan sluttes om nogen Kristendom, da dog de andre Runestene hertilands have det Onske til sidst: at denne fjære Herre Krist vil sørge for den Afdødes Sjæl, hvoraf Man har Grund til at formode at denne Sten, som er fri for hint fromme Onske er fra ældre Tider, da Man op forstod sig paa Bønner for Sjælenes Belskær.
- 2) Betyder efter min Mening bemældte Kors ikke Kristendommens Bønærke, men den gamle nordiske Guds Afathors Hammer, Mjølner kaldet, hvilket Figuren synes at vise.

Men skal det betyde Kristkorset, da kan det vel ikke vise mere end at hin Due til hvis Minde denne Sten blev sat, var primsignet; thi ellers havde vel været tillagt i Indskriften hint fromme Onske, som før er nævnt.

Og være dette nok talt om denne Sten.

Den anden Mindesten her i Sognet er en Ligsten paa Kirkegaarden fra 1370 og, saavidt Man kan skjonne, er det Navn som derpaa læses, saa

dant: *Dnus Ericus Gregersön*; men ellers er Indskriften noget vanskelig at læse. Et paa Ste-
nen udhugget Billede viser at det er en romersk ka-
tolisk Kirkemand som derunder er begravet. Mere
end det her anførte vides ikke at være her i Sogn
af slige Levninger af Oldtidens Mindesmærker.

Bed Østrelarsker Sogn mærkes fremdeles,
at Beyene ere her formedelst i denne Sogn fore-
kommende mange store Stræaner eller Brødder,
meget slemme at passere.

Om en Guldmine som her i Sogn er funden
i forrige Tider, er talt nok for i Bogen. Og være
dette hermed nok talt om Østrelarsker Sogn.

For denne Sogn findes to Fiskerlejer nemlig
Gudhjem, hvori er disse to Søbners Kirke (til-
lagt Sognefaldet i Larsker Sogn), og Mælsta d.

Gudhjem angaaende, da har dette Fiskerlejer
i forrige Tider været en Kjøbstad men for sin
Kingsheds Skyld og Indvaanernes Armod er den
omstider for noget over 200 Aar bleven nedværdiget
fra Kjøbstad til at være Fiskerby. Denne By staaer
sig ret godt nu ved sin Silde- og Fiskefangst, da
den hartad, tilligemed Kristianss, forsyner Born-
holm med Spegesild. Ogsaa har denne By nogen
Aulsjord, der af det bedste Slags Jord som findes
paa Bornholm.

For dem der elske at læse om gammel Fortids
Handeler bliver her at fortælle at Gudhjem skal ef-

ter de historiske Dydigtene N. Pedersen og de flere som med ham have i Nordens Historier fulgt den guthlandiske Lybemancer, have sit Navn deraf at her landstegte Landets første Findere Thielvar, Dommerens Guthis Søn, og hans Staldbroder Hero, hvilken sidste blev boende paa Landet, og kaldede det efter sit Navn, men den første senlede bort herfra Landet efter at have givet Landgangsstedet Navn efter Gutherne (Skjøndt det ellers skal have Simbrer der fore ud under bemældte Thielvars Ansættelse,) eller efter sin Faders Navn som de Thurah lægger til for at gjøre Dydigtelsen fuldkommen færdig, saa at Byen kom til at hedde Guthi-hjem, hvilket siden ved Tidens Længde er blevet forandret til Gudhjem, men om der end ikke var noget andet at sige imod bemældte Hypothese, end det at den af N. Petrus eller Pedersen er antagen, vilde det være nok Grund til dens Forkastelse.

Jeg antager at Gudhjem paa andre langt sandsynligere Maader, end den her anførte, kan være kommen til sit Navn, saasom deraf at her i Byen har i de hedenske Tider været et almindeligt Offersted og Afgudstempel for hele Landet; og at de Gamle derfor have troet, at en vis eller flere af Guderne her har haft sit særdeles Bærested og Hjem.

Mere om Gudhjem skal paa sit behørigte Sted blive talt i det følgende af Bogen.

Mælstað er et Fiskerlejer i samme Sogn, beliggende en langt fra Gudhjem mod Sydost, til hvilket Stads Kirke Mælstaðbo henhøre. Dette Fiskerleje er ellers langt ringere end Gudhjem, saa som her kunß bo saa og idel fattige Fiskere. Saa er her og nede i Mælstað en Bondegaard, hvilken er en meget god Gaard, og som især lægges Mærke til, fordi hertillands ikke ellers bo Bønder i Fiskerlejerne.

Det er dette Fiskerleje, som paa nogle Landkort er nævnt *M e e l s t a d*, hvilken Læsemaade ogsaa findes i trykte Bøger, men som stridende aldeles mod den bornholmske Udtale af Stædets Navn: *Mælsta*: bliver at forkaste, som blot grundet i Uvidenhed om Stædets egentlige Navn; thi Mælstað (*Mælsta*) betyder saameget som *Mellembn*, fordi denne By ligger imellem de to ældgamle Egssteder, nu Fiskerlejer, Gudhjem og Saltuna, hvorvel rigtig nok meget nærmere ved den førstnævnte af disse to Steder, end ved den sidste.

Ostre Marker Sogn.

Navnet betyder saameget som *Mariæ Kirke Sogn*, af hvilket Navn her ere to Sogner paa Landet, hvilke adskilles fra hinanden ved Tillægsordene *Ostre* og *Bestre*. I ældgamle Brev findes Sognen nævnt paa Latin: *Parochia beatæ virginis orientalis*.

Her ere i denne Sogn nu 80 Selvehergaarde, hvilket Antal Jeg finder have været der allerede Mar 1624, og 23 førhen Borneedgaarde hvoraf nogle ansees som hele Gaarde, men de fra 18de til 23de for Hus eller Halvgaarde, som svare de offentlige Byrder halvt mod ordentlige Bøndergaarde. I Maret 1624 vare her ikke uden 14 Borneed: i denne Sogn. Videre ere to Proprietærgaarde eller Herregaaarde, nemlig Gadebyggaarden, der regnes at være 12 Tdr. Hartkorn og Lille Halsesgaarden, som er en Herregaard paa 7 Tdr. 2 Skpp. men, som ubebygget, avles den som Skat til Selvehergaarden store Halsesgaarden. I den gamle Beskrivelse over Bornholm fra 1624 nævnes tre daværende Herregaaarde der, nemlig; a) Maglesgaarden, der dog dengang var kommen under Kronen og bleven bornet: b) Gadebyggaarden sender i Sogn, hvor Nads Hallse, en Adelsmand tilforn boede og c) Kogsholm vester i Sogn (nu kaldet Frigaarden), der da var meget forfalden, men hvorpaa tilforn havde boet en Adelsmand ved Navn Mogens Dre (eller Dve). Videre hvad Proprietærvæsenet angaaer i denne Sogn, da regnes nu ogsaa den 23de Selvehergaard af Somme for at være en Proprietærgaard: den hedder Kofodgaard og har 10 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. 2 $\frac{1}{3}$ $\frac{4}{8}$ P.

Her i denne Sogn ere følgende saakaldede Byer: Lyrshby, Kirkeby, Jelleby m. f.; men af enkelte

te Gaarde ere disse de fortrinligste: Maglegaarden, Kofodgaarden, Gadebygaarden og Gyldensgaarden. Maglegaarden tilhørte, som af det Foregaaende sees, i gamle Dage Ridderen Niels Aagesen (Sparre), som stiftede et Kapell, hvoraf endnu Levninger ere tilovers, hvorom kan læses Brevet af sankte Kundsdag 1493, af hvilket et Stykke er indført herforan. Niels Aagesens Skjold hang siden længe derefter (endnu 1624) i Kirken til en Afmindelse om ham. Kort efter hans Død er Kongen bleven Ejer af denne Gaard og siden blev den Kongens indtil den efter Affæren med Prinsens Skjold blev Jens Pedersen Kofod foræret, som siden aatte den til sin Død, hvorefter den kom i hans Enkes anden Mand, Major Klaus Kofods Ene, hvis Efterkommere den endnu tilhører. I Skoven ved Maglegaard sees en gammel Grav, hvori siges at en Kjempe ved Navn Magle skal med Hest og Hund ligge begravet, og skal ifølge samme Følkesagn denne Magle have bygget Gaarden og givet den Navn efter sig, men som Sagnen, ved videre at lade ham have bygget ommældte Kapell, blander ham med Niels Aagesen, saa tør Jeg ingen Lid sætte til den, allerhelst Navnet Magle er som Mandenavn fra forrige Tider, Mig aldeles ubekjendt. Rimeligere forrekommer det Mig at Maglegaard ligesrem betyder saameget som den store Gaard, da magle eller mæle i det gamle Nordens

Sprog just betyder det samme som nu store, hvil-
 ket og ret vel passer med Maglegaarden. Ved
 Gyldensgaarden laa i forrige Tid efter Worms
 Vidnesbyrd en Runesten, hvilken til Fodgænge-
 res Befvemmelighed var langt over en Aln; den var
 seks Alen lang, men en Alen bred og tyk, og findes
 afskåret hos Worm og de Thurah, men om den er
 mere til efter denne Dag vides ikke.

Runernes Betydning er efter Worm saadan.

BUFA LIT RISA STIN EFTIR EVKIL FADUR SIN.

GUDJATI KRISTR EJJALPI SJALU HANS.

Det er paa Danske:

Bufa lod reyse Sten efter Eukil sin Fa-
 der. Bedste Krist, hjælp hans Sjæl!

Muligen er denne Eukil den samme som paa
 Stenen ved Njire Lærskirke findes nævnt, og som
 der har ridset Sten til en Bubes Ihukommelse,
 ventelig sin Faders, efter hvilken denne hans Søn
 Bufa eller rettere Buba : Bue, som har reyst
 Sten til hans Minde, er bleven opfaldt. Ind-
 skriften viser at denne Eukil med Sønnen Bue har
 været en Kristmand.

Og være dette hermed nok talt om bemældte Runesten.

Her ere i Sognet en overvæltet stor Mængde
 af Husmand eller saakaldede Udbyggere.

Hvad Kirken anbelanger, da ere derudi endel
 Indskrifter, hvilke, tildels blive her at anføre.

men nogle af dem Jeg anseer for mindre vigtige, og som derfor her udelades, kunne sees hos de Thurah S. 59 ff. saasom naar Altertavlen og Pulpiturerne ere malede, samt at Frederik andens og Kristian fjerdes Navn, Baaben og Symbolum sees paa Prækestolen. Ligeledes staaer hos de Thurah om Holger Rosenkandses og Frues, Lene Gyldestjernes, Baabner med samt et græskt Værk paa Latin "Politicus qværit gloriam in Mundo, Christianus qværit salutem in Cælo;,, men som slikt intet Lys paa nogen Maade giver om Bornholms Forsatning, hverken i de ældre eller nyere Tider, ville Vi ey længere dvæle derved, men tage fat paa andre Indskrifter, der nærmere angaae Sognen og Landet,

Paa et gammelt forfaldt Mindesmærke er dette læst:

"Denne Table er opsat til ærlige og velagte Mandes Peder Kosfods Thukommeise, som blev fød Aar efter Guds Byrd 1548, og døde 1616."

Hvem denne Peder Kosod ellers har været vides ikke, men saavidt Jeg veed, var han ikke af Bispevæbnerens Jens Madsens Kosods Et eller Stamme. At samme Peder Kosod ikke ellers har været noget stort og meget, sees af det ham tilagte Prædikat "ærlig og velagte" hvoraf sees at

han har været slet og ret Fonde og hverken været eyheller troet at være af Adel.

Paa et andet Billedet sees den fra Prinsens Skjolds Eder noksom (og mere end nok) bekjendte Jens Pedersen Kosod affildret, tilligemed tvende sine Ægtekvinder m. m. saa sees og tre Baaben, nemlig Mandens eget, som var et Spænde, hans første Kone, Margretha Sandersdatters, (hvilken bragte ham 21 Børn til Verden, nemlig 11 Dreng og 10 Pigebørn), der er et grønt Træ, og i det tredie Skjoldet, Blomstret Ackelene for hans anden Kone Elisabeth Ackelene, som i Ægteskab med ham fødte 1 Søn og 2 Døttre.

Meden under deres malede Billeder læses denne Skrift:

”No. 1653 den 3 Nov. er hans kongl. Majst. velbestalter Kaptein, velædle og mandhaste Jens Kosod Pedersen, kommen i Ægteskab med ærlig, dydig og Gudelstende. Ms Margretha Sandersdatter, og levede de tilsammen i 25 Aar og avlede 21 Børn. Aa. 1678 den 28 Juli hensov hun udi Herren, udi hendes Alders 43 Aar, 10 Uger og 1 Dag. No 1680. den 19 Jnnii er velædle Hr. Kapt. anden Gang kommen i Ægteskab med ærlige og velbyrdige Jonfru Elisabeth Ackelene, og har Gud deres Ægteskab med trende Børn vel signet.”

Over forbemældte hans Ligminde hænger en Fane, hvorpaa er antegnet hans Fødsel i Ronne 1628 og hans Død paa Maglegaard den 4 Julii 1691, da han gif i sit 63 Aar.

Jeg vil ikke her opholde Mig ved at fortælle, hvo denne Jens Kofod var, thi herom er i det Foregaaende allerede talt, en heller hvad han udrettede, hvilket henhører til Bogens historiske Del.

Paa en anden Fane, hængende over Præstestolen, er seet et Vaaben med en Kofod i Skjoldet og derhos denne Læsning:

”Herunder hviler velædle Her Kapitain Hans Madsen Kofod, fød 1634 Juleaften, død 1704 den 1ste Februarii.”

Ligesaa lidet vides det, hvem denne Hans Madsen Kofod var, som hvem foromtalte Peder Kofod var, men at denne Hans Kofod ey var af hin Rispevæbner Stamme, slutes deraf at hans Vaaben eller, som det rettere hedder, Bmærke er en Fæfod og intet Spænde.

Bidere en Fane, ogsaa med et Vaaben paa, og en Kofod i Skjoldet. Indskriften saadan som følger:

”Herunder hviler hans kongelige Majst. til Danmark og Norge bestalter Major Claus Kofod 2c. fød den 7de Julii 1663, død den 11te Febru. 1743 i hans Alders 80 Aar.”

Om denne Klavs Kosod erindres at han ey var af Bisperæbnerne og en Søn af nogen blandt Landsforræderne i Aaret 1645, dog er hans Fars faders Klavs Kosods Navn med paa Listen blandt dem der vare Kæltringe i ringe Grad. Denne Mors for Klavs Kosod aatte efter Jens Kosods Død hans Enke Elisabeth Mckeleve, med hvilken han fik Maglegaard, der endnu tilhører hans Afkom.

Paa en Ligsten ligesfor Alteret læses:

"Her ligger begravet den hæderlige og veltærende Mand, Antonius Olsson, Sognepræst udi Østre Marker Sogn, og Provst paa Bornholm, som heden søvnedede i Herren den 21 Oktobr. 1621."

Paa en anden Ligsten, ved den bemældte, findes tre Kobberplader, midt paa; i den første staae Bogstavene P. H. og en Kosod i Baabernet; i den anden C. H. D. G. og Saggernes Baaben, som er et Skjold, der paa langs deles i to Stykker: i det ene et halvt Kagehjul, i det andet et Gavlspænde, som det Kosoderne føre, oven paa Hjelmene to Besælselhorn; Og i den tredie Plade Bogstavene J. P. H. D. og et andet Baaben. I Stenens Rand læses:

"Denne Sten tilhører Peder Koefoed og hans rette Arvinger. Anno Dni. 1583."

Og neden under Baabnerne:

"No. 1585 den 19de i August, Maaned døde Salig Peder Koefoed."

At denne Peder Kosod en var af Bispevæbnernes
 Et Skjønnes deraf, at han i sit Vaaben har en
 en Fæfod, og en som hine: et Gavlspænde, men
 hvo han ellers har været vides ikke, en heller hvor
 han han har boet.

Paa en sprukken og ubrugelig Klokke, læses
 neden om:

1725. Rege Frid. 4, Gubernat. Nicol. West,
 Past. Clemen Funch, Curat. Johanne Lov.

Denne Klemen Funchs Son, Majoren ved
 Dragonerne v. Funch, var nu værende Kommen-
 dants, Hr. Obl. v. Funchs, Fader.

At Kirketaarnets Fløy er en flakt Orn, giver
 Anledning at slutte, at samme i de Lybekkers Tid,
 er opsat.

Mere om Kirken og dens vidværdigste Ind-
 skrifter skionnes ikke værdt her at indføre. Om
 Præstegaarden vil Jæg dog ikke her aldeles for-
 bigaae at fortælle at den i Mandemunde er tre
 Gange brændt ved Lynild, hvilket førte saavel
 Præsten (Hr. Jak. Peter Prah) som og Andre paa
 den meget rimelige Tanke, at Stedet hvorpaa
 Gaarden stod, som ærslyldigt i megen Grad, le-
 dede: til sig trak Lynilden. Efter sidste Jdebran-
 den altsaa, for fire eller fem Aar siden, blev
 Gaarden flyttet et Stykkevey nærmere hen mod
 Kirken, og der opbygget; men i Aar er den atter
 lagt i Aske, dog ikke, som tilforn ved Lynild, men

Man formoder med høyeste Sandsynligheds Grund, at det denne Gang er Nordbrænder, Id der har tilintetgjort Gaardens Bygninger. Stuelængen, som denne Gang blev staaende udmærker sig ved sin store Befvemhed ihenseende til Indretningerne, m. m. til Byggerens Køs og Vre.

Fiskerlejer ere her tre i Østre Marker Sogn, nemlig Salthuna, Dønnestad og Hølsåhavn, om hvilke her bliver at tale lidet:

Salthuna, som en findes nævnt hos de Thurah eller Pontoppidan, dens Sted en heller findes paa de trykkede Landkort, er den største og bedste af disse tre Byer, og have tillige mange af de herboende Fiskere saamegen Jord, at de holde et par Heste. Dette Fiskerleje ligger nordvest i Sogn, tæt ved Kjelse-Naen. Om Navnet at udslede, da kan det skee paa to Maader, nemlig ved at tage dets nuværende Betydning i det bornholmske Sprog for at være det oprindelige og da betyder Salthuna saa meget som Salt-Dønne (Saltuna), hvilket Jeg dog ikke vil antage; eller ved at lade det komme af Randsnavnet Selve, fordu meget brugeligt i Norden, og Thun eller Thuna, hvilket meget gamle Ord betyder By, og hvorpaa adskillige Steders Navn her i Norden ender sig, saa som Sigtuna (i: Siggens By) i Everrig o. a. f. og saaledes betyder da Salthuna, saameget som Selves By, hvilken Forklaring paa Navnet Jeg

holder for at være den retteste, og af den slutter Jeg da videre: at Salthuna er en meget ældgam- mel By, endog fra langt tilbage i de hedenske Ti- der; thi kunſt fra ſjærne Oldtiden finder Jeg Ordet *Thun* brugt i Byens Navn.

Ypneſtad, ſom paa de *Thurahs* Kart uret- teligen kaldes *Ympe-ſtæd*, er et lidet Fiſker- leye, beſtaaende af 7 eller 8 adſpredtliggende Huſ, hvoraf to have lidet Landbrug, men de andre intet; det ligger omtrent ved Midten af Sognets Strand- ſide tæt ved *Orbjerg*et. Hvoraf *Ypneſtad* (*Yp- neſta*) har Navn, drifter Jeg mig ikke til at af- gjøre.

BølsHAVN, ſom paa Kartet kaldes *Bødelſ Havn*, er ogsaa et lidet Fiſkerleye ey langt fra for- rige mod *Endoſt*. Det er ſtørre end *Ypneſtad*, men noget mindre end *Salthuna*. Ved Fiſkerleyet er den ſaakaldede *Bølsgade*, der tilligemed Fiſkerley- et ſelv ſynes rimeligere at have Navn af det gamle Mandsnavn *Bele*, end af en *Bøddel*, der paa bornholmsk hedder *ejn høl*.

Og være dette nok talt om *Øſtre Marker Sogn* og dens Fiſkerleyer.

Jøſker Sogn.

Den hedder paa bornholmsk: *Jøſker Sen* : *Jeppes- Kirke- Sogn*, men om den paa latin hedder rettere *Parochia scti. Jacobi* end *Parochia scti. Ja- peti* veed Jeg ikke, ſjont Jeg dog troer det; de *Thir*

rah derimod har i sin Bog fyldt hele den 50 og 51de Side med Noget, der skal bevise at Jeppe og Jakob er eet Navn, men det er, som Mig synes, ganske mislykket for ham. En nægter Jeg at Munkene i Middelalderen oversatte Jeppe paa Latin Jacobus; men sligt beviser intet, thi da oversattes ogsaa Aksel ved Absalon, hvilke to Navn vist nok ikke ere eet, og saaledes oversatte de bestandigen noget vel frit, som er at see af alle gamle Klosterbøger. Kort: for at udtrykke Mig ligesaa bestemt herom som de Thurah: Den som er hjemme i gamle Sæger, bør vide, at Jp, Jb og Jeppe er ikke det samme som Jakob, heller ikke det samme som Jafet eller Japetus, men netop en forandret Udtale af det gamle nordiske Navn E b b e; dog har Jeg intet imod at Jbs-Kirke-Sogn kaldes Par. st. Jacobi.

I Kirkens Sigill læses: Sigillum Ecclesie Japetanæ.

Åar 1429 har en Anders Michelson været Sognepræst til St. Jakobs Kirke paa Borendeholm og 1457 nævnes Hr. Thord Jepsen Præst ad St. Jeps Kirke paa Borneholm. Samme Åar findes en Adelsmand, Peder Svensson af Wabn, at have boet i denne Sogn. Åar 1493 nævnes her hans Jepsen sognepræst ad St. Jeps Kirke, per jwl (Jul) i St. Jeps sogn, sanneman

og Iasse jensson Føged i Brennesgaard (brunghis
gordh eller brænghæ).

I forrige Tider har her i denne Sogn været
et sankt Anders Kapell, hvilket nu ikke mere er
til. — Evanikke Kjøbstad og Jbsker Sogn have
begge een Præst.

Jbsker Sogn har 36 Selvøyergaarde, 22 for-
hen Borneede og to Proprietærgaarde, nemlig
Skousholm, en af de bedste Gaarde paa Lan-
det, 12 Edr. Hartkorn, og Raasegaarden,
sønder i Sogn, 10 Edr. 1 Skp. Desuden er her og
et lidet Sted paa 3 Edr. Hartkorn, Thygegar-
den kaldet, som og henregnes til Proprietær-
gaardene.

Blandt denne Sogns Gaarde ere mange me-
get gode, som her i det Hele regnes at være de bed-
ste Gaarde paa Bornholm; men blandt alle hol-
des Frennegaard for at være den bedste paa
Bornholm. Om denne Gaard siges i Bornholms
Beskrivelsen fra 1624, at den tilforn havde været
Herregaard, men var da vørnet, samt at den skal
have sit Navn af en Kæmpe, Fregne, som derpaa
i de gamle Tider skal have boet og som ligger begra-
ven østen Gaarden paa Udmarken Frennemark.

I samme Topografi opregnes her i Jbsker
Sogn disse tre Byer: 1) Paradis som havde
seks Gaarde, hvortil nok uden Tvivl er regnet Pa-
radisgaardene og Helvedesgaardene, hvorved store

Bakke ere af samme Navn. 2) *Ryðby* som havde ligeledes seks Gaarde, og findes nævnt omtrent 1530: *Rjuseby*; Hvor denne har været hertilsogns, vides ikke saa lige, saasom ingne Gaarde nu kaldes saa; og 3) *Klinby*, som havde fire Gaarde sønder i Sogn, og endnu har samme Navn.

Jbøker Sogn har, foruden de nævnte Paradis, og Helvedes-Bakke, hvilke ligge paa Lyngen, endnu følgende Bakke:

Onsbjerg, som ligger paa Lyngen.

Almebjerg, ligeledes.

Mandsbø (*Majnsbö*). I en Æger her ved som hedder *Sorte Muld* (*Svärte-Mojlla*) ere fundne Guld-Stykker og Mynter adskillige Gange, hvilket skal bære Vidnesbyrd om et Slag, hvorom de *Thurah* taler saaledes:

Side 34 — "I forrige Tider er ved dette Sted (*Mandsbø*) fundet Guld, rare Mynter og adskillige Krigsbaabener; Paa dette Sted skal, efter gammel Sigende, i forrige Tider have staaet et stort Feldt slag mod nogle *Knrlandske* Tropper, som vare komne for at bemægtige sig Landet, og siden, efter at de grummeligen havde skjændet og brændt overalt, bleve alle massakrerede og ihjelslagne, da de engang havde slaget sig til Nolighed i deres Leyer."

Videre taler ikke de *Thurah* om dette Slag, og Skade er det at ingen ældre Skribent omtaler

det, saa at deraf kunde sluttes omtrent ved hvad
 Tid det er foregaaet, hvorom de Thurah ikke næl-
 der et eneste Ord. At her engang har staaet et
 Slag er temmelig vist, hvilket blandt andet de og-
 saa der fundne Vaaben stadfæste, saa at en hele
 Efterretningen er af de Thurahs eller retrere Amt-
 mand Urnes historiske Drømmerier, dog troer Jeg
 at alt er bare Gisning, som herom berettes mere
 end hvad den gamle Bornholms Beskrivelse af
 1624 ogsaa veed at fortælle, nemlig: at der østen
 for Kirken engang har staaet et stort Slag imellem
 Landsaatterne og Kurlænderne: at Slaget stod paa
 Sylten, en meget stor Eng, der skal have Navn af
 dette Nederlag: og at de Slagne bleve jordede i
 Mandshoy. — Da denne Strid en findes antegnet
 i Historier eller Sagaer, hvilke dog jævnlig om-
 tale Bornholm fra Slutningen af det tiende Har-
 hundrede efter Krist, saa maa Man slutte at sam-
 me har staaet omtrentligen i det niende Harhundre-
 de, hvilket just var en Tid, da Kurer rasede stærkt
 i Østersøen, hvorfor Kh. Suhm i første Delen af
 sin Danmarks Historie ligeledes antager det være
 skeet paa benævnte Tid. Hvad ellers skal gaae
 igjennem 800 eller 900 Har blot ved mundtlig
 Fortælling, er dog nok temmelig upaalideligt, især
 naar det tilsidst endnu fortælles saa omstændeligt,
 som hos de Thurah; maaskee er ogsaa hele Slut-
 ningen paa hans Beretning herom eget Tillæg, el-

ler i det ringeste dens, der har berettet ham Sagen; dette nemlig: at de vare komne for at bemagtige sig Landet: at de virkelig havde allerede skjændt og brændt grummeligen: at de bleve alle massakrerede, da de engang havde slaget sig til Rølighed i sin Lejer: og at det dog var et stort Feldtslag. Hvorlunde Profanslet Pontoppidan har været lettro nok til at lade sig binde endnu mere paa Tallet, hvorved han i sin danske Atlas, dens tredie Del S. 200 f. ganske gjør Eventyret fuldkomment, er tilføru vist S. 225 f. hvor Jeg talte om: Sure-Retten her. Til længere at dvæle ved denne Materie, er ikke Sted her, dog maae Jeg endnu, førend Jeg forlader dette Steds Beskrivelse, anføre noget af de Thurahs 66de Side i Bogen om Bornholm, dette nemlig:

”Paa en Ager kaldet Sortmulde ere ofte ved Pløning opgravede hele Guld-Klumper eller Stykker, og blev før saa Nar siden sendt til det kongl. Kunstammer i Kjøbenhavn en Guldstangs funden af en fattig Mand boende i Ewanikke; Paa samme Sted ere og ofte fundne tykke Guldmynter med adskillige Figurer og Billeder paa, saa og Mynter af Guld, saa tynde som et Blad, af adskillige Figurer.”

Om slige fundne Guldmynter skal i det følgende blive talt.

Jeg kommer nu til at beskrive Kirken i denne Sogn med alle dens Mærkværdigheder.

Paa Lægteren er læst:

Anno: VoX ChrIstI 'VoCat VenI DVM VI-
res sInVnt (o: 1745.)

Reg. Chr. 6. Præsede Crusse; Præf. ins. Ur-
ne, Episcp. Hersleb, Past. Prahl, Pict. H
Kofod.

Bed Alteret et Kar af mørkeblaa Marmor,
som i de katholske Tider formodentligen er blevet
brugt til at have Bievand i indensfor Kirkedøren.

I forrige Tider, da det var Mode at ophæn-
ge Faner i Kirkerne efter afdøde Offiserer, ere her
i Kirken ophængte tre Faner.

Læsningen paa den ene:

"Hans Kongel. Mjsts. til Danmark og Norge,
velbestalter Kapitain over det fjerde Nasional-Kom-
pagni paa Bornholm, velædle og mandhaste Chri-
sten Nielsen, fød 1655, den 12 May, døde
den 20 Januar 1727 udi sin Alders 72 Aar."

Hvo denne Kristen Nielsen ellers har været
vides ikke.

Læsningen paa den anden:

"Hans Kongl. Mjsts. til Danmark og Norge
bestalter Kapitain over et Kompagni Provindsial
til Gods i Søndre Herred paa Bornholm, velædle
og velbyrdige Mand, Christian Maccabæus til
Skousholm, som døde der den 28 Desember 1687

i hans Alders 53 Aar, 4 Maaneder, 3 Uger,
5 Dage."

Derunder læses følgende usle Vers:

"I Jordens Grus en liden Bo
maa Graven Mig afpæle,
mit Kammer affid's fra Uro
til Stov Mig skal henstæde
mens Sjælen nyder Himmel, Num, (?)
did Legemet skal flytte
naar Jeg opvagner af min Slum.
O! hvilket herligt Bytte!"

Denne Kapitain Kr. Maccabæus var en Søn
af Landsforræderen, Major Kristian Maccabæus,
der ogsaa boede i Jbsker Sogn, ventelig ogsaa paa
Skousholm.

Læsningen paa den tredie Fane:

"Her hviler den ædle og mandhaste Hans
Kjeller, f. N. til Danm. og Norge bestalter
Kændrik over Søndre Herreds Kompagni, under
mandhaste Kapitain Jens Kosods Kommando,
og haver gjort Tjeneste ved samme Kompagni i 30
Aar, er barnløs paa Kjellerregaarden i Jbsker Sogn
Aar 1642, og døde paa samme Gaard den 6 De-
sember 1689, udi hans Alders 47 Aar ic."

Derfor den her omtalte Kap. J. Kosod er den
bekjendte Jens Pedersen Kosod paa Maglegaard,
hvilket er ueget rimeligt og stemmer fuldkommen

overens med Tiden, da viser det, at han kun
 var Herredskapitain, hvortil han vel og kun-
 de være god nok, saasom han tilforn havde været
 midlertidig Kommendant paa Bornholm, som han
 selv foregiver.

Jeg vil her anføre Skriften paa den store Klokke
 i Jbskirke, ey fordi den indeholder noget sjeldent,
 men fordi al Klokkeskriften i de bornholmske Kirker
 er fordetmeste af ens Beskaffenhed, saa at naar een
 anføres da kjendes Klokkeskriften i Almindelighed
 hertillands. Saaledes læses der paa maadelige
 Vers:

"Der Kristian den Fjerde god
 Danmarkes Rige forestod,
 Og Jylland var, ved Krigsmænds Magt,
 Af Keysserens Folk nær sdelagt,
 Da er Jeg stobt i samme Aar
 Tallet viis som understaaer.

Anno 1628. Juli 26."

Og endnu denne Skrift:

"Paa Bornholm i Jbsker Eogn,
 Der er Jeg stobt, er hver bevogn.
 Holger Rosenkrantz Slotsherre daa
 At Jeg blev stobt tilstæde maa.
 Hr. Michel Nielsen var Præst i den Tid.
 Kort Kleimen, lübsk, stobte Mig med Klid.
 Kirkeværger: Claus Kjoller og Kjelber Michelsen."

Saadan er Indholden af al bornholmsk Klosterkrift, hvorfor Jeg og uden Skade og uden at det vil savnes, kan forbigaae denne Post ved alle de andre Kirker. Dog maa mærkes at de fleste Kloster hertillands ere af lystigt Arbejd.

Her ere i denne Sogn to Fiskerlejer nemlig: Listad og Marsdale, om hvilke bliver her at tale i Korthed, om hvert især:

Listad er beliggende nordvestlig fra Ewanikke Odde og er et temmelig godt Sted; foruden af Fiskeriet er Listad ogsaa bekjendt af sine Kirsebær, saasom her ere i Havene i dette Fiskerleje mange Kirsebærtræer *). Navnet Listad (Lista) betyder maaskee saameget som et lejt eller lavt beliggende Sted; ogsaa kan det gives andre Betydninger, men hvorved Vi her ikke ville dvæle.

Marsdala ligger ved Stranden sønden for Ewanikke og er ligeledes et temmelig godt Fiskerleje, hvilket tilforn har været Kjøbstad, som den gamle Bornholms Beskrivelse beretter. Ved dette Sted have noget udmærket godt Grus, saa jævnt

*) Saaledes er det for detmeste Noget, som Man paa Bornholm roser hvert Sted især af fremmede andre Steder, saasom: Gudhjems Eild, Listads Kirsebær, Ewanikes Brændevin, Marsdala - Grus, Niesse - El, Enogebæks Sand, Askirke - Træsko, Arnage - Fisk, Renne - Piger og Lerpotte, Hasle - Barkenarøer o. s. v.

rent og passelig fint til Bygningsbrug at Man neppe-
 lig skal være istandtil at finde det bedre. Marsdala
 synes have Navn af Mandensnavnet Ar ed : Ar
 eller Arvid og Dala, ligesom Man vilde sige
 Ares Dala; thi den grove ligefremme born-
 holmske Bemærkelse paa Ordet, Arsdala, kan
 nok ikke ret vel antages, at Stedet har sit Navn af.

I Jbsker Sogn ligger Njbstaden Svanikke
 om hvilken skal blive talt i det Følgende af Bogen.
 Om Sandsten-Bruddet, Frederiks Stenbrud ved
 Nefse, som egentligen ligger paa Jbsker Sogns
 Mark, skal i det følgende blive talt ved Nefses
 Beskrivning.

Og være dette nok talt om Jbsker Sogn og
 dens to Fiskerlejer.

Jeg gaaer nu over for at tale om Ostre Her-
 red, (om hvilket intet videre findes værdt at lægge
 til hvadsombest allerede sagt er, end dette, at
 Herredet har betjent sig af et Sigill i Aaret 1659,
 hvori staaer en geyfilig Mand over en anden i
 Skjoldet og en tredie Kirkemand ovenpaa det,
 hvilket Sigills Udseende stues hos de Thurah S.
 262.); herfra gaaer Jeg over til at beskrive det
 andet Herred.

Søndre Herred.

Det bestaaer af fire Bøndersogner, nemlig
 Budelsker, Pablsker, Pedersker og Aaser Sog-

ner, samt af to Kjøbstæder nemlig Nefse og Nafirkby; og ere i hele Herredet fem Kirker i alt, men kun fire Præster.

Budelsker Sogn.

Bodild (Bothild), Bolette og Budolf ere tre Navn som de Thurah anfører at have fundet givte Kirken Navn. Han er meget uvis om han skal antage det Ene eller Andet af disse Navn, allerhelst han finder en Indskrift paa Altertavlen fra 1598 der siger: eccl. Bodilina, derimod det Brev af 1429, hvori læses Scti Botulfs Kirkesogn, dog synes det som han foretrækker den sidste Benaevnelse, og, efter mine Tanker, det retteligen. Paa bornholmst kaldes Kirken Bóls kerka, hvilket langt rimeligere synes at være en forkortet Udtale for Budolfs (Budels eller Botulfs) end for Bothildes Kirke, thi Bothilde, der somme steder i Danmark udtales som Bol hedder paa Bornholmst Bojl og altsaa maatte Kirken, hvis den af hellig Bothild havde Navn, hedde paa bornholmst Bojls og ikke Bols Kerka, hvilken bornholmske Udtale dog er ene Skyld at Mange have taget fejl af Navnet og kalde Kirken saa efter Kvindenavnet Bothild istedenfor efter Mandenavnet Budel: Budolphus.

Denne Sogn har 39 Selvenergaarde og 15 forhen Borne, blandt hvilke den femtende, Rø

nikkegaarden kaldet, regnes blandt Proprietar-
gaarde hvorvel den har Gaarstal, omtrentligen
som Rosodgaarden (23 Selvejergaard) i Østre
Marker Sogn. Kanikkegaardens Hartkorn er 12
Ldr. og i Aaret 1624 beboedes den af en Adels-
mand, Velbaarne Hr. Sivard Grubbe.

Den gamle Bornholms Beskrivelse fra 1624
opregner her i Sogn følgende Byer, Døffre nu
Dæura-Gaardene, ved Lynge, Bjerrby. ved
Slamrebjerg paa dets vestre Kant; Slamre, lig-
ger østenfor Slamrebjerg; Langedeby, kaldes
nu ogsaa Langereby og ligger sydvestlig fra Nækse
endnu den Dag i Dag er, skjønt en Topograf alle-
rede for længe siden har forsikret om at ingen By
af dette Navn var mere til i Nærheden af Nækse,
hvilket maa været kommet derfra at han en har
fundet finde det paa det usle Landkort over Born-
holm, som findes i danske Atlas; Stenibby hed-
der nu Stenniåby og ligger henimod Pavlsker
Sogns Grændse.

Videre kan regnes til Byer Gadeby og Kirke-
by som ligge sydlig eller sydvestlig fra Kirken.
Men af enkelte Gaarde regnes som bedst Kjællere-
og Brandsgaard og en stor Gaard ved Landevejen,
hvis Navn ikke vides, men som kjendes almindeli-
gen paa forrige Eyers Lars Mavridssens Navn,
hvilken Gaard skal være den bedste af alle i den
hele Sogn.

Om Degneboet siger Beskrivelsen af 1624, at det i forrige Tider var en liden Fæste ved Kirken, men i Erkebisps Børges Tid blev dertil skjænket en større Bolig, som Degnen skulde nyde, bruge og beholde til evindelig Tid mod at læse to Davids Psaltere aarlig for Giverens og alle Kristnes Sjæles Salighed. Af Gaarden svartes aarlig et Pund (Lispund) Smør.

Samme Beskrivelse taler ogsaa om, at der imellem Budelsker og Jbsker Sogner er et Bjerg, hvorpaa Levninger af en gammel Fæstning eller Borg sees, hvilken dog slutteligen en har haft stort at betyde, de der flufs ved ligger et end høiere Bjerg.

Denne Sogn og Kjøbstaden Nefse have een Præst tilsammen, men dog har hver sin Kirke for sig selv.

I Budels Kirke, som ligger ved Landevejen imellen Nafirkeby og Nefse, ere nogle Indskrifter, men kun ubigtige, hvorfor de her ikke ansæres, saasom de kunne læses hos de Thurah S. 90. ff. dog mærkes at paa en Table er et Ligminde paa latinste Vers over en Petrus Ianus 3: Peder Jenssen, Hornholmer af Fødsel, som var Præst her i Førstningen af det syttende Aarhundrede og døde omtrent 1620.

Pavlsker Sogn

Det næste Sogn efter Hudelsker mod Sønden er Pavlsker Sogn, hvis Kirke, af hvilken den hele Sogn har Navn, er nævnt efter sankte Paulus. Pavlsker Sogns Søfyst begynder tæt nordenfør Odden Salthammer og strækker sig derfra til Due-Odden sydlig og derfra vesterlig til Pedersker Sogns Forstrand som tager fat et Stykke østfor Bla Naens Ds. For denne Pavlsker Sogns Forstrand falde ofte Brag saasom her udenfor ere mange, tildels meget slemme, Steder med Ris og Grunde, hvorom mere siden.

I Pavlsker Sogn ere i alt 53 Bøndergaarde, af hvilke de 39 ere Selvejergaarde og 14 vare forhen Borneede, men ingen er Proprietærgaard. Nogle Gaarde midt i Sogn kaldes Kjørneby og nogle vester i Sogn Dyrdeby.

Pavlsker Sogn er ganske fladt Land, uden Bakke, uden Skov og paa visse Steder ved Strandsiden temmelig udsat for Sandflugt, hvilket allerede omtales i den gamle Bornholms Beskrivelse fra 1624, hvor tillige fortælles: at Bønderne, med Dyrighedens Tilladelse, da brugte Marehalmen, som her skulle vokse for at dæmpe Sandflugten, til at tægge sine Hus med, hvilket karakteriserer den Tids slette Dyrighed ret vel; og, mon det vel skulde gaae bedre til nu? Jeg veed ikke hvordan det staaer til i Pavlsker Sogn

med Sandvasknet, men paa somme andre Steder paa Landet seer Man rigtig nok lidt formegen Efterladenhed i denne Post hos vedkommende Embedsmand, thi værre Navn end Efterladenhed kan det vel ikke faae, naar en Embedsmand forsynner sine Pligter?

Hvad Indskrifterne som findes i Kirken, er anbelangende, da ere de alle efter mine Tanker altfor uvigtige til her at ansæres, saasom de ikke indeholde andet, end naar Altertavle ved samt Lægtene er istandsat, naar Klokkerne ere støbte o. d.; men dersom nogen vil læse dem, hvorum Jeg dog tvivler, da henvises til de Thurah.

Her er i denne Sogn et Fiskerleje, hvilket nu bliver at uævne.

Enogebæk.

Dette Fiskerleje, som ligger flufs hos Nalhammer, er temmelig folkerigt, og har tilforn været Kjøbstad, som den gamle Beskrivelse beretter, men 1624 var det allerede Fiskerby og Indbyggere meget forarmede ved Sandflugt. — Under Riffet Salthammer har tilforn været en god Havn.

Om sin god Sand til Strøsand paa Skrift, som findes hos Enogebæk, som og om den sribede Art Fliser, Gingssten kaldet, hvilken egenligen findes ved Hunderynken imellem Enogebæk og Refse, er tilforn talet lidet i denne Bog, og

i de Thurahs Bog om Bornholm Side 92. At her skal være Stenful ved Enogebæk er en meget almindelig Mening paa Bornholm, hvorom ogsaa tales i den Beretning, som Blichfeldt og Marisfeldt indgave om sin Bornholmskrense til Landhuusholdnings Selskabet og som findes i Selskabets Skrifter bagest i første Delen.

Enogebæk har vel sit Navn af en Bæk, der flyder ud til Havet tæt ved dette Fiskerleje, og som løber i Enogebugter, eller rettere, hvori mange Enoger have været at finde.

Pedersker Sogn.

Denne Sogn, som ligger paa Endkanten af Landet nærmest vestenfor Pablsker Sogn og fra Landsiden indsluttes ganske imellem denne og Nafer Sogn, har 30 Selvejergaarde og 12 forhen Borneede samt en Proprietærgaard, Eskegaard, paa 12 Td. Hartkorn, hvilken Gaard synes have Navn af en forduins Eyer ved Navn Eske eller Esger.

Foruden disse 43 Bøndergaarde har Pedersker Sogn en stor Mængde Udbyggerhus, hvoraf en stor Del oppe ved den saakaldede Smaalynge ere meget smaa, hvilket volder at Pedersker Sogn hidtildags i knappe Aar har udsendt Hærskarers Mængfoldighed af Liggere til andre Sogner paa Landet.

Jeg vil om denne Sogn indføre hvad den gamle Beskrivelse om Bornholm fra 1624, hvilken aldrig blev trykt, mælder, dels at deraf kan sees hvordan Sognens Tilstand paa den Tid var, dels for at ey mine Læsere skulle blive ganske i Uvidenhed om hvordan hin Bog er skreven, dog maa Jeg først gisre opmærksom paa at Pederster Sogn er ikke bedst beskrevet, thi hvert Sogns Beskrivelse har sin egen Forfatter i hin gamle Beskrivelse, nemlig Sognepræsten, og alle Beskrivelserne samlede af Provsten, der siden skikkede dem til Ole Worm; Pederster Sogns Beskrivelse er af da værende Præst Hans Knudt, og skjønt den er noget overtroisk, hvilket var uadskilleligt fra de Tider, hvori den blev skreven, saa er den dog ey en blot Gjenpart af Kirkens Klokke- og Lægter-Skrift, hvilket de Thurah paa alt for mange Steder gjør sin Bog til.

Saaledes lyder Beskrivelsen:

”I sankte Peders Sogn paa Borringholm findes Bøndergaarde 43 og ligge samme Gaarde strøede her og der, og have deres Navn af Kirken og kaldes derfor Pers-ter-Sogn, og iblandt fornævnte Gaarde findes tre, kaldes Kjærlingeby, hvor der findes en Vandmølle til en af Gaardene; item en kaldes Uagaard; en kaldes Boren, dertil ligger og en liden Vandmølle; item to Gaarde kaldes Billegraff og til den ene Gaard er en liden

Bandmølle; en Gaard kaldes Hønegaard; item findes der og en Herregaard eller Frigaard, som de her kaldes, hvorpaa der nu boer en Bonde, og disse Gaarde ere i Tallet under de 43; og Kirken er moksen midt i Sognen. Item findes Værmøller tre: en øster i Sognen paa et stort Bjerg kaldes Rispebjerg, en sønder i Sognen ved Stranden og en vesten for Kirken.

”Item Bjerge og Høye:

”Et Bjerg kaldes Stene Bjerge, (Stenbjerg) ligeledes paa Præstens Jord, og siges der at være en Kæmpe begravet.

”En Høy kaldes Faalhøy (Falhøy), og siges derudi at være Bjergtrolde, og lever endnu en Pige, som haver været i Høyen og avlet med Bjerge Trolde otte Børn — Pigenes Navn er Karen — og sagde hun sig at gaae med hvert Barn i ni Uger og havde hun Frist imellem hvert Barn en Maaned før hun blev frugtbar. *)

*) Af denne høyst urimelige Fortæling sees, hvor overtroiske Folk i de Tider have været, da Præsten selv fortæller sligt, som nu enhver Bonde paa hele Bornholm vilde skamme sig ved at fortælle offentligen, ja, ikke engang de mest overtroiske gamle Tiggeljællinger fra Lyngsiden driste sig til at gaae nær saavidt i Urimelighed, naar de fortælle sine eventyrlige Underligheder.

"En Høy kaldes Griffshuolle; en Jersøy; en Billesøy, hvor der er fundet for fem Aar siden en Grav og Graven vender i Sønder og Nør, og var dannet som en anden Grav, og var muret inden med store Kampehalde og en stor Hald eller Sten lagt ovenpaa, og udi Graven En begravet og hans Hoved laae imellem hans Ben.

"Haver der boet i samme Persker Sogn en Bonde ved Navn Bondevedde, som boede der i Sognen ved Stranden, og ved endnu Old efter Old *) af sammen at sige. Samme Bonde siges at være født af en Havfru, og er saa tilgaaet, som Rygtet endnu staaer: Hans Fader skulle engang have gaaet ved Stranden, og imidlertid skulle siddet paa Strandbakken en Havfru, hvilken han straks skulle have haft sin Omgængelse med, *) og den Tid det var skeet og gjort, sagde Havfruen til hannem: Om et Aar skal Du komme igjen og her findes en Sø, han skal kunne fordrive Bjerge Puslinge eller Trokde, hvilket ogsaa skede, at Marsdagen derefter kom han og fandt et lidet Drengbarn liggende ved Havbredden, hvilket han tog hjem med sig, fostre

*) Endogsaa indtil denne Tid veed Man at fortælle alt dette Eftersølgende med mangehaande Tilføg om denne Bondevedde, dog tro Saa eller Ingne det i disse mere oplyste Tider.

*) Ved denue Tildragelse, lægger Sagnen adskilligt til, som det dog en er værdt her at anføre.

de det op og kaldede det Bondevedde; *) Samme Barn voksede op, blev stor og stærk, og blev synsk og kunde see det som andre ikke kunde see. Faderen døde, og Bondevedde bekom sin Faders Gaard og boede derudi, og giftede sig, og efterat han var gift blev hans Hustru frugtsommelig. Nu ligger der en Høy (Kors høy) nordvest ved en Bondes Længe, Bonden som nu iboer hedder Anders Hanssen i Kaars høy, og haver Bonden sit Navn af Høyen, og Bondens Gaard er straks hos som (i: den hvorpaa) Bondevedde boede; Vestenfor i samme Høy siges at have været Puslinge og haver det hendt sig engang at Bondevedde er kommen der frambi (forbi) og hørt at de have hugget paa et Stykke Træ, og sagt: "Hug det, Snes! nest saa er Bondeveddes Hustru". Nu der Bondeveddes Hustru gif i Barselsæng, og der vare Kvinder inde hos hende, komme ogsaa Toldene med sit Træbillede, toge Kvinden af Sængen og lagde Træbilledet isteden, som det var den rette Kvinde. Toldene som vare i Stuen stufte Bondeveddes Hustru ud af Vinduet til de Andre som vare der udenfore; men Bondevedde var færdig førend de, tog imod sin Kvinde og forvarede hende, de andre Kvinder, som vare i

*) Ved dette Navn Bondevedde er Bonde-Vætte, sigtes upaatviveligen til, at hans Fader var en B o n d e og hans Moder en H a v s t r u eller C o o B æ t t e.

Stuen, uafvidendes, og lod saa gjøre sin Bager, Obn varm og vilde have Troldebilledet deri, som og skede, saa at Troldebilledet knagede og spragede noget forfærdeligen. Kvinderne, som vare i Stuen græde og flagede sig ynkneligen, thi de vidste ikke andet end det var Bondeveddes Husfru; men han viste siden Kvinderne sin egen Husfru.

”Item siges der, at Bondevedde engang vandrede (i: reyste) frambi for Korsbøgen, som Trolde vare udi, og horte at Trolde sagde: ”I Morgen skal Bondeveddes Husfru bringe, saa ville Vi did og tage Øllet fra hende”. Bondevedde gik hjem, og lod sin Bringkjædel fylde med Vand og gjorde det det allerskyndeste (koghedeste) det kunde blive, og sagde til sine Karle: Hvor Jeg slaaer med Vand, der skulle I slaae med store Træstænger; og den Tid Trolde komme med sin Saa og en Jærnstang, at hente Øllet, slog Bondevedde dem over med Vandet og skoldte dem, og Karlene sloge med Stænger, og saae dog Ingen, og i saa Raade forsagede han Trolde fra Saaen og Jærnstangen.

”Der siges at Bondevedde gav siden Jærnstangen til Kirken, og skal det være det Jærn, som Kirkedøren hænger i.

”Item siges at han engang red frambi for Hønen en Natstid, da dansede Trolde omkring Hønen, da skulle de have druffet Bondevedde til, og den Tid han fik Bæggeret lod han som han drak,

flog det over Nifselen og en Part kom over Hesten og saavidt det kom paa Hesten gif Haar og Hud af og rende han saa hjem med Baggeret og gav det siden til Kirken, hvor der blev Kalk og Dist gjort af.

”Og gaaer endnu Rygtet paa denne Dag af at Bondevedde haver saa handlet med Bjerge-Puslinge i Korshøj, saa de nødtes til at undfly og ere henflattede i Korshøj.”

Saavidt gaaer denne af Hans Ravnoldt forfattede Pedersker Sogns Beskrivning: Hvad den her omtalte Bondevedde angaaer da veed Jeg om ham intet undtagen, at hvad Man om ham fortæller er intet andet end Sniksnak tilhobe, men at selv lærde Mænd for lidet over et hundrede Aar siden have troet alt dette Passiar viser følgende Sted af Resen i hans latinske Beskrivelse over Bornholm (Side 174 i den Kodeks Jeg har brugt):

”Der er i Pedersker Sogn en Gaard kaldet Bondeveddegaard, som har Navn af en Bonde derpaa, som hedde Bondevedde, om hvilken Mand forskjellige underlige Ting fortælles, hvoriblandt ogsaa dette, at han skinbarligen kunde see Trolde og Aander; hvilket ikke er saa ganske urimeligt, da Man veed at ogsaa andensteds have været saadanne Folk; Ikke heller er det umuligt at Aander kunne lade sig tilsyne for Menneskesynen. Bibelen selv viser at slikt hendede Elisæi Famulus, som ifølge 2 Kong. 6 Kap. da Herren bad, saae de

res gloende Heste og Vogne, som ellers ingen kunde faae Dye paa." *)

Utsaa er Muligheden og Rimeligheden af en bornholmsk Bondes Synlighed, det er den Evne at se usynlige Ting, bevist af den hellige Skrift af 2 Kongernes 6te Kap.

Om Pederster Sogn mærkes at der vokser den bedste Rug, og af det bedste Bng paa Landet, som de Thurah beretter.

Norden for Billegrav forefindes i en vidtløftig Strækning en meget god Allunskifer, der, ifølge Blichfeldts og Martfeldts Beretning, er, efter al Anseende og saavidt Dnet kan dømmes, ikke mindre god end den ved Andrarum i Skaane. I densne Allunskifer findes saavel i Sla-Naen, som og i Soen, de almindelige Alluns-Sten- og Kis-Rugler eller Myrer, hvoriblandt ogsaa falde nogle,

*) Saaledes læses det i Latinen: "Est & ibi (nempe in Parochia st. Petri) rus dictum Bondevedegaard, sic appellatum a quodam ejus colono Bondevedde, de quo varia referuntur prodigiosa, in quibus, etiam oculis Dæmones & genios cernere quivisse; quod non adeo est absurdum, cum alibi quoque ejusmodi constet fuisse homines; Nec impossibile sit, Genios valere se humanis ostendere oculis, ipsa quoque Scriptura ostendente, Elisæi id accidisse famulo, qui ut est 2 Reg. 6., precante Domino, vidit eorum ignitos eqvos currusque, aliis nullis visos.

der indbefatte de saakaldede bornholmske Diamanter om hvilke allerede i det foregaaende af Bogen er talt.

Jeg kommer nu til at tale om Mærkværdighederne ved Kirken.

Altertavlen blev tilligemed Kirkebog, Alterklæder o. d. næstendels opbrændt i Maret 1694 formedelsi daværende Degns Uagtsomhed, da han glemte at slukke Lysene, og Kirken selv stod stor Fare for at gaae samme Vey, men blev dog lykkeligvis bevaret.

Naar Alteret igjen blev istandsat, vides ikke, men rimeligvis maa det snart være skeet, dog mener de Thurah at det ey er blevet med Maling og Forgyltning prydet førend No. 1734, siden der blandt Indskrifterne findes denne:

”No. 1734 haver dydædle Johanne, sal. Kapitain Hans Roefoeds Enke, ladet denne Altertable renovere.”

Hvilket dog vel ey betyder andet end at hun har ladet den forbedre og paa ny opmale.

Bed Alteret staaer et laasluftet Skab, hvori Helligdommens Kar og desligeste forvares, saavel som og de førnævnte Bondeveddes Kar, nemlig som han tog fra Troldene efter Ravnoldts Fortælling. Dog det de Thurah anseer for at være Bondeveddes Kar stemmer slet ikke overens med Ravnoldts Beretning om at det var Kalk og Diste; thi de Thurah taler kun om eet Kar, hvorom han se

ger: "Karet er af Metal eller forgyldt Kobber, med et Dæffel paa som et Spir, hvilken Forklaring kan være tilstrækkelig, for at slutte deraf, at det i de romersk-katolske Tider har tjent til en Monstrans"; hvilket synes Mig at vise at det Kar de Thurah og siden de flere efter ham holde for at være Bondeveddes Kar, er det ikke egentligen, men et andet, der maaske fra Ildbranden 1694 foregives at være det. Dog: hele Tingen er en værd at spille flere Ord paa.

I Kirken, oppe i Sanghuset, er en gammel Ligsten, hvorpaa er læst:

Fac tibi mors nunquam memori de mente recedat,
Mors tibi sic veniens haud gravis hostis erit.

Martinus Andreæ Grevius, olim Pastor hujus loci, obiit Anno 1649.

Paa en anden Ligsten i Kirken læses "Herunder ligger begravet ærlig, velagte og fribaarne Mand, Jørgen Koesoed til Eskergaard, som døde No. 1650 den 28 April, med sin fjerde Hustru Anne Hansdatter, som døde den 31 Marts 1633. Gud give :c.

Paa en Ligsten paa Kirkegaarden læses:

Her ligger hæderlige Mand Hr. Hans Henriksen begravet, som døde 15 April 1587."

Denne Hans Henriksen var, saavidt som vides, den første Lutheraner som hertilsogets var Præst.

Desuden er der en Ligsten over en Morten Hanssen, fordum Sandemand i Pedersker Sogn og som døde den 27 Februar 1623.

Mere om Pedersker Sogn skjønnes ikke at være af den Bigtighed, at det bliver her at indføre, end dette, at nogle Hus ved Stranden udgjøre en Art af Fiskerleye, hvilket kaldes Firahusen eller Firehusene.

Nafer Sogn.

Navnet skal komme, som der siges, af de store Ær eller Strømme, som flyde herigjennem, som ere især Læs-Na, der er den største paa Landet, og Grødby-Naen, om hvilke er allerede talt i det Forregaaende.

Nafer Sogns Grændser ere mod Østen Busdels- og Pedersker Sogner, mod Sønden grændser den til Stranden, mod Vesten til Marker Sogn i Vestre Herred, og mod Norden til den store Hede Storlyngen. Paa somme Steder er Sognen, fra en Kant til den modsatte, henved to Mile, saa som fra Sognets Nordspis ved Alminden og til Sognets Sydkant som er ved Raghammeren, ved Pedersker Sogns Grændse, hvorfor den er en meget stor Sogn og vidtløftig, saaledes at kun en Sogn paa hele Landet er større nemlig Østre Marker Sogn; men saavel Vestre Marker som og Klemensker Sogner ere mindre. Disse fire Sogner,

hvoraf een i hvert Herred, udmærke sig frem for alle de andre ved sin Storhed, og blive derfor kaldede: de store Eogner eller Hovedfognerne.

Næst Eogn har 25 Gaarde, af hvilke de 67 kaldes Selvejergaarde, 25 vare forhen og kaldes endnu Borne, 1 er Proprietærgaard og 2 fjendes blot paa sine Navn, saasom de ey have Gaardstælder, hverken blandt Selvejere, eller Borne, Gaarde.

Proprietærgaarden, som er paa 18 Td. Hartkorn hedder Bajllandsgaard, eller som det almindeligen skrives men ikke udtales, Vallensgaard. Navnet synes at komme af af de to Ord Bajl og Land: Det første af disse to Ord, Bajl, betyder i det bornholmske Sprog en stor Plads, saasom ejn münstre vajl, gijles vajl, o. s. v, men i de gamle Dage har det betydet egentligen en Plads hvor en Strid har staaet, hvoraf sluttes, at vajllann vil sige saameget som det danske Ord: Bæjllplad. Bajllandsgaarden ligger i en høyst romantisk Egn nordvesterst i Eogn og er en meget stor Gaard, med mange, tildels fri, Udbyggerhus til en stor, forhen god, Torvemose, og meget Skovbund, hvorpaa har i forrige Tider staaet megen stor og god Skov. Af slige Gaardens Herligheder har den for været meget anseet, saa at derpaa have boet mange fornuene Mænd, saasom Lensmændene over Bornholm Henrik Bræbe og Falk

Gise og tilforn de lybske Landshøvdinge, Berendt Knopf, Sveder Ketting og Bartel Thimand. Aar 1624 tilhørte den, ifølge Beskrivelsen af det Aar, Henrik Kammels Arvinger; Aar 1680 tilhørte den en Adelsmand ved Navn Sten Reedz; og for Nutiden tilhører den Hr. Major von Müller af en god gammel bornholmsk Æt. Foruden Bajlandsgaarden nævnes i Aaret 1624 endnu to Herregaarde nemlig Myregaard og Bjerregaard, men disse have nu ingen Frihed frem for andre Gaarde.

De to Gaarde uden Gaarstal, som her ere i Aaker Sogn ere Myregaarden og Kanikkegaarden, hver paa 12 Tdr. Hartkorn. Myregaarden har, som sagt er, tilforn været Herregaard, men den sidste adelige Ejermand, Sivard Gagge, dette Udskud af Adelen's Afstrab, overdrog den (neppe med lystelig Hu) til Kongen, efterat han for sit nedrige Landsforræderi (tillige med Hofoderne i Aaret 1645) var paa Herredagen den 4de May 1646 dømt at skulle være i Kongens Naade og Unaade. Saaledes ophørte denne Gaards Proprietærskab formedelt Ejerens Ridingsdaad. — Kanikkegaarden har i forrige Tider været geystligt Gods og efter Lutherdommens Indførsel var den kongelig Ejsendom, hvormed Kongerne sommetider forlenede sine tro Mænd og Hofjinder; saaledes findes den 1551 at være forlenet til Klavs Gagge, en af

Königens Hoffinder, og 1562 til Mogens Uff, af en gammel bornholmsk adelig Slægt.

De bedste Gaarde i Nafer Sogn ere de ved Strandsiden beliggende og blandt disse holdes Loua-gaarden for at være den bedste, skjønt dens ringe Hartkorn ey giver Anledning til at slutte ligefrem til dens Fortrinlighed, uden Man antager at Hartkornet staaer i omvendt Forhold til Gaardenes Godhed. Af saakaldede Byer med samt andre enkelte Gaarde mærkes Strandby, Kalvby, Egeby, Grødby, Hundsale (Hojnsala), Kastilsgaardene, Douegaardene, Bakkegaardene, Faaregaardene, Limensgade o. s.

Der har tilforn i denne Sogn været et Hospital, Sankt Jørgensgaard, hvorpaa i forrige Tider har boet en Adelsmand ved Navn Skalm Gyldenstjerne, som efter den gamle Bornholms Beskrivelses Beretning skænkede samme Gaard tilligemed 18 andre Bøndergaarde til et Almisshus. Om dette Almisshus gives god Efterretning af de Thurah. Hans Ord ere disse:

"Der har og tilforn i Nafer Sogn været et lidet Hospital, hvor fire Fattige nuderholdtes, hvilke nødde aarligen 90 Slettedaler (60 Rdsr) i rede Penge, eller i Vare: 8 Edr. Mel, 13 Edr. Vl, 1 Ed. Rød, en Ed. Torst, og en halv Ed.

Sild. *) Det stod ved Spidlegaarden, som er omtrent en Fjerdingsvej fra Nafirkeby, havde sit eget Kapell, kaldet st. Jørgens Kapell, som var bygget af store grove Stene, og kan endnu Grundene, hvorpaa det stod, sees noget over Jorden, hvoraf bemærkes, at det i en Firkant har været anlagt. Den sidste Præst, som prædede i dette Kapell, var en vis Hr. Skjalm, som tillige var Sognepræst til saakaldede Nikolai eller Nilai (Ny Larsker) Sogn (Han skal have været den første lutheriske Præst der og døde 1529). Hospitalet havde i forrige Tider sine Fundatser og Adkomstbreve, hvilke forvaredes paa Hammershus, hvorfra de Fattige i forrige Tider finge sin Føde tilsendt; men i Hr. Holger Rosenfrandses Tid, da de Svenske Nar 1645 komme i Land for Nefse og siden indtog Landet og bemægtigede sig Slottet, ere de Brevskaber, som vedkomme dette Fattighuses Indkomster, Privilegier og Herligheder, aldeles forkomne. Desuagtet bekom dog de Fattige efter den Tid bestandig sin Deputat, indtil en vis Amtskriver, *) fra Nar 1680 af, mod Befaling ophævede Hospitalets Indkomster, og førte dem Hans kongelige Maje-

*) Utsjaa et Almisshus der ikke svolt sine Lemmer, thi saavel Mellet og Ellet, som og Gullet vilde, i vore Tider have været tilstrækkeligt til et dobbelt saastort Antal Almisselemmer.

*) Den berymtede Karl, Augustus Dechner.

stæt i sine Regnskaber til Indtægt, saa at de Fattige intet finge af ni Borneedgaardes Landgilde i Nafer Sogn og Vesire Marker Sogn, som Hospitalet vare tillagte, ikke heller Penge til sit Ophold, hvorfore Hr. Tue Luster, som 1681 blev Sognepræst til Nafer Sogn, da andre Midler ey kunde hjælpe, ved Profes drev Indkomsterne igjen til Hospitalet tilbage; thi Aar 1693 den 5te Juli faldt i Sagen Dom for Højesteret i Kjøbenhavn, at af Bornholms Amtstue aarlig herefter skulde betales til Naferke-Hospital 60 Rdlr. og tre Tønder Mel af Epidlegaardens Mølle.

”Hospitalet er nu forflyttet til Naferkeby, og er tæt ved Kirken. Deri underholdes nu fem fattige Lemmer, som maanedlig faae sine Penge uddelte og Melet ved Juletider. Forstanderen aflægger aarlig sit Regnskab med Præstens Paategning til Amtmandens og Provstens Approbation (eller rettere Eftersyn).”

Saavidt de Thurah, og som det synes Mig er denne hans Beretning om samme Almissehuus tilstrækkelig.

Endlig for Naferkeby er et stor Flog Enge som kaldes Igla, eller Egla, Enge, der formodentligen har dette Navn efter den bekjendte Engil Ragnarson eller som han almindeligen kaldes, Blod-Egil, som var Hovding over Bornholm i Kong Knuds (den Fjerdes) Regjerings-Dage, og

om hvilken samme mærkelige Mand i det Følgende af Bogen skal blive givet mere Underretning. Paa dette Sted har tilforn, efter den gamle Bornholms Beskrivelses Beretning, været en stor Egeskov, men 1624 var af samme ikke mere tilovers end tre halvvisne Stubbe, og nu er ikke mindste Kjende til Skov der, hvilket viser hvorlunde Skovene, saavel der som og andensteds, ere i lang Tid aftagne og formindskede. Paa dette Sted, Jgla-Enge, har staaet et Slag engang imellem Landsaatterne og Lybekkerne, som hvilket de Thurah har været ganske uvidende, hvilket er saameget underligere, som Resen dog nogle Gange omtaler det under Navn Eglefende; og at de Thurah paa mange andre Steder har brugt Resens Skrift, er klart at skue, saa Jeg ikke begriber, hvorledes denne Strid kan have været ham ubekjendt. I den gamle Bornholms Beskrivelsen læses herom saaledes: "Den Tid de Lybske havde Landet, har der været en Lensmand af de Lybske bestykket, Berrill Knoff (Berendt Knopff), hvilken der vilde forrette Landsaatterne, hvorfor Landsdommeren Hans Jenson i Nilauker (Nylarsker) Sogn drog til Kongen og klagede over samme Uret, fik og Beskeden, at de maatte forsvare sig mod Hovedsmanden, hvorfor de forsamlende alle Landsens Indbyggere ved Egele, tænkte at overvinde og fordrive Dyrigheden, men den

Lid han kom imod dem, forfærdede han dem med Skyden, hvilket de ikke vidste i de Dage meget af. Dette skede, som menes, Aar 1536."

I Aaker Sogn ere mangfoldige fortræffelige Bjergarter, saasom Ler og Sten o. d. hvorom i Korthed forhen er talt, der Jeg orregnede Bornholms vigtigste Frembringelser af Stenriget. Aaker Sogns vigtigste Bjergvarer ere:

Ægte Porsalæn-Materie er en hvid Bjergart, som habes ved Grødbj, Aaen. Stenarten, hvorfra den har sin Herkomst, findes i det faste Fjeld straks ved.

Adskillige Sorter Ler af graa, rød, gul og sort Farve, hvoraf nogle andensheds, (skjønt ikke bedre og finere end disse bornholmske) holdes for at være af megen Vigtighed, findes ved Boarna, nedefor Auregaarden i de saakaldede Julebakke (Jylabakkana), men lidet hjælper det, at have slige meget gode Lerarter, naar de ikke bruges til noget. Maa ske vil dette Ler blive til evig Tid ubrugt, eller i det mindste saalænge den Tro er i Danmark herskende, at intet duer synderligen, uden hvadsombest kommer fra England og det hellige romerske Rige. — Saaledes indføres jo Allum til Danmark hvert Aar for store Summer, skjønt en af de mindste Sogner paa Bornholm, Pedersker Sogn, allene var istand til at forsyne, saavel hele det danske Monarki, som og flere omliggende

Riger og Land, med Allun saalænge Verden staaer, at sige, hvis her blev et Allunsværk, anlagt, thi saalænge Naturens Skatte blive, som hidtil, ubenyttede, kan der vel neppe komme noget godt deraf. — men at komme tilbage igjen til de Sorter Ler, hvorum Talen var — Stenen hvoraf disse Lerarter have sin Oprindelse bestaaer af en skiferagtig Mergel med indblandet Talk, og glasagtig Materie, hvilken Sten Man især kan see udi det faste Fjeldet i et ordentligt Lag i Limensgade paa den vestre Side af Naen. Lerets forskjellige Farver have ellers sin Oprindelse tilfældigen, dels af en kisagtig Skiferstens Oker, hvilken virker den røde Farve, dels af en sinkagtig Skiferstens Oker, der volder den gule, hvilke paa flere Steder er at see, saasom i Læsaa ved Kuregaarden og andre Steder; den sorte Farve forarsages egentligen ved en opløst Stenful-Materie, hvilket alt ved Vandets Løb fra et til andet Sted fremføres til Beblandelse med Leret.

Cement-Stenen, som i Limensgade i stor Overflodighed havees, er allerede noksom omtalt i det Foregaaende af denne min Bog (S. 11 til 16), saa det vil være overflødig om her blev mere talt om den.

Møllesten af en meget god Art findes i en betydelig Overflodighed og i en vidtløftig Strækning imellem Mafirkby og Limensgade i den saa-

faldede Klintebakke. Mellestene fra dette Sted vilde ethvert Aar, naar de bleve hentede og bragte, spare mange store Summer for Lann:ark, hvilke nu udsendes til fremmede Land efter Sten, slet ikke bedre end denne.

Stenful ere her ogsaa i Nafer Sogn. End, ost fra Risegaarden ved Strandanden ere Stenfuls Gange eller Ranner (som det hedder paa bornholmst), hvilke strække sig Euden eller Endost efter ud i Egen, og indad i Landet Nord eller Nordvestpaa til Nærheden af Kjøbstaden Hasle; og Vesten eller Sydvest for den Linie imellem Risegaarden og Hasle, troer Jeg, findes Kul i Grunden næsten overalt, thi det vel ikke allevegne saa ganske overlig i Jordskorpen, som nogle Steder med de flattere Kul er Tilfældet, især imellem Dnsbæk og Hasle ved Strandanten.

Nær ved Risegaarden paa den nordvestlige Side er bleven begyndt med, at nedgrave tvende Hul paa et særdeles ubekendt Sted, saavel ihenseende til Beliggenheden af Stedet, da Vandet fra alle Sider maatte naturligvis væle Arbejdet, som og ihenseende til den udbortes Anseelse, da Stedet intet Haab giver om der at kunne faae Stenful, førend Man kom til en meget stor Dybde, den det her paa dette Sted vilde falde alt for vanskeligt at række. Sligt Arbejde anlagde og begyndte de af det kjøbenhavnske Bryggerlav til Bornholm

efter Kul sendte Folk, og slike Karle vare disse
 Fjergarbejdsfolk, hvoraf Bryggerlavet berjente
 sig, at de vare istandtil, at vælge til Fjergarben-
 des Anlæg saadanne høyst utjænlige Pladser; og
 saaledes er det, at sætte Udsendinge over sligt:
 skundom see de og skundom ikke, alt efter Omstæn-
 dighederne. Dog hvad hjælper det at tale om Kul-
 lene hertilands naar disse ikke blive ordentligen
 søgte, opgravede og anvendte til Menneskenes
 Gavn, og sikkert vil det vare længe inden det skeer,
 da alle de hidsendte Underjagere have blot holdt sig
 til Jordkorpen og nogle faa Alnes Dybde under
 den. Dybere end 7 til 8 Lagter sænkret ned i Jor-
 den er endnu ingen kommen, undtagen een af
 Bryggerlavets Befuldmægtigede, som kom til om-
 trentlig 8 Lagters Dybde tæt ved Horsod ved Røn-
 ne, saavel som ogsaa den af Hr. Justisraad Pram
 anlagte Skakt ved Klause Møller, ved Bagge-Naen,
 hvilken nok ogsaa fik omtrent saadan Dybde eller
 endog maaskee, endnu lidet mere. De ægte, gode,
 Kul findes paa Bornholm, det er upaatvileligt,
 men at de skulde straks indfinde sig ligesaasnart En-
 roder eller borer lidet i Jordkorpen, kan Man der-
 imod vel ikke antage; thi formodentligen ere de
 gode Kul i Dybden, ikke stort nærmere end et eller
 flere Hundrede Lagter dybt, hvilket er ganske andet
 end hvor Man skurfer efter Dagfullene.

Dg være dette saavel nok talt om Kullene i Særdeleshed som og om andre Bjergvarer i Almindelighed som forefindes her i Nafer Sogn; dog maae Jeg, før Jeg gaaer over til en anden Materie, tilkjendegive Læseren, at hvad her er anført, saavel om Kul, som om Jordarter og Stene i Nafer Sogn, er fordetmeste taget af den Beretning om Stenful paa Hornholm, af Blichfeldt og Martfeldt, som findes trykt i første Delen af Landhusholdnings Selskabets Skrifter.

Nu staaer tilbage at tale om hvad Mærkværdigheder fra Oldtiden her ere at finde i denne Sogn, hvortil blive at henregne de gamle runede Mindesmærker: Mindestene med Runeskrift paa, hvoraf Nafer Sogn har nogle.

En saadan ret vakker Sten med gammel Skrift paa, holdende halvfemte Alen i Længden og lidt over to paa det meste i Bredden, den har tilførn ligget som Bro, til Fodgængeres Bekvemmelighed, over en Aa i Nærheden af Nyregaarden, men derfra er den siden fløttet, allerede før de Thurahs Tid, til Præstegaarden.

Skriften læses saaledes af Worm, Resen og de Thurah:

OGMUNT AUG FRUBURN SATU STEIN EFTIR
ISRGORI FADUR SIN — GUD HIALPI SIOLU HANS.

Det er paa danske udsat:

Dgmund og Fruburn satte Stenen efter
 Jørgor sin Fader. Gud hjælpe hans Sjæl.

Indskriften viser klarligen at Stenens Al-
 der en er større, end fra det tiende eller ellefte
 Aarhundrede efter Kristis Fødsel; thi de Ord: Gud
 hjælp ic., vidne om en fremstikkende Kristendom.
 Hvad Navnene angaaer, da er Dgmund eller
 Augmund et i forrige Tider hyppigen forekommen-
 de Navn; Fruburn derimod synes være enten
 læst feyl eller af Stenhuggeren stavet feyl isteden
 for Frenbjørn eller Fridbjørn, thi Fruburn mindes
 Jeg ikke have seet noget Sted i gamle Sager, som
 Mandsnavn. De der have forhen fortolket den-
 ne Stenskrift, have forklaret dette Navn saaledes
 som om det betydede velbaarne (fruebaarne)
 men dette synes Mig være' en latterlig Urimelighed,
 hvori de lærde Fortolkere have gjort sig skyldige.
 Navnet Jørgor, hvilket heller ikke er noget gam-
 mest brugeligt nordiskt Navn, troer Jeg maa være
 læst eller og skrevet feyl istedenfor Navnet Ašgeyr
 eller et andet lignende Mandsnavn.

De øvrige Stene, hvilke omtales hos Worm,
 de Thurah, og i Beskrivelsen fra 1624., ere dels
 ulæselige, dels ogsaa ikke mere at finde, hvorfor
 Jeg en vil tale noget om dem, allerhøjest alle Ru-
 nestenene paa Bornholm ere af den Beskaffenhed
 at de aldeles intet Lys give Historien, især de hvis
 Skrift og dens Forklaring Man maa gjette sig til.

Ved Nakirke ligge nogle Hus, der udgjøre en maadelig Fletke, hvilken er forsynet med Navn af Kjøbstad, hvorvel uden Handel og anden Kjøbstadsnæring end at udsælge Brændevin snapsvis, hvori den i Forhold til sin Folkemængde meget vel kan sættes ved Siden af hvilkensomhelst af Landets andre Kjøbstæder. Denne Kjøbstætte kaldes Nakirkeby, da den ligger ved Nakirke, men egentligen bestaaer den af to Hoveddele nemlig den egentlige Nakirkeby eller den gamle Del af Staden, og Nyby, som nogle Hytter i Endost-Kanten kaldes. Dog, Jeg vil opsætte hele denne Byes forografiske og statistiske Beskrivelse m. m. til Talem bliver om Landsens virkelige Kjøbstæder, og saalænge vil Jeg ogsaa opsætte at tale om Kirken og dens Mærkværdigheder.

B o a r n a kaldes nogle Hus der ligge nede ved Stranden og udgjøre et Slags Fiskerlene, hvorved ogsaa er et Ammunitionshus og en Post Artilleri.

Endnu maa her lægges til om Nafer Sogn at Folkemængden i Sognen, Byerne fraregnede, beløb sig i forrige Aar til omtrent horten Hundrede Sjæle, hvilket sees af den lille Pjese Stædets Præst Hr. Pet. Thom. Halle isfor udgav under Navn: Berigtigelse til Præstens Hr. E. Gads Skrift om Undervisningsanstalterne paa Bornholm m. m.

Dg være saa dette for det første nok talt om
 Naker Sogn, som er den sidste i Søndre Herred;
 thi Kirken og Kjøbstæden Nakirkeby blive paa et
 andet Sted beskrevne.

Westre Herred.

Tilforn kaldedes dette Herred Kønne: Herred
 (Kodnæ Hæreth) efter den deri beliggende Landets
 bedste By, Kønne: eller som den i forrige Tider
 hedde: Røthna. Herredet indeholder fire Sogner,
 hvori findes 214 Bøndergaard og kun et Fiskerleje,
 nemlig Arnaga. I dette Herred er den udyrkede,
 skjønt ikke udyrkelige, Strækning af Udmærk, som
 fører Navn af Blemme og kaldes Blemmelung
 hvormed hænge sammen Knuds kirke, og Nykir-
 ke-Udmærk. De fire Sogner, hvoraf Herredet
 bestaaer, ere Westre Marker, Nylarsker, Knuds-
 ker og Nyker Sogn; Kjøbstæden Kønne ligger i
 Knudsker Sogn og Fiskerlejet Arnaga i Nylars-
 ker Sogn.

Westre Marker Sogn.

Kirken som er tilegnet og indviet til Jomfru
 Marie kaldes derfor Marie: Kirke, eller ved Sam-
 mendragelse af Ordene, Markkirke, hvoraf den hele
 Sogn kaldes Markkirke Sogn eller med en hastigere
 Udtale og Forkortning (apocope) Marker Sogn.

Vestre lægges blot til for at gjøre Forskiel paa denne Marker Sogn og den i Østre Herred som er beskreven herforan Side 251 ff.

I Vestre Marker Sogn er 86 Bøndergaarde hvoraf 68 kaldes Selveyere, men de øvrige 18 være forhen Borneede, hvilken Benævnelser de endnu have.

Følgende Byer opregnes her at have været i Aaret 1624, skjøndt Gaadene laa ligesaa adspredte da som nu: Myrebj, som efter Beskrivelsen havde 16 Gaarde, hvilket er, som Man straks seer, en Skrivfejl isteden for 6, hvilke alle ere smaa usle Gaarde oppe ved Lynge allerøstest i Sogn ved Kjærn, en stor Torvemose og Junds — Euse (kaldes nu Eose) havde da 12 Gaarde. Det er hele den Del af Sognen, som grændser ud til Stranden, der fører dette Navn saa at Eose grændser ligesaadel til Nykær Sogns Strandgaarde som til Makersogns, hvorfra det adskilles ved Lilleaa. Det var ved Eose at de svenske Transporter fra Pommern strandede d. 5te Desember 1678 og 27 Oktober 1679. Navnet Eose, tænker Jeg, kommer af det gamle Mandnavn Easso, paa bornholmisk Eass, og betyder da saameget som Easses en: Eassesbj — Emørenge havde da fem Gaarde, hvilket passer endnu — Klint 9 Gaarde hvortil formodentligen ere nogle regnede som epbøre til Klint (ventelig fra 13de til 20 Selveyere

gaard og 11 Bornedgaard). Gaardenes Navn, paa Klint, kommer af en høy Klippebakke, Klinten kaldet, hvorved de ligge. — Pensby 7 Gaarde; hvad det er for Gaarde der i forrige Tider have ført saadant Navn veed Jeg ikke, da Jeg en kjender nogen Gaard i denne Sogn, i hvis Navn gjenkjendes Navnet Pensby — Sunneby 5 Gaarde; heller ikke veed Jeg hvilke fem Gaarde der ere kaldede saaledes — Thingstad 14 Gaarde paa Eognens nordøstlige Hjørne; disse Gaarde ere for det meste usle Lynggaarde. Formodentlig har Man de gamle Tider havt her den Plads, hvorpaa Tingene holdtes, hvoraf den hele Egn har faaet og siden beholdt Navnet Thingstad — Hakebjergs 5 Gaarde. Uden Tvivl forstaaes under dette Navn Hakele og Bjerregaardene og et par af de andre nærmeste Nabogaardene — Kirkeby, 3 Gaarde foruden Præstegaarden og Degneboet, vesten Kirken — Ringebby, 6 Gaarde vestenfor de Forrige eller nordvest. Foruden disse seks Gaarde var der i Ringebby den Tid en Vandmølle, hvilken Jeg ikke veed, hvor den har været, saasom der ingen Na er just i Nærheden af Ringebby, og at antage, at samme Vandmølle har staaet blandt Ringebby, Tuerne, vilde være urimeligt — Elleby, 2 Gaarde ved den siden ned mod Havet saakaldede Blikobba, Naen. Disse to Gaarde ligge saaledes hver ved sin Side af Naen at Veyen imellem dem

er paa sine Tider hartad en Fjerdingsvejen eller der
over, naar Ellebysvædet i Søbrud ikke kan passeres:
og dog hedde disse to Gaarde en By.

Saaledes opregnes de Byer her vare i Vest-
siremarkersogn i Aaret 1624, i den, samme Aar
forfattede, Bornholms Beskrivelse; men herved
mærkes at den siger at der da kunns vare i Vestre-
Markers Sogn ialt 83 Gaarde nemlig 68 Skatte-
gaarde og 15 Borneede, men i de i Sognen væren-
de Byer, som vel ikke engang skulle udgjøre den
hele Sogn, opregnes 84 Gaarde foruden Præste-
gaard og Degnebo, altsaa flere Gaarde end den ganske
Sogn virkelig indeholdt, hvilket viser, at somme af
Tallene maa være skrevne feyl, og dette leder til at
antage, at hverken Nyrebys har havt 16, Sose
12, Thingstad 14 Gaarde o. s. v.

Blandt andre Gaarde hertilsogets, som ligge
enstige og ikke henregnes til de her opregnede Byer
ere følgende de bedste: Løftsgaarden der vel
ikke er nogen af de største, men en meget god Gaard
og som i lang Række af Aar er maaskee klogeligst
og ordentligst brugt af alle Gaarde i hele Markers
Sogn; Gadegaarden, en stor god Gaard ved
Beyen som gaaer imellem Ronne og Gudhjem;
Vestregaard tæt ved Kirken beliggende, en af
de største og hvortil høre mangfoldige Udbyggerhus;
og Kjæregaarden, den 1ste Selveysgaard.

hvortil ligger en meget stor god Sørbemose ved
Wajllandsfjærn.

I Smøreløse ere for omtrent halvhundrede
Aar siden, og derefter, fundne nogle meget rare,
ganske tynde, Guld Mynter af adskillige Figurer,
som viste at de vare slagne i det græske Renserdømme
i Barangernes Tid. De bleve i temmelig Mængde
oppløvede i en Alger.

Kirken ligger meget høyt og sees derfor vidt
saavel paa Landet som og paa Søen, hvor Søfar-
rende og Fiskere bruge den til Landtegn.

Paa Klokker og Lægtere findes Skrift, men
al af saa ringe Værd, at Jeg ey vil anføre den her.

Blandt Ligminder ere følgende hertilsogets de
vigtigste:

En Fane hvorpaa læses:

”Herunder hviler velædle og velbyrdige Hans
Jensen Kosod, hans k. M. bestalter Kapitain,
ved det sjerde Nasional-Kompagni paa Bornholm,
tjent hans Majestæt i 60 Aar for Over- og Un-
der-Offiser, Overoffiser i 46, og Ka-
pitain i 14 Aar: Barnfødt No. 1664, den 1
Nov. paa Maglegaard i Østre Mariæ Sogn, og
døde paa Kosodgaarden i Vestre Marker Sogn (paa
Thingstad) 1741 den 10de Juli.”

Denne Hans Kosod var en Søn af den vidt
og bredt omtalte og lovede Jens Pederson Kosod
paa Maglegaard. Hans Kosods Søn, Peder Ko-

fod, som efter hans Død beboede hans Gaard paa Thingstad, døde et Enes Aar efter Faderen og over ham er der ligeledes sat et Ligminde, nemlig en Tavle med Læsning, paa Kirkemuren.

Peder Kosods Søn var Lieutenant Herman Kosod paa Thingstad, som for saa Aar siden døde uden Børn; men hans Dattersønner ere de Hrr. Major v. Komer, Høltforsiren Lieutenant von Komer og alle deres Brødre.

Paa en Ligsten er at læse:

”GIVEN af Landsdommer Peder Olsen, som boede paa Bjerregaarden i Vestre Mariæ Sogn.”

Men naar denne Peder Olsen var Landsdommer, veed Jeg ikke.

Paa en anden Ligsten læses:

”Denne Sten hører hæderlige og vellærde Mand Hr. Ole Larsen til, Sognepræst til Vestre Maria Sogn og Provst paa Bornholm, og ligger herunder begravet, m. v.”

Om denne Ole Larsen mener de Thurah, at han maa være død i det seneste 1620, hvilket er meget rimeligt da han allerede skal være bleven Provst 1592, og Præst 1580, og Antonius Olsen, hans Eftermand som Provst, døde 1621 i Oktober, men lægges til det Anførte følgende Ligstensskrift, saa er det en længere Formodning, men bestemt Visshed, at han døde 1620.

Saaledes lyder samme Ligstensskrift:

”Her ligger begravet hæderlige og veltænde Mand, Hr. Mikkel Haagenſen Qviding, Præſt her paa Stedet i 25 Aar, ſom ſalig i Herren henſov Skjertorsdag No. 1645 i ſit Alder 55 Aar. x.

Denne Qviding fulgte i Embedet umiddelbarligen efter fornavnte Hr. Ole Larſſen.

Paa Kirkegaarden findes en Ligſten over Maſgiſter Ole Andrefen Borrebj, Præſt her, efter hvis Død den nuværende Præſt, Hr. Jenſen, kom til dette Kald. Denne Borrebj, ſom ſkal have været en meget lærd Mand og iſær en god Aſtronom, var Farbroder til Hr. Profeſſor Andrefen i Kønne. Fornemmelig ophøyes han for ſin Godgjørenhed mod Fattige, hvortil han ogsaa havde ſaameget mere Leylighed, ſom her i Beſtre Marker Sogn vrimler af Stoddere, mere end noget andet Sted her paa Landet.

Blandt andre Mærkeligheder hertilſogns for tjene de ſaafaldede K n r e d i g e r (Kuradéjén) ſom ere i Nærheden af Kirken, her at nævnes. De ſkulle nemlig have været Forſkandsninger foren Trop Kurer, der i gamle Dage ſkulle være komne til Bornholm for at herje, 3: plyndre, røve, ſkjænde og brænde; men paa dette Sted ſkulle de dog i ſamme ſine Forſkandsninger være blevne aldeles ſlagne, ſaa at ey levende Kurer kom fra Slaget;

Suhm, som i sin Danmarks Historie taler herom, antager at det er forefaldet i det 9de Aarhundrede efter Kristi Fødsel, men tænker Man lidt dybere over Tingen, troer Jeg, vil Man finde at det hele tør være en i de senere Tider opkommen ugrundet Sagn, som ventelig støtter sig paa intet andet end Digernes Ravn og disse have uden al Tvivl sit Ophav af Mandsnabnet Kure; thi at det skulle komme deraf, at de Kurer her skulle have haft en forskandsset Leyr, er aldeles urimeligt, da slige Forskandsninger paa den Tid ikke engang kjendtes af Ravn. Overalt forekommer det Mig som denne hele Kuretildragelse i Vestre Marker Sogn tør være en blot Sagn fra Kurerne som bleve slagne paa Sylten i Jbsker Sogn, men som ved Tidens Længde er forandret did at Slaget skal have staaet ved Kuredigerne, og saaledes blevet to Slag af eet. Kort: Jeg holder for at, hele denne Kurebegivenhed ved B. Markkirke er nyere Tiders Opspind og aldeles ugrundet i Historien.

Og være dette heransførte nok talt B. Marker Sogn.

Nylarsker Sogn.

Denne Sogn har, som de øvrige Sogner, sit Navn af Kirken, hvilken er indviet til den hellige Mikolaus eller Nilavs, efter hvem den burde hedde Nilavs Kirke, men ved en fordærvet Udtale hed

der den nu Ny Lars Kirke, og deraf kommer Navnet Ny Larsker Sogn.

Denne Sogn har i alt 43 Bøndergaarde nemlig 34 Selveyere og 8 saakaldede Bornede samt et Fisserleye, Arnage.

Blandt disse Gaarde ere nogle, som have Navn af By, saasom Strandby, dat er de Gaarde ved Stranden, hvilke fordetmeste ere gode Gaarde, og Bældensby bestaaende af to gode Gaarde ved Bældensaaen. Blemme er Navnet paa de norderste Gaarde i denne Sogn, hvilke ligge ved Lyngen, der efter den har Navn Blemmelng, hvilken adskiller Knudsker og Ny Larsker Sogner.

Af andre enstige Gaarde, der en henregnes til Byerne, ere disse de bedste, Brunsgaard, Thingfogdegaard, Kjolleregaard og Langensgaard. Sellesborg kaldes en liden Gaard ved Kirken, som i Bygningen er den bedste blandt alle Gaarde i den hele Sogn, hvilken Gaard nu tilhører og beboes af Fru Schjøh.

Ved Langensgaard, nordesten ved Lyngen, findes en gul Oker, der er ret brugbar og kunde havees for faa Penge. — Vesten for Langensgaard ved Dyndgabet, og ved Bældensby, havees en Sort gode Sten i stor Mængde, tjenlige til Murarbejde, da de lade sig flække eller fløve efter Ens Godtbe- findende. I de saakaldede Potterekule norden for

Kævedalen paa Lyngen er den Fort Blaaler, som Potterne bruge at gjøre Potte af, i saadan Overflodighed at alle Pottere i Ronne forsyne sig med Ler fra dette Sted.

Kirken blev hjemstøgt af Ildbrand for faa Aar siden, hvilken kom af daværende Degn, Rosfjøs Hjorts, Uagtsomhed, da han en mindtes at slukke Alterlysene, hvoraf Følgen blev, at alle gamle Indskrifter som Ilden kunde tilintetgjøre, de bleve aldeles fortærede af Luerne, hvoriblandt dog de vigtigste Indskrifter vare af de Thurah optegnede.

Blandt Kirkens Indskrifter mærkes en Fane med denne Læsning:

”Herunder hviler hans kongl. Nists. til Danmark og Norge bestalter Kapitain ved tredie National-Kompagni her paa Landet, velædle salig Hans Kofod Hansen til Nyregaard, fød No. 1655 tjent for Under- og Over-Officer her paa Landet Bornholm udi 45 Aar, døde No. 1728 udi sin Alders 73 Aar”

Denne Hans Kofod var en Brodersøn af Jens Pedersen Kofod paa Maglegaard, som allerede før er sagt S. 221. Hans Kofod, der var Konferensraad og Inspektør ved Kjøbenhavns Uldmanufaktur m. m. var denne Kapitain Hans Kofods Sønnensøn.

Paa en liden Ligsten paa Kirkegaarden er læst:

”Arida Petræi tenet hic Lapis ossa parentis
Et natæ, quorum spiritus astra fovent!

Hensøvnede 1585, 8 September.”

Paa en Runesten, som høves hos Worm og de Thurah (Tab. 4. Fig 3), findes Skrift, som uden al Tvivl er urigtigen læst af Worm.

De første Ord læser Jeg saaledes:

SIGUR LIT RISA STEIN EFTIR AULYER FADUR SINE.

Det er:

Sigurd lod reyse denne Sten efter sin Fader Olver (Hele Resten er ulæselig for Mig).

Paa en anden Sten findes disse Runer:

GOBU SYEIRN RISTI STEIN THESSI EFTIR BEORNI SUN SINE. HANN YAR RIKER MADUR OG AGIETUR OG ATTI KUNA SA GUDRUNA HIETE. HANN YARD DREPIN AF JALLI.

Det er:

Gubben Sven huggede (ristede) denne Sten efter sin Son Bjorn, som var en mægtig og fornem Mand, og havde en Kone, som hedde Gudruna. Han blev ihjelslagen af Jarlen.

Dog, da denne Skrift er saa aldeles forskjellig læst fra Worms Læsning, tør Jeg ey indestaae for Rigtigheden af min Læsning, og muligt at Vi begge, Worm og Jeg, have læst fejl, hvilket er

saameget rimeligere at kunne have indtruffet, da Skriften paa samme Sten er meget gammel og ulæselig og, som Jey formoder, ældre end Kristendommens Indførelse selv; thi vel findes et Kors ovenover Skriften, men samme lader til at kunne være ligesaa let at ansee for Wiollners Tegning: Thorshammeren, som for Katolskhedens Bmærke: Kristienkorset. Dog, dersom Man antager Worms og forkaster min Læsemaade, saa følger af sig selv, at Stenen er nyere end Kristendommen.

I denne Sogn er et Fiskerleje, som kaldes Arnaga, eller som det pleyer hedde naar det for at skrives eller prentes maa tage imod en Fordanskning: Arnager.

Navnet Arnaga kommer, efter mine Tanker af Mandsnavnet Arne og af det gamle Ord øghe, øye eller aga, hvorpaa saamange Steders Navn i Danmark ende sig, og som formodentligen betyder saameget som Øye; hele Navnet vil altsaa sige netop saameget som Arnes Øye.

Byen har temmelig god Fiskning af Torstisler og Botter: et Slags Flynndrer, de i Danmark saakaldede Pighvarrer.

Arnaga har ogsaa noget Landbrug, da her ere II Stæle, som de her kaldes, eller Jordlodder af forskjellig Størrelse, der ligge til Stædet og hvorfra, ved Epermands Ombytning, svares i Kjendelse til Kongen en Daler, foruden ellers anden Skat.

Bed Arnaga ere to Bærsmøller, som dog ey Arnagabo allene kunne skaffe Maling nok, men de maa og male for Bønderne i Omegnen, saa at deraf ey lader sig noget slutte om Stædets Størrelse. Og være dette nok talt om Nylarsker Sogn.

Knudsker Sogn

Denne Sogn har Navn af den hellige Knud, Konge og Martyr, som Kirken er indviet til og opkaldt efter.

Sognens Grændse mod Sønden og Østen er den saakaldede Blemmelyng hvorved den skilles fra Nylarsker Sogn og paa den Kant fra B. Marker Sogn. Den saakaldede Knudskeirke - Udmærk nordensfor Kirken adskiller Knudskeirke Sogn paa den Kant fra B. Marker Sogn, dog saa at der ligge fire Gaarde østensfor denne Udmærk, som tilhøre Knudskeirke Sogn. Mod Norden adskiller Blifobba - Naenden fra Nyker Sogn. Mod Westen grændser Knudskeirke Sogn ved sin Sand - Udmærk til Havet; saa ligger ogsaa paa den sydvestre Kant af Sognen, ved Havet, Kjøbstaden Kønne, hvortil hører en meget stor Byvang.

I alt ere i denne Sogn 39 Gaarde, hvoraf 30 ere faldede Selveyergaarde, 8 Børnedgaarde og en Proprietærgaard. Af disse Gaarde ere der fire øde og ubeboede, hvoraf de 3 avles til andre Gaarde men den ene er Stæl til Kønne. Tre af de nu be-

boede og bebyggede Gaarde vare endnu for faa. Alar siden ubebyggede og avledes til Kænne.

Fem Gaarde, som ligge paa et Strøg eller i en Række, dog saa at der er et godt Stykkevejen imellem hver Grund, kaldes Kjærebys; to Gaarde nordøstlig i Sognen kaldes Sursænke (Sursænkja). Af enstige Bøndergaardere ere de bedste og vigtigste: Tornegaard (med Stæl), Emørgaard, Kossmandegaard (med Stæl), Sandemandsgaard og Rabækkegaarden, der af alle er bedst byggt og ligger smukkest. Kanegaarden er bekjendt af sit hvide Ler, hvoraf Porselæns Fabrikken i Kjøbenhavn aarlig skal have 300 eller 400 Tdr. ifølge en Kontrakt med Gaardens Ejer. Hver Tønde af denne Rængde Ler betales med 56 R. i Kjøbenhavn. Ved Snorreagaarden, som nu tilhører bemældte Porselæns Fabrik, have ogsaa samme Slags Ler i Rængde; sammesteds er ogsaa for nogle Alar siden anlagt et Murstens Værk, der dog ey drives mere nu.

Proprietærgaarden, som er her i Sognen, hedder Almegaard og regnes for 8 Tdr. Hartkorn; men dertil er en Stæl (en ubeboet Skattegaard nemlig 26 Selvegergaard) paa lidet over 11 Tdr. I den gamle Beskrivelse over Bornholm, Alar 1624, nævnes denne Herregaard: Alustrup. Naar Stælen regnes med, er Almegaard en stor god Gaard, og regnet for at være blandt de bedste paa hele Landet,

dog er den i de senere Tider noget forringet især ved Sandflugt.

Imellem Kirken og Stubbegaardene, sydvestlig fra Kirken, har Byen Ronne i forrige Tider ligget, hvilket nærmere skal omtales, naar Jeg kommer til at beskrive denne Landets Hovedstad.

Hvad Knudskirke anbelanger, da er den saaledes bygget paa Bakken, at den sees langt i det Fjerne og tjener derfor de Esfarende og Fiskere til Landmede.

Paa Altertablen læses:

Ao. 1596 da gaf Jörgen Gage oc hans hustru Merete Peder Hans datter denne altertafle til st. Knudskirke. vort haab til Gud alene.

Derved ere begge Gibernes Raabner udhugne. Gages Raaben er et Gavlspænde, et halvt Kagehjul o. s. v. (see herforan Side 257). Hendes Raaben: et Gavlspænde omvendt, i rødpriffet Feldt.

Malingen paa Altertablen forestiller ellers paa den ene Side: Abraham som Slagter, Isak, to Engle og en Gjedebuk; paa den anden Side sees den korsfæstede Jesus og et par Koner.

Messehagelen er mærkelig for sin Kostbarheds Skyld, da den sikkert er den dyreste i hele Danmark. For dens Rarheds Skyld tillader Jeg Mig her at indføre de Thurahs Beskrivelse over den, da samme er ganske paalidelig. Saa skriver de Thurah S. 70 f.

"Messehagelen er meget gammel, og den rareste og kostbareste paa Laandet, den er ventelig en Rest fra de romerske katolske Tiders Pragt; den er af blaait Fløvel, med store der udi vævede Blomster af Guld, derpaa syet et Kors over to Alen langt og en Fjerdendel Alen bredt, hvilket Kors med Guldtraad og allehaande farvede Silke i forhøjet Arbejde er broderet; paa samme Kors forestilles fra oberst til nederst fire staaende Billeder: Det allerøverste forestiller vor Herre Kristus; Det Andet: et Fruentimmer hældende sig paa Fæstet af et paa Spidsen staaende langt draget Sværd, havende derhos neden ved Foden et halvt Hjul liggende; Det Tredie forestiller ligeledes et Fruentimmer med en oplukket Bog i den høyre Haand og i den venstre et Sværd gennem Brystet; Der Fjerde og allerøverste er og et Fruentimmer med en Spand i den høyre Haand. Paa høyre Side af Kristi Billede atter et Fruentimmer, holdende en Kjælle paa Skuldrene; paa venstre Side: et andet Fruentimmer, holdende et Taarn. Øverst paa høyre Side: en Mandsperson, holdende i høyre Haand en Bispe's Stav og i den venstre et Kist; og endelig øverst paa venstre Side, en Bispe med sin Stav i den ene og en Kirke med Taarn paa i den anden Haand. Klæderne af alle disse Figurer ere overmaade nette, med allehaande farvet Silke udsyede og hist og her

sees endnu nogle ægte Perler tilovers *), af dem hvormed de have været udstafferede; men ellers findes derpaa hverken Navn, Waaben, Marskal eller andet Kiendetegn, hvoraf dets Alder kunde sluttes og skjønnes."

I forrige Tider stod i en Indhulning i Muren Billedet af Kirkens Skjtshegen, Knud Konge og Martyr, af Ix, stærk forgyldt; men for at faae dette vakke Stykke i sin Ene, lod en af de forrige Præster det ved Auktion bortselge, hvorefter det for et par Marks Penge maatte fra Kirken og til en Have i Rønne, hvor det nu staaer og skræmmer Spurve.

Paa Kirkemuren ere følgende Waabner malede: Holger Rosenfrantzés, Hans Løvenhjelmis og Johan Diderik Wetbergs, samt deres Fruers Waabner: Lene Gyldenstjernes, Frederikka Beate Ahlfeldts, og Sidsele Grubbes.

Mer er ved Kirken ikke at mærke.

Munestene eller sligt findes her ikke, men vel endel andre Bystastene uden Læsning. Ligeledes nordvestlig i Sognen en temmelig Mængde af Gravhøje.

Bed Bønen fra Rønne til Refse, imellem Tækkereledet og Kobbedale er en Samling af Stene oprenste i en vis Orden, men nogle ere faldne om-

*) Nu ere de alle bortkomne.

fuld. Disse Stene kaldes *T h i n g s t e n e* og ere endnu en Mindelse om de forrige gylde, demokratiske, Tider, da Thingene holdtes offentlig under aaben Himmel, da alle Hønder *) mødte paa Thinge for at enten samtykke eller forkaste de Stores: Kongernes og disses Befalingsmænds, Beslutninger Landet angaaende. Samtykke dem nemlig, naar de vare kloge, gavnlige, til Landets Bedste sigtende; men vare de kun utidige Eftermiddags-Indfald af slette Konger eller deres endnu slettere Hofkryb, da kunde Landsfolket, Bønderne, ganske forkaste dem som og ret var. Hvo andre, end Kongernes hvide Lenesvenne, kunne vel uden at ærgre sig betragte disse gamle, ærbørdige, Mindesmærker om Folkefrihed, om hine lykkelige Dage, da Bønder ansaaes som Mennesker, som fri Mænd, og en, hvilket siden har været Tilfældet, som det Legetøjs Regenteres Gunstlinge havde at drive sit Spil med eller rettere sagt, som Husdyr de fattige danske Konger havde at bortlaane, bortleje, bortpagte eller skænke til Biskper, til Lybekkere, og til smidige Hofgunstlinge: de adelige Lensmænd? Dog, hvad hjælper det at tale om hine svundne Odelskabs og Folkefriheds Dage, for Præstemagtens, det plattydske Aristocraties og Lensmændenes Tid her i Dan-

*) Da vare ingne Kjøbstæder, og altsaa enheller Borgere, saa at Bønderne ene udgjorde Landets Største.

mark? — De ere svundne og gammel nordisk Folkefrihed kommer aldrig fuldkommelingen tilbage. Dog — nok herom.

Nyker Sogn.

Denne Sogn har sit Navn af at Kirken kaldes Nykirke, da den skal være bygget sildigere end alle de andre Kirker paa Landet og altsaa den nyeste iblandt dem alle. Ellers har denne Kirke været indviet til alle Helgene og kaldet *Alle Helgens Kirke*, som og Sognen i gamle Brevskaber findes nævnt *Alle Helgens Sogn*.

Denne Sogn har 46 Gaarde, foruden Præstegaard og Degnebo, nemlig 28 Selvøyergaarde, 15 forhen Borneede og 3 Proprietærgaarde, nemlig: *Kyndegaard* og *Bældensgaard*, (Væjllensgår), hver paa 12 Tdr. Hartkorn og *Blifobbagaard* (Blykoppegd.) paa 6 Tdr. Disse tre Gaarde ere de bedste i den ganske Sogn, thi skjønt den sidstnævnte kun svarer for 6 Tdr. efter Jordebogen, er den dog næsten ligesaa god som de andre, og da Blifobbagaard altid er bleven rigtig og vel dyrket, saa tør den vel endog mangt et Aar have indbragt meget mere end f. E. Bældensgaard, der en altid er bleven saa ordentligen brugt.

Uf andre Bøndergaarde ere mange meget gode og meget saa flette, saa at denne Sogn er efter sin Størrelse den bedste paa Landet. Blandt gode Gaarde

de, som en ere Proprietærgaarde, mærkes fornemmeligen Bukkegaarden, Agregaarden, Tornegaard, Holmegaarden, Søndregaard, Buldregaard, Lillegaard o. s.

Byer ere her i denne Sogn fire, nemlig: Mæby nordøstest oppe, har 6 Gaarde; Kirkeby et godt Stykke vester fra Kirken, 4 eller 5 Gaarde, hvilke dog paa et par nær have andre særdeles Navne; Maby, to Gaarde hvorimellem Landevejen til Hasle gaaer, har sit Navn af den forbigyldende broløse *) Na; Muleby er Navnet paa to Gaarde nordvestest i Sognen, hvilke to smaa Gaarde ligge en meget langt fra hinanden, ikke over et godt Bøffestud (Kuglestud).

Kykirke er en af de fire runde og skal være som før er anført, bygget Aar 1287; dens Afriidsning saavel i Opstalt som Grundtegning er hos de Thurah paa den sjette Kobberplade i hans Bog om Bornholm.

Bemældte Topograf taler om dens Mærkværdigheder iblandt andet saaledes:

”Paa denne Kirkes Alter, Prækestol og Fund findes intet uden sædvanlige Ornamente; Alleneffter er Kalcken paa Alteret mærkvaerdig, ihenfende til sin Alder. Paa dens Fod sees et lidet Krusifiks af Eolv forgyldt, som er hæftet fast til Foden, derunder staaer et Hjærte, og derpaa en

*) See herforan S. 190.

Figur, som af et Spænde eller en Husgavl, der formodentlig skal være de Kosoders Baaben *); paa venstre Side af Kruisfikset læses med afbrudte Munkebogstave disse Ord:

Orate pro anima ejus.

Paa fire Knapper, som ere paa Kalken, staaer paa hver især et Munkebogstav, som ere J. N. R. J. : Jesus Nazaræus Rex Judæorum. — Paa Kanden af Foden staaer med abbrevierede Munkebogstave:

Domina Cicilia dedit hunc calicem Ecclesie omnium sanctorum. *)

Uf hvilken Inscripction Man maatte slutte, at Kirken i fordum Tider har været dediseret til (i: til-egnet) alle Helgene, ligesom Kesen i sit Manuskript forklarer; Skjønt Andre mene, at den har haft en særdeles Helgen eller Patron, hvis Hoveds Afbildning Man troer at være et, som endnu sees at staae paa Taget over Koret, havende en Hat af Bly paa Hovedet".

Seavidt de Thurah i Bogen om Bornholm S. 73 f.

- *) Besynderligt, at det har fundet saldet de Thurah, som dog var en fornuftig Mand, ind, at ville finde Kosodspændet og Munkebogstave sammen paa et slikt gammelt Mindesmærke.
- **) Det er: Fru Cidsel skænkede denne Kalk til AA Helgens Menighed.

Paa Kvinde-Lægteren er Noget, som de Thurah kalder en emblematiske Maling, der skal forestille en Pilgrimsfærd til Guds Rige, som er i seks Afdelinger og under hver et elendigt Vers af Præsten Peder Bernholt. Herat anføre hele dette Malerflatteries Indhold eller Bernholts usle dumme Rim, finder Jeg mig paa ingen Maade lysten til, da sligt Sludderfladder og erkedumt Baaseri ey er værdt at fylde op med i Bogen, og det forekommer Mig endog meget underligt at de Thurah har anvendt hele Blade i sin Bog til denne maledede Galenskabes Beskrivelse og Forklaring, og til det rimede Pjats Indrykkelse. Til en Mundsmag vil Jeg dog her anføre Farvesmørellens Indhold og den rimede Ud-læggelse der neden under i en af Afdelingerne, hvilket skal staae her i Bogen, Sognefolkets, Nykirkebo, til liden Være at de have sligt endnu efter Forfatterens Død i sin Kirke, og for at Alle og enhver kan skue hvilke dumme, forvirrede, bagvendte, Ideer, Præsten havde i sin Tid. Saaledes er Indholdet af den femte Afdeling:

Jesus sees paa en Prækestol og for under ham staae en Hund og en So. De andægtige Livhørere omfavne af Engle; men bag ved — dog kan Man ey gjøre Forskiel paa For- og Baggrund i dette Stykke — sees en stor Slange (det skal formodentlig være et Stykke Djævel) i Selskab med nogle velklædte Mennesker.

Saadant er Maleriet, hvortil Ideen er af Præsten, og deri, hvilke høye, lyse, skjonne, Tanker finder Man vel?

Læsningen er:

"Selv Jesus Ordet før, *)
 Endel det glad annammer,
 Som Hund og Soen gjør;
 Endel og prægtig brammer." **)

Man domme nu heraf om Peder Bernholts Forstand og Smag!

Paa Mandslægteren forestilles Jesu Lidelse paa lignende Maade fremsat. See de Thurah, S. 77 til 80.

I Kirken have hængt tre Bæner. Læsningen paa den Fne:

"Herunder hviler Hans Kongl. Majest. til Danmark og Norge velbefaltes Kapitain ved det fjerde Rationel-Infanteri Kompagni til Fods, velædle og mandhaite Morten Mogenssen Nyker til Søndregaard, fød 1651, forestilt Kapitain 1709, salig i Herren hensov 1725 i sin Alders 74 Aar. Gud unde :c."

Paa den Anden:

"Herunder hviler h. kgl. Majest. til Dan-

*) Poetisk istedenfor: fører; Rimet dertil, gjør, ligeledes istedenfor: gjøre.

**) See de Thurah S. 75.

mark og Norge, bestalter Lieutenant til Hest, ædle salig Christen Mortensen Ryker til Kyndegaard, tjent ved Kavalleriet for Gemen, Under- og Ober-Officer i 36 Aar, fød her i Sognet 1675, døde 1729 i sin Alders 54 Aar, Gud give ic." Denne Kristen Ryker var en Søn af den foromtalte Morten Ryker paa Søndregaard.

Paa den Tredie:

"Ihro kōngl. Majest. zu Dänemark und Norwegen, wohlbestalter Kapitain-Lieutenant über die Garnison auf Hammershus alhier auf Bornholm, der edle und manhafte Ernst Cantzler ist auf seinem Ehrenbette sanft und selig eingeschlaffen den 8 März 1678 und alhier unter. Etatis sue 42 &c.,,

I Sandhed, et synderligt Indfald, at sætte tydske Ligminder i en Kirke her paa Bøngden. De to foransørte Faner hængte endnu i Kirken, men den tredie er allerede for mange Aar siden borte.

Mere haveß ikke her om Kirken og dens Markværdigheder at fortælle, thi Gravskrifter af nogen Vigtighed ere her ikke.

Vester i Sogn især, ere mange gamle Gravhøje, hvori de mest overtroiske Mennesker tro at der er Djævelskab, Troldey o. d. Ostenfor Buldregaard er en stor Høj, kaldet Sjælhøj, hvorefter fortælles af gamle overtroiske Folk, at deri bo Bjergfolk og at andre rigtige Mennesker ere blevne ind-

tagne i Hønen og der vel beværte, men siden uds
slupne igjen, med mere saadant Kjærlingsfladder. ;

Ligesaa Blikobba Naen paa Nyker Sogns
Strandmarks Sydside, og til Bagge-Naen nordes-
ter, er stor Sandsynlighed for at være overalt en
god Forraad af Kul, men de ere endnu ikke udbrag-
te af Dybet.

Læt nordenfor Blikobba Naen, ved Svaarthat,
ligge nogle Fiskerhus, der dog en udgjøre noget
egentligt Fiskerleye. Paa dette Sted holdes en
Strandvagt.

Førend Jeg forlader Nyker Sogns Beskrivelse,
vil Jeg dog ikke undlade at gjøre Læseren opmærk-
som paa en Fejl, min Forgænger i Landets Beskriv-
ning, de Thurah, har begaaet, da han nemlig ved
at beskrive denne Sogn, (Nyker Sogn), siger:

”Paa Strandbyggaards Grund, som og
ligger i dette Sogn, findes terra alba, som til
Porselæn-Arbeyde er meget skøn.”

Men dette er en Skjodesløsheds Fejl, som grun-
der sig blot i Forfatterens Mangel paa Kundskab om
Bornholm; thi der er ingen Strandbyggaard i hele
Nyker Sogn, og den de Thurah her mener, ligger i
Naker Sogn omtrent $2\frac{1}{2}$ Mil fra Nyker Sogn.

Og være dette nok talt om denne Vestreherreds
fjerde og sidste Sogn, Nyker Sogn.

Nørre Herre.

Dette er det fjerde og sidste Herred paa Landet, fordum kaldet Haslef-Herred efter den lille Kjøbstad Haslef eller Harslef, nu Hasle, som ligger deri. Det er et temmelig stort Herred og fornuftmeligen fuldt af Bakke og Klipper, samt temmelig vel forsynet med Skov. Herredet bestaaer af fire Sogner paa Bøygden, nemlig Klemensker, Kuthsfer, Olsker og Rø Sogner, hvilke fire Sogners Strand strækker sig fra Bagge Naens Ds, vesterlands, nordesten til Hammeren, derfra sydøstlig til Hobba Naens Ds. —

Nørre Herred har følgende Kjøbstæder og Fiskerlejer: Hasle, Kjøbstad; Allinge og Sandvig, Halvkjøbstad; Baang, Kaas, Hellig Pær, Tenn og Røstid, Fiskerlejer.

I Herredet ere fire Præstefald, hvori seks Kirker; Kaldene ere disse: Klemens Menighed, Hasle og Kuths, Ols og Allinge, og for det fjerde Rø, Menigheder.

Dette Herred har i alt 221 Bøndergaarde, nemlig 179 Selvegergaarde, 38 forhen Børnede, to Proprietærgaarde og to uden Gaarstal.

Klemensker Sogn

Denne Sogn er en af de fire største paa Landet og har 86 Gaarde hvoraf 69 kaldes Selveger

gaarde, 15 Borneedgaarde, een Proprietærgaard og een Gaard uden Gaarstal, og foruden alle disse Gaarde, en temmelig Mængde Udbyggerhus, dog en nær saamange som nogen af Marker Sognerne i sig indeholder.

Proprietærgaarden her i Sognen hedder Baggegaard, eller rettere stavet efter Udtalen, Baggaard. Ventelig saa kaldet efter det gamle Mandsnavn Bagge. Den ligger ved den sydvestre Kant i Sognen, ved Bagg-Naen. Gaardens Hartkorn er tolv Tønder, men skjønt Gaardens Grund ikke er liden, duer den dog ikke meget, saasom den er alt for sandig.

Gaarden, som intet Gaarstal har, hedder Simlegaard, eller som Man udtaler det paa bornholmsk, Sømlegaard; den ligger et Stykke vey vestenfor Kirken ved de høye Bakke, der efter Gaardens Navn kaldes Sømlegards-Bakke, paa hvilke er et Bavn, der vist nok er paa et af de til Bavn mest passende Steder, saasom disse Bakke sees meget langt borte og meget vidt til alle Sider. Denne Gaard er en af de største paa Landet, men ikke derfor af de allerbedste, saasom mange ufrugtbare Grusknalde optage en stor Bide; dog er den i Hartkorn, saavidt Jeg veed, den højest paa Bornholm, nemlig paa næsten 28 Tdr.; desuden er der til samme Gaard, en Stæl paa over 9 Tdr. Hartkorn, saa at hele Gaarden, saadan som den nu

er, er omtrent 37 Tdr. Hartkorn af Skatte af. Til Gaarden eré ogsaa mange Herligheder af Alger, Eng, Skov, Tørvemose, en Vandmølle, men dette nægtet er den dog for faa Aar siden solgt for henimod 7000 Rdlr. med den halve Besætning, hvilket klarligen viser at Gaarden ingenslunde svarer til sit Hartkorn. *) Skatterne her gaae af Gaarden ere meget høje; saaledes er Smørskatten f. Ex. 3 Tdr. eller 40 Lpd. Smør aarlig; dog da Gaarden har mange Udbyggerhus, maa disse udrede en temmelig Del af samme Skat. — Simlegaard har tilførn været Herregaard, og har tilhørt i forrige Tider en Peder Hanssen, Landsdommer paa Bornholm, hvilket sees af et Brev fra 7 Juli 1578 (see de Thurah S. 171) hvori Gaarden nævnes Simmelde Gaard. Sidst i det syttende Aarhundrede boede en Kapitain Kaap. Henr. Westermaldt paa Simlegaard og først i det attende Aarhundrede en Adelsmand, hedde Mikkel Mogensen Grubbe, efter hvilken Mand Simlegaardens Vandmølle er faldet indtil denne Dag Grubbe-Mølle. Paa Auktionen 1743 kjøbte daværende Beboer, Hans Kosod, denne Gaard af Kongen, og nu tilhører den Hr. Kapitain J. H. Holm.

*) Der ere andre Gaarde, som have Køstet, uden Besætning, over 500 Rdlr. for hvert Tonde Hartkorn.

Byer, det er flere Gaarde, som have ens Navn, ere her i Sognen følgende: Skarvesta, sender i Sognen, nævnes i et Brev af 1530 Skarpestaffue. Gaardene; Skindereby (Sijnaraby); Krashave øster oppe ved Lyngen; Bedegade ved en betydelig Torvemose; Skrobbe, nord i Sognen; Risby, vester i Sognen.

Blandt enkelte Gaarde mærker Man især, Ladegaarden, sønden Kirken, Tornebygaarden, sydvest i Sognen; nu tilhørende og beboet af Hr. Landsdommer Rogert; Karstensgaard (Kastenagårin): Samsingsgaard (63 Selvenergaard); Brogaard, (ved Broen); Pilegaard; Sigaard; Ekogaard, alle vester i Sognen; Årsbaldegaard (Årsbalagårin) sydvest oppe ved Landevejen fra Ronne til Gudhjem. Den har Navn af to smaa Bakke, hvorimellem Landevejen ligger, hvilke for medelsi sin Figur kaldes Årsbaldene, da de ligne Bagdelen af et Menneske; Splidsgaard, mere nordlig ved Lyngen; Tornegaard; Hjørnegaard; Kyffegaard (Kössegår).

Blandt de høieste og største Bakke hertilsoğns ere: de sørnævnte Simlegaardsbakkene østenfor Simlegaard; Douebjerg og Hugglebjerg, to høie Bjerg tæt sammen, noget vesterlig i Sognen: paa den ene af disse Bakke er et Havn som sees meget vidt; Torpebakkene ligge nordlig i Sognen og ere ligeledes temmelig høie.

I Klemensker Eogn er tvende Runestene, som begge ere beskrevne af de Thurah S. 98 ff., til hvilken Beskrivelse Jeg henviser hver den, der om disse Stene vil vide mere end Indskriften; ligesom og begge Stenenes Udseende er at skue paa hans fjerde Kobberplade, Figur 5 og 6.

Paa den ene staaer denne Læsning;

BRUN AUG THOIR THEIRU LITU (REISA
STEIN) *) IFUR THORLAK FADUR SIN AUG EFTIR
BRUDUR SIN.

Det er udlagt paa dansk Maal:

Brun og Thor lode reyse Stenen over sin
Fader Thorlak, og over sin Broder.

Uden al Tvivl er denne Sten ældre end alle de forfede, med kristelige Duskter paa, og saasom denne mangler slig, katolsk, Prænded, slutter Jeg, at den maa være fra de hedenske Tider, eller i det mindste at Brun og Thor, saavel som Faderen Thorlak og dennes uavngivne Søn, deres Broder, have været Hedninge.

Den anden Runesten, som i sin Tid har været en af de vakreste (maaske ogsaa nyeste) paa Landet, har Læsning paa alle fire Sider. Saaledes ere Runerne forklarede:

*) Et Stykke af Stenen er borte tilligemed disse to Ord reisa stein, hvilke to Ord kun sluttes af Sammenhænger.

SILFIA LIT REISA STEIN DENA EFTIR GUDDE-
ORN, BONTA SIN. KRISTR HJALPI SJALU GUDBEAR-
NAR ALUSUN.

KRISTR HJALPI SJALU DUR SJALFAR FURST
RESTR MIG SAHTAM IKED IDIUS AUG BERETIS.

Det er:

Sjalfa lod reyse Stenen efter sin Husbonde
(Mand) Gudbjorn. Krist hjælpe Gudbjorn Ales-
sans Sjel! — Krist hjælpe den fromme Sjalfa
(Resten uforstaaelig og uden al Tvivl urigtig læst.
At dette sidste Ord, beretis, skal betyde Bir-
gittes, vil Jeg ikke tro med de Thurah og hans
Forgængere).

Klemenskirke blev i Maret 1746 oppudset og
herligen istandsat, men herved tabte den mange
vakkre Malerier og Indskrifter, af hvilke dog de
Thurah ansører nogle, saaledes som de, ham af
Amtmanden Urne bleve meddelte.

Blandt disse Mærkværdigheder vare især føl-
gende:

- 1) En Antegnelse om de høyløvlige Danske Kon-
ger af Oldenborger Stammen til tredie Frederik,
med hveris Kronings, og Dødsaar o. m. Ved nog-
le stod Alderen, men ikke altid rigtigt, thi fjerde
Kristian, f. Ex. gjøres 78 Aar gammel, da han
dog ey var mere end 71. Om tredie Frederik
læses:

"Frederik den Tredie blev kronet 1648. Den Gud naadelig opholde og bevare i Sundhed og Velstand og lyksalig Regjering i mange Aar, Amen!

"En Konge opretter Landet med Ret;
Men en Gjerrig fordarver det."

Om alle disse Konger var, som udi en Sum, anbragt følgende, efter mine Tanker meget ilde anbragte, Sprog:

"Jeg haver sagt: I ere Guder og allesammen den Højestes Børn, men I skulle ds som Mennesker og som en Tyran gaae til Grunde."

2) En Optegnelse paa de lundiske Biskopper fra Frands Wormord, til Dr. Peder Winstrup og over de sjælandske fra Peder Plade til Dr. Hans Svane m. m.

3) Paa Pulpituret vare nogle Paneltavler med Optegnelser paa af forskjælligt Indhold. Her bliver blot at anføre disse to Stykker som angaae Bornholm.

"Aar 1597 den 19de August var Kong Kristian her paa Landet, og tog herfra til Gulland."

Det andet Stykke Læsning var:

"Aar 1594 den 1ste Januar døde velb. Falsch Gøye, Hovedsmand til Hammerhus, paa Lensgaard i Østre Larsker Sogn" *).

*) Hos Rezen staaer, at denne Falsch Gjøe boede paa Bajhandsgaarden; muligt er det at han kan have

I Kirkemuren straks ved Waabenhuset, er indmuret en Hovedpande, som siges være af Sankte Klemens, af hvilken Kirken har Navn, eller ogsaa af en anden Klemens, efter Sigende, Kirkens første katolske Lærer. (See de Thurah Side 104).

Om en Begravelse - Kjelder i denne Kirke er sagt, at derudi skulle Landets adelige Embedsmænd være bleve i forrige Tider hensatte efter sin Død, men i Aaret 1661 da Grev Kristian Kantzow var af Kongen sendt til Bornholm for at undersøge adskillige Ting, da skal han have givet denne Ligkjelder til Obstlieut. Mikkel Eckstein, saaledes at han og hans Efterkommere skulde være ene berettigede til at nyde, bruge og afbenytte den; men da hele den Eksternste Et stakket Tid derefter uddøde, varede det lang Tid da Ingen vidste at sige hvis Eyendom den var, da den egentlig ingen tilhørte, førend Eyeren af Simlegaard fik, for omtrent et halvt Aarhundrede siden, det Indfald at bilde Folk ind at denne murede Begravelse tilhørte Simlegaard, og da Ingen skjattede om at modsig ham, anmassede han sig Eneretten over den, og nu er det kommet saavidt, at Mange mene at denne Dødningskjelder virkelig tilhører Simlegaarden.

havt begge Gaardene, men formodentlig fenler dog nok Resen og efter ham Jeg, naar Jeg S 228 sætter Gjøe blandt dem der have boet paa Bajllandsgaarden.

Paa den største Klokke er et Waaben, hvilket de Thurah mener, at være Rosodernes, men uretteligen, thi det er Gaggernes Waaben, hvilket Jeg allerede før har beskrevet. Klokkeskriften viser at Klokken er støbt i Lybek 1601 efter Præstens og Velbyrdige Hr. Jørgen Gaggens Befaling, hvilken J. Gagne slutteligen er den samme som fem Aar tilførn skænkede Knuds kirke en Altertavle, da han i saa Fald ventelig har boet i Knuds kirke Sogn 1596, men i Klemens kirke Sogn 1601.

Klemens kirke ligger meget høyt, og fra Kirkegaarden gaaer Bakken temmelig brant ned. Der nedefor er en Mose, i hvilken en Klokke siges at være nedfalden fra Klokketaarnet, med hvilken sommetider er blevet ringt nede i Mosen, efter gamle overtroiske Kjællingers Snaf, og saadan Ringning skal altid have betydet en eller anden stor Ulykke, saasom Krig, Pest eller desligeste; men saasom det almindelig ey vides noget at fortælle om slige Forvarsler, førend den betydede Ulykke allerede er paafulat, saa har Man temmelig Grund at falde Tvivlsheden af alle slige Kjællinge-Tegn i Tvivl.

Klemens kirkes Taarn blev for nogle Aar siden nedbrudt, og gjort lige med Kirken, saa at Kirken nu intet Taarn har.

Og være dette nok talt om Klemens kirke og Sogn.

Ruthsker Sogn.

Man mener at denne Sogn kaldes saaledes, fordi Kirken skal have Navn af Jødinden Ruth, hvilket hellere ikke er saa urimeligt, og stemmer dog noaet med den bornholmske Udtale: Röskerke. De Thurah ytrer ellers den Tanke at dette Navn: Röskerke: er en Forkortning i Udtalen, istedenfor Rudolfs Kirke, og Jeg veed næsten en om de Thurah ikke deri kan have Ret; dog, dette veed Jeg, at Kirken hverken er indviet til Ruth eller Rudolf, men til Erkeenglen Mikkel ester hvilken Kirken ogsaa i forrige Tider kaldtes Mikkel's Kirke. I den gamle Beskrivelse over Bornholm, 1624, kaldes Sognen Kydstier Sogn, men om Kirken siges udtrykkeligen, at den hedde St. Mikkel's Kirke.

Ruthsker Sogn har 56 Gaarde hvoraf de 48 kaldes Selevevergaarde og 8 Bornede. Blandt disse Gaarde ere nogle meget gode Gaarde, saasom især Frigaarden, et Fribornede, paa 12 Tdr. Hartkorn, tilhørende Hr. Lieutenant H. J. von Frigaard; Denne Gaard ligger sydvesterst i Sognen tæt ved Hasle. Julegaarden (Jylagarijn) og Ingemarsgaard ere ogsaa gode Gaarde og ere Nabogaarde til Frigaarden. Den første synes have Navn af Julerne, en gammel bornholmsk, fordam adelig, Slægt; den anden har vel ligefrem sit Navn af en Ingemar, thi saadant var nemlig et Mand's navn i forrige Tider. Fremdeles ere her i Sognen

Vestregaard og Almegaard. En Gaard kaldes Brödlöse (Brölösa) hvilken mærkes blot for Ravnets Skyld, da den ellers ikke duer meget.

Flere Gaarde, paa et Streg beliggende, som have ens Navn, eller som de i andre Sogner hedde: Byer, have her disse: Borra allernordvesterst i Sognen tæt ved Hammershus. - Ravnets Borra synes Mig vise, at her i forrige Tider maa have staaet en Borg, men om saa er, da er den nu saa aldeles ødelagt, at deraf ikke er Spor eller Kjende tilovers. Ventelig maa den i saa Fald være bleven ødelagt, da Hammershus blev bygget her i Nærheden. Egnen ved Borra er meget klippig. Hundelortegaardene, hvilke ogsaa i de senere Tider ere faldede: Bystaby, ligge vesterlig i Sognen; hvoraf disse Gaarde have saadant Navn, veed Jeg ikke, men det er heller ikke værdt at vide. Rosendale kaldes nogle Gaarde sydost oppe mod Klemensker Sogns Grænse. Hvor romantisk sødt, Ravnets end lyder, er der dog ikke stort ved Egnen, saasom den aldeles ikke svarer til Benævnelsen.

Kinge (Kijna) er Ravnets paa en hø, mangesteds ubestigelig, Klippestrækning, der staaer saa brant som en Mur imod det her brændte Hav; hvis Bølger ideligen slaae op ad og ligesom lege med den mere end stejle Kjeldvæg. Elige Egne saa stærkt, skarpt, dannede findes, vel ikke mange

af, i det mindste ingen i Danmark; og som Bornholm har stor Rigdom paa de mest romantiske Egne, saavel behagelig indtagende og ligesom henrykkende, som og stærkt bjergige, rædsomme, skumle o. s. v. i høy Grad, saa kunde dette Raad vel ikke være saa ganske af Veyen for vore Æstetikere, der ville skue romantiske Egne, og for de Digtere eller Digterinder, hvis Kvæde-Evne kun vil staae dem bi i det lave, jævne, Danmark: at de vilde berøse Bornholm hellere end Svevts; thi for det første har Bornholm denne Fordel, (som Svevts mangler), at her er Udsigt til den salte Sø, der er opfyldt med talrige engelske Kjøbmands- og russiske Krigs-Skibe, hvilket er en Ting af saa stor Vigtighed, at Svevtses øvrige Fortrinligheder frem for Bornholm (): at der ey tales dansk, hvilket dog ikke er saa meget fortrinligt, thi paa Bornholm tales heller ikke ret dansk,) ey ere efter mine Tanker istandtil at veye op imod denne; for det andet ere de Penge, der forbruges paa Dankes Omflakninger i Svevts og deromkring, saa aldeles borte for Fædrelandet, at de aldrig komme tilbage igjen, da derimod de Penge der vilde medgaae til bornholmske Reysere, dog ey ginge saa aldeles ud af Riget, da de dog bleve i Kongens Land; Tilmed kunde Man gjøre mange Bornholmer-Reysere for hvad en eneste Svevtsers Reyse nødvendig vilde koste.

— Ogsaa kan Bornholm være værdt, at sees af

enhver Dånsker der lægger sig ret efter Minerallogien, og selv Ringe- og Klipperne, hvorfra denne Episode gik ud, indeholde adskillige skønne Ting, saar som blandt andet, Marienglas og mere slikt. See herforan Side 18.

Ruthsker Sogn har tre Fiskerlejer, nemlig: Hellig-Peder (Helli-Pær), Kaas og Baang, hvilke alle tre kun ere maadelige, og især er Hellig-Peder et meget ringe og ubetydeligt Sted. Torsten, som faaes for disse Steder, er af den bedste der faaes nogensteds for Bornholm: af samme Art, som den der faaes ved Rønne og derfra i Nord paa Landets Vestside, og bedre end Østerlands Torsten; see herforan i denne min Bog Side 68.

Kirken, som i denne Sogn er bygget paa Spidsen af den høieste Bakke i Bornholms bjergige Norddel, det høieste Sted paa hele Bornholm, naar Man undtager de i Landets Midte liggende Stortebakke, den sees meget langt borte og er det første af Bornholm Man syner, naar Man kommer sejlende i det egenlige Farvand imellem Kiøbenhavn og Bornholms Norddel eller til Rønne, som og naar man vil sejle Norden om Landet.

Kirken har ikke nogen rar Indskrift eller andet desligeste, som findes af den Bigtighed, at det fortjener her at anføres. For 51 Aar siden, blev Kirken noget udstadsat, men sijn var den dog ikke

førend der, for nogle Aar siden, blev ved adskillig Forandring i Indretningen tilvejebragt bedre Lygning i den, end der forhen var.

Om den ringe By, Hasle, som ligger i denne Sogns Sydvestlige Kant, og har samme Præst og Degn, som Ruthskirke, skal Jeg tale i det efterfølgende af Bogen, naar Jeg kommer til at beskrive Kjøbstæderne, saasom samme By har Kjøbstædfrihed, og Kirke: thi med Mangel af disse to Ting, burde den være nævnet herforan, hvor Jeg opregnede Ruthsker Sogns tre Fiskerlejer.

Mere veed Jeg ikke, som Mig synes værdt at fortælle, om Ruthsker Sogn, hvorfor Jeg nu ogsaa vil tage fat paa at beskrive den næste Sogn.

Olsker Sogn.

Denne Sogn har sit Navn af den norske Konge og Martyr, Oluf Haraldson, som efter sin i Historien noksom bekjendte dødelige Afgang paa Stikklestad den 29de Julii 1030, blev optagen blandt Helgenes Tal, og efter hvilken Mand mange Kirker, og deriblandt denne Sogns Kirke siden have baaret Navn til denne Dag.

Olsker Sogn er det allernorderste Stykke af Bornholm og grændser mod Sydvest til Ruthsker Sogn, mod Sønden og Sydpøst til Klemensker og

Ke Sogner; men mod Nordvest, Nord og Øster
 støder den til Havet.

Denne Sogns Bøndergaarde ere i Tallet 41,
 nemlig 35 Selvenergaarde og 6 saakaldede Børned-
 gaarde, desuden ere der to Gaarde som ey her ere
 regnede blandt de 41, nemlig een Proprietærgaard,
 Haldegaarden kaldet, som regnes for 12 Tdr.
 Hartkorn, og een Gaard der intet Gaardstal har,
 hvilken Gaard hedder Slotsvangegaard eller,
 som den i Jordbogen kaldes, Slottets (Hammers-
 huses) Ladegaard; Den laae tilforn til Slottet,
 mens Lensmandene og i de senere Tider Kommen-
 danter og Bisekommendanter boede der, men blev
 solgt, tilligemed alle andre Kongen tilhørende
 Gaarde paa Bornholm, i Aaret 1743. Dens
 Hartkorn er 14 Tdr. og det er en meget god Gaard,
 paa et ypperligt Sted beliggende.

Blandt andre Bøndergaarde i Østfer Sogn
 mærkes: Vedby, tre Gaarde sønder i Sognen,
 hvilke just ikke due meget; men af enstige Gaarde:
 Brogaard, som skal være en af bedste Gaarde paa
 hele Landet, næst Frennegaard i Jbsker Sogn den
 bedste til Byg paa hele Landet; Nyregaarden, en
 god Gaard, saavel ihenseende til Volsjorden, som
 til Skoven, der i Østfer Sogn er meget betydelig
 næsten allevegne, undtagen til Lynggaarden hvis
 Skov i den senere Tid er bleven meget ilde behand-
 let og slemt forhuggen; Skovgaarden vester i Sogn

er ogsaa en god Gaard; Mogaarden ved Lande-
vejen imellem Rønne og Allinge er, ligesom For-
rige, en god Gaard i en behagelig Egn; Habbe-
dam og Blaahul, gode Gaarde.

I Olsker Sogn er en Udmærket, kaldet Slot-
Lynge, som mellem Klipperne har endel gode
Græsgange, hvor nogle Bønder føde sine talrige
Faar og andre Creature. En stor Fordel for Gaar-
dene, som deraf kunne have Gavn. Til Rødning
duer nok ikke denne Udmærket synderligen, saasom
den er altfor klippig.

Olsker Sogn har et Fiskerleje, som kaldes
Leyn, og ligger sydøstenfor Hammeren. Om Rab-
net Leyn betyder det samme som Thun: By, veed
Jeg ikke.

De to gode, nærsomme, Stæder: Allinge
og Sandvig, hvis Kirke bestyres af samme gejst-
lige Mænd, som Olskirke, ligge ogsaa i denne Sogn
imellem Hammeren og Leyn, men som de tilforn
have været Kjøbstæder, og endnu fortjene at være
det, skjønt de ingne Privilegier have, saa vil Jeg
opsætte Talem om disse to smaa, gode, Byer, til
Jeg i det Følgende kommer til at tale om Kjøbstæ-
derne, hvoriblandt disse ligesaavel kunde regnes,
som de unærsumme, fattige, usle, Flekker: Aakir-
keby og Hasle.

Olskirke er bygget rund, liærvist Larskirkerne og Nyfirke: dens Grundregning og Opstalt sees paa de Thurahs sovende Kobberplade.

Blandt dens Mærkværdigheder, har Jeg fundet disse af den Bærd, at de fortjene her at indføres:

En Ligsten med saadan Læsning:

"Herunder hviler ærlige og velbyrdige Mand, Lieutenant Meyer sine Ven, som dode paa Nyregarden, der Man skrev Guds Søn Aar 1700."

Paa en anden Ligsten er læst:

"No. 1635 den 14 Januari dede hæderlige og vellærde Mand, Niels Andersen Juul, han var Sognepræst til St. Ols og Allinge Kirker. o. s. v."

Paa en tredje Ligsten er læst:

"No. 1590 den 16 Februar er begravet vellærde Mand, Ingvar Christensen, Provst paa Bornholm, og Sogneherre i St. Ols og Allinge Menigheder.

Vive memor Leti 1590."

Dg være dette her anførte nok talt om Sankte Ols Kirke paa Bornholm, og dens Mærkværdigheder.

I denne Sogn staae Levningerne af det for- dum saa vidt berømte og navnkundige Slot, Hammerhus, hvorom her bliver noget at tale.

Navnet Hammerhus er sammensat af Ordene Hammer og Hus. Hammer, paa Bornholmsk:

ejn hammara, betyder i det gamle Sprog enhver Klippe mod Havet, naar den er paa Næs eller Udehuk; ellers betydede, saavidt Jeg veed, Hammer i det gamle nordiske Sprog enhver Klippe, som troedes at være fyldt med Trolde og deslige Overtroens Frembringelser, om saa end ikke Klippen laae mod Søen. Paa Bornholm ere adskillige Odde af Landet, som kaldes hamra, saasom Nalhammer, Salthammer o. fl. og det Skaanske Forbjerg som er allernærmest Bornholm kaldes Sandhammer. Slottets Navn er altsaa af Hammeren, Bornholms Nordpynt. Ordet Hus betyder i dette Navn saameget som Slot, og saaledes ere ogsaa andre Slotte nævnede Hus, f. E. Koldinghus, Aggershus, Bergenhush o. a. fl. Heraf følger at Hammerhus er saameget som Huset eller Slottet paa Hammeren, eller rettere: ved Hammeren.

Dette Slot, som ligger paa netop $55^{\circ} 18' 0''$ Nord, Brede og $31^{\circ} 22' 15''$ Længde østenfor Den Ferro, er bygget paa en meget fast og paa mange Steder ganske ubestigelig Klippe, et Stykkevev søndenfor Hammeren paa den vestre Side. I forrige Tider har det været en uforlignelig stærk Fæstning, hvilket de adskillige et par Aar lange Sultbeleyringer, som det i Bornholms gyldne Dage under Lunde-Erkebiskopperne maatte udholde, noksom beviser, men efterat hele Krigskonsten er aldeles forandret fra den Tid af, da der indførtes

Krudtets Brug ved Harene, tabte ogsaa Slottet Hammershus meget af sit Værd som Fæstning.

Naar samme Slot er bygget fra først af, er aldeles ubekjendt, hvilket de gode Mand, de Thurah og Pontoppidan, have søgt at raade Bod paa ved i sine Beskrivelser derover at gjatte eller opdigte, det var da Slottet skal være blevet bygget. Men, tillykke hører der Kundskaber til, naar En vil udgive noget selvgjort Passiar for at være sande historiske Beretninger; thi ellers kan det let træffe at de røbe sig i det at de støde an mod den sande Historie, hvilket netop er Tilfældet saavel med de Thurahs som med Pontoppidans Esterretninger. Vi ville her gennemgaae disse og Jeg skal letteligen vise, at begge ere de urimelige:

Naar de Thurah, som og efter ham Pontoppidan, siger at Slottet skal være bygget af Kong Baldemar den Første i Aaret 1159 for at han der kunde have et Værn mod Esrøvere, og for at han derved kunde holde Lunde-Erkebisper noget i Avel, hvilke den Gang aatte tre Herred paa Bornholm, da Kongen derimod kun havde eet, da bliver berøvet at iagttage, at de tre Herred Bisperne da tilhørte vare Nørre, Østre og Søndre, hvilke komme i Bispernes Bøld, ved et Forlig i Aaret 1149 imellem Danmarks Konge, Even Eriksen (Svidandi, Græthehede) og den stolte lundiske Erkebisp, Eskel, hvilken fik disse her opregnede tre Herred

paa Bornholm med flere Egendele andensteds, som Sone for en Fornærmelse Kongen havde tilføjet ham, og paa det at han ey skulde bandsætte Kongen, men det fjerde Herred paa Bornholm, hvilket Kongen beholdt og efter ham hans Efterfølgere i Regeringen til Erik Mændevig, var Vestre Herred, eller som det da hedde, Rothnæhareth. Da altsaa Nørre Herred paa den Tid, 1159, var Bispens, derimod kun Vestre Herred Kongens, Egen- dom, saa er det klart, at Kong Valdemar ey har bygget Slottet, da det ey ligger hvor han aatte Land i Vestre Herred; men hvor Bispen herskede: i Nørre Herred. Dersom Slottet altsaa skal være bygget ved den Tid, saa maa det være bygget af Eskel, det danske Hierarkies Formand, den anden Erkebispe i Lunde-Stift, og da har nok neppe været nogen anden Hensigt med Slottets Bygning, end at befordre de allerede den Gang mægtige Lunde-Erkebispers Bælde. Dog, da Jeg aldrig har seet Hammershus nævnt i gamle Skrifter, førend hen efter Midten paa det trettende Aarhundrede, saa troer Jeg ikke heller at Slottet er bygget førend et godt Stykke Tid ind i dette trettende Aarhundrede, og ikke af nogen af dens Tids svage danske Konger, men af en blandt Hierarkerne, de mægtige Lunde-Erkebisper.

Naar Pontoppidan siger, hvilket de Thurah allerede i sin Tid giver et Rny om, at Slottet efter andre Beretninger skal være bygget af den første

lundiske Erkebisp, Asser, i Maret efter Kristi Fødsel 1111, og at siden samme Lunde-Bisp skal have boet og være død der, da sepler han betydelig, hvilket Man letteligen vil skjønne af denne vigtige Omstændighed, som Pontoppidan ikke har sandsat efter, at nemlig, de lundiske Erkebisper først finge de tre Herred paa Bornholm Mar 1149 og det fjerde 1303, og havde altsaa intet af Landet før 1149, saasom hele Landet kun bestaaer af fire Herred, og derfor kan en Asser have bygget Slot paa Bornholm, hvor han intet Land havde. Havde de Thurah og Pontoppidan har tænkt førend de skrebe, saa havde de vel ikke fremkommet med saastor en Urimelighed.

Men lad nu Slottet være bygget sent eller tidligt, ligemeget naar, saa vide Vi dog dette, at det fra det trettende Aarhundrede var en meget vigtig Fæstning, der ofte var Tvistens Æble mellem Danmarks Konger og Lunds Erkebisper. Nogle Gange blev det erobret af Kongerne og tilbageerobret af Bisperne, men altid efter lange Udhungringsbelejringer, hvorom bliver mere at tale, naar Jeg i det Følgende kommer til at fortælle Landets Historie. I Lybekernes Tid residerede deres Hovedsmand der, blandt hvilke var Berendt Knopff, som skal have bygget den Del af Slottet, som kaldedes Mantels- eller Marla-Gaarden. Efter Lybekernes Tid boede Lensmændene her, men fra Lens

væknets Ophør, da Kommendanterne havde Slottet, forfaldt det efterhaanden indtil Aar 1743, da Rezbrydningen begyndte til en Hovedvagts Bygning i Rønne af Slottets gamle Mure. Fra den Tid er Slottet ikke mere til, men kun dets Ruiner staae der, og formindskes mere og mere Aar for Aar. Murene, som endnu staae, ere med saa levende Kræfter sammenhangende, at Stenen, Cementsten, end ikke ved Mur-Hammeren lader sig stille fra hinanden; den er med sin egen Kalk indmuret.

Slottet er at see stukket i Kobber hos Pontoppidan, og hos de Thurah Tab 8, 9a og 9b.

Hammershus var i sin Tid, som nu Kristianss, en Arrest for adskillige store og smaa Folk. Blandt dem, som her have været i Arrest ere to mærkelige Mænd især, nemlig Korfits Ublefeldt, forhen Danmarks Riges Raad og Hofmester, den samme Mand hvis Minde endnu staaer paa en offentlig Plads i Kjøbenhavn, til evig Skjændsel for tredie Frederiks Hoftryk, Dronning, Kongen selv, og kort sagt: for enhver af dem, der havde sammenrottet sig for at forfølge denne store, sin Tids største, Mand, og bestandig bestræbe sig efter at formere hans Ulykke. Dog naar havde ogsaa Danmark en stor Mand, der ey maatte lide Uret? Mon dette har været Tilfældet nogensinde fra Lyge Brahes til de senere Tider. — Her at give Underretning om, hvem denne, hidtildags af alle

Stribentere saameget bagvaskede Mand var, vilde være meget upassende, da det er en Beskrivelse over Bornholm, og en Efterretning om de Fornemmes Skurkesreger og Hofcabaler i Dronning Sofia Amalies Mand's Tid, som fordres her. — Den anden mærkelige Mand her var Fange paa Hammershus, var den navnkundige Johan Kristian D i p p e l, eller som han og stundom kaldte sig: Kristianus Demofritus, en Mand af mange Kundskaber i mange Ting, men til sin store Skade ikke enig i visse Poster af Theologien med de theologiske Fakulteter, hvilket vel i hans Tider (Aar 1719 kom han i Fangenskab) heller ikke var saa ganske let en Sag for en tænkende Mand. Den, som om denne D i p p e l vil vide mere, end hvad her allerede er sagt, henvises til Doktor D. Wolffs Maanedsskrift, som blandt de mange andre skjonne Ting deri findes, ogsaa indeholder i Januarhæftet dette Aar en Levnetsbeskrivelse over denne D i p p e l, meget vel udarbejdet, som alt hvad som helst læses i samme Maanedsskrift.

Og være dette for det første nok talt om Hammershus og dets Ruder; i Landets Historie vil det naturligvis ofte blive nævnt i det heresterfølgende.

Ellers mærkes, at Fieldstien her omkring bestaaer af rød og graaagtig Granit tilligemed Glimmer og hvid Kvarts, imellem hvilke Stenar

ter der mod Søen findes Bliverts, dog kun i ringe Mængde.

Om et Kapell ved Salomons Kilde paa Hammeren taler de Thurah saaledes:

”En Gjerdingvey omtrent fra Slottet, neden for Hammeren, paa den yderste og nordeste Odd, nær Havet, sees endnu Ruderne af et Kapell, som formodentligen i de papistiske Tider, er opbygget til deres Andagt, som ofte søgte til den derved værende herlige og fortræffelige Kilde, kaldet Salomons Kilde, der endnu har meget sødt og klart rindende Vand, som de Søfarende som oftest, naar de komme paa denne Kant, tage Forraad med sig af paa sine Skibe.”

Følgende Sted af Pontoppidans danske Atlas, dens første Tomes S. 434 f. vil Jeg endnu hidsætte, førend Jeg slutter Vlsker Sogns Beskrivelse.

”Paa Strandkanten ved Tejn (siger Pontoppidan) sees, ikke uden Forundring, trende krumme og temmelig store Indhulinger i Klippen. De kaldes Salt-Dvne, fordi deres Underdel nogenledes ligner runde Bager-Dvne, endstjøndt de oven til ere aabne. De ere ikke murede eller opsatte med Kunst, men naturligvis i Stenklippen. Oprindelsen til det Navn Salt-Dvne vides ikke, thi at Man i Østersøen, hvor Vandet holder saare lidet Salt, skulle have brugt Dvne eller Gruber til Saltsnderi er ikke rimeligt.”

De ere at see i bemældte Bog paa den sekstende Kobberplade.

Ks Sogn.

Denne Sogn, beliggen'e imellem Ols^{er} og Østre Lærsker Sogn, fra hvilken sidstnævnte Sogn den skilles ved den saakaldede Hobba-Naen, har ikke flere end 36 Gaarde, nemlig 27 Seibeyersgaarde og 9 Borneedgaarde, som de kaldes, blandt hvilke 36 ere adskillige meget smaa, som og Ks Sogn er til Agerdyrkning nok den flætteste Sogn paa hele Landet, men desuagtet er dog Hartkornet sat saaledes her, at Ks Sogn og Vestre Marker Sogn svare ligemange Dragoner, nemlig hver 27, som vel er en alt for stor Lighed mellem disse to forskellige Sogner. Den største Fordel Ks Sogn har, der dog kun slet bader paa Jordens Naadelighed eller rettere Slethed, Ubekvemhed til Landbrug, er de ganske gode Skove her ere, hvori vokser en temmelig Del Birk (Borkj), hvilket Slags Træer kun hertilands findes i Norddelen af Landet: Ks og Øster Sogn; af Birkens Kviste gøres Kæpkeoster, hvormed Ks Sogn forsyner hele Landet, saa at deraf endog sendes en temmelig Del hvert Aar til Kjøbenhavn. Saavel for Koste-Birkens, som for Brændeveddets Skyld, er Birketræet Kjøbens vigtigste Indtægtskilde. En betydelig Skov, Døndalestoven, her i Sognea, er i disse sidste Aar li

derligen forhuggen og hartad tilintetgjort, som allerede før er sagt.

Om Sognens og Kirkens Navn kunde siges meget. Jeg vil her anføre noget af det, som før Mig er sagt derom, og lægge mine egne Tanker desangaaende dertil. Følgende fem Maader at udsæde Navnet paa, har Jeg seet:

- 1) Peder Resen kalder Sognen Parochia scti. Rudolphi 3: Rudolfs Sogn, og giver den altsaa Navn efter den hellige Rudolf, men som Kirken aldrig har været til nogen Rudolf indviet, saa sees ikke nogen Grund for denne Forflaring af Navnet.
- 2) Da Kirken derimod skal være indviet til Andreas, som Helvaderus beretter som og den Bornholms Beskrivelse, som findes i Suhms Samlinger til den danske Historie 1 Bind 2 Hæfte, saa mener de Thurah, "at Navnet ved gemeine Mand, Tid efter anden, er blevet fordrejet og forandret, og ved afbrudt Tale siden kaldet Andra, derefter kortere taget Dra, som endelig paa det sidste er blevet til Ra-Kirke". Men, efter hvad Jeg kjender til Bornholmernes Udtale, er det meget rimeligere at Sognen, hvis den skulde have Navn deraf, at dens Kirke til den hellige Andreas er indviet, vilde hedde Andriker Sogn end Ra Sogn, saasom det i Bornholmsten ikke er brugeligt at forforte Dra

dene saaledes ved at borttage en Stavelse forfra. Og overalt, det er kun endnu en ubevist Op-
 gæve om Ns Kirke har været indviet til Andreas
 eller en, og om Sognen af ham har baaret Navn
 som Helvaderus, eller som han hedde paa dansk
 Hellevad, vil. "Det kan vel være", siger de Thu-
 rah, "Helvaderus har Ret: thi en gammel Brev-
 lap, omtrent 1530, nævner sankte Andreæ
 Sogn paa Bornholm, og derudi liggende Bren-
 ne-Mølle, allene er dette at agte, at det
 der siges at ligge i Østre Herred." Heraf slutter
 Jeg, at hvis bemældte de Thurahs Brevlap duer
 noget, maa Andreæsses Sogn være en ganske an-
 det end Ns Sogn; thi den Sogn der ligger i
 Østre Herred, og hvori Brenne Mølle var, kan
 en være Ns-men Jbsker Sogn.

- 3) Da den søndenfor Ns Sogn liggende Na, Bob-
 ba-Naen, ogsaa er kaldet Ns-Na, saa formen-
 ner B. E. Sandvig i de submiste Samlingen
 anf. St., at Naen har Navn af sit røde Læs-
 og Sogn og Kirke af samme Na at være kaldede
 Ns Sogn og Ns Kirke; dog forekommer det mig
 noget urimeligt, da Naen kun stundom kaldes
 saa, og det fordi den løber imellem Ns Sogn og
 Østre Lærsker Sogn. Det er efter mine Tanker
 rimeligere at Naen har Navn af Sognen, end
 Sognen af Naen. Og Kirken: hvorlunde kan

den have Navn af Bobba-Naen, som den ligger
 saa langt fra?

- 4) Peder Resen siger, at det og kan hælde, at
 Sognen har Navn af Fiskerleyet Røst ad, deri-
 mod holder de Thurah for, at saasom samme Fi-
 skerleye ere saare lidet og ringe, er det ikke tro-
 ligt, at det skulde kunne have givet Kirken og
 hele Sognen Navn. Net som om det Fiskerleye,
 der nu er lidet, en kunde have været meget større
 tilforn, end det nu er. Jeg troer det er rime-
 ligere, at Røst ad og Rø Sogn, en have
 Navn af hinanden, men at de begge have Navn
 eetsfeds fra.
- 5) Det er en gammel Sagn at Kirken skal være
 bygget i gamle Dage af en Mand, der hedde
 Simon Rø, rettere Sigmund Røde, tilligemed
 hans 12 Sønner, hvilke alle havde samme Til-
 navn, som deres Fader havde; og af disse skal
 Kirken have Navn. Dette antages ogsaa i den
 gamle Bornholms Beskrivelse, og Jeg seer næ-
 sten ikke nogen Grund, hvorfor man skulde for-
 kaste det; thi En maa jo dog have bygget Kir-
 ken, enten allene eller i Selskab med Flere, og
 den der saaledes har bygget Kirken kan jo gjerne
 have været kaldet Simon Rø (Sigmund Rø-
 di 2: den Røde), før Navn maatte han jo dog
 have. Lægges man endnu hertil, den Fornod-
 ning, at en af Sønnenne, eller og han selv, har

boet i Røstadv og først bygget dette Sted, saa har Man paa den Naade en ikke urimelig Ud- lægning af Navnene: Rø- Sogn, Rø- Kirke og Røstadv.

Ogsaa kunne alle disse Navn udledes af det gamle, endnu brugelige, Ord: at rø d d e, saasom denne Egn formodentlig senest er bleven bebygget efter Skovenes Rødning, hvorefter bemældte Fiskeleje kan være blevet nævnt i gamle Dage Rødestadv og Sognen Rødd- Sogn eller Rødd- land hvorefter Kirken siden kan være bleven kaldet Rødd- Kirke, hvilket alt kan ved Tidens Længde være blevet forandret til Røstadv, Rø Sogn og Rø Kirke. Dog, dette være nok sagt om Sognens og Kirkens Navn.

Bed Baastadv findes der lidet. Der er ellers en Gaard, som kaldes Baastadvgaarden, som skal være en af de temmelig gode Gaarde i Rø- Sogn, og har især god Skov, som overalt i denne Sogn er det vigtigste. Navnet Baastadv (Bästa) betyder ellers ligefrem saameget som en Gaard, et Bostadv, og en, som de Thurahs Bogstavering viser, at han mener, naar han skriver det: Baastadv, det vil sige Baade- Stadv): Fiskeleje.

Nordost fra Rø Kirke nede ved Stranden har fordum staaet et Kapell, Hellig Trefoldigheds Kapell kaldet, hvoraf endnu kan kjendes Spor. I en dyb Dal, søndenfor Kapellet, var i Aaret 1624

efter den gamle Bornholms Beskrivelses Beretning, en af Mennesker opkastet Stenhob, hvorpaa vare oprenste mange Kors paa hvilke hange Haar af Mennesker og Dyr, og samme Stenhob kaldedes Alteret. Østen derfor i Havbaarn, en stor rund Sten, som kaldedes en Kilde, og hvori Havet bestandig opslaaer. Hertil have i forrige Tid mange Syge tryet for at tør sig. Sonden for Kilden findes i Stenklippen et Hul, Ro: Ønnen kaldet (Ro-unijn), hvori kan roes ind, møksen som en hvælvet Kjælder, og sonden derfra et andet, tørt, Hul, kaldet den sorte Øn (Svarte un), hvori Man efter Rogles Mening kan gaae lige til Slottet, skjøndt Ingen tør forsøge derpaa.

Saavidt efter den gamle Bornholms Beskrivelse. Klipperne mod Havet ved denne sidst beskrevne Hule, Corte: Øn, sees afridset hos Pontoppidan. i danske Atlas, første Tomes 15de Plade efter Bykriver A. Birks Tegning, hvorhos er følgende Beskrivelse S. 433, som Jeg agter værd at indføre her ganske. Pontoppidans Ord ere disse:

”Blandt Mærkværdigheder paa de bornholmske Stenklipper, er af Hr. A. Birk forestillet i følgende Tegning det som sees ved Stranden i Rø Sogn, nemlig først: et par temmelig høye og i Vandet fristaende Stenstøtter. Den ene af disse har intet særdeles, uden dette, at Overdelen bestaaer i et helt og næsten firekantet Stykke, hvis

uordentlige Piedestal (Fodstykke) er høyere end Kolonnen selv. Men den anden, som er lidet høyere, maaskee et Snes Alne, forestiller øverst nogenledes Ligheden af et Menneskes Forhoved, med Pande, Næse og Hage, særdeles naar den sees fra Bandsiden, og da Overdelen just er begroet med noget lidet Buskværk, saa giver det Anseelse af et Hovedhaar, som er en ret artig lusus naturæ.

”Næst ved i Fjeldet, falder Abningen af en mørk og sæl Hule, hvis Dybhed ikke vides da Referenten allene havde prøvet at gaae nogle Favne fremad. *)

”En anden Slags Abning sees lidet derfra i samme Fjeldside og den bestaaer i trende fra øverst til nederst parrallelløbende store Sprækker eller Kløfter, med Kanterne paa begge Sider saa jævne og glatte som om de havde været skaarne med en Kniv, istedenfor at andet rebnet Fjeld viser mange ujævne Kante. Herhos er dette mærkværdigt, at bemældte Sprækker gaae videre ind i Landet, efter samme Direktion af Linierne: thi skjønt de paa nogle Steder skjules under Jorden, fremkommer dog deres Strækning paa ny igjen, hvilket giver hos eftertænkfulde Folk den Formodning at klippe grunden, saasom det ganske England

*) Denne Hule er den foromtalte Corte Don.

Underdel, engang maa være brusten og revnet ved Jordstjælv eller underjordisk Ild. Til denne sidste sees paa Bornholm flere Tegne i Sten- og Jord-Arter, ja i saadanne Trækul, eller forbrændte Træstammer, som ved Tidens Længde og Grundens Svovlagtighed ere halvmetal-leferede, eller egentlig blandede med og dels indsluttede i en kobberagtig-vitriol- og Svovl-Kis. Det kunde kaldes: *Lignum carbonarium pyrite imprægnatum, subaevosum.*”

Saavidt Pontoppidan.

Blandt Nø Kirkes Mærkværdigheder ere følgende, efter mine Tanker, de vigtigste:

Kirken har tre Bægere, eller som de i Kirkesprøget kaldes, Kalk, alle beskrevne af de Thurah; de to ere af Sølv og forgyldte; deres Indskrifter saasom Ave Maria o. d. samt Korsfæstninge, viser tilfulde, at de ere fra Pavedømmets Tids. Den tredie Kalk er af Sølv, og den største af dem alle tre. Den har tydsk Læsning, som paa dansk lyder saaledes:

”Denne Kalk og Dist har Oberstlieutenant Stahl ladet forfærdige for det uplandske Regiment til Fods. Offiserer og Soldater have givet hver sit hertil, saa det tilhører Regimentet. Gud give sin Raade og Belsignelse ved Jesum Krist! Aar 1664. Stettin den 23 April.”

I forrige Tider, da Søder og Skikke endnu havde mere af den sammeldags Formelse, da Robo levede mere efter Naturens Stand, det er, i de Tider da

”Hver Leved’ fristelig og næred’ sig af Braag”

Da skal en Bondejengang paa et strandet Skib have hittet dette Altergods, men af bare Gudsfrøgt skænkede han det til Kirken, troende sligt skal være for helligt til at blive Privatmands Eendom (See de Thurah S. 111 f). Men om det strandede Skib har været noget blandt dem der strandede ved Søse 1678, kan Jeg ikke vide. De Thurah formoder det, og Rimelighed er der for, men større vilde denne være om Søse og No Eogn en laae paa hinanden ganske modsatte Landskante.

Paa en Alterdis (Patell), som til Kirken skal være foræret af Præstens Kristen Linds Enke, er læst:

”Hr. Christen Christensen Lind blev Præst No. 1699 den 14 Juli, døde No. 1714 den 14 Oktober. Martha Espensdatter Orck, No 1619 den 24 Junii.”

Paa to hvide Marmors Ligstene paa Kirkegulvet, begge med ens Paaskrift, er læst:

Hinrich Groet Jehan: Disset steen und Ste-
de gehöret Hinrich Groet Jehan undt sin Ervenn

For Alterfoden: en Ligsten af hvid Marmorsten, fire Ellen lang, to bred, med et net udhugget Krusifiks, men den rundt deromkring staaende Læsning med gamle Munkebogstave, aldeles ulæselig og uudtydelig. "Formodentlig, siger de Thurah, skjuler denne Sten ey en ringe Mand's Ben fra de gamle Tider."

Paa en, forantil afbrudt rød Marmorsten, ere disse Ord læste i Runeskrift:

IIDU SIN AUG MUDSINA.

Men som hele den foregaaende Læsning fattes, saa kunne disse Ord, hvordan de end blive fortolkede, ingen ordentlig Mening give.

Om Rø Sogns Indbyggere er dette at mærke, at de i visse Maader have sine Etikke og gamle Moder for sig selv, uden at rette sig synderligen efter sine Naboer fra de nærmeste Sognerne. Ja selv Bognene, hvorpaa Røbo kjøre til By med Brændevod ere saaledes gjorte hertilsoogns almindeligen, at Man ofte, blot formedelst Bognene, kan kjende Røbo fra alle andre Hornholmere.

Og være dette nok talt om Rø Sogn, den femtende og sidste paa hele Landet, hvis Beskrivning sluttede Landsbygdens Topografi.

Man følger noget om Jordarternes Beskaffenhed i hvert Sogn især.

Østre Lærsker Sogn har muld, og leragtig Eædesjord, skarp, br, stenig, Bakkejord og ufrugtbare usle Strækninger ved Lynghsiden.

Østre Marker Sogn omtrent som Førrige, kun lidet bedre i det Hele.

Jbsker Sogn har megen god Muldjord, saa frugtbar, som den nogensteds have; men her ere og, især ved Lynghsiden, usle, ufrugtbare, br, stenige, Grusjorder, der aldrig kunne give noget skikkelig Udbytte af sig; ja vel tildels neppe betale, hvad der slides paa Plovsjærn.

Bulsker Sogn har stærk muldet og leret Jord, men ved Lynghsiden, som i forrige Sogn.

Pavlsker Sogn har stærk Lerjord og ussel Sandjord, men ikke ret megen Sten i Jorderne.

Pedersker Sogn, omtrent som Pavlsker Sogn.

Marker Sogn har ved Strandhsiden muldleret og muldsandig meget god Jord, men ved Lynghsanten som i de andre Sogner der stæde til Lynghsbr, ufrugtbar, Jord, ret til at sulte Bønder fattige paa, allerhøest der af denne Egn svares temmelig sild Skat. Dog dette er ogsaa meget forskjelligt,

saasom en Gaard her, til Eksempel Frostegaarden, udreder Skatter for omtrent 9 Ldr. Hartkorn, da en Rabogaard, tilvisse fem Gange saa stor og god, kun staaer for omtrent — 1 Ld. 4 Skpr. Hvilken Ulighed!

Vestre Marker Sogn har Muld, Ler, Sten og Grus.

Nylarsker Sogn har muldsandige, lerede og og tildeels stensfulde Jorde, som og usle øre Lyngjorder.

Knudsker Sogn har Muld, Ler, Sten, Sand og Grus.

Nyker Sogn: frugtbar Muldlerje, Muldsand Mangel paa Sten mangesteds. Ved den østre Kant af Sognen er usle, ufrugtbare Bakkejorder.

Klemensker Sogn har Muldlerje, skarp, ør, ufrugtbar Jord, Grusknalde og Vester i Sognen nogen Sandjord. Mange Klipper og Bakke ere her i denne Sogn, som ey ere værde at dyrkes.

Ruthsker Sogns Jorder ere af samme Beskaffenhed, som Klemensker Sogns, dog er her i Ruthsker Sogn ikke synderlig nogen Sand.

Olsker Sogn er omtrent som Ruthsker Sogn, kun lidet bedre i det Hele.

Ks Sogn, for største Parten ligesaadan som de Forrige: meget klippig og som kun lidet til Avlsbrug.

Saa som nu anfart er, forholder det sig for det meste med Sognerne hertillands, hvorved tillige mærkes at de flætteste Jorder ere ved Lyngen ind mod Landets Midte, hvorvel der ogsaa ere meget gode, frugtbare Agre ved Lyngen. Strandsiderne have ellers for det meste gode Jorder, undtagen hvor de hist og her ere sandige. Allevegne paa Landet afveksler Jordens Bessaffenhed temmeligt bradt og hyppigt, saa at ofte i eet Rabolag ligger en ganske sandig Gaard, der ved Eiden af: en stærk leret, og dernæst en Gaard, hvis meste Marker er intet andet end Sten, store eller smaa o. s. v. Torvemoser findes vel næsten i hver Sogn, men dog for det meste kun ubetydeligt ved Strandsiden og i mere Overflodighed inde mod Midten af Landet. Paa Udmarkerne vokser ikke stort andet end Lyng, hvilken tildels fores af, dels ogsaa rives til Brændsel. Hvor Udmarkerne dertil ere bekvemme, blive de af og til flaaede ved Gladtørvskjæren.

Og være dette nok talt herom.

Om, gamle Mynter, og deslige,
fundne paa Bornholm.

Udskillige Steder paa Bornholm ere fundne gamle Mynter, dels af Guld dels ogsaa af Sølv. Guldmynter ere især fundne paa Snylten i Jbsker Sogn og ved Smørenge i Vestre Marker Sogn. De have for det meste været slagne i det østromerske, eller rettere sagt: konstantinopelske Røysedom.

Paa nogle af dem, der have været saa store i Omtræds som hollandske Dufater omtrent, dog noget tykkere, og af fint, godt, Guld, er paa Aversen at see disse Ord:

"D. N. Theodosius P. P. Aug." og derhos et kronet Krystbillede, og ved Siden af dette: en Høtter eller en Mand til Hest.

Paa Reversen:

En pandserklædt Mand holdende i høyre Haand en Standart (Labarum) og i den Vestre: en Stang med et Kors paa den øverste Ende. Paa høyre Side er en Figur som en Stjerne. — Omkriften: Glor. orbis terrar. — Reden under er noget næsten ulæseligt, hvilket skal være Mynterens Navn, som synes at være Tesab.

Denne Mynt henføres almindeligen til den Keiser Theodos den Store, som regjerede det østlige Keiserdom fra Nar efter Kristi Fødsel 379 da han af Gratiana blev antagen til Medregent, indtil 395.

Paa de fleste Mynter af Guld, som hertillands ere fundne, er ellers saadan Stikkelse:

Uversen:

D. N. Zeno, Perp. Aug. og under denne Læsning sees et kronet Brysbillede.

Reversen:

En vinget Person holder i sin høyre Haand en Standart. Stangens nederste Ende rører Jorden, og paa den øverste er et Kors. Ved den venstre Side er en liden Stjerne at see. — Omskriften er: Victoria Aug. C. C. B. — Mynterens Navn som læses neden under, er Conob.

Alle disse Mynter, som slagne i det græske Keiserdom før Barangernes Tid, ere rimeligvis komne til Bornholm, med hjemrejste Baranger: Keiserlige Livvagtsskarle fra Konstantinopel, blandt hvilke sandsynligen have været endel Bornholmere, thi Livvagten bestod ifølgelse af Folk her fra vort Norden; ja Man vil endog sige, at disse Bar-

ranger (Βαρύγγοι) have sit Navn af Bornholm, som om Man vilde sige Boringer eller Boringholmere, hvilket ved den græfiske Udtale er forandret til Baranger. Dog denne Navnets Udlæggelse ville Vi lade staae ved sit Værd, blot anmærkende at Navnene Boringia 1: Boringholm og Boringi 2: Boringer eller Bornholmere, ere først opkomne i langt senere Tider end Barangernes.

Fundne Sølvmynter. For nogle og firefjendstyve Aar siden, da Obrlt. v. Umbshoffs var Bisefommendant og boede paa Hammershus, fandtes i en Torvemose, ikke meget langt fra Hammershus, nogle Tusende Stykker fremmede Sølvmynter, som af da værende Landshovding, Gen. Maj. Reed; bleve hans Majestæt Kongen, fjerde Frederik, tilsendte. De vare alle af ens Vægt, nemlig omtrent til 8 $\frac{1}{2}$ dansk, og ens Præg, hvoraf saaes at det var tyrkiske eller persiske Mynter, hvorpaa i det gamle arabiske Sprog læstes Carafenernes det bekjendte Feldtskrig: "Der er ingen anden Gud, end den Eneste, hvis Profet Mahomet er" Slige Mynter ere ogsaa fundne paa Den Gulland og ere rimeligvis ved Kjøbmandskab bragte til disse to for Handel meget bekvemme Der, Østersøens Øyne, Gulland og Bornholm. *)

*) Eec herom: Christiani Democriti eröffnete Muhtmassungen und merckwürdige Gedancken wegen der

Omtrent i Aaret 1710 eller 1711 er fundet paa Bornholm en Mængde smaa Guldbilleder af 1 til 20 Apotheker-Grans Vægt. De vare til dels af rent fint blødt Guld, finere end Dukats Guld; dels var ogsaa Guldet i nogle af dem blandet lidet mere med Sølv; De vare alle af runde Guldblek udskaarne efter Ligheden af Mennesker, dog ikke synderlig kunstigen. Nogle af dem vare af de saakaldede Brakteater, det er: saa opbyggede i henseende til Figurerne vare paa den ene Side, saa indhulede vare de paa den anden, og saaledes omvendt, men Andre vare ikke Brakteater. Billederne ere beskrevne af Jakob von Melle i hans Bog: *Commentatiuncula de Simulacris aureis, quæ in Boringholmia agris eruuntur.* Lub. 725. 16 pag. 4to. (cum figuris ære incisis): Han er af den Mening at alle disse gamle Billeder, have været et slags, smaa Husguder (lares) hos de hedenske Bornholmere og at de ved Kristendommens Indførsel ere blevene nedgravede; men neppe har Afhandlingens Forfatter heri været heldig nok til at træffe Sandheden. — I Andledning heraf skrev den bekjendte Kristian Demofrit, eller som hans rette Navn var: J. K. Dippel, der engang sad som Fange paa Hammershus, sine "eröffnete Nachrichten und merckwürdige Gedanken über Hrn. auf Bornholm gefundenen güldenen Bildnisse."

Hamburg, 725, 4to. S. 14 f.

J. v. Melle Comment. de simul. aur. &c. denen noch beigefüget seine (Dippels) wahrscheinliche Meinung von dem in Jütland gefundenen goldenen Horn. Hamb. 725 30 S. 4to." Forfatteren holder for at alle disse Billeder ere fra Egypten, at de sigte til den egyptiske Gudsdyrkelse, og at de i Svæbertiderne eller ved Korstogene ere erobrede fra Sarasenerne, der dengang aatte dem, og at de paa den Tid da Hansfestædernes Flode spillede Vester i Østersøen og ved Røven og Plyndren hjemjagte Bornholm (i det 14de eller først i det 15de Aarhundrede) ere blevne nedgravede tillige med tvende store forrustede Sværd, der siden, paa samme Tid og Sted som Billederne, bleve oppløvede. — Saadan var Dippels Mening herom, men neppe, troer Jeg, er han kommen Sandheden nærmere end hans Forgænger Jakob von Melle. Dippel var, som bekjendt, en stor Sværmer og fordybet i den saakaldede Alkymi eller Guldmagerkunst, hvilket har bragt ham paa den Tanke, at saavel Billederne, som det heidenreichste Guldhorn, vare fra Egypten, og gjorde af alkymistisk Guld. For at vise hans Skrivemaade i denne Materie, tillader Jeg Mig her at indføre følgende Sted, handlende om Hornet:

"Die hieroglyphischen Figuren, die ganz und gar nach Egypten schmecken, zeigen das Geheim-

niß den lapidem Philosophorum zu præpariren von Anfang bis ans Ende auf eine verwunderungswürdige Weise, doch ganz in umgekehrtes Ordnung; nemlich von denen kleinsten Circuln bis zu dem größten; und zwar mit solcher Accurateße, daß alle Cautelen des ganzen Processes exprimirt sind, daß ich also aus diesen Emblematis völig convincirt bin, es könne dieses Horn nirgend anders woher, als aus Egypten gekommen seyn, als in welcher Landschaft nebst dem angränzenden Arabien diese Kunst allein in alten Zeiten bekant gewesen und excoliret worden".

Bornholmsk-Dansk Ordbog,

som Tillæg til

Bornholms-Beskrivelsens første Del.

Om det bornholmske Sprog habes hidtildags intet paa Prent undtagen en meget fort og derhos meget upaalidelig, urigtig og yderst slet Samling af bornholmske Ord, som findes i lærde Efterretninger for 1756, Side 805 til 816, uddragen af Amtmand Urnes Ordbog og Observationer om den bornholmske Udtale; men i Haandskrift habes bemældte Urnes Observationer, paa det kongelige Bibliothek, 4to; Ordbogen derimod veed Jeg intet om, thi en Ordsamling, som findes bag efter Observationerne i samme Bog indbunden, indeholder ikke bornholmske, men norske Ord, som Gud maa vide hvorlunde de ere komne paa det Sted istedenfor den bornholmske Ordbog. Af Hr. Pastor Jensen paa Bornholm habes ogsaa et Manuskript om Bornholmsken, Hr. Kaptein Abrahamson tilhørigt. Hr. Studiosus Jakob Steenberg, mit Landsmand, og før Meddisipel i Kønne-Latinsskole, har ligeledes forfattet en liden alfabetisk Optegnelse paa endel bornholmske Ord, hvilken han har havt den Godhed, at meddele Mig til Brug ved dette mit Arbejde, Mig til megen Lettelse.

A.

Denne Bogstavs dobbelte Lyd: det lange A og det korte, adskilles her, dels ved at give det lange A en liden Streg, Afsent, over sig, dels ved at double Konsonanten efter det korte.

Agg, adjectiv, masc. agger, neutr. aggt, skarp, hvæs, bidende; item ivrig, fyrig.

Aggar, verb. reg, opægger, optirrer.

Al, adj., almindelig; bruges i sammensatte Ord, og saavidt Jeg veed kun egentligen i to Ord: ejn al vey 3: en altare Bey: og en ál-hora 3: en offentlig Skjsge.

Amborrstu, (ambostu, ambosten) adj. reg. ang: bristig, trangbrystet; om Heste.

Ammar, verb. reg, ligner, er lig; Lydst, ahmen.

Anakök, adj. reg: aandetof, stafaandet.

Andesgär. i andesgär, i Overgaar, for to Dage siden, anden Dags Gaard.

Anta en og ántes ejn Gjante, en Gæf Hallánta 3: Halvgjante.

Antas, verb. n. gæffes.

Antar, sey, v. r. teer sig, skifter sig; bruges almindelig om at bære sig naragtigt ad.

Arti, árteli, adj. reg. løyerlig, underlig, besynderlig.

As, et, et Nadsel; bruges ogsaa som Skjældsord, s. E. ditt ás! Du Asen!

NB. Bogstaven s efter dette lange a, udtales meget gennem Tænderne.

Asar, verb. reg. slæber.

B.

Baddar, v. r. bruges med Ordet op, baddar op, spørger, forfrister. Kommer efter Sommes Mening af Ordet B å d d, der i Svensken betyder en Seng.

Bajle, adv. snart; bruges egentlig kun i Sydlands, og kommer af det Indiske Bald. Déd lakkar bajle té måltidays o: Frokosttiden nærmer sig.

Ballrar, v. Buldrer, skrimer, f. E. om en Trævogn der kjøres paa en Stenbrygge, eller om Trommeslag: Ad ballra på tromma o: at slaa paa Tromme:

Barkena-róer o: Guleroer, Gulerødder.

Barnóst, adv. frygteligt, fælt; bruges ogsaa adjektivt f. E. barnóst Vær o: Uvær, et Guds Vær.

Basku, adj. r. blaffed, graablaffed.

Baytu, adj. r. graabroget; bruges egentlig ikke uden om Gæs, hvis Vingene ere graa, men den Del af Ryggen, næsten af Form, som et Hjerte, som Vingene ikke bedække, er hvid.

Begeynelse, en, en underlig Hændelse.

Belemrad, adj. r. bebyrdet, besvært.

- Belli, ejn, eller bell, et Barn.
- Bidda, ejn, et Stykke.
- Blág, et, Plaskregn.
- Blárar, v. stikker i Dynene, brillierer.
- Bléjar, v. det lyner. Dette Ord bruges nu sjelden.
- Blærbögg, ejn, en forædt Dreng eller Mand.
- Boll, ejn, en Brystdug; Islandsk bolr.
- Boss, ejn, (s maa udtales meget haardt, saaledes som det overalt udtales i Dansken) eller Kæyleboss kaldes alt, hvad Man har at slaae Segler med.
- Boss, et, (s. udtales meget tykt gennem Tænderne) eller Bosm, kaldes gammel blød Halm o. d. Svensk bysje.
- Botta, en, en Pighvarre, Botte.
- Brán, ejn, et tændt Stykke Brænde. ejn hus-brán en Stage eller Stang paa Gavlen, hvorpaa Flønen sættes.
- Bránt, adj. r. brandt, stensl, arduus, præceps.
Ejn bránter bakka.
- Brikka, en, en rund Skrive; item et Bryst; táijn i brikkan! — Svensk: bricka.
- Brójar, bröglar eller bruglar, v. r. forkrøller.
- Brua, coll. hæglet Hør; ejn brua o: et lidet Bunt Hør; hampabrua o: hæglet Hamp.
- Brugarn, Hørgarn, item Hørlerred af hæglet Hør.
Hampa-brugarn o: Garn eller Lerred af hæglet Hamp.

Brygja, en, en Brygge, Stenbro paa bare Jorden, saasom i Gaarde og paa Gader; derimod hedder enhver Bro, over Vær, Bække eller andet Vand: en bro. Disse to Ord: bro og brygja kan Danskeren i sit Sprog ey adskille tilstrækkeligen.

Bryna, en, en skarp Kant; bruges mest sammensat: hus-bryna ɔ: Hus-Krog, höst brynan ɔ: Høstens Begyndelse, middes-brynan ɔ: Middags-tidens Begyndelse, Kl. 12, i brynan ɔ: i Begyndelsens Øyeblikket.

Brynar, v. hvædser, gjør skarp: ad bryna en Oysa.

Brynestén, ejn, en Hvædssten.

Bræjnesnuda, Kjødvellings.

Brær, v. smelter; bruges om let smæltbare Sager, saasom Smør, Fidt, Talg o. d.

Brödda, en, en Bey ned ad en bradt Bække. Et Nordbornholmskt Ord.

Bæsijn, ejn, paa Jölandsk bæsingr, ɔ: böst, slemt Vær med Storm, Slud o. d., som dog ey varer længe.

Bæjlu, adj. skaldet, pindet, som endnu ikke har faaet Fjer. Bruges om Fugleunger.

Böllk, ejn, paa Jösl. bälke, en lav Bæg mellem Lø og Lade.

Bös, adj. r. (ö udtales langt og s gennem Tænderne.) Ond, arg, böst Vær ɔ: slemt Vær. Kommer af det tydske Ord: böß.

C.

Bruges ikke i Bornholmsken.

D.

Dallk, see Snördallk.

Dallkar, v. rider meget usfelt, sidder løst paa Hest
sten; rider som en Kontorkarl eller Strædder.

Dánkar, v. fryster ihjel.

Darrar, v. sittrer; darra som et aspe-leu, som ejn
jórfaster stén. o. d. Svensk: at darra

Dásar, å, v., jaffer noget til; hón har alt *dásad* dejn
grajna ny kysan så rælit å, så ad - - o: hun
har allerede jasket den fjonne ny Hue saa
hæsligt til, at . .

Dátlar, v. overvinder, overgaaer, gjør En Tort
ved sin Fortrinlighed for ham i nogen Maade.
f. Ex. På ad tógga skro ska Ijnijn *dátla* mey
o: Ingen kan tygge Tobak bedre end Jeg. *Ås-*
keslöran *dátladana* 'nte på ad gjorra hossa o:
Koffepigen kunde intet bedre binde Strømper,
end hun.

Deura, subst. m. et slags Ufrud i Hør.

Dink, et, et Ord hvori ligger Haan og Kingeagt,
omtrent som man vilde sige i Dansken: et
stakkels Djævelstak; det kommer vel af det Tyd-
ske: Ding.

Dóer á v. overvinder hajn kajn dóijn á liesom
et fitt, o: han kan lettelig overvinde ham. Holl-
jer Dansk dóde Burmajn á o: Holger Danst
mestrede Burmaid.

Dolk, ejn. en liden Pidsk i Haaret. ejn karadolk,
et ganske lidet Stykke Karl.

Drabbar, v. gaaer og taber hvad Man har i Hæn-
derne.

Drabbes, ejn, det samme som dallk.

Draddar, v. dratter, gaaer og drabbar. Draddhás,

En som taber af Hænderne hvad han har.

Dránk, subst. m. Bærme.

Dreusar, v. går á gaaer dovent og skidesløst

Drossar, verb. går á, det samme.

Drudas, v. n. driver Skjæmt.

Drudansfojl, adj. r. Skjæmtefuld.

Dræt, en, en Vognstang; item et Nøvelands
Længde.

Dán, adj. r. afmægtig, flau.

Dæmin, ejn, en Dæm Ene, ad form. et Sko
Kegn.

Dæulas, v. n. skjænde og bande; af dæul, o: en
Djævel,

Döblö, en, paa Isl. daudablod, levret Blod imel-
lem Hud og Kød.

Döll, adj. r. doven.

Döllmar, v. blunder, halsover.

Dömlijna. Pinde hvormed Hjulsel sammensætted.

Dönnä, subst. f. Thordon, Torden; Sv. dunder, Tndst Donner.

Dönnar, v. déd. det tordner.

Dönnestén, ejn. Tordenssten, *belemnites*, som i de forrige Overtroens Tider er holdt for at følge med Dönnen.

E.

Om det lange og det korte e, agtes hvad heroven sagdes om a.

E, ejn, en Ed, offentlig Sværemaal.

Eddja. subst. f. Tang, som opkastes paa Stranden af Egen.

Egglar, v. fører unyttig og ondskabsfuld Snak paa Banen om Ting der allerede ere afgjorte.

Eja, en, en Ege, det er et Fartøi stærre end en Baad, dog med Baadebygning, men af forskjellig Rensning og Tiltaaling. Den fører Raaseyl paa Stormasten, og Sprødsenl, der faaer Navn af Kof, paa Formasten, hvilken næsten holder lige saameget ud over Forstavnen som et Bøvspryd; fører maastee ogsaa saadant Navn.

Ella, Fødselsmærter, et nu ubrugeligt Ord.

Endömmeli eller ändömmli, adj. r. enfoldig.

Ennsöd, adj. r. æffelsöd

Ennut, adj. og adv, det samme.

Ey, adj. r. om i Tænderne af sure Ting, saasom af Frugt.

F.

Faggana, Nærheden; i faggana 3: nær ved.

Fålia, adv. meget, overhaands; du é fália jösser i dá 3: Du er særdeles pyntet i Dag.

Farras, v. n. holder en Poffers Allarm, teer sig meget ilde.

Fása, ejn; 1) Huset 3: det Grønne hvori Hassel-
nødderne sidde. 2) den Egenkab ved en Mand's
Mafyn og hele øvrige Udvarces at han ved for-
Dyefast indjager Golt Erbdighed og Frygt;
myndigt Væsen, mandeligt Udvarces.

Faun, subst. n. det Grønne ovenpaa Guleroer,
Kartoffler og andre slige Rod- Vekster.

Fillku, adj. r. glat, slibrig.

Firrevidd, Ubesindighed. Svensk Fyrwett eller
förrwett.

Fjæskar, v. soffet affied; maastee af Fjard.

Fjögg, ejn, en meget stakket Tobakspibe, en Stump
Pibe, ejn Körtafjögg, et Pibehoved med et me-
get kort Stykke Stilk ved.

Flabb, ejn, har foruden den Bemærkelse, det har
tilfælles med det danske Flab, en anden og be-
tyder da: en ubehølet Mandsperson.

Flán, ejn, en ubehølet Karl.

- Flána, en, en ditto Kvinde.
- Flánharpa, en, det samme som Flána.
- Flásgrinar, v. skoggerleer.
- Flier, v. reparerer.
- Flissar, v. n. isiser, deraf flissegröd.
- Flór, ejn, Mellemdelen i en Stald, hvortil Gjødslen samler sig.
- Floss, ejn, det samme som Flabb, bruges dog mest om Menneskets Mund, s. G. ad sl. Ejn på flossijn o: At slaae En paa Munden.
- Flæmtar, v. gisper; om Hunde.
- Flöj, et, Fleg, en Strækning af Enge; et flöj æjna o: et stort Strog Engjord.
- Fnöjedriv, et, et Enerogg.
- Fnöjer, v. ded, det syger; om Sneen i blæstfulde Winterdage, naar den syger omkring fra neden og oven.
- Forflouen, adj. r. og
- Forflokti, adj. r. verflucht, verfluchtig.
- Forgrysar, v. recip. forandrer sig.
- Forhou, en, Skade, ded va Forhou o: Det var Skade.
- Forhouar, v. fortryder.
- Forhouli, adj. r. bedrøvet; forhoulit, beflageligt.
- Forhousar sey, v. husker sejl.
- Forrédsel, et, en Husholderske. Dette Ord er nu ubrugeligt.
- Forskammad, adj. r. og adv. uforkammet.

Foræula eller forræula, subst. m. bruges kun i
Flertallet, Forvaróler.

Foss, adj. r. og fost, adv. sjuds, trodsig; af det is-
landske Ord fus.

Fouar, v. stiller, tager af (om Regn og om Smerte.)

Foye, adv. neppelig.

Foytar, v. vimser omkring.

Frakk, adj. r. term.

Fryner, v. r. rynker Næsen eller Munden.

Frákójneli, adj. r. frákójnelit, adv. bruges om
den, der bærer sig bagvendt ad med hvad han
har at bestille.

Frönn, adj. r. skjor, let bræffelig; bruges kun
om Træ, saasom frönn éj, frönnur ask.

Fröstbédden, adj. r. saa let tager sig af Kulden.

Ful, adj. r. doven; men kan ikke bruges i den Be-
mærkelse, som det danske Ord: ful. Paa
Tysk: faul, i begge Bemærkelser, baade den
bornholmske og den danske.

Fæsli, adj. r. forstræffelig; Svensk, fäselig. Af
fåsa.

Fæygias v. karessere hinanden (om Elskende).

G.

Gaddeli, adj. r. passelig.

Gadjar, v. flæder sig.

Gallra, ejn, en Hanhamp.

Gamstain, ejn, et andet Nrs Nød.

Gassar sey, v. recip. opvarmer sig, gatter sig.

Déd gassar så o: Det opvarmer saa godt.

Gást, ejn, en Gást, et Spøgelse Herom Verset:

"Der va ejngang ejn Gást,

Hajn satte sey fást &c".

Gatt, et, en smal Indgang f. E. et hauna-gat,

Indløb til en Havn.

Gaungo, adj. r. overdrevent tjenstagtig. ejn gaungoer horrasyrk.

Genndi, adv. imod; genndi storm, tö, kri. &c.

Gera, ejn, Nedendalen af en Skjorte eller Earf.

Isl. gehri.

Géru, adj. r. flittig, som staaer meget tidlig op om Morgen.

Gésten, adj. r. læf, ikke vandtæt; bruges om Kar, som en ville holde Væde.

Gised eller Dised, adj. graaagtig; (om Luften).

Gislu, adj. r. graalig, graaspættet; (om Klæde).

Glánar, v. glover, seer meget paa en Ting og eet Sted.

Gnajl, ejn, en Stump, et Stykke. ejn gnajl hrö, et Stykke Brød.

Gnass eller Gnask, ejn, en Gamling, gammel Mand, som en har fása med sig.

Gneul, ejn, en Pind at stikke Hul i Jorden med, hvor Man vil sætte Kaal, Kartofler o. d. K. l. gneul.

- Gneula, en, et Hul, rodet i Jorden, en svina-
grieula.
- Gnomlijn, ejn, ein Stump, Stykk:; ejn gromlijn
brö. diminutiv af gnajl.
- Gnorrar, v. fnürrer. (Om Hunde o. d.)
- Gnøjler, v. skriger; (om smaa Børn, Katte, og
deslige).
- Gnøjlepiva, en, saa kaldes den der gnælder: giver
fine svage Skrig fra sig, som Børn, Katfil-
linge.
- Goll, et, et Guls; item en Lade, et korn-goll,
haura-goll. En lá o: Lade, betyder derimod
altid en Kæstald.
- Gós-pæjn, ejn, Guds-peng: Fæst-peng, Haand-pen-
ge til Tjenestefolk.
- Grájn, adj. r. pyntet, pæn. Sv. grann. ad varra
grajner på'd o: At være nøyeregnende, fikken
paa det.
- Grán, eller Gryn, et en lille Emule, et Gran,
Solegran.
- Grenar, v. skræver.
- Greua, (bruges kun i Flertallet), en Ret, be-
staaende af de Stumper, hvorudaf Ister er
smæltet, blandede med smaa-staaret Brød.
- Griddar, v. gaaer og trækker paa Nasene, saaledes
at Benene en komme ordentligen sammen.
- Gringa, en, en Jærnrif. jærngringa; kerke-gringa,
Kirkerif (under Laagen). gringer i Vjnuen o:

Jærnstænger over Kors i Vindverne; gringer
 vér trappan o: Jærn; Kælværk ved Trappen.

Grojnu, adj. r. tungsinde.

Grommar op, v. det trækker sammen til Regn.

Grossar, v. giver en Lyd fra sig som Soen naar
 den flæs paa Ryggen eller naar den kærsejerer
 sine Grise.

Grótar, v. praler, taler store Ord; (af Platttydsk).

Grynkla, v. n. flynker. Især om Børn, naar de
 smaasnakke og flynke for noget, de ville
 have.

Grynklepiva, en, et Dgenavn paa den, som flyn-
 ker og piber.

Gryseli, adj. r. og gryselit, adv. forskækket,
 gruelig.

Gröhba, en, en Pige, Tjenestepige; deraf Gröb-
 hus eller krubhus, et Pigekammer.

Grössen, et, et lidet Gran; dimin af grán eller
 gryn.

Gylta, en, en ung So, som har de første Grise;
 ad formam Gimmer, Kvie o. s. v.

Gåra, en, en Aare, Trævle i Træ, i Kød og slige
 Sager.

Gåru, adj. r., gaaret, trævlet.

Gæjl, subst., Gjæld;

Gæjl, adj. r. fin (om Udtaleu) gæjlt mål, fin Ud-
 tale; haju é gæjler i måled, han har en fin,
 skindelig, Stemme

Gælar, v., renser; om Fiis og Eild, som Man
skærer Hovedet af, og trækker Jndmaden ud
paa.

Göbba, ejn, en Olding, gammel Mand. Sv.
gubba.

II.

Habbar, v., bider, snarrer ad Noget.

Hágaln (m. hágalijn), adj. begjerlig, gal efter at
have noget.

Hajl, et, et Hagl; ejn, en stor Sten, Hald.
Isl. hell; ejn Grá-hajl en Kamp.

Hál, adj. r. glat, falsk at gaae paa; bruges især
om Is, helst naar den er lidet vaadagtig oven
paa, saasom i Solskin. Sv. hal.

Hallstabba, en, en Pige paa omtrent 12 Aar. Af
hall o: halv og stabba, see pibla-stabba.

Hallstöddijn, ejn, en halvvooksen Dreng, omtrent
paa 14 Aar. See horra-stöddijn. Isl. half-
stædingr.

Hallvistijn, ejn, En som ey er ved sin fulde For-
nuft. Isl. half-vitt.

Hampa, en, et stort flodset Svindemenneske.

Happ, et, et Lykkestraf; Isl. happ, Lykke. Nu
lidet brugeligt, men derimod bruges desto mere
det deraf kommende

Happar, v. recipr. h nder; ded kajn happa sey,
det fan h nde. happa te, tr ffe, h nde.

H rar, v. banker en  e, Seys, tynd i Eggen;
ejn h r - hammara, Hammeren Man banker
med; et har - steu, et lidet Umbolt, der f stes
i Jorden, og hvorpaa der bankes; en h r - sula,
en Stok, der sattes fast i Jorden, og hvorved
Leens Skast, Seysa - bommijn, gjores fast.

H rdar, v. t ver, bier; (af det plattyske: har-
ren). H rda en stoin, s  fouar vell reyned,
Si lidt saa standser vel Regnen. du f jas
sv rt; kajn du ikke saytan h rda lid? Du har
meget Hastv rk! fan Du ikke nok t ve lidt?

Harra, ejn, en Harve; en, et Stykke spundet
Garn, en Streng Garn.

Haskar, v. fl vler op ad et Tov eller et smeffert
Tr  uden Grene.

Hattb r, et, et Slags store Jordb r, som vokse
vildt.

Hau - b rn, Havbredden.

Hausa, en,  n som vaaser meget.

Hausar, v. vaaser, suakker hen i V ret.

H rs - pallt, ejn, et Stads - Kl demon; ad varra
i h rs - pallt na, at v re pyntet, is rt Bryl-
lupsfl derne, H dersfl derne.

Hijnar, v. indhenter  n, som er forud.

Hivar, v. fryber sammen af  ngdom, svinder

hen; bruges om dem, der ere syge, men dog kunne gaae oppe.

Hodda, en, en Udbygning under Taget paa nogle le Fag. Sjællandsk, en Lyde.

Hójyst eller hójöst, adv., fornæmt, storagtigt; (Af det plattyske ho eller hob ∴ høy og jöss.) ad snakka hójyst ∴ at tale meget pænt, fornæmt.

Honnsamm, adj. r. det samme som gaunsgo; item behændig.

Honntuser, subst. f. pl., (et Par) strikkede Halv-
vante, som række fra Midten af Haanden om-
trent, op under Skjælruene; strikkede Haands-
mansfetter.

Honnvál, ejn, Isl. handvölr, den øverste Stof af en Pleyl, den Man holder i Haanden; derimod hedder den Stof Man slaaer med: ejn slaul, Tydsk: Schlagel.

Horra, ejn, en Dreng; Sv. Orra. Dræjn bety-
der derimod altid i Bornholmsken en Karl.
horra-syrk faldes en omtrent 10 Aars Dreng;
hallstöddijn en 14 Aars og horra-stöddijn en
18 Aars Dreng. Horra-knul, en tyf, lav
Dreng og horra-snerlijn en lang smækker
Ditto. Horra-blæra, det samme som horra-
knul.

Hósamm, adj. r., fornæmt, høfsam.

Houdkommen, adj. r. som har god Hufommelse.

- Housar, v., huffer.
- House, adj., hastelig, hurtigen; snakka house; gå house.
- Hy, ejn, Ansigtssfarve. Sv. hy; Isl. hud.
- Hæjlu, adj. r. behagelig, hyggelig, et hæjlu Kvijnfolk, en interressant Dame.
- Hæjnedyjn, en, Hængedynd, Sump, Morads, hvori Creaturene kunne sætte sig fast.
- Hællued eller hellued (altid bestemt), Skaffelovnsfrogen.
- Hænnu, adj. r. hærdig, behærdig, kunstig, En som med sine Hænder kan gjøre hvad han vil.
- Hæskje, et, et Par, Mand og Kone. Nu hartad ubrugeligt. Isl. hiske.
- Höddrar, v. Skælver af Kulde.
- Höder, v. truer med Prygl, ikke mundtlig Trusel, men ved Gebærder. Sv. hotar.
- Höggar, v. synker i Knæerne; (af på högg, paa Hugg; ad sidda p. högg.) f. Er. horri'n svo-reäsjelada så fæslit, ad hajn höggada i háana o: Drengen svor og bandede saa grueligt, at han sank i Knæerne.
- Höl, ejn, ethvert dybt Sted i Ær eller Bække, som om Sønnen holder Vand; item ved stenige Strandbredder, hvor Stenene et Sted rage længere frem end et andet, og danne et Hul, hvori de indslutte Vandet imellem sig.

Höler, eller höller, v. med præp. nér; Reyned
höller nér, Regnen vælder ned, æser ned.

Höllmar, v. standser, orhører; (om Regn), lidet
mere end fouar. Nu höllmar 'ed på timajn
(timijn), for de' klarar i norr, nu holder det
straks op, thi det bliver klart i Nord.

Hönnu, subst. n., Honning.

I.

Ignar, v. er bange, frygter.

Ijlara, ejn, en Ildsted, Fyrsted.

Im, ejn, Damp, som stiger op af kogende
Vand.

I åns, adv. nys, nylig, nu for ganske kort siden.
Jsl. adan.

J.

Já, Jeg; Sv. jag.

Jémsk, adj. fæl. Jsl. heimskr, gal.

Jeytar, v. jager.

Jylaleua, ejn, et aflangt Brød, som bages til
Julen, Julebrød, Julefage. Af Jyl, Jul og
leua, gammel dansk lef, Brød.

Jylkatt, ejn, et Pindsvin. Sv. igelkott.

Jyr, et, et Yver.

Jöss, adj., pæn, det samme som grajn.

Jössar sey, v. rec., pñuter sig.

K.

Kalladajns, en Ket af sammensløben, ostet, Kaamelk;
Kalsvedands.

Kánklar samman, v. forvikler; (om Traad og Reb-
tøy) hajn hár kánkladed soddan samman,
så 'kje Fanijn kajn hitta ria'd (ria i éd),
han har saaledes forviklet det, at ikke Fanden
fan finde Rede deri. ad kánkla et pár folk
samman, at ægtevie at Par.

Kánklepossa, ejn, En som gjør Noget forkert.

Káramarkje, et, Bomærke, Karmærke, som Bøn-
de rne skjære paa sine Kar.

Káster, v. 1) faste Korn. 2) om utidig Fødsel hos
Kreature. Derimod bruges ikke dette Ord i
den almindelige danske Bemærkelse; thi da hed-
der det smider.

Kattagaled, adj. ravgalt, dumt; áéd é nu så kat-
tagaled ad höra pa, s' ad (så ad), det er nu
ravgalt at höre paa, saa at . . . .

Kita, en, en Spand.

Kivver, adj. som ey taaler at røres ved, men som
sprætter ved mindste Berøvelse.

Kladd, ejn, et Klædningsstykke.

Klág, adj. let bøielig. ejn kláger raut, er let bøn,

elig Raft. klager i ryglijn, som ey har Stivhed i Ryggen, men som Man let kan bøye den paa, f. E. naar Man brydes, kreutas.

Klaun, ejn, en Ende Lov, en Kestump.

Klaunar samman, v. det samme som kánklar samman.

Klaus eller klausijn, ejn, en liden Streng Garn, en liden harra.

Klén, adj. spinkel: Plattydsk: fleen,

Kleuagang, Græsgang, Jord, som ey dyrkes, Klovgang. Isl. klavfagangr.

Klöjes, v. n. være nær ved at fæste op, brække sig.

Klöns, ejn, en Knop paa Enden af en Svobesnært eller paa en Næse.

Klös, ejn, en Klods Jord paa Ploynningen, som maa trumles sønder.

Knaddrar, v. buldrer, larmer. Bruges f. E. om en Bogn, der fjæres blandt Smaasten. Deraad det samme som ballrar.

Knajl, ejn, Knald, Ophøyning paa Marken, liden Basse, ejn knajl brö, det samme som gnajl, gnomlijn.

Knarr, ejn, en Knast i Træ.

Knúl, ejn, en liden Knude, et eller andet Sted paa Kroppen, saasom efter Bi- eller Rng-Stif, eller hvor Man har stædt sig. ejn knúl på næsan, en Puffel paa Næsen.

Knyer, v. rører ved, berører.

Knárt, ejn, et lidet Nogle Garn, deraf, ejn horra-knárt, en i Befstien knyttet Dreng.

Knæjl, adj, fjon, vakker. Jó, éstu ikj' ejn knæjler Ejn? jo, er Du ikke ret en vakker Pjes?

Knævær, ejn, en Mandsperson af lav Befst, en Stump Karl.

Knödderstén, Smaasten; (af at knaddra).

Kollsar, v, laller, som spæde Børn; deraf, smigrer.

Kollstrar, v. fuller, forbrænder. kóllstrad træ, kollstrada pallthesta.

Kopatta, Bedeblade, caprifolium.

Kossen, adj. (m. kossijn), lam, hentagen i Lemmerne.

Krá, ejn, Sne, saadan som den er efter Tøbrud, Sne og Vand.

Krabba, en, et froged, bredtvoksende Træ; item en Dræg af Træ.

Kráda, en, et gammelt nffelt Dg.

Krajlar, v, fryber med Nøye; bruges om visse Insekter.

Krakk, ejn, unge Egspirer; smaa Underkov, helst af Eeg.

Kramm, adj. som har Trækken i Huden.

Krás, Knus; ad slå i krás, at knuse.

Krásar, v. bruges om den Lyd, Noget giver naar det gaaer i krás. Begge disse Ord bruges ligedant i Svensten.

Krikkar, v. gaaer slet, halter paa begge Ben.

(af det tydske Ord, friechen).

Kripa, en, det samme som kráda.

Kroppa, en, en Karuds.

Krúsbær, et, (item collectiv). Tøttebær.

Kry, adj. ferm.

Kryer, v impers. fryder i Mængde. (om Insekter).

Kræglar, v. disputerer, mundbugges, altercor.

Kræuta, en, et uroligt, trættefjært, Menneſke,

Thingstud; bruges mest sammensat med thijn, (thijn-kræuta).

Kræutas, v. prøve Størke med hinanden, brydes.

Krödda, ejn, en Brunnrel, Flok, Skare. Ein

krödda hvijnfolk, en Skare Kvinder. Paa
Engelsk crowd.

Kröggla, en, et froget Træ.

Krönnar, v. rømmer sig, hoster sagte.

Krössar, v. fnuser, Sv. froðar. (af krás).

Kvaddra, en, en Strube. halls-kvaddran.

Kvéjl, ejn, en Aften, Sv. Kvál.

Kvéjlas, v. det afnes.

Kvéjlnijn, en, en Aftning, Mørkning, Aftens
Begyndelse.

Kyla, en, en Bolle, Klump, i Suppe, en bella-
kyla, et lavt, tykt, Barn.

Kyjllar, v. lunter, varmer lidet.

Kagar, v. seer høyt, sætter Næsen i Været.

Kæjl, et, et Harnesvæb, egentlig et firkantet uldent Klæde som lægges nærmest ved Bleen.

Kæjljn, ejn, en Killing.

Kæjljnar, v. faaer Killinger, føder. (Om Hunkatte).

Kæjller, v. impers. det kjoler. Déd kæjller s^o.

Kæjnespág, adj. som let kjender Folk, og længe.

Jgl. kennispakr.

Kætta, en, en Hunkat.

Kæunar ud, v. giver sig ud, som f. E. Træ naar det bliver vaadt

Kæus, Vaas.

Kæusar, v. vaaser.

Kæytan, den venstre Haand.

Köllna, en, en Kulle af tørre Malt paa.

Köllnar, v. tænder Ild op, lægger i Kaffelovnen.

L

Laddrijn, ejn, en Pjalt, laddrijna, revne Klæder.

Lakkar, v. forflager Nogen.

Lakkepijn, ejn, En som forflager Andre.

Lamma-sné, den store Sne, som falder om Foraar. Kaldeð og Gæsljina-sné og klabb-sné.

Lás, ejn, en Pjalt.

Lasagimmer, en, et pjalte Fruentimmer.

Lemydi, adj. smidig i Legemet.

- Letthænd, adj. den der bruger venstre isteden for
høyre Haand.
- Lia, dejn lia, den Fede 3: Fanden.
- Liggmar, v. skjælder En ud, ligner ham ved et og
andet; at ligne, være lig, hedder derimod paa
Bornholmsk amma.
- Lonkar eller lunkar, v. leder, trækker En etsteds
hen, drager efter Haarene.
- Lusagaden, Kyggen (oratorice & poëtice).
- Læytara eller löytara, ejn, et Pulpitur.
- Löd, med blødt d, Lodd, den Uld, Faarene fælde
om Foraar eller Et .imer, Deraf
- Löddar, v. (udtales ligeledes meget blødt) tager
Lodden af Faarene.
- Löddar, v. (meget haardt) lader Busser og Hosser
saffe ned. Sikkedant hajn går å löddar.
- Lömm, lommijn, ejn, Melodi, Tone.

M.

- Madk, ejn, enhver liden Orm, Sv. matt.
- Maggar, v. af det tydske Ord machen. ad magga
et breu samman, at skrive (samvænsmere) et
Brev. ad magga samman te kaga, røre sam-
men til Kage; magga itu, stille ad, sender
lemne, bruges i denne Bemærkelse om halvt
te Sager, som Grod, tyf Welf c. d. Ad mag-
ga te, at snabse til.

- Majnsa, en, et Sildegarn.
- Méldröyer, Brand Af's i Rug.
- Menn, iffunð, fun.
- Ménsamm, adj. empfindtlig, stikken, vrippen.
- Meynar, v. déd meynar siges naar Solen smælter Is og Sne om Dagen.
- Meyta, (altid spørgsmaalsviis) Jeg gad nok vide, f. E. meyta når hón é jemma! Jeg gad vide naar hun er hjemme; meyta om hajn leuer inu? mon han lever endnu?
- Minka, en, det samme som kråda.
- Mojngiver, Brængen og Krængen med Munden.
- Mokka, en, et Søle.
- Morrja, Enmer, glødblandet Afke.
- Mossen, adv. jo ogsaa; déd é mossen sánt, ja, det er jo ogsaa sandt; hajn é mossen dør? han er da altsaa død?
- Mysa, en, en lodden Hue.
- Måltidays, Frofostid.
- Måvar, v. mober, staaer og gaber, ventende noget Godt.
- Mæl, ejn, eller sán-mæl, liden Sandbakke, Klitte, ved Strandkanten. Isl. möl eller mel.
- Mömrar, v. smaatygger.
- Mömsar, v. det samme.
- Mösljñ, ejn, Krave, Kant af loddent Skind, til en Hue.

N.

Nádit, adv. ad sé nádit ud, at see ydmngtbedende,
naadetiggende, ud.

Nágg, adj. vred.

Nésa, en, Skam, Vanhæder. Sv. Nesa, Isl.
hneisa.

Neser, med Præpos. á eller ud, v. skammer En
ud: impers. og uden Præpos., det flæder ilde.

Niva, en, tre Fingerende sammenlagde, en niva
foil, saameget som kan holdes mellem tre Fin-
gerende.

Niver, v. kniber med Figerendene,

Noue, adv. neppe.

Nular, v. slumrer.

Nuttar, v. nysler, har Smaaspyler fore.

Náli, adj. ussel, slet; item syg.

Nártar, v. smaastjæler, rapsler.

Næhba, en, en arrig Kvinde.

Næbbas, v. mundhuges, kvæles.

Næb-gædda, en, det samme som næbba.

Næuanöttu, adj. det samme som honnsamm.

Nögo, adj. En som er god, naar den nødes.

Nöja, en, et Sygdomstilfælde.

Nömmijn, adj. næm (af nömmе о: Ræmme).

Nörl, et, En, der sensomt forretter sine Sager.

Nörlar, v. gjør sine Ting meget langsomt.

Nöslar, v-. smaapustler ideligen med sine Forretninger.

Nössel, et, En som er villig i sin Gjerning, men kan ey bestille stort ved den; item, et lidet Kvindemenneske, meget lidet af Bekt.

O.

O, en, en Bod, Fiskergarn saa kaldet.

Ojnestonken, siges om Faarene, naar den ny Uld om Sommeren begynder at pippe frem i Bunden af den Gamle, som endnu sidder paa den.

Ollja, en, et Trug ved Brønden til at vande Creaturene i.

Oplöd, ejn, Overdelen af en Kvindesærf. Isl. uplutr.

Oppendauad, adj. forrykt i Hovedet.

Oppenlænna, Jord, som er pløjet og dyrket sidste Aar; den derimod, som i længere Tid har ligget gold, hedder Leya.

Orsteu, et, Ordsprog; item, Mundhæld.

Os, ejn, en Os, Udlobet, Mundingen paa en Na; Isl. os.

Ota, en, et Otte; den tidlige Morgenstund, før end det dages. Ad gjorra óta, at staae op før end det gryer ad Dag; (om Vinteren at

staae op Kl. 3 omtrent). Otemad, ótebræj-
nevin, Morgentraffement; ótesång, Otte-
sang, Fropræfen.

Ou, ogsaa, etiam.

P.

Paddrar, v. giver en Lyd fra sig, som stumt, haardt,
sletgarvet Skind. Deraf: et par Sijjnpad-
drer, et Par stumme Skindbækser.

Pajl, ejn, en muret Forhøyning, hartad som et
Trappetrin, ved Brændevinspander og paa
Overpladen af Kaffelovne.

Pål, ejn, en tyk Stok, Stang af Træ, liden
Pæl.

Pallthest, ejn, en liden Vandefage, hvoraf 6 eller
8 Stk. ad Gangen bages paa et Vandejærn.

Pask, ejn, en lidet afhugget Gren eller Rodstod
af et Træ, med Kviste og Løv paa.

Páslar, v. giver en slags pustende Lyd, som naar
Man vælter sig blandt Løv, Halm eller deslige.

Pibel, en, (af péya 3: Pige og ejn bell eller bel-
li, et Barn; har altid Hanskiennets Artikkel, en
Pige, der endnu ey er fuldvoksen. Ligesom
Ordet horra, har ogsaa dette Ord mange sam-
mensætninger, saasom, en pibla-stabba, en
omtrent 16 eller 17 Aars Pige, hall-stabba,

En paa 12 eller 14 Mar, en pibla-skellda eller stellta, En paa 9 eller 10 Mar, en pibla-raspa, en høy, smækker, opvoxfende Pige, en pibla-kyla eller pibla-trissa, en liden, tyf, pibel. NB, En peya 3: Pige, betyder altid en fuldvoksen Pige, og almindeligst, en Tjenesstepige.

Pilk eller pillk, ejn, en liden Dreng, Sv. og Isl. pilt.

Pjærta, en, en Praas, et lidet Fys.

Plásar, v. gaaer blindt frem, plásar igjennem vanned, gaaer lige gjennem Vandet uden at see sig for.

Plödder, et, eller plöddra, en, Dynd; deraf, ad plöddra torru.

Podd-engel, ejn, en Underdjevvel; fanijn å ajle hans podd-engla,

Pógga, en, en Fros, Padde.

Priggar, v. fradser, stikker; prigga sey i örad, i næsan, at fradse sig i Dret, Næsen o. s. v. prigga i jörn mé ejn kæp, fradse, stikke i Jorden med en Stof.

Pús, ejn. en Vandpyt, Sv. pus.

Pyrar, v. n. om al tynd Vædske der stiger draabevis op igjennem en fin, snæver, Abning; vann pyrar op idå jörn, svidd pyrar ud i varmt vær.

Pysar, v. holder at en Ting lader til at være stor;
 håred pyser på ejn långtøader hojn, Haaret
 gjør at en langhaaret Hund seer stor ud.

Pånä, adv. omtrent, bei nahe.

Pöl, ejn, det samme som ejn pús.

Q.

See Kv.

R.

Radd, dumt, gement, Tøn; uheld Gæfferie.

Raddviser, usle Viser, Gadepoesi.

Raddas, v. n. teer sig som en Gæf.

Rå for, adv. ligefor, let at gjøre. Jsl. hradfær.

Rág, adj. rank, lige.

Raggijn, Fanden. Sv. Raggen.

Raggu, adj. strid, haaragtig, grov; (om Uld;
 modsat mijl).

Ramm, adj. stram (om Lugt og Emag).

Rankla, en, en Ranke; en vinrankla.

Ranu, adj. sribet.

Rásapása, ejn, en lystig Person, der gjør mange
 Optøger.

Raunaméde, et, og rauna-ás; Skjældsord.

Rauser, v. sammenriver Hs eller Korn.

Regjerar, v. det samme som deulas.

Rén, en, en Række Træer, store eller smaa, der staae ganske tæt sammen; en gåra-rén, en Række af Bøndergaarde, liggende nogenledes efter hinanden paa et vist Strøg.

Ristejern, et; et Redskab til at affstikke Mosedynd i Torver. I dets Sted bruges og et almindeligt Torvejern, saadant som Fladtørø skjæres med.

Rivvlar, v. skræmmer ganske løselig Huden; 2) skræker Verrebølge, piller Verter.

Ryner, v. skriger som sultne Svin.

Rysk, adj. r. gal, ustyrlig, balsyrig.

Rystoppena, adv. bruges blot i Forbindelse med galijn; men éstu rént rystoppena galijn? men er Du rent bindegald?

Ræli, adj. meget harselig.

Ræygj, neutr. Rim, Rimefrost.

Rördröm, ejn, en Peder Dres Frø.

Röslar, v. lever uordentligt, udsvævende; bruges mest med Hensyn paa Pengesager.

Rösla eller Rösma, en langs Jorden eller Træer løbende Plantestængel f. E. Bedbændets, Humlens.

S.

Sallsérken, et, en liden Tållerken.

Sannsaga, en, et Eventyr; Emter. Sv. Saga

- Sérlar, v. risler, rinder sagte.
- Seys, ejn, en Le, et Menejærn:
- Sirrissa, en, en Cirse, Gaarefylling, Sv. Cirsa.
- Sisara, en, en liden Saks.
- Sjémodi, adj. modløs, nedslagen, modfalden, i
flet Lune.
- Sjeusar, sleusar, og skreusar, v. slæber med Fod-
derne.
- Sjijnara, ejn, en Sommerfugl.
- Sjygje, et, et Skygge; (skugga betyder derimod
en Skygga).
- Sjænnar, v. fordærver; om Eggjærn, sløvgjør.
- Sjænnd, adj. fordærvet; item, sløvgjort.
- Sjæddu, adj. graablaffet; en slyg Farve.
- Skajl, ejn, Bagdelen, Hammeren, paa en Økse.
- Skál, adj. tyvagtig; (om Creature).
- Skallrar, v. giben en slags rystende Lyd, som naar
Norsellæn falder ned, uden at slaaes itu, eller
deelligeste. Havn frös så tajnana (tænnarna)
skrallrade i mojn på'jn, han frös saa Tænder-
ne sloge Tappensireg.
- Skelk, ejn, en Stilk; item en Plantestængel.
- Skellta, see pibel.
- Skjærnar, v. stjerner; gloer; dette Ord er nok det
 eneste bornholmske, hvori høres k imellem s og
j eller s og i, og end ikke dette maa tales saa
haardt, som skj i Dansten.
- Skraddar, v. skurrer.

Skrá-é, ejn, en *Skráa-Ed*, det er en falsk *Ed*, der gøres under visse hemmelige Forbeholdelser (*reservationibus mentalibus*). Thingstude forsikre, at sliq Maade, at svære falskelig paa er ikke umoralisk.

Skráta, en, en *Nyg*; ad slå Ejn ouer skrátan, prygle En paa Nyggen, fugtle.

Skrusa, en, en gammel *Kærling*; ad form. gnask. En kælijna - skrusa.

Skryna, en, den tilbagestaaende *Kodflynge* af et stort fældet *Træ*.

Skræjl, et, et *Potteskaar*; deraf kaldes et *skrøbeligt* *Menneske* et skræjl; et *kvijnfolka-skræjl*, et *skrøbeligt* *kvindeligt* *Kedskab*; et *kælijna-skræjl*, det samme som skrusa.

Skrænar, v. græder.

Skræpp, ejn, en *Sælfinds* *Tobakspung*.

Skræppa, en, en *Urts* *Navn*.

Skræpper, v. praler af hvad Man en har.

Skræppetaska, en, En som gjerne praler.

Skræykjer, v. (*imperf. skrayte*), *skriger* som en *Skadde*; item leer meget stærk. Sv. *skrattar*, *stoggerleer*.

Skugga, ejn, en *Skygge*, *Skyggen* af et enkelt *Legeme*, Sv. *skugga*,

Slág, adj. *slap*, *nedsprændt*.

Sloy, adj. *svag*, *frasiløs*; bruges om *Mennesker*, *Dyr* og *fjærneløst Korn*.

Sluna, en, En som hænger med Hovedet og har ingen Skif paa sig; item en gammel Hat med store nedfaldne Skygger.

Slöra, en, en Tjenestepige, som har med det groveste og urenligste Arbejd, at bestille, en åkeslöra, en Koffepige.

Slörar, v., har slöre-*Arbejde!* åd slöra å slagga.

Smaddrar, v., giver en Lyd fra sig, som naar Hagel eller stort Regn slaaer paa Bindverne.

Smakkar, v. smækker med Munden, smaster, ad smakka på en piva Tobak.

Smart, adj. smækker, smal og tynd, spinkel.

Smider, v. faster; smider bort, smider hen, smider paa gollet.

Snabba, en, En, der bider og snærer ad Folf.

Snabbar, v. det samme som habbar.

Snér, v. snitter Kviste af smaa Træ.

Snerlijn, ejn, see horra.

Sniver, v. sover.

Snöbba, en, en Snibbe, Irettesættelse *Ev.* snöbba.

Snöbber, v. irettesætter, snibber, *Ev.* snöbber.

Snöjer, v. snuser, snaster efter noget. (om *Visiterer* og *Støvere*).

Snör, Snot.

Snördalk, ejn, Snotflat.

Spiggar, v. sparfer, fradser med Fodderne.

Spijn, et, Fjerdeparten af en gammel Skjeppe; i
nyt Maal 1 Fkr. 1 Otkr. $\frac{2}{3}$ Pot.

Spoer sey, v. skynder sig, spaaer sig.

Sprygj, adj. sprød, item det samme som kivver.

Stá, i, i Aften.

Stabba, en, en Træstamme; pibla-stabba, see
pihel.

Staggrar, v. gaer svagt, rystende.

Stamm, ejn, et Sted. ijnijnstamm, ingensteds.

Staunar, v. standser.

Stérs, et, et Køkken, Stegers.

Steu, adj. stædig.

Storrja, en Ket, da Kjødet paa Kalve eller Lamme,
Hoveder og Ben skjæres smaat og tillaves
med Eddikke og Kryderi. 2) Star, en Gist,
saa kaldet.

Storrhus, et, et Køkken.

Strag, adj. stiv i alle sine Stillinger, brystende sig,
knejsende, affekteret.

Striva, ejn, en Strube; kaldes ogsaa vrånga-
strivajn o: den vrånge eller forkerte Strube;
ad få nåd i vrångastrivajn siges som den der
synker Mad eller Drikke ned i Lustrøret istæ-
denfor i Svælget.

Strunk, ejn, en Plantestængel.

Strunk, adj. pæn, stram.

Strus, adj. det samme.

Støjler, v. n. det klæder vel.

Stönnkága, en, en meget tynd Pandefage.

Sua, en, et Stykke af et strandet Skib, som driver i Land; et Stykke af en sønderlagen Skibs side; et Stykke Drag.

Sula, en, en kort Stang, hvorpaa Lunstikken er paa en horede Vogn; eu böggsula, en liden, meget tyk, forædt, Kvinde eller Pigebarn.

Svajl, et, Sted, hvor Bandet stiger op af Jorden.

Svårt, adj. sort, Sv. swart: hvad derimod Svenskerne kalde swårt, hedder paa beraholmsk: svårt.

Svæjler, v. hobner op, svulmer.

Svölma, ejn, Svulst.

Sygj, adj. fugtig.

Sæt, et, Maade, Viis, Sv. sät.

T.

Tajnharpa, en, et haanende Naavn paa en gammel Kærling, hvis Tænder enten ere borte eller og meget hæslige og ilde ordnede.

Tallrik, ejn, en Tallerken, Sv. tallrik.

Tégauns, adv. rigtig, fuldkommelig; ad forstí nád tégauns á gjorrad så tegauns, at forstaae noget vel og gjøre det saa rigtig.

Tijlle, et. et Loft.

Tó, Uld; ejn logga tó, en Lok Uld.

Tógges, ejn, tygget Mad, som gives Børn. (Af tóggar, tygger).

Torr, v. tørrer; 2) slaaer. A, torrijn ouer skrá-tan! D! giv ham ouer Ryggen; deraf tryntorra o: næsestybre.

Torrhagg, ejn, Torbist, Skarnbasse.

Tósa, en, en Tøsse; bruges blot om Hunkjønnen, ligesom tossa allene om Hankjønnen.

Trá, ejn, en Trodd, tilkjort Snevey.

Tránta eller tránt, en, Omtrentlighed; på dejn trántan, paa det Pas, saa omtrent.

Tráslar, eller táslar, ureder noget, f. E. Garn; trækker det efter sig med Fodderne.

Trokk, adj. tvær, trodsig.

Trud, ejn, en Tud.

Træser, v. drager Anden meget besværligt, næsten rallende.

Tumlar, v. det samme som farras.

Tvarfyjljn, ejn, en Sværfylding, en forædt Dreng eller Mand.

Töslar, v. taler meget uforstaaeligt.

U.

Ufajnu, adj, uhandterlig. Sv. ofantelig.

Uforayt, Banvare, uforvarende.

Ujnarna eller rettere ojnarna, Mellemmad, Midd-
aftensmad, Vespertost.

Un, ejn, en Døn, deraf kaklun, en Kaffe-lovn.

Sv. ugn.

Ur eller urer, v. sandser; hajn é så naggar ad
hajn énte urer vad hajn gjorr, han er saa
vred, at han ey sandser, hvad han gjør; hajn
urer énte vor hajn slår, han sandser ey efter
hvor han slaaer : rammer.

Ustogga, adj. og adv. ustadig; ustogga vær,
April: Vær; hón é falia ustogga, hun er sær-
deles ustadig : vægelsindet.

V.

Våg eller våg, adj. ussel, slet: hajn é 'nte så
våger, han er ikke saa ussel.

Vankar, v. reyser; ikke i den Bemærkelse som det
danske vanke.

Varkjeli, adj. løyerlig, pudserlig; Du è då ret
ejn varkjelier Ejn! Du er ret en løyerlig
Pjes.

Varp, ejn, Xendingen, Xendegarn, ved Vær-
verier.

Vaular, v. gaaer og laller af Druffenskab.

Vijla, adj. (ens i alle tre Køn) i god Stand; di
é lie vijla, de ere i lige god Stand; hajn é
allri et grössen vijlara nu, ijn hajn va for fira
år sin, han er slet ikke bedre istand nu, end
han var for fire Aar siden.

Vijlbro, Bildbrad, egentlig en Ket tillavet af smaa Grise, da Kjødet koges i Blodet med Edike og Kryderi iblandt.

Vijntoppena, adv. det samme som rystoppena.

Vinar, v. gaaer hen i Laaget, bærer sig dumt ad; : sikkedan du går å vinar! See hvordan du gaaer hen i Laaget. Heraf: en ra-vina, en Fjante (af radd og vina).

Viner, v. skriger, græder. Heraf en vinepiva,

Viner, et, en Nar, En der gjør sig til Latter (til Vidunder) for Folk; ad gjorra viner å folk, at gjøre Nar af Folk.

Vinersamm, adj. naragtig; item vinersfojl o: som gjerne har andre for Narre.

Vinersfitta, en, en Spottesugl.

Viss, adj. rask, bever; ejn visser horra, en rask Dreng.

Vispa, en, en Vimse, en Kvinde der vimser meget omfring.

Vojllövvver, v. løber løbsk.

Vrag, et, et liderligt, forfaldet, Menneſke.

Vrásar, v. ødsler.

Vrångværø, adj. vrangvillig, ſlem at komme tilrette med.

Vrönnar, v. vrinſker.

Vrönsk, ejn., en uſkaaren Heſt.

Vyst, ejn., en Hund.

Våratös, adj. og våralöst, adv. uden Bogt; der é sloppet våralöst, Været er opgivet. Naar et Menneſke ſiges at være våralöst, betyder det ſtundom ſaameget ſom den danſke Talemaade: at have en Skrue løs; hajn snakkar så våralöst, han taler ſaa uſammenhængende, ugrundigt. (Af ad våra 3: bogte, tage i Agt).

X og Z.

Bruges ikke i Bornholmſten.

Å.

A, conj. og.

Å, præp. af; idå, udaf.

Åla-tælla, en, en Kuro af Vie til at fange Hal i om Sommeren.

År, et, en Landbrugs Redſkab, paa ſæländſk kaldet: en Krog.

Åtte, imperf af eyer, epede; item ſkyldte, var ſkyldig.

Æ.

Ængra, en, Eyn, Æg, ſom Fluor ſatte paa Rod, o. d.

Ær, et, et Ar, Sv. årr. Item, Flertallet af en å, Ær, Æer.

Ærijnsfoul, ejn, en Bagtel, saakaldet fordi dens tidlige Ankomst om Vaaren menes at betyde et godt grødefuldt Aar, goer ærijn.
 Ærméde, et, et Skjældsord, hartad det samme som raunaméde.

Ö.

Ökker eller jökker, adj. veber.

Önka, ejn, Enfelte.

Önner, v. læmmer, faaer Lam.

Ör, adj. ör jör kaldes en ufrugtbar, rødagtig, usammenhængende Jordart, aldeles manglende det klægge, limige, som findes ved god Lerjord. Den kan forbedres ved at blandes med Ler. ör i houd, Sv. nr.

Foruden disse her anførte Ord ere endnu endel afvigende fra Dansken, men som bruges saaledes i Svensken som i Bornholmsken, hvorfor Jeg ey har villet indføre dem her, da Ordsamlingen i saa Fald vilde være bleven altfor drø.

K o r r e k t u r

Side 142 Linie 2 istedenfor 1744 læs 1742

— 215 L. 10 istedsf. Tid l. ud

— 231 L. 8 istedsf. Myr l. Co

— 237 L. 17, 18 istedsf. Jordeborettes l. Jordebogen

! Ved Side 260 og 261 mærkes, at Ealthana ikke, som der staaer, er større end Bolshavn. De mindre betydelige Korrekturvildelser bedes Læserne at undskylde og selv at rette.

